Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

843

उर्दू संग्रह

पुस्तक का नाम सवानेहात मुमताज़

लेखक मौ॰ करीम खैरुद्दीन इसन साहब

प्रकाशन वर्ष 1961

आगत संख्या 843

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

843

۷۸۶

سوانحاتِ ممتاز

مشتمل بر وقائع زندگانی نواب عمدۃ الامرا بہادر تاجدارِ سوم
کرناٹک و احوالِ خانوادۂ انوری۔

تالیف

محمد کریم خیرالدین حسن صاحب الدولہ جلادت جنگ

843;U

بتصحیح و ترتیب و توضیح

مولوی فاضل حبیب خاں سروش عمری یم۔ یے۔ بی۔ ٹی
لکچرار شعبۂ عربی و فارسی و اُردو
گورنمنٹ آرٹس کالج مدراس

در سنہ ۱۳۸۰ ہجری سنہ ۱۹۶۱ عیسوی چاپ شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سوانحات ممتاز

فہرست مضامین

عدد	عنوان	صفحہ
۱	حمد و نعت	۱
۲	سبب تالیف ایں سوانحات	۳
	گلزار اول از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰ ہجری	۱۲-۶۷
۳	گلدستۂ اول - در کیفیت پیری مریدی والاجاہ اول	۱۲
۴	گلدستۂ دوم - در کیفیت زمان صاحب زادگی نواب عمدۃ الامرا بہادر و طلبیدن حکیم احمد اللہ خاں را از حیدرآباد و نکاح عبد الحسین خاں بہادر	۱۶
۵	گلدستۂ سوم - در بیان کیفیت بیماری نواب والاجاہ محمد علی خاں بہادر	۳۶
۶	در بیان رحلت و تجہیز و تکفین ایشاں	۴۵
۷	گلدستۂ چہارم - در بیان مسند نشینی نواب عمدۃ الامرا بہادر	۵۰
۸	سوال و جواب صاحبان فرنگ از نواب صاحب معلیٰ	۵۲
۹	عنایت شدن خطابات بمحمد علی حسین خاں وغیرہ	۵۸
۱۰	شادی رئیس الامرا بہادر	۶۱
	گلزار دوم سنہ ۱۲۱۱ ہجری تا سنہ ۱۲۱۲ ہجری	۶۷-۱۱۰
۱۱	گلدستۂ اول - در بیان تعمیر فتح چوکی و نصرت محل	۶۸
۱۲	اشغال نواب صاحب در فتح چوکی	۷۰

843:U

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عدد	عنوان	صفحہ
۱۳	گلدستۂ دوم - در بیان رسیدن نامۂ فرنگ متضمن استقلالی ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر	۷۲
۱۴	تجویز و تردد نواب صاحب در رسانیدن زر قسط کمپنی	۷۶
۱۵	عنایت شدن خطابات و جاگیر بمستر بارد	۷۹
۱۶	طلبیدن حسام الدولہ از نتہر نگر	۸۲
۱۷	گلدستۂ سوم - در بیان بلوہ فوج بر قطب الدین خان بخشی و طلبیدن فوج از کمپنی	۸۸
۱۸	عنایت شدن خدمت صوبہ داری صوبۂ محمد پور بحسام الملک بہادر	۹۰
۱۹	احداث مبارک چوکی معروف بروشن چوکی	۹۲
۲۰	تولد غلام امام مہدی محمد میاں	۹۴
۲۱	گلدستۂ چہارم - در بیان کامیاب شدن ملازمین از خدمات	۹۷
۲۲	بیماری چیچک مولف و تشویش نواب صاحب و دیگر عزیزاں	۹۸
۲۳	شادی شہسوار جنگ و تاج الدین خاں	۱۰۴
۲۴	ضیافت نواب صاحب در باغ بہرام جنگ و شاہ محمود صاحب ساوی	۱۰۷
	گلزار سوم ۱۲۱۳ھ ہجری تا ۱۲۱۴ھ ہجری	۱۱۰-۱۵۲
۲۵	گلدستۂ اول - در بیان عنایت شدن خدمت فوجداری تعلقۂ نیلور بافتخار الدولہ بہادر	۱۱۱
۲۶	شادی تاج الامرا بہادر و نقل شقۂ نواب صاحب	۱۱۴
۲۷	کیفیت نامۂ شاہی شاہ دہلی	۱۲۵
۲۸	گلدستۂ دوم - در بیان سیر مینا بازار	۱۲۷
۲۹	ضیافت خواہراں در دیوان خانۂ کلس محل و مبارک چوکی	۱۳۰
۳۰	کیفیت شادی ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر با دختر غلام جیلانی	۱۳۱
۳۱	گلدستۂ سوم - در بیان سیر آرند انگور	۱۴۰
۳۲	سیر دریا	۱۴۱
۳۳	روانہ نمودن صندوق میت حضرت نواب محمد علی خاں والاجاہ اول بنتہر نگر	۱۴۳

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عدد	عنوان	صفحہ
۳۴	گلدستۂ چہارم ۔ دربیان ملاقات جنرل ہارس بہادر و اطلاع تسخیر قلعۂ سرنگ پٹن	۱۴۶
۳۵	ملاقات میر عالم بہادر و فرزندشاں	۱۴۸
	گلزار چہارم از سنہ ۱۲۱۵ ہجری تا سنہ ۱۲۱۶ ہجری	۲۵۵
۳۶	گلدستۂ اول ۔ دربیان احوال متفرقہ زمان ریاست نواب والاجاہی ثانی	۱۵۳
۳۷	سیر چاندنی در شب بدر	۱۵۸
۳۸	سیر تالاب پولی ماداورم	۱۶۳
۳۹	سیر باغ گورنر	۱۶۷
۴۰	سیر محبوب باغ	۱۷۷
۴۱	سیر فرنگی گنڈہ و کوہ آں	۱۷۸
۴۲	آغاز بیماری جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر	۱۸۳
۴۳	گلدستۂ دوم ۔ دربیان شدت بیماری و معالجات ڈاکٹراں	۱۹۱
۴۴	قطعۂ وصیت نامۂ نواب صاحب بنام تاج الامرا بہادر	۱۹۳
۴۵	رسیدن فوج انگلیسی در باغ خاص برائے تحفظ نواب صاحب از فتنۂ رئیس الامرا بہادر و حسام الملک بہادر	۱۹۶
۴۶	رحلت نواب صاحب عمدۃ الامرا بہادر و بیان تجہیز و تکفین	۲۰۴
۴۷	سوال و جواب گورنر مدراس از تاج الامرا بہادر	۲۰۷
۴۸	مسند نشینی نواب عظیم الدولہ بہادر والاجاہ سوم	۲۱۳
۴۹	رحلت تاج الامرا بہادر	۲۱۹
۵۰	گلدستۂ سوم ۔ دربیان تعریف و توصیف حسن اخلاق نواب عظیم الدولہ بہادر	۲۲۰

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عدد	عنوان	صفحہ
۵۱	رحلت عظیم الدولہ	۲۲۳
۵۲	مسند نشینی نواب اعظم جاہ بہادر و شوکت ریاست ایشاں	۲۲۴
۵۳	رحلت نواب اعظم جاہ بہادر	۲۲۷
۵۴	وراثت مسند والاجاہی بنواب غلام غوث خاں بہادر	۲۲۸
۵۵	نیابت ایشاں بتفویض نواب عظیم جاہ بہادر	//
۵۶	مشاغل متفرقۂ عظیم جاہ	۲۲۹
۵۷	رسم بسم اللہ خوانی نواب غلام غوث خاں بہادر	۲۳۳
۵۸	بیان توجہ و الطاف و عنایات نواب عظیم جاہ بر حال رفقا	۲۴۰
۵۹	گلدستۂ چہارم۔ در بیان تشریف آوری شاہزادگان دہلی از اولاد شاہ تیمور در مدراس از زمان والاجاہ مرحوم تا زمان نواب عظیم جاہ بہادر	۲۵۰
۶۰	در بیان تفصیل خاندان الوریہ والاجاہی و خیرالدین خانی و بیان اولاد و احفاد ایشاں۔	۲۵۶-۳۰۲
۶۱	خاتمہ در عرض حال مصنف	۳۰۲
۶۲	ضمیمہ۔ (۱) نقل عرض داشت مصنف بخدمت نواب عظیم جاہ بہادر	۳۰۹
۶۳	ضمیمہ۔ (۲) ٹریٹی یعنے عہدنامۂ مرقومہ سی ویکم ماہ جولائی ۱۸۰۱ء	۳۱۱
۶۴	ضمیمہ (۳) شجرۂ انساب والاجاہی	۳۱۷-۳۱۹
۶۵	تشریحات و توضیحات بزبان انگلیسی از حبیب خاں سروش عمری	
۶۶	مقدمہ بزبان انگلیسی // // //	
	تعارف بزبان انگلیسی از ٹی۔ چندر سیکھرن	

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سوانحات ممتاز

شکر خدا ورد زبان کریم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

حمداً متوافراً و شکراً متکاثراً بخدائے عزوجل کہ ہر نوع نکات جہاں را از کسوت رنگا رنگ عمدۂ گوناگوں بجلوہ ظہور ممتاز فرمودہ ، و از قدرت و حکمت کاملہ خود ، انجمن زمین و آسمان را بدو چراغ مہر و ماہ روشن و منور ساختہ ، و خلقت جن و انس و حیوانات و نباتات و جمادات را برائے تسبیح و عبادت خود بسجادۂ زمین قایم فرمودہ ، و فانوس جسم انساں را از چراغ عقل معجل نمودہ - نظم

خدا یا توئی قادر ذوالجلال — خدا یا توئی حاکم لایزال

توئی آفرینندۂ آسماں — توئی آفرینندۂ دوجہاں

توئی خالق جملہ پیغمبراں — توئی جلوہ افروز کون و مکاں

نمودی فلک را ز مہ جلوہ گر — ازاں جلوہ روشن شدہ بحر و بر

نعت جناب سید المرسلین خاتم الانبیا محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم

گلہائے درود بیشمار، نثار حضرت سید الابرار، احمد مختار محمد مصطفےٰ و آلہ الاطہار، و اصحابہ الکبار۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باد کہ خُداے عالم و عالیاں می فرماید "لولاک لما خلقت الافلاک"

نظم

زمین و زماں باعث خلق او — وجود جہاں باعث خلق او
محمدؐ شہ آسمان و زمیں — محمدؐ گل گلشن باغ دیں
محمدؐ شہ جملہ پیغمبراں — محمدؐ شہنشاہ ہر دو جہاں
محمدؐ بود سرور انبیا — کہ عرش برینش بود زیر پا
باعجاز خود آں شہ بحر و بر — نمودہ ز انگشت شق القمر
محمدؐ گل است و علی خوے گل — بود فاطمہ درمیاں، بوے گل
چو عطرش برآمد حسین و حسن — ازاں شد معطر زمین و زمن
براصحاب او باد لیل و نہار — درود و سلام و تحیۃ ہزار

استدعاے مولف از باری تعالے

خدا یا بحق نبی الکرامؐ — بہ آل و باصحاب ذوالاحترام
تو بانی ایں نسخہ را مستدام — بداری سلامت و قایم مقام
عظیم است نام مبارک بجاہ — بود ذات او ذات عالم پناہ
نمود ہر کہ تالیف ایں اے رحیم — قدیم است اسمش محمدؐ کریم
کنی زودتر حاجتش را روا — ہمیں مطلبش ہست صبح و مسا
الٰہی بحق نبی مصطفےٰؐ — بہ بخشی تو جملہ گناہان ما

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سبب تالیف ایں سوانحات

اما بعد، ایں اضعف العباد، موسوم بہ غلام آل محمد کہ عدد حسن تولد ۱۱۹۴ھ ہجری و اسم عنایتی حضرت والدین ماجدین محمد کریم خیرالدین حسن غلام ضامن بن افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خان بہادر صمصام جنگ علیہ الرحمہ بن محمد خیرالدین خان بہادر کلاں مغفور بن عبدالحکیم خان شہید بن شیخ محمد خیراللہ بن شیخ عبدالوالی فرزند کلاں، شیخ محمد منور، ساکن گوپامو، و ہم ایں احقر العباد و نیسۂ خاص جناب بندگان حضرت امیرالہند، والاجاہ نواب محمد علی خان بہادر، جنت آرامگاہ، فرزند میانہ از بطن نواب عمدۃ النسا بیگم المعروف بہ فتح بیگم صاحبہ، مشہور بصاحبزادی خورد کہ دختر خورد نواب صاحب، جنت آرامگاہ، نواب والاجاہ محمد علی خان، فرزند جگر پیوند حضرت نواب صاحب قبلہ شہید، محمد انورالدین خان بہادر علیہ الرحمۃ بن حاجی محمد انور۔ پسر خورد شیخ منور مذکور اند، ہستم۔ و ایں اضعف العباد در ۱۲۰۷ھ ہجری از پیشگاہ جناب جدم امیرالہند، والاجاہ، نواب محمد علی خاں، جنت آرامگاہ سرفراز بخطاب محمد کریم خاں بہادر و عنایت دو شالہ برنگ طوسی و در زمان ریاست حضرت خال کلانم بندگان عالی امیرالہند، والاجاہ، نواب عمدۃ الامرا بہادر، غفراں مآب در ۱۲۱۰ھ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخطاب الدوله، جلادت جنگ، وبمرحمت نیم آستین وردمال شال برنگ سبز از ملبوس خاص و حکم بستن بندی و دو عهد ریاست حضرت برادرم که فرزند دلبند خال میایه ام بندگان حضرت امیر الهند، والاجاه نواب عظیم الدوله بهادر رحمت مآب، در سنه ۱۲۳۱ هجری بخطاب خورشید الملک، صاحب الدوله جلادت جنگ بهادر. و بعنایت نوبت و گھڑیال و در ریاست جناب بندگان عالی امیر الهند، والاجاه، عمدة الامرا، نواب اعظم جاه بهادر، رضوان مآب، و بعد رحلت پدرم در ماه جمادالاول سنه ۱۲۳۲ هجری از خطاب خورشید الملک افتخار الدوله محمد ناصر خان بهادر صمصام جنگ. و حکم نواختن نوبت و گھڑیال مرقوم الصدر معزز و کامیاب گردید. و دریں زمان دولت و حکومت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاه، سراج الامرا، محمد علی خان بهادر دام افضاله و عنایة بفضله بعد از حسن انصرام ایں نسخه سوانحات ممتاز از فضل و کرم و عنایات بے نهایات عظیم، بحسب مراتب و منصب خود امید سرفرازی قویست۔

روزے ایں اضعف العباد، ساکن بلدهٔ مدراس، بغرهٔ ماه مبارک رجب المرجب سنه ۱۲۴۹ هجری روز پنجشنبه، بوقت نه گھنٹه روز بلند شده برائے ملازمت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاه، سراج الامرا بهادر، دام افضاله رفته بود۔ دراں وقت نواب صاحب شفیق ما کو اغذات روزنامچه زمان ریاست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب والاجاه محمد علی خاں، جنّت آرامگاه مطالعه می فرموده بودند
آں وقت حضور از زبان گوهر فشاں بایں احقر ارشاد فیض بنیاد
فرمودند که کیفیت ریاست جد شما یعنی نواب صاحب جنّت آرامگاه
جزو کل از روزنامچه دفتر سرکار دنیز از تاریخ تزک والاجاهی که خال شما،
جناب حسام الملک بهادر مرحوم تیار کنانیده اند معلوم شده است
وسوائے ایں دیگر احوال ریاست مذکور که میر اسمعیل خاں ابجدی
در انوار نامه تحریر کرده اند، بر همه کس ظاهر۔ اما سوانحات
ریاست خال کلاں شما یعنی نواب عمدة الامرا بهادر، والاجاه ثانی،
بسبب عدم نویسانیدن روزنامچه ریاست مذکور، هیچ کیفیت معلوم
نه گردیده، و کسے تاریخ شاں هم ننوشت ولهذا اگر یک
کتاب، متضمن کیفیات دولت واحوالات ریاست مذکور
تیار شود باعث خوشنودی من است۔ و بفضله تعالیٰ در
خاندان والاجاهی که دریں وقت مثل شما زماندیده و ذی
عزّت دیگرے نیست۔ و هم از کثرت امورات و کیفیات
زمان خاں کلان شما، اعنی جناب نواب عمدة الامرا بهادر
غفراں مآب شما ماهر اند و قفیت کمال می دارند۔ پس
می باید که آنچه کیفیات وحالات ریاست زمان مذکوره صدر
که دیده و شنیده اند، جمع کرده بطور تاریخ باید نوشت۔
من هیچمداں ارشاد حضور والا را بسر و چشم قبول
کرده معروض داشتم که همه امورات ریاست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خال کلانم و اکثر کیفیات دولت شان تاریخ وار بمتصدیان قدیم سرکار معلوم و داخل و فایزتر هم بوده باشد مگر بروجهیکه کیفیات بسمع من هیچمداں آمده بدریافت رسیده است ، در قید قلم خواهم آورد۔ و اما ایں نیازکیش ، از سررشتۂ تاریخ نویسی کماهی آگهی نمی دارد و گاهے چنیں اتفاق هم رو ندارد۔ مگر از افضال خداے کریم و از تائید رسول رحیم صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم و بعنایت واشفاق وکرم آں خداوند نعمت عظیم ، امید قوی دارم بمقتضاے اینکه - بیت :

بہر کاریکه همت بسته گردد
اگر خارے بود گلدسته گردد

و بآبیاری باغبان حقیقی ایں آغاز گلستان اُمید از گلهاے انصرام بهار پذیر خواهد شد - لیکن ، رجاء از عنایات خداوندی عالی بفهواے الانسان مرکب مع الخطاء والنسیان دارد که اگر دریں عبارت کج و مج سهوے وخطاے بنظر مبارک و باریک بینان خطابخش و خطاپوش در رسد بقول - بیت :

خطا بپوش و اصلاح کن زراهِ عطا
که هیچ نفس بشر نیست از خطا خالی

اُمید که از راهِ خطاپوشی به اصلاح آں سرفراز خواهند فرمود۔

ارشاد حضور شد که شما بهمه نوع ماهرین سوانحات اند ، بناء علیه انتظام ایں امر بر شما داشتم - و محبت علی خاں ، فرزند رحمان علی خاں کلاں مرحوم که مرد فهیم و آدم قدیم و ملازم سرکار اند ، براے تحریر ایں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

متعین شما نمودم - و نیز میر خورشید حسین موسوی، نبیرۂ میر غلام حسین خاں مرحوم، و نبسۂ میر اسمٰعیل خاں، فرزند میر اسد اللہ خاں بہادر کلاں مرحوم کہ رفیق شما اند و در عبارت نویسی و تاریخ گوئی ہم مہارتے میدارد، و ازیں ہا صحی نویسا تیدہ بحضور ما گذرانند کہ ایں امر موجب خشنودی ما، و نام آوری شما و یادگار زماں خواہد بود - لہٰذا من ہیچمداں عدول حکم جناب نواب صاحب، شفیق ما را سراسر بے ادبی کہ الامر فوق الادب اظہر است، دانستہ، بجان و دل اقبال ایں امر کردہ بفضلہ تعالیٰ شانہ آغاز تحریر ایں سوانحات بتاریخ یازدہم ماہ رجب المرجب ۱۲۴۹ھ ہجری از احوال یافتن خلافت پیری مریدی نواب عمدۃ الامرا بہادر غفراں مآب از نواب امیر الہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر جنّت آرامگاہ و نیز چند احوال صاحبزادگی نواب صاحب غفران مآب من ابتدائے ہفدہم ماہ ربیع الثانی ۱۲۰۹ھ ہجری تا رحلت نواب صاحب جنّت آرام گاہ و مسند نشینی جناب بندگان عالی نواب صاحب غفران مآب بدویم ربیع الثانی ۱۲۱۰ھ ہجری لغایت رحلت شاں بسویم ربیع الاول ۱۲۱۶ھ ہجری و نیز زینت بخشی مسند ریاست کرناٹک جناب بندگان حضرت نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب کہ بنوزدہم ربیع الاول ۱۲۱۶ھ ہجری و رحلت شاں بدہم شوال ۱۲۳۴ھ ہجری است، و ہم جلوس مسند نشینی جناب بندگان عالی نواب اعظم جاہ بہادر رضوان مآب ہفدہم ربیع الثانی ۱۲۳۵ھ ہجری و رحلت شاں بغرۂ ربیع الثانی ۱۲۴۱ھ ہجری، و ہم رسیدن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وراثت و جانشینی مسند ریاست والاجاہی، و جلوس نواب غلام محمد غوث خاں بہادر طال اللہ عمرہ و دولتہ در سنّ پانزدہ ماہ بدوازدہم جمادی الاول سنہ ۱۲۴۱ ہجری و بپانزدہم ماہ مذکور سنہ الیہ بیعت گرفتن از جلوس مسطور و علانیہ شدن نیابت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ، و زیب و زینت آرائی دربار فیض مدار اند و لب پائدار عظیم، و تعریف و توصیف جناب بندگان حضرت نواب صاحب معلی دام افضالہ، و ہم ورود شہزادگان تیموریہ بملک کرناٹک در مدراس، و بیان نسب نامہ انوری و والاجاہی و خیرالدین خاں، و احوال اولاد و احفادشاں، و نیز عرض حال مولف درخاتمہ ایں مندرج ساختہ نمودہ، بناء ایں نسخہ مرتب بچہار گلزار و ہریک گلزار آراستہ بہ چہار گلدستہ کہ جملہ شانزدہ گلدستہ می شود۔ و ہر یک گلدستہ مزین برنگے داشتہ، مسمّی "بسوانحات ممتاز" کردہ بہ تحریرش پرداخت۔

فصل بہار گلزار اول برنگ و بوئے چہار

گلدستہ فرحت افزا از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰ھ

گلدستہ اول

در بیان عنایت شدن خلافت پیری و مریدی از نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ بنواب عمدۃ الامرا بہادر۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گلدستۂ دویم - دربیان کیفیت بعضے احوال صاحبزادگی نواب عمدۃ الامرا بہادر و طلبیدن حکیم احمد اللہ خاں را از حیدرآباد و نکاح رئیس الامرا بہادر -

گلدستۂ سویم - در بیان بیماری و رحلت نواب والاجاہ جنّت آرام گاہ -

گلدستۂ چہارم - دربیان جلوس مسند نشینی نواب عمدۃ الامرا بہادر، والاجاہ ثانی، و سوال و جواب صاحبان فرنگ از نواب صاحب معلی و احوال دربار شاں، و عنایت شدن خطابات خانی، و بہادری، و جنگی، و دولہ ائی و ملکی، بمحمد علی حسین خاں و عبدالحسین خاں وغیرہ و متاجری تعلقہ نیلور و ونکول و پلنار بمحمد ناصر خاں بہادر و سرفراز شدن رکن الدین خاں از خطاب پدر خود، و فوجداری محمد پور، و شادی عبدالحسین خاں و عنایت شدن جاگیرات بہ ہمشیرگانِ خاص وغیرہ -

فصل بہار گلدستۂ دویم برنگ و بوے چہار گلدستۂ فرحت افزا

از سنہ ۱۲۱۱ ھجری تا سنہ ۱۲۱۲ھ

گلدستۂ اول دربیان تعمیر فتح چوکی و عنایت شدن خطابات امرا و منصب و خدمت بامیر الملک محمد علی حسین خاں بہادر و سراج الملک محمد عبدالحسین خاں بہادر، و بند و بست امورات ریاست -

گلدستۂ دویم دربیان رسیدن نامہ شاہ فرنگ متضمن استقلالی ریاست بنواب عمدۃ الامرا بہادر مع تصویر و شمشیر و پدک شاہزادہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ولایت و عنایت شدن پاندان خدمت دیوانی و خطاب کرنلی بمسٹر مارو، و شادی مجدالدوله بهادر، و انتقال سیف الملک بهادر، و مقدمه شمشیرکشی میرجعفرعلی -

گلدستهٔ سیوم دربیان بلوه فوج بر قطب الدین خان بخشی و عنایت شدن خدمت صوبه داری صوبه محمدپور بحسام الملک، و سرفراز شدن دیگر اهلکاران از منصب و خدمات وغیره و احداث مبارک چوکی که ثانی الحال معروف بروشن چوکی است، و تولد غلام امام مهدی محمدی میاں -

گلدستهٔ چهارم: دربیان کامیاب شدن ملازمین از خدمات، و بیماری چیچک فرزند میانه همشیرهٔ خورد نواب صاحب معلی، اعنی این مولف، و شادی شهسوار جنگ، و شادی تاج الدین خاں، و ضیافت حضور در باغ بهرام جنگ و شاه محمود صاحب ساوی، و اعتراض حضور بر حشمت جنگ وغیره کیفیات -

فصل بهار گلزار سیوم برنگ و بوے چهار گلدستهٔ فرحت افزا

از سنه ۱۲۱۳ هجری تا سنه ۱۲۱۴ھ

گلدستهٔ اول دربیان عنایت شدن خدمت فوجداری تعلقه نیلور بافتخارالدوله بهادر، و شادی امیرالملک محمدعلی حسین خاں بهادر، و گرفتن نامهٔ شاه دهلی -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گلدستۂ دویم در بیان سیر بینا بازار در باغ خاص، و ضیافت خواہران در دیوان خانہ کلس محل، و مُبارک چوکی، و گرفتن عنایت نامہ نواب آصف جاہ نظام الدولہ بہادر، و شادی ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر۔

گلدستۂ سیوم۔ در بیان سیر منڈوۂ انگور و سیر دریا، و روانہ نمودن صندوق میت حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ بہ نتہر نگر۔

گلدستۂ چہارم در بیان ملاقات جنرل حارس و ملاقات میر عالم بہادر و فرزندشاں۔

فصل بہار گلزار چہارم برنگ و بوے چہار گلدستۂ فرحت افزا

از سنہ ۱۲۱۵ ہجری تا سنہ ۱۲۱۶ھ

گلدستۂ اول در بیان بعضے حالات و کیفیات زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر، والاجاہ ثانی، و سیر تالاب لوپی ماد وارم، و سیر محبوب باغ علاقہ افتخار الدولہ بہادر و سیر فرنگی کنڈہ و کوہ آں، و آغاز بیماری جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر و آمدن حضرت نواب حسام الملک بہادر از نتہر نگر براے عیادت حضور۔

گلدستۂ دویم در بیان شدت بیماری حضور و معالجات ڈاکٹران انگریز، و تحریر و وصیت نامہ بنام فرزند خود، تاج الامرا بہادر، و آمدن خفگی فیمابین نواب سلطان النسا بیگم و نواب صاحب معلی، و داخل شدن فوج

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انگریز در باغ خاص، و رحلت نواب عمدۃ الامرا بہادر، و سوال وجواب گورنر مدراس از تاج الامرا بہادر، و مسند نشینی امیرالہند والاجاہ، نواب عظیم الدولہ بہادر، و رحلت تاج الامرا بہادر۔

گلدستہ سیوم در بیان تعریف وشوکت دولت نواب امیرالہند والاجاہ، عظیم الدولہ بہادر، و رجوع آمدن اہل خاندان از نواب صاحب معلے و سلوک و عنایات شاں، و رحلت نواب صاحب رحمت مآب، و مسند نشینی نواب اعظم جاہ، امیرالہند والاجاہ، و شوکت ریاست شاں، و رحلت نواب رضواں مآب و احوال رسیدن وراثت مسند والاجاہی بہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر زاداللہ عمرہٗ و دولتہٗ، و زینت آرائی دربار فیض مدار از رائے مہر انجلائے امیر عظیم ابن الامیر مشیر صایب تدبیر اعظم جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ۔

گلدستہ چہارم در بیان ورود شاہزادہ تیموریہ بملک کرناٹک در مدراس از حین نواب والاجاہ جنت آرامگاہ تا زمان حکومت و ریاست نواب عظیم جاہ بہادر، دام افضالہٗ، و تفصیل خاندان انوریہ والاجاہی، وخیرالدین خانی، و بیان اولاد و احفادشاں، و خاتمہ در عرض حال مولف۔

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار اول

از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰ ہجری

در بیان عنایت شدن خلافت پیری و مُریدی از نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بنواب عمدۃ الامرا بہادر غفران مآب وغیرہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چوں جناب بندگان حضرت نواب والاجاه جنّت آرام گاه در زمان ریاست خود سال بسال از شب یازدهم شریف ربیع الثانی تا شب مبارک هفدهم ماه مذکور، کلس محل را با فرش بانات سبز و قنادیل آویزاں وکونلی وفرشی، ودرختهاے قنادیل رنگ برنگ آراسته و روشن کنانیده دالان سمت حوض را از شاهمیانه، و مسند سبزکار کلابتونی مزین ساخته، دو عدد لوائے سبز نورانی بنام حضرت محبوب سبحانی علی جده و علیه التحیة والسلام روبروے هر دو ستون شاهمیانه نصب کنانیده و بربند وبست و اهتمام آں سالارجنگ محمد نجیب خاں بهادر را مامور و قادرنواز خاں بهادر را بر جمع آوردن مردمان سعادت یاب مریدی مقرر، و شاه قدرت الله صاحب را برخوانانیدن دوگانه شکریه بعد از یافتن سعادت از مریدی بمریداں متعین، وخود بدولت بعد از فراغت نماز عشا باجماعت کثیر، بوقت پنج گهڑی شب از شب یازدهم تا شب شانزدهم هر روز در حجره عبادتخانه تشریف آورده بر جا نماز تشریف داشته بمعرفت قادرنواز خاں بهادر مردمان سعادت طلب را بحضور فیض معمور یاد فرموده هر یک را پند و نصائح آئین دین متین ارشاد فرموده از مریدی خود بهرور می فرمودند - و نیز بشب هفدهم ماه ربیع الثانی سنه ۱۲۰۹ هجری آراستگی و درستگی مکان از معمول زیاده تر فرموده روشنی موم بتی در همه قنادیل کنانیده در مجلس تمامی مشایخین و فضلا و صلحا وغیره را جمع آورده بدستور هر سال بعد از فراغت نماز عشا لباس سبز مشایخانه دربر کرده، و تاج خلافت بر سر داشته و تسبیح یکصد دانه کلان سلیمانی تبرک مرشد خود بطور مالا در گلوے مُبارک خود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انداختہ ، و تسبیح معمولی زیتونی بابت درود خوانی بدست خاص داشتہ شاہ محمود صاحب ساوی وغیرہ مشایخین را ہمراہ گرفتہ بر مسند مذکور جلوہ افروز شدہ، مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ را بطرف دست راست بر بازوے خاص خود نشانیدہ، شاہ قدرت اللہ صاحب را یاد فرمودہ بمسرت تمام ارشاد فرمودند۔ سابق من شما را از خلافت قادریہ سرفراز کردہ ام - بفضلہ تعالےٰ الحال می خواہم نور چشم اقبالمند بافرہنگ نواب عمدۃ الامرا بہادر را کہ ولی عہد من است از خلافت خانوادہ چشتیہ مفتخر نمایم - دراں وقت نواب عمدۃ الامرا بہادر کہ حاضر آں مجلس بودند از منصب خلافت چشتیہ کامیاب فرمودہ بآئین وردیہ خانوادہ چشتیہ آگاہ و مطلع ساختہ سرفراز و مفتخر نمودند - و نیز پنج نبسہ ہائے خاص خود کہ حافظ محمد نصیر خاں و غلام اسداللہ خان و محمد کریم خان و حبیب اللہ خان و عبدالحسین خان و دیگر مردمان سعادت طلب را بحضور یاد فرمودہ ہر یک را علحدہ علحدہ پند و نصایح آئین دین متین ارشاد فرمودہ از مریدی خود مشرف و معزز فرمودہ بشاہ قدرت اللہ صاحب حکم برائے خوانانیدن دوگانہ شکریہ عز اصدار فرمودند -

رنگے نواب عظیم الدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و قادر نواز خاں بہادر وغیرہ مردمان سابق از سعادت مریدی حضور معلی بہرہ یاب بودند و بہ عبدالقادر خاں بہادر و حضرت حافظ محمد ناصر خاں بہادر و مبارک جنگ بہادر و حشمت جنگ بہادر و صادق علی خاں بہادر وغیرہ دیگر صاحبان پیش ازیں سعادت مریدی از حضرت رحمت اللہ صاحب و شاہ ابوسعید صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و شاه ابولیث صاحب وغیره بزرگان حاصل نموده بودند، باز بجهت خوشنودی حضرت نواب صاحب معلی و زمانه سازی بدرجه طالبی شان کامیاب شدند۔ و جناب نواب صاحب والا منزلت بندگان حضرت بعد از فراغ کار فیض بخشی مریدی و طالبی در مجلس مبارک موصوف زیر لوائے محبوبی بر مسند مذکور نشسته دست بیعت مریدان از اعلی تا ادنی شده متوجه فاتحه مبارک گردیده تقسیم تبرک متبرکه فاتحه مقدس حضرت دستگیر دو عالم علیه التحیة والسلام بخاص و عوام از معرفت سالار جنگ بهادر محمد جاوید خاں و محمد بشیر خاں می فرمودند۔ و بعد برخواست حکم به اهل کاران دولتمدار شرف ورود می یافت به این قدر یومیه زر معاش بنام مریدان که مساکین و محتاجین اند بفلاں فلاں تعلقات تنخواه نویسانیده بعد از دستخط و مهر و بیض خاص از اطلاع نورچشم نواب عمدة الامرا بهادر بمعرفت شاه قدرت الله صاحب بمریدان مذکور برائے پرورش آنها عنایت کنند۔ و نیز حکم حضور پُرنور بجمیع مریدان سعادت یاب شرف ورود می یافت که بهر شنبه وقت پنج گهڑی روز بلند شده حاضر حضور آمده از تناول کهچڑی شیرین نیاز حضرت محبوب سبحانی بهره اندوز شوند۔ و مهتمم این مجلس مبارک حاجی حافظ محمد معزّلی صاحب بودند۔

رنگے و هر سال روز تولد مبارک خود که بست و چهارم ماه شوال موازنه خاص مقرر بود، بعد موازنه ملبوس خاص سالیانه مع نیم آستین های سفید از دست شاه قدرت الله صاحب بطریق تبرک تقسیم می فرمودند۔

رنگے روزے جناب نواب عمدة الامرا بهادر غفران مآب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چند ابیات ہندی نذرانہ در نذر عنایت منصب خلافت چشتیہ تصنیف فرمودہ بر کاغذ زر افشانی بہ خط جلی تحریر کنانیدہ بحضور حضرت پیر و مرشد حقیقی جناب پدر امجد حقیقی خود با مسرت و خوشحالی گذرانیدند و حضرت معلے بعد ملاحظہ آں متبسم شدہ آں کاغذ ابیات را بدست مبارز جنگ بہادر و علی دل خاں و صادق علی خاں و نورالدین محمد خاں، حشمت جنگ عنایت فرمودند کہ آنہا ہم بہ بینند۔ و آں این است۔ نظم :

اگر تُو چاہتا ہے دیکھنے اللہ کی صُورت
تو جاکر دیکھئے نواب والاجاہ کی صُورت
یہ سچ ہے شیخ جی کہتے ہیں جو عارف ہُوا اسکو
نظر آتی ہے بتخانہ میں بیت اللہ کی صُورت
اگر تُو چاہتا ہے دیکھنے تو دیکھ اپنے کو
رعیت میں چھپے ہے آکے شاہنشاہ کی صُورت
یقیں کو تو اُٹھا ممتاز مطلق کا تماشا کر
علی مرتضیٰ میں ہے رسول اللہؐ کی صُورت

و کیفیت دیگر دریں باب بسمع احقر نرسیدہ آنچیکہ دیدم و مرا یاد خاطر بود بہ تحریر درآوردم۔ آئندہ واللہ اعلم۔

شگفتگی گلدستہ دویم در گلزار اول

دربیان کیفیات زمان صاحبزادگی نواب عمدۃ الامرا بہادر و طلبیدن حکیم احمد اللہ خاں را از حیدرآباد ، و آمدن رکن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

الدولہ بہادر از حیدرآباد ، و نکاح عبدالحسین خاں بہادر۔

چونکہ نواب عمدۃ الامرا بہادر در زمان ریاست نواب والاجاہ محمد علی خاں جنت آرامگاہ در ۱۲۰۹ھ ہجری از قدیم الایام سکونت در باغ کہنہ کہ ثانی الحال مسمیٰ بمحمد باغ شدہ است میداشتند و بسبب عدم کفایت مکان در باغ مذکور یک عمارت چوبی و ملثوتی کہ مشہور بفتح چوکی است ، خود متوجہ شدہ از اختراع خود تیار کنانیدہ سکونت خود دراں جا داشتہ کہ قریبش یک مکان سفالی برائے کیمیاگری تیار نمودند۔ و ہمیشہ پنج سادات برائے درود خوانی از صبح تا سہ پہر و دیگر سادات از مغرب تا نصف شب حاضر حضور بودہ بر حضور دم می کردند ۔ و سوائے ایں چند مرد آدمیان بے اسپ دو نوکری خودہا حاضر و بشب بر چوکی خود بیرون احاطہ فتح چوکی در عمارت باغ کہنہ حاضر می ماندند۔ و ملازمین معتبرین و کارپردازان ، مثل میر اسمٰعیل خاں بہادر ، فرزند میر اسداللہ خاں بہادر مرحوم ، و تقی علی خاں خانساماں و قطب الدین خان بخشی ، و رحمان علی خاں بہادر ، داروغہ کچہری و علی نواز خاں عرض بیگی و محمد حسن خاں میر منشی ، و اسدالدین خاں منشی ، و محمد معین الدین نقل نویس ، و سید نور علی اخبار نویس محلات و لالہ بھوانی پرشاد ، و کشن راؤ متصدی وغیرہ دیگر متصدیان و داروغہ ہائے دیگر کارخانجات از دہ گھنٹہ صبح تا سہ پہر در دربار نواب صاحب معلی بر نوکری خودہا حاضر می بودند ۔ و مسٹر بارٹ کہ در نوشت و خواند انگریزی کامل و در دستکاری و درستگی گھڑیال وغیرہ اشیاء کار ولایتی کہ ساختہ ولایت معلوم می شد قابل۔ و دراں بسیار مہارتے می داشت و در عقل و فراست یکتا و ہوشیار ، و در نوکری پیوستہ سرگرم ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و کپتان اسمت بعهده سرداری جوانان ترب و بار سرفراز، و مسٹر جانسین، فرزند اسمت برآراستگی و آموزانیدن قواعد جوانان بار و ترب متعین، و محمد درویش و میر جعفر علی نامی بیازده گهنٹه شب حاضر آمده بروقت استراحت حضور افسانها می خواندند و می گفتند -

رنگے اوقات حضور نواب صاحب غفران مآب اینکه بدوازده گهنٹه شب استراحت فرموده پیش از شش گهنٹه صبح بیدار شده بآب گرم که منقل اگرسوز روبروے خاص بر چراغ گرم می شد از وضو فراغت یافته بعد از نماز صبح رو بقبله بوده تسبیح اسم اعظم که بخشیده حضرت والده ماجده، اعنی جناب مکرمه معظمه خدیجه بیگم، معروف بحضرت نواب بیگم صاحب قبله و کعبهٔ فردوس مکانیه بود، بلاناغه از تعداد حساب اصابع، تا طلوع آفتاب می خواندند - و بدستور بعد نماز عصر تا غروب آفتاب همین اشتغال تا نماز مغرب می داشتند. و بوقت خواندنِ عمل سخن با کسے نمی کردند - دریں عمل تا قید حیات خود ناغه نفرمودند و همیشه بعد از فراغت عمل مذکور از طلوع آفتاب تا پنجگهڑی روز بلند شده در دالان کلاں فتح چوکی تشریف داشته برکسانیکه از مجرائیاں حاضر باشند بحضور یاد فرموده مجرا می گرفتند - و بعضے اوقات عبدالقادر خاں بهادر و حافظ محمد ناصر خاں بهادر، و عبدالمعبود خاں جمشید جنگ، و حافظ حسن علی خاں رستم جنگ، و حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبله و شاه محمود صاحب سادی، حاضر حضور معلی می شدند - و در یک هفته یکبار قادر نواز خاں بهادر بشب مخفی حاضر حضور معلے شده سخنانِ پوشیده و کیفیت دربار والاجاهی درخلوت عرض کرده می رفتند - و جناب نواب صاحب غفران مآب از وقت هشت گهنٹه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روز برآمده تا دو گھڑی بر خاصه میز تشریف داشته اول بدرود خواناں از خاصه خود چیزے عنایت فرمود - بعد از خود تناول می فرمودند - و بفاصله یک روز محمد علی حسین خاں بہادر، نورچشم دلبند دلپسند خود را طلبیده ہمراه خود شریک میز می فرمودند - وگاه گاه عبدالکریم خاں معروف بخان بہادر که فرزند دومی ایشاں اند ، اوشاں را نیز بر میز صبح یاد می فرمودند - و اکثر اوشانرا حاضر حضور داشته از استادان ہر ہر علوم و فنون تربیت می کنانیدند - و سواے آں براے تعلیم علم انگریزی بسیار تقید می داشتند - و بعد از فراغت میز بصبح ہمیشه از نه گھنٹه تا ده گھنٹه در تنہائی باشتغال قلیان و تجویزات بعضے مقدمات در دل خود می فرمودند - و از ده گھنٹه روز تا دوازده گھنٹه در کیمیاخانه بوده متوجه بر کیمیاسازی شده ہر روز طلاے شش بانی بوزن پنج ہون تیار می فرمودند - و سیدی محمد فیروز خاں غلام خیرخواه و معتمد قدیم سرکار خاص را بداروغی کیمیاخانه کامیاب فرموده ہمه کار متعلق آنجا باختیار او سپردند - و کسے دیگراں را دراں دخلے نبود - مگر گاه گاه عبدالکریم خاں بہادر فرزند خود را درانجا یاد فرموده از دست اوشاں کار کیمیاسازی می گرفتند - و طلاے تیارشده امروز روز دیگر صبحے بمعرفت محمد معصوم حضور باش و کارکن سرکار نذراللہ به محتاجین و مساکین بر دروازه باغ خود تقسیم می کنانیدند -

رنگے زر یومیه بالیں خاص بحساب یومیه پنج روپیه که ماہیانه یک صد و پنجاه روپیه نزد محمد معصوم جمع می شد ازو گرفته براے تقسیم طلبا معرفت مولوی امام بخش نزد حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبله می فرستادند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و یومیہ یک روپیہ بابت ضمانت امام ضامن علیہ السلام برائے بستن بازوے خاص کہ از محل نواب سلطان النسا بیگم تا سی یوم می آمد مع نذر شب ماہ کہ جملہ سی و پنج روپیہ می شود و بطریق نذر حضرت میر مہدی صاحب قبلہ خوشنویس از دست سید نور علی درودی می فرستادند۔ و از دوازدہ گھنٹہ تا یک گھنٹہ روز در فتح چوکی استراحت فرمودہ بعد از بیداری گاہے بخانہ والدہ محمد علی حسین خاں المخاطب بہ مبارک النسا بیگم المعروف بگھسیٹی بیگم کہ متصل فتح چوکی بود تشریف فرما شدہ بعد دو گھڑی باز در چوکی مسکن خاص خود آمدہ تا سہ پہر از میر ابو طالب خاں وغیرہ مشغول بہ شطرنج بازی و گاہے در مطالعہ کتب تواریخ و دواوین و در تجویز تصنیف شعر می بودند۔

رنگے ہمیشہ بوقت چہار گھنٹہ روز بعضے روز بسواری جارت با یک پہرہ ترپ در باغ کلاں تا بدروازہ دار الامارہ دیوان خانہ کلاں کلس محل و بعضے روز در سکساون با دو پہرہ جوانان بار دو پہرہ اردلان و دو چوبدار و نقیب و دو نفر ہرکارہ متصل درخت انبہ بر دروازہ کلس محل فرود آمدہ از دست بقچہ بردار خاص خود جامہ کارۂ ولایتی و یا بوٹہ دار بنگالی با سنجاف سبز دربر کردہ و کمربند گجراتی زیب میان نمودہ بر نشان زخم گولی انگشت شہادت دست راست کہ بعد یک سال از رحلت حضرت نواب امیر الامرا بہادر مغفرت مآب در سنہ ۱۲۰۴ ہجری جوانان فوج علاقہ بدر الاسلام خاں بہادر و محمد برہان کمندان کہ جہت باقیات در ماہہ خود بلوہ بجمع کثیر بآلات جنگ مثل توپ و بندوق وغیرہ از آشور خانہ سرکار بردہ بر دروازہ کلان باغ خاص نمودہ بودند۔ و نواب عمدۃ الامرا بہادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

843

ازیں خبر آگاہی یافتہ از حکم حضور نواب والاجاہ برائے فہمائش آنہا با عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر و مسٹر اسمت عہدہ دار فوج صاحبزادگی وغیرہ ملازماں بر دروازہ کلان مذکور ارادہ فہمائش آنہا می داشتند۔ دراں وقت ہمہ جوانان مذکور یک شور و غوغا آغاز کردند۔ و مسٹر اسمت جہت تہدید آنہا شمشیر خود برکشید۔ بمجرد علم شدن شمشیر جوانی بندوق باردار بر دوش گردد خواست کہ بہ اسمت نبرند۔ اسمت ازانجا پہلوتہی نمودہ و نواب عمدۃ الامرا بہادر دست راست خود را طرف آنہا باشارہ فہمایش آنہا بلند فرمودند۔ دفعتاً جوانے مذبور از انگشت اشارہ بعنان اسپ بندوق کرد۔ قضا را ضرب گولیش بر انگشت دست راست نواب عمدۃ الامرا بہادر رسیدہ ضایع نمودہ بر پشت آفتاب گیری بردار آمدہ مجروح کردہ در پوست پہلوے چپ حافظ محمد ناصر خاں بہادر دویدہ از فاصلہ یک وجب بیروں گردید۔ بفضلہ سرشتہ حیات آنہا کہ استوار بود زخمہایش از معالجۂ ڈاکٹران انگریزی و شیخ آدم حجام بعد مدت مدید بالتیام رسید۔ رومال ابریشمی بوقت ملازمت پدر امجد خود براں پیچیدہ در کلس محل بحضور جناب بندگان حضرت امیرالہند والاجاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ نواب محمد علی خاں بہادر ظفر جنگ رفتہ حسب قانون آداب بجا آوردہ نشستہ معروضات خود و سوال و جواب گورنر کونسل کہ از طرف حضور در گورنر کونسل وکیل بودند عرض می نمودند۔ دراں وقت مبارز جنگ بہادر، و سالار جنگ بہادر و صفدر جنگ بہادر، و حشمت جنگ بہادر، و صادق علی خاں بہادر، و علی دل خاں بہادر، و قادر نواز خاں و شاہ قدرت اللہ صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و حافظ حاجی مغربی صاحب و دو سه منشیان حضوری حاضر بوده هر یک مقدمات خودها بعرض می رسانیدند و جناب نواب عمدة الامرا بهادر همه اخبار و احوال هر یک مقدمات درباری از درباریان می شنیدند۔

رنگے۔ حضرت نواب شکوه الملک نصیرالدوله نصرت جنگ بهادر گاه گاه بوقت نماز عصر حاضر حضور نواب والا جاه شده بعضے اوقات معروضات خود عرض می نمودند۔ و از عنایات و الطاف و کرم برادری نواب والا جاه قلبیاں بنواب شکوه الملک نصیرالدوله عنایت می فرمودند۔ و جناب نواب شکوه الملک بهادر همیشه روبروے نواب والاجاه شغل قلبیاں میداشتند۔

رنگے۔ جناب نواب عظیم الدوله بهادر همیشه براے نماز عصر حاضر حضور نواب والاجاه می شدند۔ اگر گاهے بنظر مبارک حضرت نواب عمدة الامرا بهادر می رسیدند بکمال اشفاق پدرانه گلوگیر کنانیده بسیار توجه ظاهری می فرمودند۔ و جناب نواب والاجاه جنت آرامگاه اشفاق و عنایات مهر پدری که بر حال جناب عظیم الدوله بهادری داشتند از تحریر بیروں۔ و اکثر در مجلس خود با فرحت و مسرت روبروے حضرت نواب عمدة الامرا بهادر به عظیم الدوله بهادر ارشاد می فرمودند که بفضله تعالیٰ شانه پیشانی تو نهایت تابنده و درخشنده است۔ ازیں آثار معلوم می شود که خالق پروردگار ترا بمنصب جاه و حشمت از دولت و ریاست سرفراز خواهد فرمود۔ عظیم الدوله بهادر ازیں کلام مسرت انجام آداب بجا می آوردند۔ ایں معنی بنواب عمدة الامرا بهادر سخت ناگوار می آمد۔ بپاس خاطر پدر خود کمال شفقت ظاهری بر حال بهادری معلے می داشتند۔ و هر وقت که می دیدند بمحبت ظاهری گلوگیر می کنانیدند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے۔ عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر وغیرہ در وقت دربار صبح بحضور نواب والاجاہ برائے مجرا و محمد نصیر خاں وغیرہ نبسہ ہاے خاص اکثر ہمراہ نواب عمدۃ الامرا بہادر حاضر دربار گردیدہ بہرہ یاب می شدند۔ و جناب نواب والاجاہ بوقتش پنج گھنٹہ براے نماز عصر از دربار سہ پہر برخواست می فرمودند۔ آں وقت جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر از حضور پدر خود مرخص شدہ براے تناول طعام خاصۂ معمولی بمحل ہمشیرہ کلاں خود یعنی سلطان النسا بیگم عرف بڑی بیگم صاحبہ رفتہ تناولِ طعام می فرمودند۔ و بعضے روز حضرت کریم النسا بیگم معروف بہ چھوٹی بیگم مشہور بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ ہمشیرہ خورد حضرت نواب والاجاہ محمد علی خاں و نیز گاہے سیف الملک بہادر، و حسام الملک بہادر، و نصیر الملک بہادر، و ملک النساء بیگم عرف دریا بیگم، مشہور بمنجلی صاحب زادی، و عمدۃ النسا بیگم، عرف فتح بیگم، معروف بہ چھوٹی صاحبزادی بخانہ سلطان النسا بیگم صاحبہ جمع آمدہ باہم تناول خاصہ می فرمودند۔ و گاہے در ہفتہ یک دو روز ہمشیرہ زادگان نیز ہمراہ نواب صاحب معلے تناول طعام میکردند۔ بعد از فراغت خاصہ جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر تا پنج گھڑی شب درانجا ماندہ باشتغال قلیان کسے در کلمہ و کلام بودہ بسواری چارٹ و یا سکساون روانہ باغ کہنہ معروف حال بہ محمد باغ است می شدند۔

رنگے۔ بعضے اوقات حسب خواہش مزاج مبارک خود در محل ہمشیرۂ کلان خود بندوبست زنانہ در محل سلطان النسا بیگم صاحبہ فرمودہ چلون ہا بر دالان بستہ طایفۂ لطیفہ و طایفۂ تانو و طایفۂ صاحبی کہ معروف بہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سونا بوده یاد فرموده امین الدین خاں فرزند محمد منیرالدین خاں مرحوم و رام سنگھ بیراگی را نیز طلبیده ارشاد می فرمودند که خیالات رنگین و بر مضمون و تازه ایجاد من در راگ یمن و کہاج و بہاک و للت و بہباس و بہروی و البا و بلادل و دنہاسری و اساوری باشد، با طرز دلکشی و خوش الحانی بسرایند۔ بدیں طریق از پنج گھڑی شب اول تا نصف شب می شنیدند۔ و ملاحظه رقص ہم می فرمودند۔ و بعضے بعضے روز بموجب فرمایشات زمانه بوقت رقص که پنج شش لولیان خوب صورت و خوش سیرت را بلباس لوازمات رقص گہروه آراسته ملاحظه رقص گہروه می فرمودند۔ چنانچه در ماه رجب المرجب بروز جشن مبارک تولد اقدس حضرت امیرالمومنین امام المتقین علی ولی اللہ و وصی رسول اللہ صلی اللہ علیه و آله واصحابه وسلم و معمول بود که بروز جشن مذکور ہر سال چند ابیات ہندی بطور غزل در شان جناب حضرت مرتضوی علیه التحیة والسلام تازه ایجاد نموده از قلم سرمائے تحریر فرموده امین الدین خاں را حکم می فرمودند که شما از بیراگی رام سنگھ طرح تازه در راگہاے پسند من بریں ابیات نہاینده۔ طایفۂ سونا را بزودی تعلیم کنانند که بحال سرایند۔ خان مذکور حسب الحکم حضور در عرصۂ سہ چہار گھڑی بطایفۂ مذکور تعلیم کنانیده روبروے حضور می آوردند۔ نواب صاحب معلے از استماع آں نہایت خوشنود گردیده انعام به امین الدین خاں یک صد روپیه و رام سنگھ را پنجاه روپیه و به طایفۂ سونا پنجاه روپیه و بدیگر طوایف پنجاه روپیه از محل ہمشیره خود گرفته عنایت می فرمودند۔ و درگاه قلی خاں که آدم خوش طبع و ظریف المزاج که ہم جلیس نواب صاحب بودند و فیمابین امین الدین خاں و ایشاں رابطه خوش طبعی .....

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کمال بسخنان تمسخری و خوش طبعی نواب صاحب را می خندانیدند باوشاں ہم سی و پنج روپیہ انعام می شد۔ و ابیات تازہ ایجاد حضور کہ در شان جناب مرتضوی علیہ السلام دراں سال تحریر فرمودہ بودند اینکہ۔ ابیات

آج عصمت خُدا نے جلوہ کیا — فاطمہ نام مصطفےٰؐ نے دیا
جب رچا بیاہ کا فروع و اصول — اس طرف کو خُدا ادھر کو رسول
اب قدم بے بچھاے دو مسند — تب ہُوے اب حقیقت احمد
آج بیٹا ہُوا خُدا کے گھر — کیا داماد اس کو پیغمبرؐ
آنسو پیدا ہُوے سو گیارا امام — اس گھرانے میں ہوے خداے تمام
یا الٰہی تو ان کی ذات وصفات — رکھ ہمارے پہ قبلۂ حاجات
بطفیل نبی ذو الاکرامؐ — پڑنا ممتاز ہے درود و سلام

بعد چند روز محمد اعز الدین خاں مستقیم جنگ المتخلص بنامی داماد سلطان النساء بیگم صاحبہ کہ فرزند حامد علی خاں یک شقہ بنام میر اسمٰعیل خاں بہادر برائے روشن شدن جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بمضمون اینکہ خانصاحب بسیار مہربان الطاف نشان بعد از سلام سنت الاسلام واضح آنکہ بسمع من آمدہ کہ کسے یک شاعر غریب الدیار در شعر جناب نواب صاحب ممتاز از بے ادبی اعتراضے نمودہ است بہ تحریر آوردہ ترسیل خدمت داشتہ اعتراض آنکہ۔ بیت

جبکہ بیٹا ہُوا خُدا کے گھر — ہُوا مضمونِ لم یلد ابتر

زیادہ مہربانی باد۔ میر اسمٰعیل خاں بہادر بعد از دیدن شقہ مرسولہ بروقت سواری خاص کہ شقہ مرسولہ بحضور گذرانیدند۔ جناب نواب صاحب از ملاحظۂ آں شقہ سخت ناخوش و غضب ناک شدہ از جیب خاص قلم سرماے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برآوردہ شقہ را بالاے سکساون نہادہ جوابش بر پشت آں زینت ترقیم فرمودند اینکہ ؎

تو نے سمجھا نہیں اے کید بے خر
کعبہ ہے اصل مولد حیدر
جبکہ بیٹا ہُوا خُدا کے گھر
کیوں ہو مضمون لم یلد ان پر

بعد از تحریر ایں نظم نیز ارقام فرمودند۔ بخدائے لاشریک بپاس خاطر ہمشیرہ کلانم فی الفور بتو سزا نرسانیدم و سزاے ایں امر بر خالق من سپردم۔ یقیناً خواہد رسید۔ و آں شاعر ملعون بے فہم نیز بحضور من حاضر نبود۔ اگر دریں وقت حاضر می بود آنرا از زیور آہنی مسلسل کردہ نزا بر تعلیمش جہت تحصیل علم شاعری مقرر نمودہ از زیور مذبور بتو ہم سرفراز کنانیدہ تا تحصیل تمام و کمال علم مذکور بر قلعہ چندرگیری کہ جائے خوب و قابل و لایق شما ملاعین و مفسدین است می فرستادم کہ اوستاد و شاگرد ہر دو باہم تا تحصیل علم یک جا مانند خیر۔ و آئندہ اگر ہم چنیں اشکال نامعقول و نالایق و فساد آمیز بحضور من رسد بقوت الٰہی در سزایش زبان و دستش بریدہ مدام مسلسل و مقید خواہم داشت۔ اللہ معنا و معکم۔ غلام حسین ایں چنیں سخنان عتاب خداوندی از دست خاص خود تحریر فرمودہ میر اسمٰعیل خاں را ارشاد فرمودند کہ فی الوقت ایں کاغذ دستخطی پیش آں لعین روانہ کنند۔ آئندہ شما ہم چنیں کواغذات لایعنی مفسدین بحضور ما نگذرانند۔ ایں منصب و مراتب شما نیست۔ بعد ارشاد ایں سخنان غضب ناک در سکساون خاص خود سوار شدہ براے تناول خاصہ سہ پہر موافق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

معمول در محل ہمشیرہ کلان خود رفتہ شاہ بیگم اہلیہ اعزالدین خاں نامی را بحضور طلبیدہ بسیار بسیار عتاب خداوندی فرمودہ ارشاد فرمودند۔ اگر آئندہ ایں چنیں حرکات ناشایستہ از شوہر شما بظہور رسد واللہ پاس و لحاظ احدے بنظر ما نخواہد آمد۔ فی الفور بسزایش در دربار عام خواہم رسانید۔ و نیز ایں ہمہ کیفیت سرکشی و فتنہ انگیزی و نالیاقتی نامی مذکور مفصلاً از غصہ و عتاب بہ ہمشیرہ کلان خود ظاہر فرمودہ ممانعت دروازہ فتح چوکی کردہ تا مدت مجرائے او بحضور موقوف فرمودند۔ و سلطان النساء بیگم ہم از ہمیں باعث بر داماد خود ناخوش شدہ حکم ممانعت دیوڑی خاص خود ہم آمد و رفت پیش فرزند خود عبدالحسین خاں بہادر و اعزالدین خاں نامی از دیدن شقہ دستخط خاص حضور مرسولہ میر اسمٰعیل خاں بہادر و بسماعت کیفیت عتاب نواب صاحب و جناب بیگم صاحبہ موصوفہ بسیار بسیار ترسیدہ روز و شب خوفناک بودہ ہراساں و پریشاں حال شدہ۔ بمعرفت غلام اسداللہ خاں بہادر سفارش بعبدالحسین خاں بہادر رسانیدہ عفو تقصیرات خود از حضور نواب صاحب می خواست وعبدالحسین خاں بہادر بعد پنج شش ماہ در تقریب جشن سالگرہ مبارک حضور بہزار سعی و سفارش عفو تقصیرات نامی مذکور بحضور نواب صاحب معلے کنانیدہ حکم مجرا در حضور دہانیدند۔ و جناب نواب صاحب ممدوح از عنایت خداوندی بپاس خاطر عبدالحسین خاں بہادر عفو تقصیرات او فرمودہ فہمایش ہمشیرہ کلان خود کردہ پروانگی آمد و رفت او بر دیوڑی زنانہ معلے الیہا و دیوان خانہ عبدالحسین خاں بہادر دہانیدند۔

رنگے جناب حضرت نواب صاحب اکثر در تقریب تماشاے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رقص وغیره در محل ہمشیره صاحبه کلاں اگر شب زیاده منقضی شود بر دیوڑی محل مذکور که یک مکان خورد بارادری حجره سبز کوسی. بوده بشب درانجا خواب می فرمودند- و روزهاے دیگر بعد از پنج گھڑی شب گذشته بدستور معمول از دیوڑی مذکور برسواری چارٹ و یا برسکساون روانه باغ کهنه که ثانی الحال مسمی به محمد باغ است می شدند- و بعضے بعضے روز در اوقات کسلمندی مزاج خاص خود و یا ہمشیره کلاں و فرزندشاں و یا بروز گرفتن مسهلهاے آنها درانجا روز و شب تشریف می داشتند- و در بیماری خواہر میانه و خورد و خواہرزادگان ونیز بروز مسهلات آنها بشب در مکان سبز یورسی بر دیوڑی ہمشیره کلاں خوابیده صبحے بخانه آں ہمشیره تشریف فرما شدند و دیگر ہمشیرها را جمع آورده خاصه میز صبح و خاصه سہ پہر تناول می فرمودند- و بعد از فراغت خاصه سہ پہر بدستور معمول نواب عمدة الامرا بہادر بحضور نواب والاجاه والدِ امجد خود تشریف فرموده در عرصه یک گھنٹه بمحل ہمشیره صاحبه کلاں رونق افزا شده بعد سر شدن توپ پنج گھڑی شب روانه بباغ مسکن خاص خود می شوند -

رنگے - درانجا گاہے قادرنواز خاں بہادر بعد از ده گھنٹه شب حاضر حضور شده سخنان ضروری و دیگر کیفیات دربار والاجاہی به اخفا عرض می نمودند- و نیز جناب نواب صاحب معلے از ده گھنٹه شب تا دوازده گھنٹه گاہے شغل شنیدن راگ زبانی رام سنگھ بیراگی یکتاره نواز قدیم و دیگر بھوانی داس بیراگی جدید سارنگی نوازے بود که در علمِ موسیقی بسیار مہارتے می داشت با امین الدین خاں سوکھر که خیالات تازه ایجاد خاص خود آموزانیده سماعت می فرمودند- وگاه بگاه قادرنواز خاں چاتر را دراں مجلس شریک می نمودند- و توجه و عنایت نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بر خان مذکور بسیار بود۔ و از باعث آں بسیار کیفیات دربار والاجاہی بسمع حضور می آمد۔ بنا براں حضور یک باغ بہتر با عمارت کہ متصل باغ مستر وکس روبروے باغ کہتر مسکن خاص خود خرید فرمودہ بقادر نواز خاں بہادر عنایت فرمودند۔ و بہادر مذکور اکثر درانجا آمدہ بوقت شب حاضر حضور نواب عمدۃ الامرا می شد و چوں نواب صاحب معلے بعد از فراغت خلوت ہمہ را مرخص فرمودہ بخوابگاہ تشریف فرمائی شدند آں وقت غلام مرتضی و محمد ابراہیم کمندان ڈی را بحضور یاد فرمودہ ہمہ کیفیات و رپٹ (رپورٹ) ہر جا و محلات وغیرہ شدہ و جوابات آں ارشاد فرمودہ کلید ہاے معمولی جابجا گرفتہ روبروے خود بر تختۂ میز گذاشتہ از تقید بلیغ بہ چوکیداران حضور تاکید می فرمودند۔ ہر وقتیکہ کسے کمندان بحضور ما اند بیدار کنند و بہ کمندان ڈی حکم می فرمودند۔ اگر بشب دراز روم حضرت بندگان عالی نواب والاجاہ و یا ہمشیرہ کلاں و میانہ و خورد نزد من آید باید کہ شما ہمہ وقت کلید ہاے مذکور را بزودی از محمد معصوم گرفتہ آدمان مذکور را نزد ما آوردہ ایں جانب را از خواب بیدار نمایند۔ و اکثر در خوابگاہِ خاص زنانہ می شد کہ بمعرفت محمد ابراہیم جمعدار بشب سواری ہاے مخفے زبان آمدہ بعد سہ چہار گہڑی روانہ می شدند۔ و ہمیشہ بوقت استراحت خاص افسانہ گو و قصہ خواں و میر محمد درویش نامی و محمد جعفر را بحضور طلبیدہ ہمیشہ قصہ و افسانہاے تازہ و نو می شنیدند۔ و گاہے آں ہر دو را پس مجرہ خوابگاہ نشانیدہ قصہ و افسانہ شروع می کنانیدند۔ و چند مردمان پے اسپ را بر دروازہ فتح چوکی در عمارت باغ کہنہ در چوکی و بہرۂ حضور حاضر و سرگرم میداشتند۔ و ہمیشہ خبر حاضری و غیر حاضری آنہا گرفتند۔ و چوکیداراں بموجب حکم مسلح و کمر بستہ در نوکری حاضر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و سرگرم می ماندند که اگر کسے بے ہتیار در چوکی حضور ماند و جناب نواب صاحب ازیں خبر مطلع شوند آنہا سخت در مورد عتاب می آمدند۔ اگر گاہے خبرے نوشت و خواند ضروری منظور باشد از معمول زیادہ یک گھنٹہ بشب بیدار بودہ در نوشت و خواند بہ تنہائی مشغول می شدند۔

رنگے ۔ جناب حضرت دلاری بیگم صاحبہ قبلہ صبیہ کلان حضرت نواب شکوہ الملک نصیرالدولہ کہ محل خاص حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بودند، سکونت خود بمکان قدیم کہ متصل شادی محل بہ شارع عام مسجد کلاں نزل کہیڑی است از مبارز جنگ خریدشدہ بود میداشتند۔ و بسبب چند در چند نواب صاحب کہ ازاں محل خاص کلاں خود ناخوش بودند گاہے بحسب ضرورت مثل فاتحہ ماہ رجب وغیرہ دراں محل تشریف فرما می شدند۔ مگر جناب سلطان النسا بیگم صاحبہ در رسم سالگرہ خاص حضرت نواب صاحب محل نواب صاحب معلے را در محل خود یاد نمودہ از شان و شوکت تمام گل رسم گرہ بر مسند یک آں ہر دو را نشانیدہ از دست عمدۃ النسا بیگم صاحبہ قبلہ، ہمشیرہ خورد خود پوشانیدہ مبلغ پانصد روپیہ با یک خوان خلعت محرمات در سوس بن بہ عمدۃ النسا بیگم صاحبہ عنایت می فرمودند۔

رنگے ۔ و اکثر جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر، در ایام تابستان در شب ماہ برائے سیر دریا و دیدن آغاز روشنائی آفتاب و ماہتاب، ہمشیرہ کلان خود را معہ محلات و مہانہا وغیرہ در محل ہمشیرہ میانہ خود بر بالائے بام و بادیوان خانہ افتخارالدولہ حافظ محمد ناصر خاں بہادر را زنانہ کنانیدہ در بنگلہ ہشت پہلوی بارا دری سیر دریا می کنانیدند۔ و آنجا بوقت دوپہر روز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بین نواز دو نفر دراں زماں آمدہ بودند۔ آنہا را روبروے دریچہ ہاے زنانہ نشانیدہ راگ سارنگ می شنیدند۔ و بوقت سہ پہر خاصہ معمولی بہ خانہ ہمشیرہ کلاں رفتہ تناول می فرمودند۔ و دریک دو ماہ بباغ مسکن خاص خود ہمشیرہ زادگان وغیرہ را یاد فرمودہ بالاے بام نشستہ تماشاے شیر و خرس و فیل و شتر و اسپاں و جنگ پہلواناں از نہ گھنٹہ تا یازدہ گھنٹہ کنانیدہ ملاحظہ می فرمودند۔ و نیز گاہے بشب در محل ہمشیرہ کلان خود ہمہ را جمع نمودہ از نہ گھنٹہ شب تا سہ پاس شب تماشاے بہاکونندی کنانیدند بدانموجب کہ باتمامش چہار شب مقرر است می دیدند۔ و آنہا را از عنایت انعامات بسیار سرفراز می فرمودند۔

رنگے۔ و معمول بود کہ از شب ماہ محرم شریف ظہور عرس مبارک جناب حضرت امام حسین علیہ السلام در عمارت باغ کہنہ کہ مسمی محمد باغ است آراستہ بقنادیل و روشنائی موم بتی وغیرہ کنانیدہ نشان قدیم حیدری علم نصب فرمودہ، روضہ خوانی تا نہ گھنٹہ شب می کنانیدند۔ و خود بدولت تا عشرہ محرم ہر شب پس پشت نشان مبارک در حجرہ خواب می فرمودند۔ و شب ہم محرم خلاصی ہا را از کمپنی طلبیدہ بندوبست روشنائی باشوکت بسیار کنانیدہ قریب دو پہر شب آں علم حیدری بر فیل در ہودج از باغ مذکور تا ترمل کھیڑی آوردہ قریب سہ پہر شب داخل باغ مسطور می فرمودند۔ بدہم محرم بعد از نماز صبح نشان معلے ہماں جا شوئیدہ تحویل مالکش فرمودہ خود متوجہ شدہ میر اسمٰعیل خاں بہادر و تقی علی خاں بہادر و قطب الدین خاں و رحمان علی خاں بہادر و شجاعت علی خاں را مقرر فرمودہ خیرات لمساکین و محتاجین بنام حضرت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سیدالشہدا علیہ التحیۃ والسلام یک کہادی و یک روپیہ بہر یک محتاج تقسیم می کنانیدند و بچہار دہم جمادی الاول بداں موجب خیرات در فاتحہ سالیانہ والدہ امجدہ خود یعنی حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ کلاں فردوس مکانیہ، بمعرفت صاحبان مذبور در باغ کہنہ روبروے خود می کنانیدند۔ و زر خیرات و پارچہ وغیرہ بحساب فی فاتحہ چہار ہزار و پانصد روپیہ کہ مقرر بود، بروز ہاے مذکور روبروے بالاخانہ باغ قدیم خرچ می فرمودند۔ و خود بدولت وغیرہ حاضرین بوقت تقسیم مذکور بر بالاخانہ خاص قدیم خود تشریف می داشتند۔ و خلق اللہ بکثرت جمع می شد۔ و اگر زر خیرات از صبح تا سہ پہر خیرات شدہ چیزے باقی ماندہ شود۔ روز دویم از روے حکم حضور تقسیم می گردید۔

رنگے۔ مزاج حافظ محمد نصیر خاں بہادر فرزند کلان حضرت نواب عمدۃ النسا بیگم صاحبہ از بیماری سرا چناں علیل بود کہ حکماے یونانی و مصری و ڈاکٹران از علاج آں عاجز و بیماری روز بروز زیادہ می شد۔ روزے جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر ایں کیفیت بیماری عجیب ہمشیرہ زادۂ کلان خود بہ بندگان عالی نواب امیرالہند والاجاہ محمد علی خاں معروض داشتند۔ نواب والاجاہ روز دویم براے ملاحظہ بیمار بطور عیادت معہ نواب عمدۃ الامرا بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ و قادر نواز خاں بہادر بخانہ جناب نواب عمدۃ النسا بیگم صاحبہ، دختر خورد خود، تشریف آوردہ، بیمار را ملاحظہ فرمودہ فاتحہ خیر خواندہ دست تاسف بر دست حسرت زدہ، بر شباب و جوانی شاں افسوس نمودہ آبدیدہ شدہ، بدولت خانہ خود تشریف فرما شدند۔ و روز دیگر از نواب عمدۃ الامرا بہادر و مبارز جنگ تجویز طلبیدن حکیم حاذق از حیدرآباد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نموده عریضه بجناب بندگان حضرت نواب آصفجاه نظام الدوله بهادر نوشته درخط مشیرالملک ارسطوجاه مختار دولت آصفیه ملفوف کنانیده پیش وکیل خود روانه حیدرآباد فرمودند - چونکه عریضه مذکور بحضور حضرت نواب آصفجاه بهادر رسید، فی الوقت حکم حضور شرف صدور یافت که حکیم حاذق و شفا دست و عمده مرتبت حکیم احمداللہ خاں بہادر را فی الفور روانه مدراس نمایند - و حکیم موصوف روانه مدراس شده تا به تعلقه پلنار رسید - نواب والاجاه محمدعلی خاں از قضاے الٰہی برحمت حق پیوستند - و جناب نواب عمدة الامرا بهادر که وارث و جانشین پدر خود بودند، بعد از رحلت نواب والاجاه حکیم احمداللہ خاں بہادر حسب الطلب حضور داخل مدراس شده در باغ وادی شاه فرود آمده بحضور نواب عمدة الامرا بهادر عرض کنانیدند- جناب نواب صاحب معلے بعد از شش روز قادرنواز خاں و حکیم احمداللہ خاں بہادر را بباغ مذکور فرستاده، حکیم احمداللہ خاں را بحضور یاد فرموده، بر دیوری همشیره کلاں در حجره سبز کرسی ملاقات فرمودند- و حکیم مذکور بوقت ملازمت حضرت بعد از شرف یابی ملازمت یک رساله خلاصة الحکمت با مجمل خلاصة الاشیاء مطلا و مجلد، بابت تصنیف خود، مع چهارده ..... نذر گذرانیدند- جناب نواب صاحب دو گھڑی سخنان اشفاق آمیز از اوشاں فرموده عطر و پاندان و گلاب پاش رخصتے به اوشاں عنایت فرموده، همراه قادرنواز خاں بہادر و حکیم احمداللہ خاں بر دیوری همشیره خورد خود پیش افتخارالدوله حافظ محمد ناصر خاں بہادر روانه فرمودند- و براے ایشاں جاگیر کولی نیلور که محصولش دوازده هزار روپیه سالیانه است مقرر و جاری فرموده، بر معالجه حافظ محمد نصیر خاں بہادر معین و مقرر فرمودند- بعد چندے از معالجه حکیم احمداللہ خاں بہادر مزاج حافظ محمد نصیر خاں بہادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کہ رو بصحت آوردہ، نواب صاحب ازیں معالجہ خشنود گردیدہ، از خطاب ملک الحکما سرفراز فرمودند۔

رنگے۔ نہ ماہ قبل از انتقال نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ، سلطان النسا بیگم صاحبہ بحکم پدر و برادر خود بوساطت بخشی بیگم صاحبہ محل عالیہ نواب نظام الدولہ بہادر کہ فیمابین سلطان النسا بیگم صاحبہ و ایشاں روابط رسل و رسایل و نامہ و پیغام مرعی بود چنانچہ حسب الخواہش و طلب بخشی بیگم صاحبہ چند اشعار تصنیف نواب عمدۃ الامرا بہادر ممتاز و چند تحایف روانۂ حیدرآباد نمودہ بودند۔ ازانجملہ شعریکہ بر محل فرا یاد خاطر آمد بقید قلم آورد۔ نظم

چل اے دیکھ آئیں حیدرآباد — جہاں کہتے ہیں عشرت کی ہے بنیاد
جہاں دارین کا نقش ونگیں ہے — جہاں اسلام کا آئین و دیں ہے
جہاں رُکتا ہے نقد آشنائی — جہاں مفقود رسم بے وفائی
جہاں کے لوگ حاکم سے ہیں دلشاد — جہاں حاکم ہے ایسا خانہ آباد
جہاں رُکتا ہے تخت سرفرازی — نظام الدولہ آصف جاہ غازی
ہمارے کچھ نہ پوچھو یارو تم بات — ہمارا ملک ہے انگریز کے ہات
ہمیں ہر روز آیا کڑ کڑ وھی — ہماری زندگانی پر تھڑ وھی
مجھے میرے گھرانے کی محبت — نہیں دیتی ہے وہاں جانیکی رخصت
مَیں اس خاطر سے وہاں جانے نہ پایا — نئی ویسے ہی یہاں بستی بسایا
کیا مَیں مہر حیدر دل میں ایجاد — رکھا تب نام اس کا حیدرآباد
الٰہی جب تلک ہو حشر بُنیاد — رہے قایم امیرِ ہند آباد
خلاصہ تھا سو میرے دل کا یہ راز — کیا ایجاد تازہ شعر ممتاز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نسبت رئیس الامرا بہادر عبدالحسین خاں فرزند خود در حیدرآباد و از صبیہ غلام اشرف خاں بہادر کہ در قرابت رکن الدولہ بہادر کلان مرحوم، و ایشاں یکے از عمدہ گان حیدرآباد بودند مقرر نمودہ غلام اشرف خاں را معہ متعلق با عزّت و تکریم طلب فرمودند - و بعد از رسیدن ایشاں بمدراس در باغ دادی شاہ صاحب فرود آوردہ بعد از چندے در باغ نو کہ حال مشہور بہ باغ مستر اوکس است، برائے سکونت ایشاں مقرر کردہ ایشاں را آوردہ فرود آوردند - و بعد از چندے جناب سلطان النسا بیگم صاحبہ قبلہ بوساطت حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بیگ نوع حکم حضور نواب اعلی حضرت امیرالہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر عرض نمودہ بہ پانزدہم شعبان المعظم ۱۲۰۹ھ ہجری رسم عقد مقرر کردہ ہمہ اسباب نکاح مہیا ساختہ، نوشاہ را از باغ کلاں بہ روشنائی و جلوس و طوایف لولیان وغیرہ مثل شب گشت بخانہ عروس بردند - جناب سیف الملک بہادر معہ تمامی ارکان و اعیان دولت ہمراہ تا بخانہ عروس تشریف فرمودند - و سلطان النسا بیگم صاحبہ نیز معہ ہمشیرہ گاں و علاقہ داران زنانہ خود تشریف فرمودہ بعد ادائے رسم عقد نوشاہ را ہموں طور بخانہ درآوردند - و بنواب والاجاہ و نواب عمدۃ الامرا بہادر را نذر گذرانیدند - و دریں سوانحات ازانچہ مطلع بود بقید تحریر آورد -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شگفتگی گلدستہ سویم در گلزار اول از سنہ ۱۲۰۹ ہجری تا سنہ ۱۲۱۰

در بیان کیفیت بیماری، و رحلتِ نواب والاجاہ محمد علی خاں در سنہ ۱۲۱۰ ہجری

جناب بندگان حضرت امیرالہند والاجاہ نواب محمد علی خاں بہادر بعد از فراغت نماز تہجد، در خلوت خانہ خاص تشریف فرما شدہ استراحت فرمودہ بہ پانزدہم شہر صفرالمظفر سنہ ۱۲۱۰ ہجری صبح از استراحت بیدار شدہ بہ بیت الخلا تشریف فرمودند۔ بعد از فراغت قضاے حاجت خواستند کہ از چوکی فرود آیند۔ بسبب ضعف و ناتوانی و پیری پاے مبارک بلغزش درآمدہ افتادند۔ دراں حال ضرب بر ناخن نزانگشت پاے چپ رسیدہ آماس بر پا و تپ بشدت رو نمودہ، بیماری روز بروز در طوالت افتاد۔ ہمہ حکماے یونانی و ڈاکٹران ملازم سرکار متوجہ علاج شدہ، ہزارہا تدبیرات نمودند۔ و نیز نواب عمدۃ الامرا بہادر در معالجہ صدر ساعی بودند۔ اما از باعث اتمام رشتۂ حیات و قربت نمودن ایام سفر آخرت کہ سن شریف بہ ہفتاد و پنج سالگی رسیدہ بود، ہیچ تدبیرے موافق، و ہیچ علاجے اثر نگردیدہ۔ روز و شب بیماری در تزاید و روز افزوں شد۔ و در عرصہ قلیل از انگشت پا تا بساق پر از ریم گردید۔ ازیں آثار بد حکماء ہم در دل خودہا مایوس شدہ، مخفی نواب عمدۃ الامرا بہادر را آگاہ نمودند۔ و نواب والاجاہ محمد علی خاں نیز از حالت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خود مطلع و زندگی خود ناامید گشته پیش از یک هفته از رحلت خود روزے به تسلی و تشفی محلات پرداخته ، اشک حسرت از چشم خود برآوردند- روز دیگر ڈاکٹر سرکاری بتمامی حکماء حاضر حضور شده بر زخم پا پٹی مرہم بسته ، از حضور مرخص گردید - دراں حال محمد جاوید خاں وغیره خدام از شیخ آدم حجام که شب و روز حاضر حضور می بود مخفی از اندیشه نواب عمدة الامرا بہادر مستفسر احوال مزاج نواب صاحب خداوند نعمت خود شدند - شیخ آدم به بسیار حزن و ملال اظہار کرد که ڈاکٹر از ابتدائے بیماری در علاج نواب صاحب خطا و غلطی نموده آمد که مخالف و ناموافق حضور افتاد - حالا از ناخن پا تا بالائے ساق پر از ریم شده است - علاجش خیلے دشوار می نماید - ایں ہم خوبی قسمت ما دولتخواہان است که سایه ہم چو سردار شفیق از سر ما زایل میگردد- و نواب والاجاه جنّت آرامگاه بمعاینه حالت خود که روز بروز و لحظه بلحظه بسبب تزاید بیماری و تنزل طاقت و قوت بنواب عمدة الامرا بہادر روبروے سید عاصم خاں مبارز جنگ و سالار جنگ بہادر و قادر نواز خاں بہادر و حافظ حاجی مغربی صاحب از زباں دُرفشاں ارشاد فرمودند- آنچیکه من میگویم بگوش جاں بشنوند بر آں عمل نمودن و کاربند آں شدن بشما ضرورتر است- و آں ایں است - ہر شے که از پردۂ عدم بلباس ظہور آمده بمقتضائے "کل من علیها فان" فنا است و ہر مسافرے که از سفر وادی معدوم بملک وجود جہاں رسیده، مراجعتش باقلیم بقا، بفحوائے " ارجعی الی ربك " ضرور و بجا است که

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همه انبیا و اوصیا و اولیا و علما و فضلا و مشایخین و مجتهدین و شاهان و عمده گان هفت اقلیم، و امرا و غربا و فقرا و مساکین و حکمائے فلاطونی و پیر و جوان سر اطاعت ازیں امر ناگزیر حق نه پیچیده- پس ما سالکان مسلک راه دین متین جناب سرور عالم، خاتم المرسلین حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم را واجب و لازم آمده که وقت اخیر خود، دل و زبان خود را از یاد الٰہی و ذکر جناب رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم و از پند و نصایح مرشد ارشد خود مامور و منور و مشغول باید داشت- الحاصل بشما لازم است که وقت اخیر من حضرت مولانا عبدالعلی صاحب قبلہ و شاہ محمود صاحب ساوی و شاہ قدرت اللہ صاحب و حافظ حاجی مغربی صاحب و دیگر مشایخین که قلوب آنہا از اذکار خداے عالم و عالمیاں و زبان از ذکر حضرت پیغمبر آخرالزمان باعث ایجاد کون و مکان مامور و متجلی است، نزد من حاضر و موجود دارند که در شغل قال اللہ و قال الرسول، و در بیان کشف و کرامات شریف جناب دستگیر دو عالم حضرت پیران پیر مشغول باشند تا دراں وقت دل من رجوع بخالق خود و رسول محبوب او باشد- و حافظ حاجی مغربی صاحب را تاکید نمایند هر قدر که بتوانند سورۂ یٰسین به آواز بلند و خوش الحان خواننده باشند، که موجب نجات و باعث رستگاری من است- و من اکثر باقتداے حافظ محمد ناصر خاں بہادر در ایام شریف ماه رمضان المبارک نماز تراویح خوانده ام، بر اوشاں نیز لازم است که بعد از رحلت من فاتحه چہلم هر روز تلاوت قرآن مجید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نموده ، از طرف من هدیه بجناب سید عالمؐ و به ارواح مطهر جناب محبوب سبحانی بفرستند ، تا حسناتش بمن عاید گردد - دریں گفتگو حافظ محمد ناصر خاں بہادر نیز حاضر شده به استماع ارشاد وصیت مذکور بهره یاب شدند - باز مخاطب بطرف مصاحبین شده ارشاد فرمودند - اگر بعد رحلتم ، نورچشم نواب عمدة الامرا بہادر میت مرا روانه بیت الله کنند ، اولی ترین است که زیر نردبان کعبه شریف مدفن خود مقرر نموده ام ، و یا اگر اتفاق فرستادن آں جا صورت نبندد - و شما ها بنورچشم جانشین ولی عهد من نواب عمدة الامرا بہادر را چنیں تجویز دهند که به نتهر نگر روانه نمایند ، تا روبروے در آستانهٔ شریف حضرت تبر عالم ، نتهر اولیا صاحب رحمة الله علیه دفن شوم ، که بیگم من هم در سایه آستانه فیض نشانه معلی مستور اند - و اگر ایں هم بالفعل نتوانند ، در کمند حضرت دستگیر صاحب ساوی رحمة الله علیه در میلاپور بوعده چندے بسپارند - بعد ازاں هر جا که خاک من است ، درانجا خواهد رسید - بعد از وصایای تجهیز و تکفین خود متوجه به پند و نصایح امورات دولت و ریاست شده بنواب عمدة الامرا بہادر به ایں طور ارشاد فرمودند که اے فرزند دلبند و اے جانشین سعادت مند! نصیحت ایں مسافر ملک بقا را بتوجه دل بشنو ، و برآں عمل کن که تا عنانِ حکومت و ریاست بدست اختیار تو باشد - و آں ایں است - اولا هر شئی تازه پیدا کردن و آنرا از اختیار دیگر بدست خود آوردن امریست دشوارترین امرها و کاریست مشکل ترین کارها ، علی الخصوص مقدمه دولت و ریاست که استاد شما میر ابجدی صاحب در انورنامه نوشته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اند، ازاں بہ آں برخوردار ظاہر شدہ باشد کہ بچہ طور حاکم مطلق ما از منصب و مراتب دولت و ریاست بہ حکومت ملک کرناٹک بہ ایں فقیر غلام حضرت پیران پیر سرفراز و کامیاب فرمودہ - پس بشما لازم است کہ بعد من بر مسند ریاست من قایم مقام شدہ ، بر ہر کارے بعقل و فراست و ہوشیاری و دُوراندیشی کاربند باید شد- و نظر بانجام کار باید داشت کہ گفتہ اند - مصرع -

مرد دوراندیش مرد عاقل است

و دل خیرخواہان دولت خود را بدست خود داشتن استحکام ارکان عمارت دولت و قدر ہر یک ذی قدر را بقدر او دانستن قیام پایہ ایوان ریاست است - و دل رعایا و خلایق را از عدل و انصاف شاد و خوش باید داشت کہ شیخ سعدی علیہ الرحمہ می فرمایند -

بیت چو نوشیرواں عدل کرد اختیار
کنوں نام نیکو ازو یادگار

کہ انتظام مملکت از رعایا و خشنودی رعایا از معدلت بقول " الملك یبقیٰ بالکفر ولا یبقیٰ بالظلم " خود خداے عالم و عالمیان عادل حقیقی و پیغمبران و مرسلان او نیز منصف و دادرس تحقیقی- و برخوردار را از پادشاہ ولایت انگریز بہادر و اہل حکومت کمپنی طریق رسل و رسایل و روابط و دوستی و یک جہتی چناں مرعی دارند کہ آنہا از شما خوش و راضی باشند و سرِمو قصورے و خللے بمیان نیارند - و عمل خلاف مرضی آنہا بر خود گوارا نکنند کہ باعث استواری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دولت است - و زر قسط تقرر سے کہ تاحیات من بہ کمپنی در خزانہ قلعہ مدراس می رسیدہ آمد، بموجب قرار بلا عذر و تکرار رسانیدہ باشند - و یک وجب زمین از ملک خود بہ اختیار دیگراں بجز عنایات جاگیرات رفتن ندہند نورچشم من بفضلہ شما دانا و دانشمند و عاقل و عقلمند ہستند - ایں مراتب بشما گفتن گویا حکمت بہ لقمان آموختن است کہ گفتہ اند - مصرع -

ہر کسے مصلحت خویش نکو میداند

و روز دویم بوقت دو گھنٹہ روز بلند شدہ جناب نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر برائے عیادت برادر کلان خود یعنی نواب والاجاہ محمد علی خاں بہادر تشریف آوردہ از ملاحظہ حالت برادر خود کہ بدرجۂ اخیر رسیدہ بود آہ سرد از دل پر درد کشیدہ اشک حسرت از دیدہ غم رسیدہ جاری ساختہ ظاہرًا تشفی و تسلی نواب والاجاہ پرداختہ، بدولت خانہ تشریف فرما شدند - و نواب عمدۃ الامرا بہادر بمعائنہ احوال والد ماجد خود کہ صورت یاس ظاہر و ہویدا بود، باچشم گریان بیرون کلس محل آمدہ مخفی قادر نواز خاں بہادر را بر بندوبست محلات و خزانہ و توشیخانہ و کچہری و دفاتر سرکار وغیرہ کارخانہ جات بہ تقید تمام مقرر و معین فرمودہ حکم فرمودند کہ من بر دیوڑی ہمشیرہ صاحبہ کلاں میباشم - شما لحظہ بہ لحظہ از اخبار ایں جا و کیفیت مزاج نواب صاحب قبلہ اطلاع می دادہ باشند - و سالار جنگ بہادر را حکم فرمودند کہ شما از طرف ڈاکٹر بحضور عرض کنند کہ ڈاکٹر عرض می کند دریں وقت در زنانہ بودن نامناسب و در مردانہ تشریف باید داشت، زیرا کہ اناث از معاینہ حالت بیقراری بیماری حضور گریہ وزاری خواہند کرد -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ازیں معنی بر مزاج حضور ہم تعب و بیقراری عاید خواہد گردید - دریں وقت
ایں امر خیلے نامناسب کہ باعث تزاید بیماریست - و سالار جنگ بہادر
حسب الحکم جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر در حضور حضرت نواب والاجاہ
محمد علی خاں جنت آرامگاہ عرض کردند - و نواب والاجاہ حسب العرض ڈاکتر
زنانہ کردن موقوف ساختند و فہمیدند کہ مزاج خود رو بصحت نہ خواہد
آمد - و بعد ازاں ہر سہ صاحبزادیاں کہ دختران خاص حضور و جناب
کریم النسا بیگم صاحبہ معروف بحضرت بیگم ہمشیرہ خاص خورد نواب والاجاہ
بودند، ہرچند برائے دیدن نواب معلے از نواب عمدۃ الامرا بہادر حکم
می خواستند و حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر بہ آنہا جواب می دادند کہ مرضی
حضرت نواب والاجاہ بر زنانہ نمودن نیست، چنانچہ تاکید داکتر ہم چنیں
است - من لاچارم شماہا در مکان خودہا دعائے صحت اوشاں نمودہ باشند

رنگے - بعد ازیں جناب نواب عمدۃ الامرا عبدالقادر خاں بہادر
و حضرت حافظ محمد ناصر خاں بہادر را حکم فرمودند کہ دریں وقت شما ہر دو برادراں
بر در کلس محل رفتہ حاضر باشند - و سالار جنگ محمد نجیب اللہ خاں و محمد
جاوید خاں حکم کردند کہ شماہا در حضور نواب صاحب پرورش فرمائی خود
حاضر مانند - تا از ہیچ امر بہ بیمار تکلیف و تصدیع نشود -

رنگے - القصہ چونکہ آفتاب روز بیست و ہشتم ماہ ربیع الاول
سنہ ۱۲۱۰ ہجری بزمین فرو رفت، و سیاہی شب بست و نہم از افق آسمان
رو نمود، بعد یکپاس شب اول در مزاج نواب صاحب بیقراری بمرتبہ
کمال پیدا شد - و حضور ہم ازیں حالت خود مطلع شدند کہ ایں حالت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نزع است - بسالار جنگ و محمد جاوید خاں حکم فرمودند که حالت من نوع دیگر معلوم می شود - باید حافظ حاجی مغربی را برائے خواندن یٰسین پیش من حاضر دارند - و مولانا عبدالعلی صاحب و شاہ قدرت اللہ را زود بطلبند - و جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بہ استماع این خبر وحشت اثر فی الوقت بہ حضور پدر امجد خود حاضر شدہ حالت حضور بچشم خود ملاحظہ فرمودہ اشک غم از چشمان پُرالم جاری ساختہ ، مولانا صاحب وغیرہ بزرگان را درانجا حاضر آوردہ ارشاد فرمودند - شماہا از راہ لطف و کرم نزد پدرم نواب صاحب حاضر بودہ در ذکر پروردگار و شغل اذکار خالق و معجزات حضرت سرور عالم محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم و حضرت محبوب سبحانی دستگیر دوجہانی مشغول مانند - و مخفی بہ قادر نواز خاں بہادر حکم بند و بست امورات دولت فرمودند - و سید عاصم خاں مبارز جنگ بہادر را ارشاد فرمودند کہ جناب نواب صاحب خیلے بے طور می نماید - باید کہ شماہا در بند و بست کارہائے خود باشند و جابجا ہر جا کہ پہرہ و چوکی ضرور و مناسب دانند، پہرہ وغیرہ از قادر نواز خاں گرفتہ بدارند کہ ہوش و حواس من دریں وقت بحال و بجا نیست - و مناسب نمی دانم کہ از احوال نواب صاحب قبلہ بگورنر مدراس اطلاع دہم کہ من فرزندگان و ولی عہد پدر خود خواہم شد - بفضلہ از اطلاع گورنر مدراس و اہل کونسل ہیچ سروکارے نمی دارم - دراں وقت مبارز جنگ از جرأت عرض نمودند کہ این معنی ہا بہ جناب عالی نیکو روشن است ، ما فدویان دریں امر چہ عرض خواہیم کرد - اگر حضور مناسب دانند بطور ایما فرمایند - وگرنہ ما دولت خواہاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تابع مرضی مبارک حضور اند - نواب عمدة الامرا بهادر باستماع این
به برهمی تمام ارشاد فرمودند - خانصاحب از رحلت پدر خود بکسے اطلا
دادن چه ضرور است - بعد از ارشاد این کلام متوجه به قادر نواز خاں بها
شده فرمودند - سابق به خوب چند تقید کرده بودم که بمجرد قبض رو
مطهر نواب صاحب مستر باتلی از دارالانشاء انگریزی به لات هابت
گورنر مدراس حکم نامه جهت سر شدن توپ هاے منٹ گن به تعدا
سالهاے سن شریف نواب صاحب که هفتاد و پنج سال است
نوشته بفریسد که بمجرد برداشتن صندوق مظهر توپ ها بر قلعه مدراس
شود - و برهمه قلعجات ملک بداں موجب سر گردد - و الحال در تجو
ما آمده که خبر رحلت نواب صاحب به گورنر مدراس کردن نامناسب وقت
بفضله تعالی شانه بروز جلوس مسند نشینی من دفعتًا آواز توپهاے تهنیت
جلوس مذکور از باغ خاص به گوش گورنر مدراس باید رسید - میباید که
به خوب چند تقید کنند که خط اطلاع رحلت نواب صاحب قبله از دارالانشا
انگریزی بگورنر مدراس نباید نوشت - بعد از ارشاد این امر، بخانه همشیرهٔ
کلان خود تشریف فرما شده در حجره سبز کرسی بشب استراحت فرمودند
و تمام شب بنواب امیرالهند والاجاه محمد علی خاں در حالت بیقراری
و جاں کندن گذشت -

رنگے - بصبح بیست و نهم شهر ربیع الاول سنه ۱۲۱۰ هجری
مطابق سیزدهم ماه اکتوبر سنه ۱۷۹۵ عیسویه که روز سه شنبه بود، بوقت هفت
گهنٹه صبح همائے روح پاکش از قفس بدن به آشیانهٔ عدن پرواز نمود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انا للہ و انا الیہ راجعون - نظم تاریخ رحلت - نظم :

بہ بست و ہشت مہ چوں مہر از غم
زشب رخت سیہ بر رخ کشیدہ
ہمہ شب آں رئیس ملک و حشمت
ز حال نزع بر بستر طپیدہ
گریبان سحر چوں چاک گردید
سرشک غم ز چشم گل چکیدہ
ہماندم طایر روحش ز قالب
ز دنیا بر در جنت رسیدہ

تاریخ ایضا - نظم :

چو والاجاہ شش پنج و ہفتاد
ازیں دار فنا رفتہ بجنت
ندا آمد سنش در سال رحلت
ہزار و دو صد دہ بد ز ہجرت

۱۲۱۰ ہجری

بمجرد رحلت نواب والاجاہ جنت آرامگاہ در زنانہ و مردانہ و دیگر محلات و بخانہاے ہر سہ دختران خاص و در باغ کلاں و در شہر بہمہ کوچہ و بازار و خانہ بخانہ آواز شور و فغاں آہ و زاری و فریاد ماتم و اشکباری از سطح زمین تا کمند فلک بلند گردید - دراں وقت قادر نواز خاں بہادر و رضا یار خاں بہادر بموجب حکم حضرت بندگان عالی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب عمدة الامرا بهادر امیرالهند والاجاه ثانی همه دروازه هاے باغ بند کنانیدند - بر هر دروازه پهره هاے استوار داشته بر خزانه و توشک خانه و بر اسباب کچهری و بر دروازه محلات جا به جا پهره گذاشته حاضر بر حکم حضور بودند - دریں اثناء جناب نواب صاحب مدظله العالی باستماع ایں خبر جان گداز محنت وغم وکیفیت مُصیبت و الم باچشم پُرنم اُفتاں و خیزاں از خانهٔ همشیره کلاں در سکساون رام راؤ متصدی دیوڑی همشیره مذبور سوار شده ، و بدیوان خانه کلان همایون محل آمده ، در حجره قادرنواز خاں بهادر تشریف داشته مبارز جنگ بهادر را یاد فرموده همراه ایشاں میراسمٰعیل خاں بهادر را حکم نمودند که مهرها بر خزانه و دفاتر نمانید -

رنگے - و مولانا عبدالعلی صاحب قبله و شاه قدرت الله صاحب و شاه محمود صاحب و حافظ حاجی مغربی صاحب و عبدالقادر خاں بهادر و حافظ محمد ناصر خاں بهادر و عبدالمعبود خاں جمشید جنگ و محمد نجیب خاں بهادر سالار جنگ و محمد جاوید و محمد مفتاح وغیره را باچند جوانان حبشیاں قدیم بر تهیه اسباب تجهیز و تکفین مقرر و مامور فرمودند - و همشیره زادگان را یاد فرموده به حضور خود نشانیدند - و به قادرنواز خاں بهادر حکم شرف صدور یافت که یک ترب سوار بمیلاپور در حضور جناب حضرت شکوه الملک نصیرالدوله بهادر روانه نموده پیام فرستند که سواری مبارک برادر کلان آنجناب تهیه سفر ملک بقا نموده است - حضور تشریف آورده برادر کلان خود را روانه منزل مقصود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرمایند - و نیز بسرعت تمام ترب سوار دیگر در طلب سیف الملک و
حسام الملک روانه کنند که زودتر آیند - و به نصیر الملک بهادر که در نتهرنگر
بودند نوشتن خط تعزیت بایشان حکم فرمودند - بمجرد حکم در عرصه قلیل
سیف الملک بهادر و حسام الملک بهادر حاضر گردیدند - و نواب صاحب
سیف الملک بهادر را در حجرهٔ نعمت خانه دیوان خانه که بسمت دریا
است و حسام الملک بهادر را در خلوت خانه که به سمت قبله است
نشانیدند و ارشاد فرمودند که من از شما مصلحتے و تجویزے می خواهم - باز
خواهم گفت - شماها دریں جا به نشینند - و معرفت جاوید خاں، حسین نواز خاں
را طلبیده نزد خود نشانده با سه و چهار اطفال دیگر هر چند در بازی
مشغول میگردند - حسین نواز خاں بار بار در یاد پدر خود در گریه وزاری
می نمود - و هر لحظه هجولال هجولال میگفت - و بر گریه اش دیگر مردمان
حاضرین هم می گریستند - و به میر اسمٰعیل خاں المخاطب به میر اسد اللہ خاں
بهادر و تقی علی خاں بهادر و قطب الدین خاں بهادر و علی نواز خاں بهادر و
رحمان علی خاں بهادر و شجاعت علی خاں بهادر که دراں وقت حاضر بودند
حکم فرمودند که شماها دریں جا حاضر بوده سید محی الدین و سید مخدوم رسالدار
و محمد حسین و غلام مرتضی کمندان را حکم کنند که اینها با سی جوانان بار،
بحضور من حاضر مانده بر حکم و احکام سرکار از راه دولت خواهی
متوجه و سرگرم باشند - و محمد جاوید خاں وغیره کارکناں که کلیدهاے
هر کارخانه پیش هر کسے که بود، آورده بحضور نواب صاحب گذرانیدند -
نواب صاحب همه کلیدهاے در حجره نشست گاه خود بر تخته میز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گذاشته ، بران یک پهرهٔ بار و یک کمندان مامور فرمودند - و هر آن خبرگیران تیاری غسل و کفن میت پدر امجد خود بودند - دریں اثناء نواب نصیرالدوله بهادر تشریف آوردند - و حاجی حافظ مغربی هم خبر تیارشدن میت از غسل و کفن به یازده گهنٹه روز بلندشده بنواب صاحب رسانیدند - و نواب صاحب بمجرد استماع خبر تیاری میت تشریف فرما شده لاش مطهر پدر خود را از دست مشایخین و علما به ترتیب داخل صندوق مُطهر کردند - و جناب نواب نصیرالدوله بهادر و خود بدولت هر دو طرف آں صندوق به بسیاری حزن و ملال گریه و زاری کمال نمودند - و بعد ازاں صندوق را برداشته در دیوانخانه کلاں آورده روبروے دروازه نعمت خانه داشته صندوق را با غلاف و شاهمیانه مکلل آراسته و پیراسته با جمعیت کثیر که از شمار و قیاس بیروں بوده - معه تمامی جلوس ریاست و اعیان و ارکان دولت و جمیع علمائے دین و همه مشایخین و خود هم مع سیف الملک بهادر و حسام الملک بهادر با تجمل بسیار براے نماز جنازه بیرون دیوان خانه دارالاماره روانه شدند - و ازانجا خود بدیوان خانه مراجعت فرموده همه را براے نماز میت همراه جنازه روانه فرمودند - و بموجب تاکید بعد از فراغت نماز میت که در راستهٔ لال دروازه خوانده شد - مگر توپهائے منت گن بر قلعه سرنگر دید - و صندوق میت با حشمت و شوکت در گنبد حضرت دستگیر صاحب بطرف دست راست مزار ایشاں متصل دیوار گنبد بوعده یک سال مستور نموده ، بوقت سه گهنٹه حسام الملک بهادر و سیف الملک بهادر و همه مردمان همراهیان جنازه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مراجعت کرده در کلس محل جمع آمده بعد از فاتحه خیر مراتب تعزیت از نواب صاحب بجا آوردند - دراں حال نواب عمدة الامرا بہادر مخاطب به سیف الملک بہادر و حسام الملک شده ارشاد فرمودند - بیت :

درد من در ہجر داراں کمتر از یعقوب نیست
او پسر گم کرده بود و من پدر گم کرده ام

ہماں روز نواب صاحب معلے بوقت عصر ہر سہ ہمشیرہ گان خود و نواب رئیس النسا بیگم و نواب زیب النساء بیگم وغیرہ ازواج نواب والاجاہ جنت آرامگاہ را در کلس محل براے تعزیت طلبیده به تسلی و تشفی آں ہا پرداختند - و آنہا از غم و اندوه گریه و زاری و بے قراری می نمودند - نواب صاحب بہر طور فہمایش اوشاں نموده بخانہائے اوشاں روانہ فرمودند - خود بیروں تشریف آوردند -

رنگے - بقادر نواز خاں و سالار جنگ جہت اسباب فاتحه سویم و براے بندوبست جلوس وغیرہ مسندنشینی خود تاکید و تقید فرموده خود بخانه ہمشیرگان تشریف بردند - و بشب غره ماه ربیع الاول که شب فاتحه سویم بود ، گنبد دفن شریف را از فرش و فروش و روشنائی وغیرہ آراسته حفاظ و درودی و جماعت مولودخواں وغیرہ را جمع کرده باہتمام قادر نواز خاں و میر اسمٰعیل خاں و حافظ مغربی و سالار جنگ ہمه شب مشغول تلاوت قرآن و درودخوانی و مولودخوانی داشتند - و خود جناب نواب صاحب بوقت پنج گھڑی روز بلند شده تشریف آورده بعد از فراغت فاتحه بباغ کلاں تشریف فرما شدند - و بسیار خیرات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نزد قبر شریف و در باغ کلاں کنانیدند۔ و ہر فاتحہ را تا فاتحہ چہلم ہمیں طور سر برا فرمودند۔ تا فاتحہ شش ماہ بہ ہر پنجشنبہ وقت سہ پہر معہ ہمشیرہ زادگان و دیگر ملازمین معتبرین بسواری سکساون مہ باندار و جوانان بار و حبشیان علاقہ سواری و الغوزہ نواز بشان و شوکت از دروازہ دریا تشریف فرمائی شدند ۔ و اکثر درانجا عبدالمعبود خاں جمشید جنگ حاضر می ماندند۔ نواب صاحب ازراہ خوش طبعی متبسم شدہ بر خان موصوف ارشاد فرمودند ۔ "خان صاحب ! شما دریں جا بسیار مقرب و مصاحب اند۔ پیام من بحضور رسانیدہ و سفارش نمودہ جوابش بمن رسانند" بعد از فاتحہ فراغت یافتہ از ہموں راہ مراجعت بباغ خاص نمودہ ہمہ مردمان ہمراہی را مرخص می فرمودند۔ دریں باب آنچیکہ می دانستم بقید قلم آوردم۔ واللہ اعلم۔

شگفتگی گلدستہ چہارم در گلزار اول از سنہ ۱۲۰۹ھ تا سنہ ۱۲۱۰ھ

در بیان مسند نشینی نواب عمدۃ الامرا بہادر و سوال و جواب صاحبانِ فرنگ از نواب صاحب معلے و عنایت شدن خطابات بمحمد علی حسین خاں وغیرہ و مستاجری تعلقہ نیلور و ونکول و پلنار بمحمد ناصر خاں بہادر و سرفراز شدن رکن الدین خاں از خطاب پدر خود و فوجداری محمد پور و شادی رئیس الامرا بہادر و عنایت شدن جاگیرات و کیفیت دربار شان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

الحمدللہ والمنہ چونکہ بتاریخ دویم شہر ربیع الثانی سنہ ۱۲۱۰ ہجری روز جمعہ آفتاب عالم تاب از پرتوی نور خود قندیل زمین و آسمان را منوّر و متجلی، و جہان و جہانیاں را از لمعہ مہر خود روشن و متجلی ساختہ ہمہ ارکان دولت و کارپردازان حکومت بموجب حکم حضور پُرنور دارالامارہ خاص را از فرش و فروش و قنادیل و مسند و شاہمیانہ مرتب و مزین نمودہ بودند۔ جناب مستطاب سپہر جناب و قمر رکاب بندگان عالی متعالی، امیرالہند والاجاہ نواب عمدۃ الامرا بہادر بوقت یازدہ گھنٹہ روز بلند شدہ بلباس فاخرانہ یعنی دستار جہانگیری در کمال نزاکت با طرۂ مروارید کہ ہر تارش قیمت مشتری می داشت، بر سر و جامہ و نیم آستین در دامن مرصّع بہ نہایت زیب دربر و کمربند شاہ جہاں با قبضہ پیش قبض میناکار زیب کمر و شمشیر جواہردار با دستہ میناکار در دستہ گوہربار و زبان عنبرفشاں در شکر پروردگار بفضلہ بایں زیب و زینت و آراستگی از حجرۂ دیوانخانہ کلاں رونق افزا شدہ دست ملک العلما بدست گرفتہ، جلوہ افروز مسند ریاست والاجاہی شدند۔ چوں کہ آن عمدۃ الامرا خلف والاجاہ مالک ملک و ریاست شدہ از فضل خدا بہ پے نذر سروش از سر اعدا بگذشت رونق مسند زیبائے ریاست گشتہ و از اطراف جوانب صدائے تہنیت و دست نذورات بلند و دراز۔ و ہر یک از عنایت عطر و پاندان و گلاب مفتخر و سرفراز۔ و آوازہ توپہا و شلق ہائے بنادیق صیت دف زنی و نوبت و شادیانہ مبارکباد جلوس در باغ از سطح زمین تا بافلاک و تہالی نذور کہ اول از زر سرخ و سفید نذورات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خاص ملبب شده بود، در دامن جبه مولانا صاحب از دست مبارک خود انداختند۔ و تهالی دیگر بدیگر مشایخین عنایت فرمودند۔ و باقی زر را حکم داخل خزانه فرمودند۔ بعد از فراغت نذور برخاست فرموده در حجرۂ کلاں که سمت قبله است و دراں حجره قنات ها بسته دامادان نواب والاجاه سکونت میداشتند۔ حضور که پیش از جلوس مبارک از فرش چاندنی و کرسی ها وغیره مزین کنانیده بودند، تشریف درانجا آورده نشستند که دریں عرصه خبر رسید که پسر لارڈ هابت حاضر دیوان خانه شده است۔ بمجرد استماع ایں خبر در دل خود هراسیده بمبارز جنگ بهادر و سالارجنگ بهادر و قادرنواز خاں بهادر و امیرالدوله بهادر و افتخارالدوله بهادر وغیره حاضرین ارشاد فرمودند که ایں پسر لارڈ هابت براے بازپرس من آمده است۔ بفضله بعد از ملاقات ناخوش خواهد رفت۔ و قادرنواز خاں بهادر را حکم کردند۔ شما رفته او را بحضور من آرند۔ جناب نوابصاحب وغیره که برکرسی نشسته بودند پسر لارڈ هابت حاضرشده آداب بجا آورده نشسته از طرف پدر خود عرض کرد۔ من بسیار تعجب دارم که جناب بعنایات اشفاق از رحلت نواب صاحب قبله بمن مطلع نساختند۔ اگر بمن اطلاع می شد۔ البته فوج کمپنی براے جلوس همراه صندوق میت با دریس غمگین یعنی لباس غم و الم موافق قانون می فرستادند۔ و حکم سر شدن توپهاے منٹ گن بر قلعه وغیره می دادم۔ و سواے ایں فاتحه سویم پدر خود بے اطلاع ما رونق بخش مسند شدند، خیلے نامناسب فرمودند۔ زیرا که نواب والاجاه از راه شفقت و کرم مرا از زبان مبارک فرزند خود قرار داده بودند۔ پس اطلاع من بر آنجناب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

لازم بود - اگر می فرمودند وقت مسندنشینی حکم سر شدن توپهاے تهنیت بر قلعه مدراس می کردم - و من همه حاضر شده تهنیت بجا می آوردند - نواب صاحب بعد استماع پیام لارڈ مذکور در جوابش ارشاد فرمودند - چونکه من در غم والم پدر خود مبتلا و محزون بودم، اتفاق اطلاع از من نشد - مگر تعجب هزارها تعجب از محبّت و دوستی و عقل و دانائی شما میدارم که ادائے مراتب تعزیت پدر من بر شما واجب بود، نپرداختند - و باز کلمه و شکایت بیجا از من می دارند - و من که فرزند کلاں و ولی عهد و قایم مقام و مالک و مختار پدر خود بودم موافق قانون و سررشتۂ جهاں بر مسند پدر قائم مقام شدم، احتیاج و ضرورت اطلاع آں صاحب نبود - بعد از ارشاد ایں جواب فرزند لارڈ هابت را مرخص فرموده بقادر نوازخاں ارشاد فرمودند که تاکید کنند همه جلوس معه عماری ها وغیره تیار باشد - براے نماز جمعه بمسجد والاجاهی خواهم رفت - بمجرد حکم همه جلوس آماده گردید - نواب صاحب مع سید عاصم خاں مبارز جنگ و سراج الملک عبدالحسین خاں بهادر در ماهه ڈول سوار شده به بسیاری حشمت و شوکت روانه مسجد گردیدند - و بعد از نماز جمعه اداے نماز شکرانه مسندنشینی کرده، از همان جلوس میمنت مانوس مراجعت فرموده بمحل همشیره کلان خود، نواب سلطان النسا بیگم صاحبه فرود آمدند - و همه ها را رخصت داده خود داخل محل شدند....

و هر دو همشیره گاں نذر تهنیت جلوس مسند ریاست کرناٹک در محل همشیرۂ کلاں حاضر آمده، گذارنده مراسم مبارکباد بجا آوردند - بوقت سه پهر جناب حضرت کریم النساء بیگم بمخاطب حضرت بیگم صاحبه بمعروف چهوٹی بیگم عمه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب صاحب ممدوح دراں محل تشریف آورده اداے تهنیت فرمودند،
و در دارالاماره بوقت نزول که سیف الملک بهادر حاضر نه بودند،
در سبز کرسی که بر دیوڑی همشیره کلاں مکانے بود، دراں کرسی مخمل
سبز انداخته بودند، تشریف آورده نذر گذرانیدند - و نیز سرفراز علی خاں
بهادر همانجا حاضرشده نذر دادند که حضور باوشاں ارشاد فرمودند.
"من نذر حضرت عمو صاحب قبله بدست شما میدهم - شما از طرف من
گذرانند" بهادر مذبور حسب الحکم از حضور نذر گرفته همان وقت بحضور
پدر خود یعنی نواب شکوه الملک نصیرالدوله بهادر رفته از طرف نواب
عمدة الامرا بهادر نذر گذرانیده، در عرصه سه چهار گهڑی باز در سبز کرسی
حاضرشده عرض کنانیدند - دراں وقت نواب عمدة الامرا بهادر در خلوت
امورات ریاست از مبارز جنگ بهادر متوجه بودند - بعد از عرض حسب الحکم
حاضر حضورشده آداب بجا آورده از طرف نواب شکوه الملک بهادر اداے
تهنیت نموده نذر جلوس ریاست از طرف پدر خود بحضور گذرانیدند.
جناب نواب صاحب ازیں معنی بسیار بسیار خوش حال شده از سرفراز علی خاں
بهادر استفسار نمودند که حضرت عمو صاحب قبله در دیوانخانه خود وقت
گرفتن نذر من بکدام سمت نشسته بودند" عرض نمودند بسمت جنوب
درانحال نواب عمدة الامرا بهادر از کوچه مخملی سبز برخاسته بآں سمت از
بشاشت تمام آداب شکریه عنایات بزرگانه بجا آورده بمبارز جنگ
ارشاد فرمودند که عمو صاحب قبله بمنزله پدر امجد من اند - مرا نذر تهنیت
مسند ریاست فرستاده معزز و سرفراز فرمودند - و من بسبب چند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در چند برائے نذر عمو صاحب قبلہ نرفتہ از دست سرفراز علی خاں بہادر فرستادم۔ بفضلہ تعالی روزے خواہم رفت۔ و خان مذکور و مبارز جنگ بہادر را رخصت نمودہ در محل ہمشیرہ کلان خود تشریف فرما شدند۔ و روز دویم آں نواب عمدۃ الامرا بہادر بوقت صبح جہتہ نذر حضرت بیگم صاحبہ، عمہ خود بدولت خانہ ایشاں تشریف فرمودہ نذر گذرانیدہ آمدند۔ و روز دویم آں پسر لاٹ ہابت بعزم سوالات گوناگوں و تندروی در دیوان خانہ کلاں حاضر آمدہ، از طرف پدر خود بعضے بعضے تعلقات عوض زر اقساط کمپنی درخواست نمود۔ حضور ارشاد فرمودند۔ زر قسط نقد موافق قانون مقررے خواہد رسید۔ دیگر تصورات شما عبث و لاحاصل۔ بفضلہ یک وجب زمین نخواہم داد کہ در حین پدرم از توجہ و مہربانی لات کنوالس بہادر مالک مسند ریاست کرناٹک شدہ، بر مسند دولت پدرم قائم گشتم۔ چنانچہ ترٹی دستخطے اوشاں حاضر دارم۔ پسر گورنر مذکور ازیں جوابات لاجواب محظوظ شدہ منغض از حضور مرخص گردیدہ، پیش پدر خود رفتہ اظہار جوابات نمود۔ لاٹ ہابد دریں باب خطوط بسر جان شور، گورنر جنرل بنگالہ نوشتہ در تجویز گرفتن چند تعلقات در عوض اقساط کمپنی بود۔ چونکہ جناب نواب صاحب ازیں امر مطلع شدند، ہمیشہ در بندوبست دفع ایں امر متفکر بودہ، بہ سالار جنگ و مبارز جنگ و بہرام جنگ ارشاد فرمودند۔ بفضل الہی من قایم مقام پدر خود شدہ یک ہفتہ منقضی نگشتہ ہمچو افکارات بیجا وارد حال گردیدہ۔ اللہ تعالی حافظ و مالک الملک است۔ و تا یک ہفتہ از جلوس بسبب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در پیش شدن سوال و جواب گورنر کونسل شب و روز در نهایت افکارات متفکر و مشوش بودند۔

رنگے ۔ روز دہم از جلوس بوقت نہ گھنٹہ از دیوڑی ہمشیرہ کلاں سوار بر سکساون شدہ با الغوزہ و جوان در دارالامارہ دیوان خانہ کلاں تشریف آوردہ ، بالاے مکان کلس محل در تنبے بر کونج عاج نشستہ از مجراے مجرائیاں و اہلکاران و منشیان و متصدیان کہ ہمہ کارپردازاں مثل مبارز جنگ بہادر بر خدمت دیوانی و مسٹر باٹلی بر دارالانشاء انگریزی و راے خوب چند میر منشی دارالانشاء فارسی ہر یک بر کار و خدمت خود معین و سرگرم ، و سالار جنگ و قادر نواز خاں بہادر وغیرہ نیز حاضرین در دربار حاضر بودند ۔ دراں وقت محمد علی حسین فرزند دلبند خود و محمد نصیر خاں بہادر و غلام اسداللہ خاں بہادر و ہر دو فرزنداں سیف الملک بہادر و محمد عبدالحسین خاں بہادر و محمد کریم خاں بہادر و محمد حبیب اللہ خاں بہادر و عبدالکریم و دیگر فرزند خود و حسین نواز خاں اعتماد الملک و سرفراز خاں اشرف الملک و عبدالحمید خاں اعتضاد الملک وغیرہ را دراں جا یاد فرمودند۔ و عبدالقادر خاں بہادر و حافظ محمد ناصر خاں بہادر نیز درانجا حاضر بودند۔ نواب صاحب بعد از اصدار احکام درباری و بندوبست کارہاے سرکاری متوجہ بعنایات خطابات شدہ اول یک شقہ از دست خاص خود بخطاب ملک العلماء بمولانا عبدالعلی صاحب زینت تحریر فرمودہ معرفت قادر نواز خاں روانہ فرمودند ۔ و دیگر حکم نامہ دستخطی خطابات بنام محمد نصیر خاں بہادر وغیرہ بخطاب نصیر جنگ و غلام اسداللہ خاں بہادر مظفر جنگ و محمد کریم خاں بہادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جلادت جنگ و محمد حبیب اللہ خاں بہادر اعتصام جنگ این ہر یک را بمنصب دو ہزاری سرفراز فرمودند - از زبانی قادر نواز خاں این خطابہا باواز بلند خوانیده از دست ہر یک نذر گرفتند - و دیگر یک خطاب نامہ نیز بقادر نواز خاں بہادر عنایت فرمودند کہ محمد عبدالحسین خاں بہادر بخطاب سراج الملک ذوالفقار الدولہ سردار جنگ بمنصب ہفت ہزاری بعنایت نوبت و گھڑیال و محمد علی حسین خاں بخطاب امیر الملک عمدۃ الدولہ ظفر جنگ بمنصب ہفت ہزاری مفتخر شدند - و نذر ہم گذرانیدند - و یک قطعہ حکمنامہ خطابی بدستخط خاص مزین فرمودند کہ عبدالقادر خاں بہادر بخطاب امیر جنگ و حافظ محمد ناصر خاں بہادر بخطاب صمصام جنگ ہر یک را بمنصب چہار ہزاری سرفراز کردم - ازینہا نذر گرفتند - و غلام علی، فرزند کلان سیف الملک بہادر را خطاب غلام علی خاں بہادر سیف جنگ و ولی اللہ، فرزند خورد بہادر معلی بخطاب غلام رضا خاں بہادر حسام جنگ و عبدالکریم فرزند دیگر خود بدولت بخطاب خان بہادر سرفراز گردید - و غلام اشرف خاں بہادر را بخطاب رکن الدولہ بہادر و ہر دو خسر پورہ ہاے ایشاں یکے را بخطاب وزارت علی خاں بہادر و دیگرے را بخطاب داؤد علی خاں و قادر نواز خاں بہادر بخطاب بہرام جنگ و بمنصب دو ہزاری و بحکم پوشیدن نیم آستین و بستن رومال شال معزز و مفتخر فرمودند - و میر اسمٰعیل خاں بخطاب میر اسد اللہ خاں بہادر و ابوطالب خاں و امین الدین خاں و یٰسین محمد خاں و شجاعت علی خاں و درگاہ قلی خاں و تقی علی خاں و قطب الدین خاں و رحمان علی خاں از بہادری سرفراز گشتہ ، نذر گذرانیدند -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بعد ازیں سہ شقہ از دستخط خاص خود بنام ہر ایک ہمشیرہ متضمن سرفراز
بخطاب نوابی زینت ترقیم نمودہ ، از دست سالارجنگ بہادر روانہ فرمودند
و امیرالملک بہادر علی حسین خاں و سراج الملک بہادر عبدالحسین خاں را
حکم ریس و نواختن تنبور در کاٹ ہا و دیگر ہمشیرہ زادگان و امیرجنگ
بہادر و صمصام جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر را فقط بحکم ریس معزز
فرمودند ، از ہمہ ہا نذر گرفتہ ، برخواست فرمودند۔

رنگے ۔ نواب صاحب پیوستہ کہ در افکارات سوال و جواب
گورنر مدراس بودند، از افضال الٰہی بعد دو ماہ از مسندنشینی ایشان
حکم نامۂ سرجان شور جنرل گورنر بنگالہ بہ گورنر مدراس رسیدہ کہ تجویز
شما بدرخواست تعلقات در عوض زر قسط کہ ہست ، بیجا است
موافق معمول حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ زر اقساط گرفتہ اند
و جناب نواب صاحب نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی بعد از پدر خود کہ
بر مسند ریاست قایم شدند بسیار مناسب کردند کہ شما بمجرد ملاحظہ این
حکم نامہ بحضور نوابصاحب معلے رفتہ تہنیت مسندنشینی ریاست از طرف
من ادا فرمودہ، توپہاے تہنیت جلوس ریاست بر قلعہ مدراس و جہازات
سر نمانید ۔ حسب حکم باطلاع حضور گورنر مدراس معہ سرداران گورنر
کونسل روزے در دیوانخانہ کلاں کلس محل حاضر آمدہ ، تہنیت جلوس
مسندنشینی ادا نمودہ ، توپہاے تہنیت بر قلعہ و جہاز سر کنانید۔ و
نیز نواب صاحب بفرحت و مسرّت از گورنر وغیرہ سرداران
ملاقات فرمودہ در باغ ہم حکم توپہاے تکریم گورنر و تہنیت فرمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به گورنر وغیره پاندان و عطر و گل داده روانه فرمودند - بروز دویم نواب صاحب با فرزند و همشیره زادگان و کارپردازان دولت با تمامی جلوس ریاست برمهاڈول سوار شده براے ملاقات باز دید گورنر در قلعه مدراس یازده گھنٹه تشریف فرما شده ملاقات نموده در دولت خانه تشریف آوردند- و توپهاے تکریم آمد و رفت حضور بدستور معمول در قلعه سر شد

رنگے - نواب صاحب معلے اکثر دربار شب بر دیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبه در دیوان خانۂ سراج الملک محمد عبدالحسین خاں بهادر و دربار صبح موافق معمول در دیوانخانه کلاں دارالاماره می کردند- و در اوایل ریاست پیش از تیاری فتح چوکی سکونت بر دیوڑی همشیره کلاں در حجره سبز کرسی می داشتند - و شب هم همانجا استراحت می فرمودند - و هر روز شش گھنٹه صبح سوار بر چارٹ شده پاؤ چکر رفته تا هفت گھنٹه بعد از فراغت میز چاشت بر چارٹ چهار اسپی سوار شده ، بباغ کهنه در خانه والده امیرالملک محمد علی حسین خاں بهادر رفته ، بعد خبرگیری خیریت در کیمیا خانه تشریف آورده مشغول کیمیاسازی شده ، وقت دوپهر در همان باغ قدرے استراحت فرموده ، سہ پهر بخانه همشیره کلاں آمده تناول خاصه می فرمودند-

رنگے - و همیشه موجودات اسباب بعضے حجره هاے حضوری علاقه نواب والاجاه جنّت آرامگاه وکتب خانه که در تحویل جاوید خاں و دیگر خدمت گذاراں بود ، روبروے خود می گرفتند- و اسباب لایق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حضور ازاں اسباب برداشتہ باقی را در ہماں حجرہا مقفل کنانیدہ کلید آنہا در صندوق حضور خود میداشتند۔

رنگے ۔ و پیوستہ در تجویز طلب نامۂ شاہ فرنگ جہت استقلالی ریاست خود، و نوشتن خطوط ولایت سرگرم و متوجہ بودہ، می نویسانیدند ۔ و برائے حصول مطالب خود از مشایخین عملیات و وظایف و ختم قرآنہا می کنانیدند۔

رنگے ۔ و نواب عمدۃ الامرا بہادر از سابق الایام قدرے از مبارز جنگ بہادر باطناً پر دل بودند ۔ اما بخاطر نواب والاجاہ مروت ظاہری مرعی میداشتند ۔ و در زمان ریاست خود بظاہر خدمت دیوانی بر ایشاں بحال داشتہ، بر ہمہ کار خود متوجہ بودہ، از ہر کس کہ می خواستند می گرفتند ۔ و مبارز جنگ بہادر ہم مرضی نواب صاحب فہمیدہ خود را از امورات مذکور بے دخل می آمدند ۔ و درآمد و رفت ہم قصور نمودند۔ اما بوقت مجرائے صبح حاضرشدہ بعد از باریابی اگر چیزے کار ضروری ضرور شود، از حکم نواب صاحب می نمودند۔

رنگے ۔ و بعد سہ ۳ ماہ روزے در دربار بعد از اجرائے احکام سرکار و تجویز خدمت مستاجری تعلقہ ونکول و پلنار کہ افتخارالدولہ بہادر را بحضور یاد فرمودہ، خدمت مذکور عنایت کردہ نذر گرفتند ۔ و بعد چندے رکن الدین خاں را بحضور طلب داشتہ بخطاب نظام الدین احمد خاں و بخدمت فوجداری صوبہ محمدپور عرف ارکاٹ سرفراز و کامیاب فرمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے - نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ ہمیشہ بہ تہیہ اسباب شادی رئیس الامراء بہادر متوجہ بودہ ، تا ماہ جمادی الثانی سنہ ۱۲۱۰ ہجری بفراہم و تیاری جمیع اسباب فراغت یافتہ ، تقسیم تورہا بمعرفت یٰسین محمد خاں و میر مہدی خاں و تقسیم خلعتہا از معرفت رائے ہمت رائے بہادر و رام راؤ بحکم نواب صاحب نیز باہتمام اہلکاران سرکار ، مثل سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر وغیرہ آغاز کردہ ، تا ماہ رجب چناں تقسیم می شد کہ از ادنے تا اعلی کسے محروم نماند حتی کہ خاکروب و سائس ہا ہم از خلعت کارچوبی سرفراز شدند - و اوستاداں و اتالیق وغیرہ ہر یک بمرابت خودہا از خلعت ہاے کارچوبی و شال و دوشالہ و جوڑہاے رنگارنگ کہ در بہر یک رسم مثل رسم رنگ و شربت و بری و برات و چوتھی علٰحدہ علٰحدہ کامیاب شدند - و جمیع طوایف لولیان عمدہ و قوالان و میراثیان ملک کرناٹک کہ از شہر بشہر جمع آمدہ بودند ، نیز ازیں عنایات معزز و سرفراز شدند - و آراستگی مانجہ خانہ نوشہ کہ قدیم دیوانخانۂ رئیس الامرا بہادر عقب مکان سبز کرسی بر دیوڑی نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ بود ، در و دیوار آں از کار گل و بوٹہ طلائی و رنگ آمیزی قلم کاری رشک افزاے گلزار تازہ بہار نمودہ بودند - و از تاریخ سیزدہم ماہ رجب المرجب آغاز رسوم شادی فرمودند - و ہر روز نوشہ را وقت نہ گھنٹہ شب از مانجہ خانہ سوار بر تخت طاوس کنانیدہ با روشنائی بسیار و جلوس و آتشبازی و آرایش و تخت رواں وغیرہ در دیوان خانہ کلاں کہ مجلس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رقص درانجا مقرر بود ، آورده تا دوازده گھنٹہ ملاحظہ رقص کنانیده،
بعد تقسیم گل و برگ تنبول باھموں جلوس داخل مانجہ خانہ می نمودند - و
خود بدولت ہم در اوایل شادی تا دو سہ روز زینت بخش مجلس شدند.
و بعد چندے بسبب بیماری درد آبلۂ پا از رونق بخشی مجلس طرب و
رفتن بہ شادی خانہ نوشہ در محل ہمشیرہ کلاں موقوف فرمودند - و در
رسم سانچق بدویم ماہ شعبان المعظم ـــــ از باغ کلان والاجاہی تا
خانہ عروس در باغ نو کہ مشہور بباغ وکس بود ، ہمہ اہلکاران
و عمدہ گاں و دیگر مرد آدمیان و شاگرد پیشہ وغیرہ بالباس رنگ
برنگ ہمراہ جلوس معہ چوگھڑہ ہا رسم سانچق پانصد ازانجملہ چند مٹکی
طلائی و نقروی و چند لاجوردی اقسام و آرائش یک گلستانی شدہ
بود ، بے مثل و مانند کہ نگاہ خلایق در نظارہ اش بدیدہ بازگشتن
غیر ممکن ، و کیفیت شب گشتہ اینکہ نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ در
حضور نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی معروض داشتہ بہرام جنگ را متعین
برائے درستگی آرائش شب گشت و بندوبست نردبان روشنی قریب
پانصد و سوائے آں پنجہ ہائے روشنی قریب پنج ہزار روشن و منور و
ہمراہ نوشہ ہم جلوس دولت حسب المرضی حضور پُرنور گرفتند - و نیز
بہرام جنگ حسب الحکم حضرت نواب بندگان عالی برائے سواری نواب
سلطان النسا بیگم صاحبہ و ہم برائے آوردن عروس روز جلوہ کہ مہاڈول
را درست نمودہ بروز برات بر دیوڑی بیگم صاحبہ معلے الیہا رسانیدند
کہ پیش ازیں جناب کریم النسا بیگم معروف بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ بروز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رسم سانچق بنا بر سواری خود از حضور نواب صاحب حکم مہاڈول خواستہ بودند۔ و نواب صاحب ہیچ جوابے دریں امر نفرمودہ خاموش شدند۔ و جناب حضرت بیگم صاحبہ قبلہ بسبب خوشی حضور بسیار گراں خاطر شدہ، با دل خود تجویز کردہ، بخانہ خود رفتہ، ہماں وقت بکارکنان دیوڑی را یاد فرمودہ خود متوجہ گردیدہ، در یک روز و شب سواری خاص خود را بہ اختراع مہاڈول تیار کنانیدہ بالاے آں و ہر چہار طرف پردہ ہاے زرّیں و کلابتونی مکلل تیار ساختہ و بر ہر چہار پہلو غلاف بانات سرخ پوشانیدہ، و تہوپ کلس طلائی بابت پالکی مغلائی بر آں گذاشتہ تا سہ پہر روز برات براں سوار شدہ بخانہ نواب سلطان النساء بیگم آمدہ بہ بیگم موصوفہ ارشاد فرمودند کہ برادر کلان شما ایں جانبہ را حقیر و لائق سواری مہاڈول ندانستہ حکم ندادند۔ و در درخواست مہاڈول ہیچ جواب نگفتند۔ خیر اللہ سبحانہ تعالے از عنایات فضل وکرم خود در عرصہ قلیل مہاڈول تازہ اختراع کہ بر مہاڈول سرکار فایق است، بایں جانبہ عطا فرمودہ کہ حالا سوار شدہ براے بودن ہمراہ برات آمدہ ام کہ شما لایق عزت و منصب اند بر مہاڈول دولت سوار شدہ ہمراہ برات نور چشم خود باشند۔ و نواب سلطان النسا بیگم و ہر دو ہمشیرہ از اختراع مہاڈول تازہ بسیار متبسم شدہ، مخفی بہ برادر کلان خود گفتہ فرستادند۔ و بہرام جنگ بہادر ہم در مقدمہ مہاڈول تازہ بحضور نواب صاحب معروض داشتند۔ و نواب صاحب ایں اخبار شنیدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسیار تبسم فرموده از زبانی محمد معصوم و محمد روشن بر دیوڑی همشیرهٔ کلاں بعمهٔ خود بعد از آداب قدمبوس پیغام فرستادند که بسمع رسید آنحضرت میانه سواری خود را بطرز مهاڈول ساخته سوار شده، بخانه همشیره آمدند - و هم در برات عبدالحسین همراه می باشند مبارک است. مگر از جرأت عرض می کنم - براں سوار شدن شایان جناب نیست - اگر بریں هم سوار شوند مختار اند که مردماں خواهند خندید - و حضرت بیگم صاحبه بعد شنیدن جواب ارشاد فرمودند - مضایقه نیست که ایں مهاڈول غریبانه بر مهاڈول امرا فایق است - بعده نواب صاحب جواب عمه خود شنیده، خاموش ماندند - و جناب نواب صاحب از باعث کسلمندی مزاج و در آبله پا از سه چهار روز در مجلس شادی بخانه همشیره کلاں تشریف فرما نشده در نصرت محل بودند - بروز برات برائے بستن سهره نوشه که خواجه عاصم خاں بهادر مبارز جنگ و ملک العلماء مولانا عبدالعلی صاحب و علیم الله شاه و سید نورالله را بوقت نه گهنٹه شب در فتح چوکی حاضر داشته، بعد از آمدن نوشه بساعت نیک قریب دوازده گهنٹه شب حضور نوشه را از دست آنها سهره بندانیده، خود بدولت نوشه را گلوگیر فرموده، باز بخانه والده شاں برائے شربت نوشی روانه فرموده، بعد از تیاری و آراستگی جلوس و روشنی که نوشه از محل والده خود بیروں آمده بر اسپ سوار شده، روانه شب گشت شدند - و نواب سلطان النسا بیگم صاحبه حسب الحکم حضور بر مهاڈول سرکار و هر دو خواهران شاں درمیانه خودها بعقب سواری همشیره کلان خود و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حضرت بیگم صاحبہ بر مہاڈول اختراع تازہ سوار شدہ ، پیش سواری نواب سلطان النسا بیگم می داشتند - و ہمشیرہ زادیان حضور با سہ چہار بی بیان عمدہ بر عماری بہل نما سوار بودہ ہمراہ شب گشت بعقب سواریہاے محلات می بودند کہ نوشہ با جلوس و روشنی براے ملاحظۂ مبارک حضرت بندگان عالی امیرالہند والاجاہ نواب عمدۃ الامرا از روبروے نصرت محل قدم بقدم میرفت - و ہم بنواب صاحب بسیار تمنائی دیدن سواری عمہ صاحبۂ خود کہ بر مہاڈول طرز تازہ سوار بودند ، ملاحظہ فرمودہ، امین الدین خان بہادر را بہ تبسم بسیار ارشاد فرمودند کہ جناب بہلو صاحبہ قبلہ بر عجب اختراع سواری سوار شدہ ، در شب گشت عبدالحیین ہستند و بروز جلوہ ہم از باغ عروس دریں مجمع ہمراہ نوشہ خواہند ماند کہ خلق اللہ از دیدن آں سواری خواہند خندید - و بروز دویم نواب سلطان النسا بیگم بوقت سہ پہر روز بعد از فراغت رسم جلوہ از ہماں شوکت عروس و نوشہ را بخانہ خود در باغ خاص کلاں آوردہ مبارکباد و تہنیت گرفتند و بحضور نواب عمدۃ الامرا بہادر ہم رفتہ آداب شکریہ تہنیت ہم بجا آوردند کہ چوں بیگم صاحبہ معلے الیہا درمیان شادی فرزند خود بسبب نیامدن صاحبان فرنگ از حضور گراں خاطر در بطون از نواب صاحب ناخوش بودند - و بعد چندے نواب صاحب کہ از بیماری صحّت یافتند ، روزے بہ تقریب تماشاے لعبت چین کہ شخصے از چین آوردہ بود ، و کارہاے عجیب و غریب ازاں بظہور می آمد - ہر سہ ہمشیرہ گاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

را در فتح چوکی طلبیده بطور رفع ناخوشی نواب سلطان النسا بیگم فرمودند و رئیس الامرا بهادر را نیز مع عروس در فتح چوکی طلبیده در رونمائی عروس یک پروانه جاگیر دیک مهر زمردی جناب والده خود که کنده بخطاب نواب بیگم صاحبه نزد همشیره کلاں بود ، طلبیده عنایت فرموده از خطاب نواب بیگم صاحبه سرفراز فرمودند -

رنگے - نواب عمدة الامرا بهادر بعد از مسندنشینی خود بسبب چند در چند براے نذر جناب نواب شکوه الملک نصیرالدوله بهادر خود تشریف نه فرمودند - نذر از دست پسر آنجناب فرستاده بودند - بعداز چندے به تقریب تهنیت عید رمضان المبارک بدویم ماه شوال وقت سه پهر با همشیره زادها بسواری سکساون و جوانان بار و اردل و چوبداران وغیره جمع کثیر و الغوزه نواز بحضور حضرت نواب شکوه الملک بهادر در میلاپور رفته بقانون آداب بجاآورده ، نذرگذرانیده، یک دو گهڑی تشریف داشته مرخص شدند - نواب شکوه الملک بهادر وقت رخصت، همراه نواب صاحب تا زینه آمده ، رخصت فرمودند - و نواب صاحب ازانجا در محلات رفته ادائے تهنیت نموده ، بدولت خانه خاص تشریف آوردند - روز دویم آں نواب شکوه الملک بهادر به بازدید نواب صاحب تشریف آورده ، بمسرت تمام ملاقات حاصل کرده مرخص شده ، بخانه نواب سلطان النسا بیگم صاحبه آمده ، ملاقات نموده ، روانه دولت خانه خود شدند - و در تمامی ریاست نواب عمدة الامرا بهادر نواب شکوه الملک بهادر تا حیات خود دو سه مرتبه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در نصرت محل و فتح چوکی و یک دو مرتبه بخانه نواب سلطان النسا بیگم صاحبه در سبز کرسی تشریف آورده بودند۔

رنگے۔ نواب صاحب در ماه ذی حجه سنه ۱۲۱۰ هجری پیش از عید روزے در دارالاماره تشریف داشته پروانجات جاگیرات همشیره کلاں معه هر دو همشیره و نواب رئیس النسا بیگم و زیب النسا بیگم که عنایتی نواب والاجاه جنت آرامگاه بود، طلب فرموده، گرفته پروانه جات تازه مزین از مهر و بیض خاص خود فرموده، بهمه ها از دست سالارجنگ بهادر روانه فرمودند۔ و جاگیر بمنصب معمول جاری و بحال داشتند۔ اما جناب ملک النسا بیگم صاحبه همشیره میانه حضور بسبب چند در چند پروانهٔ جاگیر نگرفتند، واپس فرستاده پیام دادند۔ الله تعالے حضور عالی را سلامت دارد و سلامتی حضور بمنزله پروانه هاے جاگیر است

شگفتگی گلدسته اول در گلزار دویم از سنه ۱۲۱۱ هجری تا سنه ۱۲۱۲ھ

دربیان تعمیر فتح چوکی و عنایت شدن خدمات و خطابات بامیر الملک محمد علی حسین خاں و سراج الملک عبدالحسین خاں وغیره

دربیان فتح چوکی و عنایت شدن خدمات و خطابات و مناصب بامیرالملک محمد علی حسین خان بهادر و سراج الملک عبدالحسین خان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر وغیرہ روزے جناب نواب صاحب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی
با خود تجویز تیاری یک عمارت تازہ برائے سکونت خاص خود در باغ کلاں
فرمودہ بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خاں بہادر و حاجی حافظ مغربی را طلبیدہ
ارشاد فرمودند کہ بہ تجویزم آمدہ است فتح چوکی ملسوتی کہ در باغ کہنہ
است ازانجا برآوردہ دریں باغ کہ دارالامارہ والاجاہی است تیار
نمایم بعد ارشاد ایں حافظ مغربی را حکم فرمودند معماراں و نجاراں و
بیلداران سرکار را فردا حاضر دارند۔ بموجب حکم حاضر شدند۔ خود بدولت
معہ بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خاں بہادر و حاجی حافظ مغربی صاحب
برائے تجویز جائے تیاری عمارت فتح چوکی پیش از میز چاشت وقت
صبح پا پیادہ از دیوڑی ہمشیرہ کلاں تا ارند انگور یعنی منڈوہ انگور کہ
نزد حوض آب شیریں چرخی بود تشریف آوردہ تیاری فتح چوکی نو قریب
محل ہمشیرہ کلاں کہ درانجا تراکم اشجار نارجیل بسیار بود مقرر فرمودہ
بہ بہرام جنگ بہادر وغیرہ ارشاد فرمودند کہ بنائے فتح چوکی دریں جا
بہتر است بہادر مذکور وغیرہ عرض نمودند تجویز حضور نہایت مناسب
و اولی است مگر بسیار درختہائے نارجیل ضایع خواہد رفت۔ اگر در
عقب حوض آب شیریں بنا شود بہتر می نماید کہ جائے آنجا از اشجار
خالیست و کلس محل ہم ازانجا قریب تر است۔ آئندہ تابع مرضی مبارک
ہر جا کہ باشد اللہ تعالی سازوار فرماید بعد استماع ایں معروضات
ارشاد فرمودند جناب پدرم حضرت نواب صاحب جنت آرامگاہ جائے کہ
کلس محل تعمیر فرمودند بسیار درختہائے نارجیل قطع و بریدہ شد بعد ازاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سید ابراہیم رسالدار وغیرہ چند آدماں را برائے آوردن اسباب فتح چوکی از باغ کہنہ مقرر و معین فرمودند و احاطۂ ترکیب و احداث عمارت فتح چوکی بمعماراں و نجاراں وغیرہ نمودند۔ و بعد آغاز کار تیاری فتح چوکی درانجا دو سہ خیمہ نصب کنانیدہ ہر روز خودبدولت بعد از فراغت تناول خاصہ بسہ پہر تشریف آوردہ فرمایشات اختراع تازہ بمعماراں وغیرہ ارشاد می فرمودند۔ و چندے تا تیاری فتح چوکی کار کیمیاسازی موقوف و معطل داشتہ در ہفتہ یک بار بعد از تناول میز صبح بباغ کہنہ تشریف فرما شدہ مشغول در کیمیاسازی می بودند۔ و بعد تیاری مکان مذکور کہ در قلیل الایام حسن انصرام یافت بہ نہایت فرحت و مسرت رونق بخش سکونت آنجا شدند۔ در صحن آں یک مکان سفالے برائے کیمیاگری و مکانات دیگر ہم برائے دیگر کارخانجات تیار فرمودند۔ و سوائے ایں بر دیوڑی آں چند مکانات سفالی برائے کچہری و جلوخانہ و در عقب فتح چوکی یک حویلی سفالی متین تیار فرمودہ دراں والدہ امیرالملک و تاج الامرا محمد علی حسین خاں بہادر را فرود آوردند۔ با ایں بسبب عدم کفاف مکان فتح چوکی متصل آں یک عمارت دو منزلہ برائے دارالامارہ خاص موسوم بنصرت محل طرف دیوڑی ہمشیرہ کلاں از علاقہ حاجی حافظ مغربی صاحب در عرصہ قلیل تیار کنانیدند۔

رنگے ۔ بعد از تیاری و آراستگی فتح چوکی و نصرت محل روزے نصف باغ خاص والاجاہی را بندوبست زنانہ کنانیدہ ہر سہ ہمشیرگان خود را مع علایق آنہا بہ تقریب سیر و ضیافت در فتح چوکی و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نصرت محل طلبیده خاصه سہ پہر معہ ہمشیرہا درانجا تناول فرمودند و۔ در زنانہ بسیار انعامات عنایت فرمودند۔ و بہ ہمشیرگاں ہم بسیار سلوک تحایف وغیرہ فرمودند۔ تمام روز درانجا در سیر داشتہ قریب شام رخصت فرمودند۔

رنگے۔ ہمیشہ در فتح چوکی اوقات شب و روز نواب صاحب اینکہ صبح از استراحت بیدارشدہ از تمامی کار معمولی فراغت یافتہ وقت شش گھنٹہ بسواری چارٹ بایک پہرہ ترب سوار معہ جمعدار تا روشن باغ رون سواری رفتہ، قریب ہفت گھنٹہ داخل فتح چوکی گردیدہ، تا ہشت گھنٹہ بر میز چاشت تشریف داشتہ تناول خاصہ می فرمودند۔ بعد از فراغت تناول خبر حاضری مجرائیاں و کارپردازاں و علماء وغیرہ کہ در دالان روبروے دروازہ فتح چوکی جمع می شدند، یافتہ، تشریف آوردہ، تا یازدہ گھنٹہ نشستہ عرض و معروض ہر یک شنیدہ دریافتہ، جواب ہر یک ارشاد فرمودہ برخواست نمودہ قدرے در فتح چوکی استراحت می فرمودند۔ و بعد بیداری و فراغت کیمیاسازی براے دربار بکلس محل تشریف فرما می شدند، و وقت سہ پہر برخواست فرمودہ براے تناول خاصہ در محل ہمشیرہ کلاں تشریف آوردہ تناول فرمودہ بسواری سکساون داخل فتح چوکی شدہ در دالان قبلہ رویہ بر کونج مخملی نشستہ معرفت محمد معصوم حساب آمد و خرچ یک ہزار روپیہ یومیہ علحدہ علحدہ دریافتہ ملاحظہ فرمودہ تا شش گھنٹہ متوجہ آں بودہ باز بسواری سکساون معہ الغوزہا بمحل ہمشیرہ کلاں تشریف می فرمودند۔ و تا ہشت گھنٹہ شب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مشغول کلمه و کلام همشیرگان و بعضے وقت در شغل چوسربازی بوده بعد سر شدن توپ مرخص گردیده در فتح چوکی تشریف می آوردند - بموجب معمول متوجه نوشت و خواند ضروری و یا به تصنیف اشعار و یا در مطالعه کتب دوانین بوده بوقت دوازده گھنٹہ شب بالاے حجره فتح چوکی استراحت می فرمودند -

رنگے - روزے وقت دربار به بالاخانۂ کلس محل بر کونج عاج مخملی نشسته سالارجنگ بهادر و بهرام جنگ بهادر و میراسداللہ خاں بهادر را یاد فرموده امیرالملک محمدعلی حسین خاں بهادر و سراج الملک عبدالحسین خاں بهادر را طلبیده امیرالملک بهادر را بخطاب نواب تاج الامرا عمدة الممالک امیرالملک و بعنایت نوبت و جواهرات و خدمت خانسامانی و بخشی گری سرفراز فرموده رضانوازخاں را در نیابت ایشاں براے سرباری خدمت بخشی گری متعین فرمودند - و سراج الملک بهادر بخطاب رئیس الامرا سردار الممالک سراج الملک و بعنایت جواهرات از خدمت بخشی گری دفتر خطابات و حکم داشتن یک رساله پنج صد جوان بار، معزز و مفتخر فرموده شجاعت علی خاں بهادر را در نیابت ایشاں مثل رضانوازخاں مقرر و مامور فرمودند - و از خزانه خاص دوهزار روپیه طلبیده هر یک را یک یک هزار روپیه براے نذورات وغیرها عنایت فرمودند - و از دست هر یک بست و یک مهر نذر گرفته با جلوس بسیار پیش همشیرگان خود براے نذر روانه فرمودند - و روز دویم آں همشیره زادگان دیگر را از خطاب دولائی یعنی اُمیرجنگ بهادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

را بخطاب اعتضادالدوله و مظفرجنگ را بخطاب مجدالدوله بهادر و جلادت جنگ بهادر را بخطاب صاحب الدوله و اعتصام جنگ را بخطاب ناصرالدوله سرفراز فرموده هر یک را بمنصب چهار هزاری مفتخر فرمودند. و مستر بارد را از میجر بارد و رائے خوب چند را بخطاب بهادری و رائے رایان و ہمت رائے را بخطاب رائے بهادر سرفراز فرمودند و چند متصدیان و ملازمان بعضے را بخطاب خانی و بهادری و رائی معزز فرموده ممتاز فرمودند۔

شگفتگی گلدستۂ دویم از سنہ ۱۲۱۱ھ تا سنہ ۱۲۱۲ھ

دربیان رسیدن نامہ فرنگ متضمن استقلالی ریاست نواب عمدۃ الامرا بهادر معہ تصویر و شمشیر و پدک شاہزادہ ولایت و عنایت شدن پاندان خدمت دیوانی و خطاب کرنلی بہ مستر بارد و انتقال محل سیف الملک بهادر و مقدمہ شمشیرکشی جعفرعلی۔ بفضلہ بعد داخل شدن نامہ شاہ فرنگ در گورنر کونسل مدراس لارڈ ہابت بهادر بتاریخ نوزدہم جمادی الثانی سنہ ۱۲۱۱ ہجری شقہ در باب اطلاع ورود نامہ شاہی معہ تحایف بنواب نوشتہ فرستادہ و نواب صاحب بمجرد ملاحظہ و تفہیم مضمون بمسرت تمام اول سجدہ شکر جناب باری تعالےٰ بجاآوردہ بعد ازاں بہ ہمشیرہ کلان خود ازین خبر فرحت اثر مطلع ساختہ و سالارجنگ بهادر و بہرام جنگ بهادر را بحضور یاد فرمودہ و کیفیت رسیدن نامۂ شاہ فرنگ معہ تحایف بہ خوش حالی بسیار ظاہر فرموده ارشاد فرمودند۔ از فضل خدائے لایزال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و به شفقت دوست و برادر شفیق من پرنسویل شاهزاده ولایت
نامه شاهی که آمده است می خواهم بتاریخ بست و سویم این ماه روز
جمعه که روز مبارک است وقت ده گهنٹه روز بلندشده نامه مذکور
در دارالاماره خاص والاجاهی بطلبم و بگیرم و بدین مضمون به لاڈ
هابت نویسانیده روانه فرموده بسالارجنگ وغیره کارپردازاں حکم کردند۔
روز پنجشنبه دیوان خانه دارالاماره با فرش بانات و مسند و شاهیانه و
کونج و کرسی ها از همه کارخانه جات طلبیده آراسته نمایند که تمامی
سرداران اهل فرنگ همراه نامهٔ مذکور خواهند آمد۔ و بندوبست
تقسیم برگ تنبول و گل و عطر وغیره لوازمات تهنیت هم نمایند۔ و
به میرمنشی دارالانشاء فارسی حکم کنند رقعه هاے دعوت به تمامی اهل
قرابت و ارکان دولت و افراد دعوات به جمیع ملازمین نویسانیده روانه
کنند که همه ها با لباس فاخرانه خود آراسته بوقت معلومه حاضر دارالاماره
باشند۔ و بهرام جنگ بهادر را حکم فرمودند بصبح جمعه وقت هفت گهنٹه
تمامی جلوس ریاست آراسته و مهیا کنانیده در عماری خاص یک
کرسی مخملی تیارساخته به هشت گهنٹه روانه باغ گورنر نمایند تا نامه
شاهی براں عماری داخل دارالاماره شود۔ و به دیوان خانه سرکار اهتمام
بسیار نمایند۔ و بمجرد داخل شدن نامه در باغ بیست و یک ضرب
و بعد از خواندن نامه بیست و یک ضرب و بوقت آمدن و رفتن
گورنر نوزده نوزده ضرب توپ باید زد۔ و در فوج سرکار حکم کنند
که شلق هاے تهنیت بزنند۔ بهرام جنگ بهادر بموجب ارشاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کاربند همه احکام شده بندوبست تمامی امورات نمودند - چونکه آفتاب صبح بیست و سویم ماه مذکور نقاب شب سیاه را از رُخ برکشید، و ساکنان ارض و سماں را از نور خود منور ساخت، نواب صاحب خود را بالباس فاخرانه و زیور مکلل و آلات مشین به نهایت زینت آراسته و پیراسته و طرهٔ مروارید بیش قیمت زیب دستار نموده، بوقت نه گهنٹه روز بلند شده از فتح چوکی سوار شده، در دیوان خانه دارالاماره که جمیع اهلکاران و ارکان دولت و منشیان و متصدیان و ملازمان وغیره جمع آمده بودند، تشریف آورده ٹپال ترب سواراں براے خبرآوردن نامهٔ مذکور از باغ خود تا باغ گورنر داشته منتظر بودند - دریں اثنا خبر برآمدن نامه از باغ گورنر رسید - و در عرصه قلیل نامه هم معه تصویر شاهزاده و تحفه‌جات مرسوله شاهی بر عماری با جلوس و سرداران اهل کونسل وغیره داخل باغ گردیدند - و توپها در باغ و بر قلعه سر گردید - و عماری نامه موصوف روبروے دیوانخانه که دراں فرزند لارد هابت نامه گرفته نشسته بود، نواب صاحب هم تا عماری تشریف آوردند - و لارد هابت وغیره سرداراں که در سواریهاے چارٹ آمده بودند، بیرون دروازه دیوانخانه فرود آمده، تا عماری رسیده، نامه را از دست فرزند خود گرفته، داخل دیوان خانه شده، قریب مسند بدست مستر فاکنر داد - و از صندوق پدک و شمشیر برآورده، پدک در گلو، و شمشیر بدست نواب صاحب کرده حکم خواندن نامه فرمودند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مستر فاکنر بالاے چوکی مخملی سرخ سوارشده نامه را باآواز بلند خواند - و ترجمه آں که در فارسی بود ، آورده بدست حضور داد - و خود بدولت ترجمه را بدست راے خوب چند بهادر، میرمنشی داده ، حکم خواندن آں فرمودند - راے خوب چند بهادر براں چوکی استاده به فصاحت بسیار خوانده فرود آمد - بمجرد نامه خوانی، توپهاے تهنیت در باغ و قلعه و جهازات و شلق هاے بندوق در فوج سرکار و کمپنی سرگردید - بعد ازاں لارڈ هابت وغیره سرداران بعد اداے تهنیت، صندوق تصویر شاهزاده روبروے خود بدولت آورده وا نمودند - فی الوقت حضور خود متوجه شده ، حکم چسپانیدن تصویر مذکور بر دیوار دیوانخانه سمت مشرق فرمودند - و بسیار سخنان در تعریف و توصیف شاهزاده ارشاد فرموده دست خود بر تصویر نهاده فرمودند - بفضله از توجه ایں برادر مشفق من نامه استقلالی در قلیل الایام عز ورود یافت - بعد ازاں حضور زینت بخش مسند شدند - نذر گرفته بعد تقسیم گل و عطر و برگ تنبول سرداران فرنگ وغیره را مرخص فرمودند - و خود بهموں جلوس سوار بمهاڈول معه رئیس الامرا بهادر و تاج الامرا بهادر شده براے نماز جمعه مسجد والاجاهی تشریف فرموده از نماز جمعه فراغت یافته ، ازانجا بهموں جلوس بر دیوری همشیره کلاں فرود آمده ، در محل تشریف شریف ارزانی فرموده ، از هر سه همشیرگاں وغیره نذر گرفته بسیار بسیار انعامات در محل تقسیم فرمودند - و بسه پهر نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شکوہ الملک بہادر تشریف آوردہ ، ادائے تہنیت فرمودند۔ و حضرت بیگم صاحبہ نیز در محل رونق بخش شدہ ، بعد دعائے ازدیاد عمر و دولت مراتب مبارکباد ادا ساختند۔ و سیف الملک بہادر نیز نذر تہنیت در محل آوردہ گذرانیدند۔

رنگے ۔ چونکہ ایام وعدہ رسانیدن زر قسط کمپنی قریب رسید کہ چہار پنج روز باقی ماندہ بود ، ہرچند نواب صاحب در تجویز و تردد آں سعی فرمودند ، ہیچ فکر پیش رفت نشد ۔ مبارز جنگ بہادر را حکم فرستادند ۔ وعدہ رسانیدن زر قسط کمپنی را چہار پنج روز باقی است ۔ از من ہیچ نمی شود۔ اگر شما بہرطور فکر آں نمایند ، خوشنودی من است ۔ مبارز جنگ بہادر خود حاضر شدہ عرض نمودند۔ ہرچند سعی نمودم اما بسبب باقی ماندن قرض حین نواب صاحب جنت آرامگاہ ساہواں عوض می خواہند و بے عوض نمی دہند۔ نواب صاحب باستماع ایں معنی زیادہ تر متفکر شدہ ، بخانہ ہمشیرہ تشریف آوردہ ، کیفیت وعدہ قسط کمپنی و جواب مبارز جنگ از ہمشیرہ ظاہر ساختند ۔ و ہمشیرہ نیز ازیں معنی تجاہل نمودند ۔ دریں اثنا مسٹر بارد گہڑیال چینی خاص را کہ برائے چیزے مرمت بردہ بود آوردہ در محل عرض کنانید ۔ نواب صاحب از محل تشریف آوردہ گہڑیال گرفتہ بسیار خوشحال شدند ۔ و مسٹر بارد بملاحظہ فکر و تردد نواب صاحب کہ از چہرہ مبارک ظاہر و ہویدا بود ، بجرأت مستفسر گردید۔ ارشاد فرمودند ۔" دوست من

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چه گویم در عجب حالتے گرفتارام که بگفتن نمی آید - اگرچه از افضال خداے لایزال همه کار من حسب خواهش من جلوه ظهور یافته، فاما چند مفسدان قابو جو وقت قابوے خود دیده می خواهند که در کمپنی هتک من نمایند بایں طور که وعده رسانیدن زر قسط کمپنی قریب رسیده است - اگر نرسد - براے من قباحتیست نامناسب چنانچه مبارز جنگ بهادر دریں باب جواب صاف دادند - و همشیر نیز از استماع ایں مقدمه تجاهل ورزیدند - لهٰذا خاطر بسیار مشوش و مفکر است که در گورنمنٹ وعده خلاف می شوم - و فرق در اقرار من می آید - خیلے ایں معنی ناسزا است که مرا از شاه ولایت و از اهل کمپنی بسیار کارها درپیش اند - دراں خلهاے بسیار واقع خواهد شد" مستر بارد عرض کرد - "تعجب صد هزار تعجب ! از مبارز جنگ بهادر باوجود ایں چنیں قدامت و خدمت اعلی فکر زر مذکور از ایشاں نشده - حضور بهرکس که حکم خواهند فرمود البته بر اعتبار ارشاد زبان مبارک حضور در طرفة العین فکر هزارها خواهد نمود" و نواب صاحب ازیں معنی بسیار شاداں شده ارشاد فرمودند که " شما مرد عاقل و زیرک و دانا اند - البته از شما بندوبست ایں کار خواهد شد" مستر مذبور عرض کرد - " غلام نمک خوار قدیم است - اگر حکم شود یک روز پیش از وعده حضور در کمپنی زر قسط رسانیده رسیدش از خزانهٔ کمپنی حاصل کرده در حضور خواهد رسانید" نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسیار خاطر جمع و خوشحال شده فرمودند۔" مستر بارد اگر از تو بندوبست ایں کار شود موجب خوشنودی من است و باعث رو سیاہی دشمنان من است۔و بفضلہ کار دیوانی سپرد شما خواہم نمود" مستر مسطور آداب بجا آوردہ مرخص شدہ، بہ تجویز و تدبیری یکے از ساہوان انگریز را در خزانہ کمپنی ضامن دادہ رسید زر قسط کمپنی از خزانچی آنجا حاصل کردہ، بموجب اقرار خود در حضور نواب صاحب آورد۔ نواب صاحب بمجرد ملاحظہ رسید صدر بہ نہایت فرحت و مسرت از مستر مذبور بغل گیر شدہ، بسیار تحسین و آفریں فرمودہ ارشاد فرمودند۔ مصرع

"ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند"

و فرمودند کہ "شما از امروز مختار دولت من اید" مستر بارد آداب بجا آوردہ بخانہ خود رفت۔ و نواب صاحب در دربار و ہم بخانہ ہمشیرۂ کلاں وغیرہ بسیار تعریف مستر بارد می فرمودند کہ فکر بندوبست زر قسط کمپنی از کسے اہلکاران من نشدہ۔ یک چٹہ پوش سربرائی آں نمودہ رسید از خزانہ کمپنی آوردہ داد۔ من ہم در ..... آں او را بر ہمہ امورات دولت مختار نمودہ کار دولت خود را ازیں چٹہ کار می گیرم"

رنگے۔ روز دویم آں نواب صاحب بوقت دہ گھنٹہ روز در ہمایوں محل تشریف آوردہ، میر اسداللہ خاں بہادر را حکم فرمودند، کہ مستر بارڈ را زود بطلبند۔ و حسب الحکم بہادر مزبور کہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مستر مذکور را حاضر حضور کردند - و جناب نواب صاحب چند کلام نصیحت آمیز بمستر مزبور ارشاد فرموده ، از خطاب کرنل بارڈ بہادر و عنایات جاگیر با پاندان خدمت دیوانی و خلعت محرمات بادوشالہ سفید بیش قیمت سرفراز و مفخر فرموده ، یک حکم نامه از دستخط خاص خود بر استقلالی خدمت زینت ترقیم فرمودند - و کرنل مذکور از منصب و خدمت سرفراز شده ، یک صد و بست و پنج اشرفی بحضور نذر گذرانیده ، حسب الحکم حضور در دیوانخانه کلاں بحجرۂ روبروے در ڈیوڑی کلس محل را نشست گاه خود ساخته ، و راے رڈی راؤ و راے انند راؤ را پیش کار خود مقرر کرده ، و ہم راے خوب چند میرمنشی را براے حاضر بودن نزد خود تقید نموده ، و یک صندوق الماری با چند کرسی معه تختۂ میز خانه دار مقفل از کارخانه سرکار طلبیده ، در حجره خود داشته که در دربار صبح از ده گھنٹه تا به دوازده گھنٹه تا چندے ہمیشه در دیوان خانه کلس محل حاضر دربار می شد - و بعد از تیاری فتح چوکی در دارالاماره حضور کرنل مذکور بوقت دربار صبح بچوکی مذکور آمده ، از حضور ملازمت حاصل کرده ، و رؤساء را ڈیوڑی فتح چوکی نشست خود مقرر ساخته ، متوجه بر امورات دولت می بود - وقت دربار شام از شش گھنٹه تا ہشت گھنٹه شب بر ڈیوڑی نواب سلطان النسا بیگم صاحبه که کرنل مذکور بعد از مغرب در مکان سبز کرسی نشست گاه خاص حضور انتظاری حضور می نمود -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و حضور پیش از ہفت گھنٹہ از فتح چوکی سوار شدہ رونق بخش دیوڑی مذکور مطابق معمول شدہ ، در مکان سبز کرسی تشریف داشتہ از کرنل مذکور در باب معاملات دولت یک دو گھڑی ہم کلام بودہ ، و حضور در محل ہمشیرہ کلاں تشریف فرما می شوند - و منشیاں وغیرہ اہل دربار در دیوان خانہ رئیس الامرا بودہ بر نوکری خودہا سرگرم و کرنل مذکور بوقت ہشت گھنٹہ حکم برخواست کچہری دادہ ، بخانہ خود می رفت - و منشیاں و متصدیاں وغیرہ کارکنان دولت مطیع کرنل مذکور بودہ ، بر خدمت خودہا متوجہ و سرگرم می بودند - و جناب نواب صاحب در مقدمات ملکی با کسے تجویز نفرمودہ از کرنل بارڈ بہادر تجویز می فرمودند - و نیز بہ بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خاں بہادر روزے ارشاد کردند - کہ " خالق پروردگار ما در دولت من تعمق عنایت فرمودہ است - از باعث آں قیام دولت و آرام دل ما و کرنل بارڈ بہادر بسیار شخصے خوب و دانش و ہنرمند کہ تجویز رسانیدن قسط کمپنی بخوبی کردہ بلا توقف ساعتے زر مقررے در خزانہ کمپنی می رساند " و بہرام جنگ بہادر بحضور عرض نمودند " تجویز عالی بر ہمہ فایق است - و جناب بندگان عالی امیرالہند والاجاہ نواب عمدۃ الامرا بہادر از راہ سرفرازی و عنایات خداوندی کہ اہلکاران و ملازمین وغیرہ را بحسب منصب و مراتب ہر یک بعنایت خدمات عمدہ یعنی قلعداری و فوجداری و عاملی تعلقات کرناٹک موافق قرار نمودہ کرنل بہادر مذکور و ہم عنایت جاگیرات و سرفرازی خطابات معزز و مفخر فرمودند -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے - روزے جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر بوسیلہ تقریب شادی مجد الدولہ بہادر بمحل نواب ملک النساء بیگم صاحبہ تشریف آوردہ، رفع شکر رنجی ایشاں کہ بسبب چند در چند ازیشاں بود بسبب آں کہ بیگم صاحبہ موصوفہ پروانہ جاگیر واپس کردہ بودند، توجہ فرمودہ بہ فہمایش بسیار پروانہ جاگیر و دہ ہزار روپیہ نقد برائے اسباب شادی و دوہزار روپیہ بطریق سلوکانہ بہ نہایت توجہ بملک النساء بیگم صاحبہ عنایت فرمودہ برائے تیاری اسباب شادی سالار جنگ بہادر را متعین فرمودند کہ ایشاں خود متوجہ بودہ تہیہ اسباب نماید - و ملک النسا بیگم صاحبہ نیز نظر بر توجہ و اشفاق برادر خود خس و خاشاک کدورت دریا دلی را بموج محبت خواہری پاک و صاف نمودہ پروانہ مذکور و مبلغ مسطور گرفتہ از برادر خود تا دیر در سخنان محبت آمیز مشغول بودہ مرخص فرمودند - و سابق کہ قبل سہ سال از انتقال نواب والاجاہ جنت آرامگاہ شادی دختر خود محمدی بیگم بایں مولف بصرف چہل ہزار روپیہ باشوکت و تجمل کہ افتخار الدولہ بہادر جلوہ ظہور آوردہ بودند - و بسبب آں بہادر موصوف بروز رسم در عتاب حضرت نوابصاحب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ آمدہ بوقت شب گشت از سعی و سفارش نواب عمدۃ الامرا بہادر نجات یافتہ ہمراہ نوشہ بودند - و شادی مجد الدولہ بہادر کہ از دختر نواب سیف الملک بہادر منسوب بود بہ تجویز و رائے نوابصاحب و اہتمام سالار جنگ بہادر وغیرہ ملازمان نواب صاحب مہیا ساختہ نواب ملک النسا بیگم صاحبہ از اطلاع نواب صاحب آراستگی و درستگی مابخہ خانہ و دیوان خانہ افتخار الدولہ بہادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بوساطت بہادر موصوف داشتہ بحسن انصرام رسانیدند۔ و نواب صاحب بشب گشت بارکان دولت بخانہ عروس تشریف آوردہ تا جلوہ درانجا بودہ مغزز و مفتخر فرمودند۔

رنگے ۔ بدرالنسا بیگم صاحبہ دختر جناب شکوہ الملک نصیرالدولہ بہادر محل حضرت نواب سیف الملک بہادر از فراق مفارقت پسر خورد خود حسام الدولہ غلام رضا خاں کہ بے اطلاع والدین دفعتاً برائے دیدن اہلیہ خود روانہ نتہرنگر شدند ودراں غم و الم اندرون یک ہفتہ بیمار شدہ بچہار دہم ماہ شعبان ۱۲۱۱ھ ہجری رحلت فرمودند۔ نواب عمدۃ الامرا بہادر دوہزار روپیہ برائے تجہیز و تکفین عنایت فرمودہ صندوق میت را حسب خواہش سیف الملک بہادر بہ تزئین بسیار روانہ نتہرنگر فرمودند و از سیف الملک بہادر بعد اداے مراسم تعزیت ارشاد فرمودند۔ شما خاطر جمع دارند حسام الدولہ را از نتہرنگر می طلبم۔ ازیں معنی ہا خاطرداری اوشاں نمودہ معہ خواہراں وغیرہ بدولت خانہ خود تشریف آوردہ در دارالانشاء فارسی حکم فرمودند یک عنایت نامہ درباب روانہ نمودن حسام الدولہ بہ حسام الملک بہادر نوشتہ برسبیل دانک روانہ نتہرنگر نمایند بدیں مضمون کہ بعد فاتحہ سویم والدہ او بہ تعجیل تمام روانہ ایں صوب کنند کہ بے اطلاع والدین خود کہ حسام الدولہ داماد شما برائے اہلیہ خود از ینجا فرار یافتہ درانجا نزد شما آمدہ است۔ بعد رسیدن عنایت نامہ حضور بجناب حسام الملک بہادر بمجرد فاتحہ زیارت مادرش اوشانرا بزودی زود روانہ مدراس نمودند۔ چونکہ حسام الدولہ حسب الحکم حضور در عرصۂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تلیل داخل مدراس گردیده در روشن باغ فرود آمده بحضور نواب صاحب
معلی معروض داشت - جناب نواب صاحب ازین خوشنود گردیده از زبانی
یک سوار ترپ به سیف الملک بهادر گفته فرستاده یک شقه از دست
خاص بقلم سرمائی بنام این مولف بدین مضمون ارقام فرمودند - "برخوردار
عزیز از جان صاحب الدوله کریم میاں طول عمرہٗ بفضلہ تعالے که
حسام الدوله غلام رضا فرزند خورد سیف الملک حسب الطلب
من از نتهرنگر آمده بروشن باغ فرود آمده است می خواهم که شمارا برائے
آوردن او فردا فرسیم - باید که شما فردا صبح حکم والده . وخالائے
خورد خود گرفته در فتح چوکی حاضر حضور من شوند - اللہ معنا و معکم"
غلام حسین عمدة الامرا امیرالهند والاجاه و جناب نوابصاحب این شقه
خاص خود را بدست سید ابراهیم رسالدار داده حکم فرمودند که تو
این شقه بدست صاحب الدوله داده از طرف من به همشیره میانه پیغام
دهند که فرزند خورد سیف الملک از نتهرنگر آمده در روشن باغ است
که می خواهم داماد شمارا بسبب کم بودن سن او برائے استقبالش روانه
آنجا کنم - شما هم بداماد خود حکم دهند فردا صبح بحضور ما حاضر شود - چون
رسالدار مذکور حسب الحکم حضور شقه خاص باین نیازکیش رسانیده
پیغامے درمحل همشیره میانه گفته فرستاد که چون جناب والده صاحبه
قبله این مولف مضمون شقه خاص حضور شنیده حکم فرمودند که حکم
خالائے خورد گرفته بروند - وحضرت نواب ملک النسا بیگم صاحبه در
جواب به رسالدار مذکور گفته فرستادند از طرف این جانبه بحضور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حضرت برادر صاحب قبله بعد از آداب عرض کنند که تجویز مبارک حضور برهمه تجویز فایق و بالاثر و حکم عالی بالراس والعین قبول۔ مگر حسام الدوله را فخر بنیرگی نواب والاجاه بسیار است۔ اگر کسے لایق منصب اوشاں و مراتب باشد مناسب خوشنودی او باشد۔ چونکه برخوردار صاحب الدوله یک جز ضعیف مگر اوشاں فخر غلامی و همیشره زادگی حضور دارد جناب مختار اند۔ بهر صورت که فریبند عزت و عنایات عالی است۔ رسالدار مذکور این همه معروضات همیشره میانه بحضور رفته عرض نمود۔ خود بدولت از دست خاص بریک پرچه کاغذ این بیت ارقام فرموده باز در عرصه نه گهنٹه شب بخانه همیشره میانه مع پیغام فرستادند۔ بیت

آناں که فخر باجداد می کنند
چوں سگ باستخواں دل خود شاد می کنند

بعده رسالدار گفت حضور فرمودند بفضله تقید کردم فردا صبح یک سکسادن شیر دهاں۔ با دوپهر بارود و سوار ترپ معه شش پاندان و شش باردل حضور باالغوزه نواز سواری براے داماد شما بر دیوڑی شما می آید۔ می باید که شما او را بزودی روانهٔ آنجا کنند که تا جلد حسام الدوله را از روشن باغ در باغ خاص به نصرت محل آورده حاضر حضور کنند که نواب ملک النسا بیگم آنچیکه حکم حضور بود همه شنیده بعد از آداب و تسلیم گفته فرستادند که برخوردار صاحب الدوله بالراس والعین حکم جناب عالی بجاخواهد آورد۔ و بروز دویم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صبح بوقت ہفت گھنٹہ ایں نیازکیش از عزو مراتب بروشن باغ رفتہ حسام الدولہ بہادر را درسواری اوشاں سوار کنانیدہ ہمراہ گرفتہ درباغ خاص بنصرت محل حاضر نمود۔ و حضور بحسام الدولہ بسیار غصہ و عتاب فرمودہ بہرام جنگ را نیز ہمراہ دادہ شد پیش سیف الملک بہادر روانہ فرمودند۔ بہرام جنگ را حکم فرمودند وقت ملاقات شما ہر دو دست حسام الدولہ از رومال بستہ بر قدم پدر ایشاں باندازند۔ و از طرف من بگویند گنہگار شما را بسیار گو شمال نمودہ نزد شما روانہ نمودہ ام۔ بخشندۂ حقیقی ہزار گناہان عاصیاں را معاف و عفو می نماید۔ ایں شما ہم تقصیر ایں تقصیرمند خود بخاطر من عفو نمایند خوشنودی من است۔ بہرام جنگ بہادر موافق حکم بعمل آوردند۔ سیف الملک بہادر نیز تقصیر ایشاں عفو کردند۔

رنگے ۔ بتاریخ دویم شعبان روز چہارشنبہ نواب صاحب ... رون سواری صبح بیرون فتح چوکی بر آمد شدند۔ چوکیداراں... معمولی موافق معمول مجرا بجا آوردند۔ ازاں میاں جعفر علی .... شمشیر برکشیدہ بریک طرفۃ العین قریب نواب صاحب رسیدہ ... ت بر دامن خاص زدہ می خواست کہ ضرب کند۔ دریں اثنا محمد ابراہیم جمعدار بسرعت تمام آمدہ دست وشمشیر جعفر علی را گرفت کہ قدرے زخم بردست محمد ابراہیم ہم آمد و دیگر اردلان نیز پرسیدہ دامن خاص در دست جعفر علی بود چاک نمودہ از جامہ جدا ساختہ نواب صاحب را اندرون فتح چوکی آوردہ راہ بند کردند۔ و جعفر علی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رابسته مقید کردند این خبر بانواع و اقسام در شهر شهرت یافت
نواب صاحب محمد ابراهیم را بخدمت صوبداری سرفراز فرمودند- و برهم
دروازه هائے باغ تقید شد که آمد و رفت همه جامه پوش در باغ
موقوف باشد- کسے را در باغ نگذارند- این حکم دو سه روز جاری بود
تا یک هفته عشره مردمان اهل قرابت و اهلکاران وغیره شب و روز
در چوکی حاضر حضور می بودند و نواب صاحب بعد چندے جعفر علی
را طلبیده سبب شمشیر کشی استفسار کردند و بهرام جنگ را حکم
دریافت این معنی فرمودند- و بهرام جنگ و تقی علی خاں علحده جعفر علی
را طلبیده پرسیدند- اگر تو این مقدمه راست ظاهر بکنی بهتر، وگرنه
در قید شدید مبتلا خواهی شد- جعفر علی عرض کرد- اگر شماها اظهار
مرا راست تصور فرمایند یا دروغ، من ماجراے که فی الحقیقت بوقوع
آمده است عرض می نمایم- وآں اینست - اشرف علی از طرف
علی حسین خاں پیام آورد اگر خداوند نعمت ما نواب سیف الملک
بهادر بر مسند ریاست می نشستند، ما همه سادات هریک بکارو
خدمت عمده مامور شده بفراغت تمام گذر اوقات خود ها می
نمودند- دریں ریاست ازیں فاقه کشی ها که شب و روز برما می
گذرد، مرگ بهتر است - دراں وقت محب علی و محمد علی حاضر
بودند- لهذا غلام شمشیر کشیده پیش حضور آمد که ازیں گرسنگی
موت بهتر است، غلام را قتل نمایند، که تاب فاقه کشی ها نمی
دارد- اما اراده غلام از ملازمان حضور نه بود- بهرام جنگ بهادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سرگذشت اظہار جعفر علی درحضور عرض کردند حضور - در بسیار عتاب شده فرمودند - اگر اراده سیف الملک بعد من بر مسند نشینی بوده باشد خیال خام و بیجا - من می خواهم که بعد من فرزند من، و سیف الملک می خواهند خود، و همشیره کلاں می خواهند پسر خود، و اہل فرنگ در قابوے خود - مگر اراده احکم الحاکمین آنچه که خواهد بود بظهور خواهد آمد - بعد ازاں بہرام جنگ را حکم فرمودند - جعفر علی و محب علی اشرف علی و محمد غوث را در طوق و زنجیر مسلسل کنانیده روانه چندرگیری نمایند - و یک جمعدار و دو پہره جوانان بارویک میانه بباغ سیف الملک بہادر روانه کنند که علی حسین خاں را دراں سواری مقید کرده بیرون سرحد کشنا نمایند - و چناں تاکید کنند که اگر علی حسین خاں باز دریں ملک مراجعت کنند در طوق و زنجیر مقید خواهم کرد - بہرام جنگ حسب الحکم جعفر علی وغیره را مقید و علی حسین خاں را شہر بدر نمودند - و نواب صاحب میر اسد اللہ خاں بہادر را طلبیده فرمودند - از طرف من بسیف الملک بہادر پیام دہند شما که خیال ریاست را در دل خود جا داده اند صرف عبث و بیجا است - ایں خیال باعث فراموشی خدائے عزوجل است - ازیں خیالات لاحاصل درگذشتن بہتر و مناسب، وگرنه سوائے ندامت حصولش معلوم - سیف الملک بہادر باستماع ایں پیام عتاب آمیز، یک ہیکل کلام شریف حمایل کرده بہراسگی تمام درخانه همشیره کلاں آمده انکار ایں معنی نمودند - چونکه نواب صاحب در محل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تشریف آوردند- سیف الملک بهادر هیکل در دست گرفته حلف نموده تصفیه کرده بر پائے نواب صاحب افتادند- و نواب صاحب بردامن گلوگیر نموده فرمودند- یقین که از شما هم چنین حرکات بوقوع نخواهد آمد اما رفیق شما علی حسین خاں بسیار مفسد است- او را نخواهم گذاشت ایشاں عرض نمودند- مرضی مبارک جناب غلام تابع حضور تاهم نواب صاحب همیشه از سیف الملک بهادر بیرون بوده ملاقات ظاهری می نموده آمدند- دریں گلدسته آنچیکه مقدمات معلوم و مرایاد خاطر بود به تحریر در آمد-

شگفتگی گلدسته سویم در گلزار دویم

از سنه ۱۲۱۱ هجری تا سنه ۱۲۱۲ هجری

در بیان بلوه فوج بر قطب الدین خاں بخشی و عنایت شدن صوبداری صوبه محمد پور بحسام الملک بهادر و سرفراز شدن دیگر اهلکاران از منصب و خدمات و احداث مبارک چوکی که ثانی الحال معروف بروشن چوکی است- و تولد محمدی میاں و سبب رسانیدن قسط کمپنی از خزانه سرکار خاص و تقسیم شدن درماهه از پنج شش ماه در فوج جوانان علاقه قطب الدین خاں از خان مذکور درخواست درماهه خود نموده می آمدند- و ایشاں در وعده وعید امروز فردای گذرانیدند- آخر همه جواناں تاب فاقه کشی ها نیاورده با خود تجویز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بلوه نموده بتاریخ بست و دویم محرم ۱۲۱۲ھ ہجری صبح توپہا از توپ خانہ برکشیده - دو توپ بر لعل دروازه کلاں آورده داشته در تجسس قطب الدین خاں بودند - قطب الدین خاں که باراده دربار سوار شده بدربار می رفتند - در اثناء راه ایشاں را گرفته از سواری پیاده نموده کشاں کشاں آورده در قید خود داشته تا دو سه روز بسیار ہتک و ذلت بر توپ نشانده در کوچه و بازار گردانیده بر دروازه باغ آورده مقید می داشتند - و آمدورفت مردماں در باغ تا بلوه که سه چهار روز بود موقوف و معطل نمودند - و نواب صاحب باطلاع ایں معنی برائے احتیاط خود فوج از کمپنی طلب فرموده در باغ داشته درہائے باغ بند کنانیدند - و یومیه صد ہون بہته بفوج کمپنی از معرفت رضا نواز خان بخشی بانہا تقسیم می کنانیدند - چونکه بجز دادن درماہه صورت فروشدن ایں بلوه متصور ندیده بخزانچی حکم فرمودند درماہه ایشاں بموجب حساب برآورد دفتر معرفت سید محی الدین نواز خاں رسالدار و سید مخدوم رسالدار از خزانه تقسیم کرده قبوض گرفته ہمه را رخصت نمایند - خزانچی حسب الحکم فیصله آنہا نموده قطب الدین خان را از دست آنہا رہانیده آوردند - قطب الدین خاں در حضور گریاں و نالاں آمده عرض کردند - حالا سکونت و بود و باش غلام دریں شہر خیلے نامناسب و بے جا است - اگر حکم شود غلام روانه بیت اللہ شریف می شود - نوابصاحب به نہایت فہمایش یک دوشاله سبز از ملبوس خاص خود بعنایت خطاب ہمت جنگ بہادر سرفراز فرمودند -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے - نواب حسام الملک بہادر ہمیشہ برائے خدمت صوبداری صوبہ محمدپور معرفت کرنل بارد بہادر در حضور ساعی بودند- و کرنل مذکور ہمیشہ در حضور برائے مقدمہ مذکور عرض می کرد- روزے بتاریخ چہار دہم شہر ربیع الاول ۱۲۱۲ھ نواب حسام الملک بہادر را در دربار طلبیدہ از خدمت مسطور و بعنایت خلعت و جواہرات سرفراز و معزز فرمودند و نذر گرفتند- و نواب حسام الملک بہادر در حضور التجا کردند کہ مرتضی حسین خاں امید از عنایت خداوندی جناب آں دارد از خطاب بہادری و جنگی سرفراز و بعنایت جواہرات و نوبت و فیل عماری ممتاز گردد و نواب صاحب باستماع ایں معنی متبسم شدہ ارشاد فرمودند- برادر من ایں مقدمہ مطلوبہ شما سہل و آسان نیست کہ در نذرانہ ایں عنایات اگر اوشاں پنج ہزار ہون بدہند البتہ سرفراز خواہند شد- نواب حسام الملک بہادر اقبال ایں معنی نمودہ حسب الارشاد روز دیم بوقت دربار در فتح چوکی حاضر گردیدہ عرض کردند کہ غلام بموجب حکم معہ نذر حاضر است- حضور از راے صوابدید کرنل بارد بہادر و بپاس خاطر نواب حسام الملک بہادر مرتضی حسین خاں را بخطاب معظم جنگ بہادر و بعنایت جواہر و نیم آستیں و رومال و فیل و عماری و نوبت و از حکم سوار شدن عماری و خدمت نیابت صوبداری صوبہ محمدپور سرفراز فرمودند -

رنگے - بعد چندے نواب حسام الملک بہادر بپاس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اینکه کرنل بارڈ بہادر ہمیشہ درکارہاے ایشاں پیش حضور بسیار سعی می نمود، مبارک باغ کہ ثانی الحال بہ کیلن خود یعنی محل مطہر علی خاں حسام الملک بہادر حال عنایت فرمودہ ہبہ نمودند، از کرنل مذکور خرید کردہ بسیار آراستہ نمودند۔ بعد آراستگی و درستگی آں روزے بہ تقریب ضیافت نواب صاحب و ہمشیرہ کلاں و ہمشیرہ زادہا وغیرہ را دعوت نمودہ میز صبح بہ نعمت الوان و میوہ ہائے اقسام جہاں تیار ساختہ سربراے ضیافت بہ تکلف تمام نمودند و ہزارہا روپیہ در انعامات ملازمان نواب صاحب صرف کردند و نواب صاحب بہ نہایت خوشحالی بعد تناول طعام صبح تا دو گھنٹہ درانجا درسیر بودہ خاصہ سہ پہر معہ ہمشیرگان وغیرہ نوش جاں فرمودہ بدولت خانہ مراجعت فرمودند

رنگے ۔ روزے نواب صاحب بعد برخواست در بازار ہمایوں محل بارادۂ تشریف فرمائے محل ہمشیرہ میانہ تشریف می فرمودند۔ چونکہ عقب دیوانخانہ کلاں کلس محل روبروے سبز بنگلہ برچشمہ آب رسیدند، تجویزے فرمودند کہ دریں جا یک عمارت چوبی تیار باید کرد۔ ہماں وقت میستری پھولچری وغیرہ معماران سرکار را طلبیدہ نقشہ و ترکیب بنائے عمارت بآنہا فہمانیدہ، معرفت محمد معصوم از براے خریدی اسباب وغیرہ تیاری آں طلبیدہ در علاقہ سید ابراہیم صوبدار عنایت فرمودہ، بنا برسرعت تیاری آں صوبدار مذکور و میستری پھولچری را تقید بسیار فرمودند۔ سید ابراہیم وغیرہ بموجب تاکید در قلیل الایام حسب الفرمایش خاص تیار ساختند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و خود بدولت اکثر بعد تیاری آں که از ہمایوں محل برخاست
دربار می فرمودند- و تا چندے اکثر دراں چوکی مذکور تشریف
می داشتند- و در چشمہ یک کشتی خورد موافق گنجائش دہ دوازدہ
کس کنانیدہ دراں چشمہ گذاشتند- و بہ دوپہر مردماں را دراں
سوار کنانیدہ تماشا می دیدند- و بسبب قربت خانہ ہمشیرہ میانہ ازاں
عمارت نو بسیار ہمشیرۂ مذکور آمدورفت می داشتند- بفضلہ بعد
آراستگی آں روزے از خانہ ہمشیرہ میانہ و ہمشیرہ خورد و
دیوان خانہ کلس محل تا بدروازۂ چارٹ خانہ بندوبست زنانہ
فرمودہ ہمہ ہمشیرگان وغیرہ را بوقت ہشت گھنٹہ صبح طلبیدہ
خاصہ صبح مع ہمشیرہ ہا وغیرہ درانجا تناول فرمودہ تمامی روز
در سیر کشتی و دیگر تماشا ہا داشتند- و انعامات بسیار عنایت
فرمودند- و بہ ہمشیرہ میانہ ارشاد فرمودند کہ بنائے ایں عمارت
محض برائے قربت خانہ شما است و وقت گذاشتن سرم بریں
عمارت کہ از رسم ہنود کنگن در پارچہ سرخ قدرے برنج وغیرہ
انداختہ بسرم می بندند- در دوشالہ سرخ بستم- ازاں یک فرد
بداروغہ و یک فرد بہ میستری دادہ شد- ہمشیرگاں عرض کردند
اللہ تعالےٰ ایں عمارت نو بہ آنجناب مبارک و سازوار نمایند
و جناب را تا صد و سی سال سلامت و قایم دارد- و خود بدولت
باستماع لفظ مبارک ارشاد فرمودند- من ایں عمارت را بموجب
گفتہ شما ہا مسمی بمبارک چوکی نمودم- و طعام سہ پہر نیز درانجا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از باورچی خانہ خاص خود و خانہاے خاصہ از محل ہمشیرہ طلبیدہ تناول فرمودند۔ بعد از تناول طعام ہمہ ہارا مرخص نمودہ خود سوار شدہ فتح چوکی تشریف فرمودہ تاج الامرا بہادر را بحضور طلب داشتہ تاکید فرمودند۔ ہمیشہ شما بعد تناول طعام صبح معہ رفقا و اوستادان خود در مبارک چوکی آمدہ تا وقت نماز عصر درانجا بودہ باشد۔ تاج الامرا بہادر حسب الارشاد حضور ہمیشہ از نہ گھنٹہ تا وقت معینہ مقرر فرمودہ حضور در مبارک چوکی بودہ می رفتند۔ و نواب صاحب ہم بعضے اوقات درانجا تشریف می آوردند۔ و تجویز بود کہ ہمیں مبارک چوکی را بالائے دیوان خانہ کلس محل تیار سازند اما فرصت و مہلت نداد۔

رنگے ۔ در عرصہ ہفتم ماہ محمدی میاں نبسۂ نواب ملک النساء بیگم صاحبہ کہ فرزند ایں نیازکیش بہ ہجدہم ماہ ربیع الاول ۱۲۱۲ھ ہجری بہ وقت ہفت گھنٹہ صبح درخانہ حضرت نواب ملک النساء بیگم صاحبہ بسبب تولد درماہ ہفتم بسیار مکدر و مشوش می بودند و از ہریک استفسار می کردند طفلے کہ درماہ ہفتم متولد شود او را محل اندیشہ است یا نہ۔ اگرچہ ہمہ ہمشیرہ ہا وغیرہ استمالت بانواع و اقسام می نمودند اما خاطر جمعی ایشاں نمی شد۔ و نواب از روز تولد معہ ہمشیرہ ہا پنج شش روز درانجا تشریف می داشتند و سخنان تسلی می فرمودند۔ و بوقت آمدن حکما در محل جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر مبارز جنگ بہادر راہم طلبیدہ ارشاد فرمودند کہ شما دریں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ام فہمائش ہمشیرہ نمایند- ہمشیرہ بسبب تولد شدن طفل ماہ ہفتم بسیار متفکر اند- بہادر مذکور عرض کردند کہ جناب ہیچ تشویش و وسواس را راہ یاب خاطر نہ فرمایند بسیار اطفال درماہ ہفتم تولد شدہ اند و می شوند- چنانچہ غلام ہم درماہ ہفتم تولد یافتہ است - جناب اندیشہ نفرمایند- مگر فرزندے کہ درماہ ششم تولد یابد، زندہ نمی ماند- از استماع زبانی مبارز جنگ بیگم صاحبہ را قدرے تسکین حاصل شد و نیز حضرت نوابصاحب برائے تشفی وخوش طبعی بہ ہمشیرۂ میر ابوطالب خاں بہادر و امین الدین خاں بہادر در ہوں مجلس درمحل ہمشیرہ میانہ یادفرمودہ ارشاد فرمودند کہ مبارز جنگ بہادر درباب تولد .... فال مبارک بہ ہمشیرہ ام گفتہ فرستاد- و شما ہا ہم دریں مقدمہ آنچیکہ می دانند بہ ہمشیرہ ظاہر نمایند- آں ہر دو صاحباں عرض نمودند- طفل ہفت ماہہ برخوردار و صاحب نصیب می شود- و چنانچہ درگاہ قلیخاں بہ ہفت ماہ تولد یافتند- از ملاحظہ او بحضور روشن شد و از تولد ایں فرزند جناب بیگم صاحبہ قبلہ ..... باشند ہیچ اندیشہ نیست و ایں طفل صاحب نصیب و برخوردار خواہد شد- مبارک وسازوار باشد و نواب ملک النساء بیگم آں طفل را باحتیاط بسیار آرزوئے گفتۂ پیران جہاں دیدہ در پنبہ و برگ موز گذاشتہ پرورش می نمودند- و جناب بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی در حجرہ زچہ خانہ با خندہ روئی تشریف آوردہ از جیب مبارک خاص یک پارچہ از قسم شبنم کہ بسیار باریک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وخوش بافت بمقدار دو رومال سفید رنگ بود بابت - ملبوس
خاص حضرت نواب صاحب قبله شهید رحمته الله علیه برآورده تبرکا
برائے پوشش طفل مذکور به بیگم مذکوره عنایت فرموده ارشاد
کردند- الله تعالےٰ بشما این نیز مبارک فرماید- هیچ تشویش در دل
نکنند- بفضل الٰهی این نبسهٔ جان عزیزان همشیره از عز و مرتبت بعمر
طبعی خواهد رسید- خوش باشند- و پارچه ملبوس مبارک حضرت جدامجد شما
که آورده ام به طفل شما بپوشانند و هیچ طفل ازین تبرک
سرفراز نگردیده مگر طفل شما که ازین نعمت سرفراز یافت- بفضله یقین
است که طفل مذبور صاحب نصیب باشد- و نواب ملک النسا بیگم ازین
فال نیک و ارشاد حضور خوشحال گردیده آداب شکریه بحضور برادر
کلاں خود بجا آورده عرض کردند- درسایه جناب عالی بوده
پرورش یافته بعنایات حضور صاحب نصیب خواهد شد- و جناب
کریم النساء بیگم صاحبه قبله معروف به حضرت بیگم وسلطان النساء بیگم
صاحبه و عمدة النساء بیگم صاحبه و زنان علاقه نجیب الله خان بهادر و
دیگر زنان معتبرین اهل گوپامو و نیز پرسن بی صاحبه وغیره از روز
تولد تا رسم چهٹی شب و روز بخانه ملک النساء بیگم صاحبه نزدِ زچه
بودند- و حضرت نوابصاحب ممدوح هم ازروز تولد در دیوان خانه
مجدالدوله سکونت داشته میز صبح در دیوانخانه مذبور با همشیره
زادگان تناول فرموده وقت دربار در مبارک چوکھی که ثانی الحال
روشن چوکی است- رونق افزا شده بعد از فراغت دربار بمحل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همشیره میانه تشریف آورده خاصه سه پهر تا رسم مذکور تناول می
فرمودند- و خود بدولت مبلغ دو هزار روپیه برای اخراجات زچگی
از نزد معصوم طلبیده بمعرفت همشیره کلان به همشیره میانه عنایت
فرمودند- و بروز رسم چهٹی جناب حضرت نواب محلی بر کاغذ افشانی
از دستخط خاص خود خطاب و منصب بدین مضمون بفضل جل شانه
غلام علی محمد معروف به محمدی میاں نبسهٔ همشیره عزیزه جان نواب
ملک النساء بیگم بخطاب نصیب الدوله غلام مجتبی خاں بهادر اسد جنگ با
منصب دو هزاری و علم و نقاره و عنایت نیم آستین و رومال
و حکم پوشیدن جواهر مرصع و مروارید سرفراز و مفتخر باشد- او
تعالے شانه این عطیه عظمی بجگر پاره همشیره میانه عزیزهٔ جان
مبارک و سازوار فرماید- بمنه و کرمه الله معنا و محکم- غلام حسین
عمدة الامرا والاجاه مرقوم بیست و هفتم ربیع الاول ۱۲۱۲ هجری ارقام
فرموده دهم قطعهٔ دیگر بابت پروانه جاگیر یک هزار و دو صد هون
پهولی سالیانه مکوڑم نام ثانی الحال موسوم به صاحب نگر بود
از نام مهرالنسا بیگم دختر بیگم صاحبه معزالیها با دستخط و مهر و
بیض خاص و نشانی هائے اهل دفاتر کچهری موافق قانون تیار
شده در دفتر دیوانی پیش کرنل بارڈ بهادر بود- کرنل مذکور
حسب الحکم حضور بوقت رسم چهٹی طفل مذبور از دست میر
اسد الله خاں بهادر بخانه نواب ملک النساء بیگم صاحبه در حضور
حضرت نواب عمدة الامرا والاجاه ثانی فرستاد- و حضور فرمان خطاب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و پروانہ جاگیر بدست خود داشتہ. بوقت رسم مذکور فرمان خطاب بدست نصیب الدولہ بہادر پروانہ جاگیر بدست مادرشاں عنایت فرمودند۔ و چنانچہ جاگیر مذکور در علاقہ ایں نیازکیش تا ضبطی ملک کرناٹک بود۔

شگفتگی گلدستہ چہارم از گلزار دوم از سنہ ۱۲۱۱ ہجری تا سنہ ۱۲۱۲ ہجری

دربیان کامیاب شدن ملازمان از خدمات وغیرہ وکیفیت بیماری چیچک ایں نیازکیش وشادی شہسوار جنگ وشادی تاج الدین خان فرزند خورد نظام الدین احمد خاں بہادر مرحوم وضیافت حضرت بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی در باغ بہرام جنگ بہادر وشاہ محمود صاحب سادی واعتراضی آمدن حضور بر نورالدین محمد خان بہادر۔

حشمت جنگ کہ جناب حضرت نواب صاحب از مسند نشینی خود ہمیشہ خدمات ومنصب موافق مراتب ہریک و بعضے را از رای مہر انجلاے خاص، و بعضے از سعی وسفارش ہمشیرہ کلاں، و بعضے از تجویز ومناسبت کرنل بارڈ بہادر مشیر ودیوان مختار سرفراز وکامیاب می فرمودند۔ و چنانچہ علی نواز خاں از سابق الایام بخدمت عرضگی سرفراز، و بعنایت خسروانہ کہ برادر زادۂ کلاں شاں مرزا غضنفر علی بخطاب ہادی علی خاں مفخر شدہ از خدمت عرضگی بہکی کامیاب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گردیده ، وعلی نواز خاں از خطاب بہادری سرفراز گشتہ برخدمت قلعداری محمدپور مامور ، و میرزا صفدر علی برادرزادہ خورد آں از خطاب حیدرنواز خاں وخدمت نیابت شاں سرفراز و مفخر شدہ روانہ محمدپور گردیدند. وشمسوار جنگ ہمیشہ حاضر حضور بودہ برخدمت میوہ خانہ و نیز بر اصطبل حضوری مامور۔ و میر مہدی علی خاں از خطاب بہادری سرفراز شدہ بر خدمت داروغگی فیل وشترخانہ سرگرم و لطف بیگ برخدمت داروغگی اسپان چارٹ و ترپ کامیاب ، و مرزا حیدر علی بخدمت داروغگی شکارخانہ سرفراز ، و قطب الدین خاں بہادر ہمت جنگ برخدمت اینی امورات نتھرنگر تا فیصلہ فیمابین حسام الملک بہادر و نصیر الملک بہادر وہم برائے فیصلہ قضیہ و فساد ہر دو برادراں از طرف حضور مقرر یافتہ روانہ آنجا گردید وبریں منوال ہریک را بقدر مرتبت و حوصلہ او از ہریک خدمت معزز می فرمودند کہ مداخل آں در دفتر دیوانی و بخشگیری و میرسامانی زماں دولت ممتاز داخل خواہد بود۔ بباعث عدم وقفیت تمام مفصلاً در تحریر نیامدہ۔

رنگے ۔ بہ بست ویکم ماہ رمضان المبارک سنہ ۱۲۱۲ ہجری ایں مولف را بخارے بطور تپ رو نمودہ ۔ و بعد سہ ۳ روز علامت چیچک برہمہ بدن ظاہر گردید ۔ و در عرصہ یک ہفتہ چناں بوفور کرد کہ از سرتاپا یکسوں کہ تمامی حکماے یونانی و مصری علاقہ سرکار شب و روز درانجامی بودند ۔ و بدستور جناب نوابصاحب و عمہ و ہر دو ہمشیرگاں بخانہ ہمشیرہ خورد در بیمارداری ہمشیرہ زادۂ خود تشریف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شریف می داشتند۔ وجناب نواب صاحب ممدوح بہ چوکیداراں و حکما وغیرہ بحسب مراتب ہریک یومیہ بہتہ تقسیم می کنانیدند۔ و پانزدہ حکیم یونانی و شش حکیم مصری حسب الحکم حضور بر دیوڑی متعین اند۔ و برائے ملک الحکما حکیم احمد اللہ خاں بہادر دو وقتہ طعام از باورچی خانہ سرکار مقرر بودہ، ہمیشہ تا بصحت ایں جز بخانہ والدہ ام می آمد۔ وقتیکہ نواب صاحب نزد ایں مولف برائے دیدن تشریف می آوردند پنج ہون کرک یومیہ عنایت فرمودہ، روزے ارشاد حضور گردید۔ حالا مزاج شما آنچنیکہ می خواہد ظاہر سازند عنایت خواہم فرمود۔ ایں مولف حسب الحکم حضور خواہش دل خود عرض نمود کہ نیم آستین درو مال شال سبز معہ دوشالہ در بدن مبارک است سرفراز شوم۔ و نیز گھڑیال جیب خاص و دیگر یک گھڑیال فرشی و یک سکساون بنگالی و یک چارٹ معہ اسپاں با خوراکی آں سرفراز گردد۔ حضور بروز دویم از راہ عنایات و اشفاق بزرگانہ ہمہ سر بجام حسب خواہش مذکور سرفراز و کامیاب فرمودند۔ و تا صحت بر سر بجام حکومت جناب والدہ بود۔ غرض کہ چیچک روز بروز صورت افزائش گرفت۔ و جناب والدہ ام نواب عمدۃ النساء بیگم صاحبہ قبلہ بہ سبب شدت بیماری روزے ناامید گردیدہ در بسیار حزن و ملال و انواع افکارات مبتلا شدند۔ دراں حال ہر دو ہمشیرہ شاں جمع آمدہ بہ نواب صاحب اطلاع فرمودند۔ و نواب صاحب بمجرد آگاہی ڈاکٹران انگریز را طلبیدہ، و دیگر حکمائے یونانی و مصری را جمع آوردہ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

با حکیم احمد اللہ خاں بہادر پیش بیمار رفتہ ، بعد از دیدن حال آں از حکیم احمد اللہ خاں فرمودند کہ مزاج ایں بیمار صورت بہ کے خواہد شد وحکیم مذکور عرض کردند۔ بندہ پیش از شش ماہ در دیوان خانہ افتخار الدولہ بہادر روبروے حکیم احمد اللہ خاں وحکیم عبد الرزاق خاں بصاحب الدولہ گفت۔از معاینہ چہرہ شما معلوم می شود کہ چیچک بشما از شدت خواہد برآمد۔ اگر دریں وقت شما فصد بگیرند بہتر و بشما مناسب است۔ اگر نخواہند گرفت مشکل۔ و چیچک از بسیار خرابہ شما خواہد برآمد۔ آں وقت از حکماء ہیچ علاج صورت پذیر نخواہد شد۔ وزیست شما دشوار۔و در محل والدہ شاں ہم گفتہ فرستاد۔ سخن بندہ نہ شنیدند۔ جل جلالہ وعم نوالہ حکیم مطلق است از دار الشفاے حکمت قدرت کاملہ امید شفا است۔ فاما ہیچ علامتے در ظاہر درست نیست۔ ازیں معنے نواب صاحب خود مایوس شدہ مخفی بہ ہمشیرہ کلاں اطلاع ایں امر نمودند۔ و روز دویم معرفت کرنل بارڈ دو سہ ڈاکٹر را طلبیدہ۔ در حجرۂ بیمار چیچک فرستادند ڈاکٹراں بمجرد داخل شدن در حجرہ پس پا بیروں شدہ ، بحضور عرض کردند کہ ہیچ چیچک ندیدیم و نشنیدیم۔ بیمار ازیں بیماری جانبر شدن خیلے دشوار می نماید۔ و جناب ہر وقت کہ دریں حجرہ تشریف فرما شوند ، یک شیشہ سرکہ انگوری بر دیوارہا پاشانیدہ تشریف فرمایند۔ نواب صاحب فی الوقت شیشہ ہاے سرکہ انگوری از سرکار طلبیدہ ، بموجب گفتہ ڈاکٹراں عمل نمودہ ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

را اندرون حجره بردند. ڈاکٹراں بعد دریافت حال بیروں آمده صورت یاس بیان نمودند - و نواب صاحب هم از گفته ڈاکٹراں نا امید شده، شب و روز درخانه همشیره در تردد علاج متفکر می بودند. چونکه ضعف مزاج بیمار بسبب روز افزونی چیچک بدرجه کمال رسید - روز بیستم از آغاز چیچک از صبح بیمار حالتے روداد که هوش و حواس و طاقت گفت وشنود مطلق نمانده، بظاهر صورت جاں کندن هویدا و پیدا. نواب ملک النساء بیگم صاحبه از معاینه حالت مذکور سخت مایوس و نا امید شده، توکل بخدا نموده، قدرے برگ نیم طلبیده، درآب جوش داده، برگ را از آب جدا ساخته، باریک سائیده، در حجره معه دو سه زن خدمتگذار تشریف آورده، آں برگ سائیده را از سر تا پا چسپان نموده، و مالیده، بعد دو گھڑی آں آب جوش خورده برگ را درآفتابه انداخته، ازاں آب تمامی بدن را آهسته آهسته شوئیده، همه ریم و غلظت را پاک و صاف نموده، در حجره را بند کنانیده، بخار عود واگرد و عنبر از اطراف و جوانب دادند. بفضله تا شام ازاں حالت صورت افاقه بظهور آمد - دراں زماں بمحل این نیاز کیش حمل شش ماه بود. و از استماع حالت این عاصی محل مذکور بسیار متردد و متفکر بوده، باچشم گریاں در جناب اقدس الهی التجا براے صحت و تندرستی مزاج شوهر خود کرده، درود بر حضرت سید عالم صلی الله علیه و آله فرستاده، بشب خوابیدند-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بعد از نصف شب در خواب دیدند که شخصے بزرگ سبز پوش تشریف آورده می نمایند که اے کنیز زہرا! اگر تو جان کلاں را عزیز داری که جان خورد در شکم تو است، بگذار - بعد تولد جان خورد تو در جہاں نخواہد ماند - محل مذکور درجواب عرض نمودند البته جان کلاں از جان خورد عزیزتر می باشد - می خواہم بشوہرم جان کلاں صحت حاصل گردد - بفضله ارشاد فرموده - از امروز بشوہر تو شفا من جانب الله عطا خواہد شد - نام او بکرمه غلام ضامن بدار - دریں نام بسیار منفعت باو خواہد شد - و محل نیاز کیش بعد از بیداری خواب صبحی وضو ساخته، نماز فریضه صبح بجا آورده، و دو رکعت شکریه بمژدۂ صحت ایں عاصی ادا کرده، کیفیت خواب از یک بی بی سیده علاقۂ خود بیان کرده، احوال شوہر دریافت می نمودند - بفضله ازاں روز از فضل فضال لایزال شامل حال شده روز بروز صورت صحت معلوم گردید - و خاله صاحبه میانه ام که خوشدامنم بودند، شب و روز نزدِ ایں مولف باچند زنان چوکیداراں ہمیشه حاضر بوده، خود متوجه دوا و غذا بودند و بتصدق حبه و رسوله صلی الله علیه و آله وسلم در عرصۂ یک ہفته مزاج بکلی رو بصحت آورد - و جناب والده ام و خاله صاحبه بعد اداے شکریه حکیم برحق گفتند - الحمد لله ہزاراں ہزار شکر که پیش از یک ہفته ہیچ امید زیست نبوده - چنانچه حکما ہم مایوس شده بودند - که شافی مطلق از شفاخانه قدرت خود صحت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عطا فرموده - و حکما نیز بدریافت صحت متعجب شده ، درحضور نواب صاحب عرض نمودند - این مقدمه صرف باعث فضل الٰهی است که رشتهٔ حیات مستحکم بود - وگرنه نجات ازین بیماری تعب نهایت دشوار بود - و نواب صاحب ارشاد فرمودند - که باعث صحت اولاً قیام بودن رشتهٔ حیات او ، وثانیاً دعائے والدهٔ او وهم اهلیهٔ اش از بسیار گریه و زاری بجناب باری التجاے صحت شوهر خود می نمود - وثالثاً الله سبحانه تعالےٰ برمحنت ومشقت خاله میانه خوشدامن او نظر ترحم فرموده ، صحت عطا فرمود - غرض بعد دو ماه حضرت والده ام غسل صحت داده ، ادائے نیازات و نوافلات فرمودند - و حضرت نواب عمدة الامرا والاجاه ثانی روز غسل صحت برائے اخراجات و انعامات حکما و چوکیداران مبلغ دو هزار روپیه عنایت فرمودند - و بعد ازاں جناب خالهٔ میانه ام نواب ملک النساء بیگم صاحبه مجلس جشن گل پوشی با تجمل تمام در محل خود ادا فرموده ، بخانه اش روانه فرمودند - و بعد سه چهارماه بحمل این مولف فرزند تولد یافته مسمی بعبدالولی گردید - و حضرت نواب صاحب معلے مبلغ یک هزار روپیه جهت کارروائی زچگی عنایت فرمودند - و فرزند مذکور اندرون یک هفته برحمت حق پیوست -

رنگے - حضرت نواب سلطان النساء بیگم صاحبه به استرضائے نواب عمدة الامرا بهادر بتجویز شادی شهسوار جنگ با دختر محمد حیات قادر علی خاں ، فرزند عصمت بی کرده - بی بی مذکوره را در محل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خود طلبیده ، تقرر نسبت کرده ، بحضور نواب صاحب اطلاع دادند
و چهار هزار روپیه برائے اخراجات طرفین شادی از خزانه سرکار
حسب الحکم طلبیده ، به قادر علی خاں دو هزار روپیه فرستاده ، و
یٰسین محمد خاں را جهت بندوبست امورات شادی متعین نمودند.
و خانه عروس درخانه عصمت مقرر فرموده که در محل همشیره کلاں
زنانه نوشه و در دیوان خانه سراج الملک مابخه خانه دوله تجویز
کرده ، والده شهسوار جنگ را طلبیده فرود آورده ، برائے
سربرائی مجلس وغیره میر مهدی علی خاں و شجاعت علی خاں را
متعین فرموده ، و بیگم صاحبه معزالیها متوجه بر جمیع امورات
شادی بوده ، هر دو همشیره و دیگر زنان قرابت را دعوت نموده
طلبیده ، آغاز شادی نمودند . و رسمیات عروس و نوشه از خوبی
تمام بحسن انصرام می یافت . و همشیرگان حضور هر روز درشادی خانه بوده
رسوم می نمودند . و نواب صاحب از راه عزت بخشی دو سه شب
معه ارکان دولت رونق بخش محفل شد ، معزز فرمودند . و نواب
صاحب به شب برات نوشه را پیش خود طلبیده ، سهره بسته ،
سوار کنانیدند . و روز جلوه بخاطر و سفارش نواب سلطان النساء
بیگم صاحبه ، نواب صاحب معه سیف الملک بهادر و همشیره زادگان
بخانه عروس تشریف فرما شده ، بشراکت مجلس عقد و رسم جلوه
سرفراز فرمودند . بعد ادائے رسمیات مذکور مخاطب به سیف الملک
بهادر شده ، و اشاره طرف قادر علی خاں نموده ، تبسم کناں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ارشاد فرمودند - مروت قادر علی خاں را ملاحظه نمایند که چه قدر صاحب مروت است - بپاس خاطر من دختر خاص خود را از عبدالکریم شهنواز جنگ منصوب نمودند - و نیز متوجه به قادر علی خاں شده ، فرمودند - خانصاحب شما که دختر خود بعبدالکریم منصوب نمودند ، ازیں معنی من بسیار خوشحال شدم - و امروز شما را بخطاب بهادری و اضافه پنجاه روپیه سرفراز نمودم - بفصله ماه بماه که پنجاه روپیه بشما می رسد ، حالا ماهوار صد روپیه خواهد رسید - قادر علی خاں بهادر پنج روپیه نذر خطاب و اضافه گذرانیده ، و آداب بجا آورده عرض نمودند - الله تعالے جناب عالی را تا صد و سی سال سلامت دارد که ما بدولت خواهاں و بزرگاں ما پرورش یافته ، ایں خاندان انوریه اند بهمه وجوه پرورش ما فدویاں ملحوظ خاطر عاطر خواهد بود - بعد ازاں یک هزار روپیه از طرف خود و همشیرگان به تقریب رونمائی بقادر علی خاں عنایت فرموده ، تشریف فرما بدولت خانه خاص شدند - و عصمت بی صاحبه نوشه و عروس را سوار کنانیده معه جلوس بخانه نواب سلطان النساء بیگم صاحبه آورده ، عروس را بر قدم خاص نواب صاحب و نواب سلطان النساء بیگم صاحبه و دیگر همشیرگاں انداخته ، عرض نمودند - تا ایں زماں دختر نبیری ایں جانبه بود ، از امروز در کنیزی جناب آمده است - پس امیدوار است که اشفاق خداوندی همیشه مبذول حال ایں کنیز باشد - نوابصاحب عروس را از قدم برداشته بگلوگیر کرده چند زیور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرصع در رونمائی عنایت فرمودند. و همه همشیرگان وغیره آداب تهنیت بجا آورده، نذر گذرانیدند. نواب سلطان بیگم صاحبه بحکم حضور والده شهسوار جنگ را طلبیده، دست عروس بدست اوشاں سپرده، اداے مبارک باد نمودند. و روز چهارم بعد از اداے رسم چوتهی عروس و نوشه را همراه والدهٔ شهسوار جنگ بخانه اوشاں روانه نمود.

رنگے. شادی تاج الدین خان فرزند خورد نظام الدین احمد خاں بهادر مرحوم از رضیه بیگم، صبیه نواب عمدة الامرا بهادر که از بطن زن علاقه مهتاب بیگم بود بطور شادی شهسوار جنگ حسب الحکم نواب صاحب نواب سلطان النساء بیگم صاحبه در محل خود آورده، متوجه بوده، در مابخه خانه و دیوانخانه نوشه در دیوان خانه رئیس الامرا بهادر و خانهٔ عروس بخانه شاه بیگم دختر خود مقرره نموده، هفت هزار روپیه براے اخراجات طرفین از سرکار همدست نموده، سه هزار روپیه طرف نوشه و چهار هزار روپیه طرف عروس صرف نموده، بآئین بهین حسن انصرام دادند. و در زنانه مهمان ها وغیره از شادی شهسوار جنگ بهادر بمرتبه زیاده تر بودند. و وقت جلوه نواب صاحب معه سیف الملک بهادر و امیرالدوله بهادر و افتخارالدوله بهادر و دیگر اقارب وغیره تشریف می داشتند. بعد از ادائے رسم چوتهی عروس و نوشه را متصل مکان مهتاب بیگم در مکان علحده با جلوس روانه فرمودند.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے - روزے نواب صاحب بہرام جنگ ارشاد فرمودند
کہ شنیدہ شدہ است شما باغ خود را بسیار آراستہ نمودہ اید۔
می خواہم یک روز روانہ سواری صبح بباغ شما آمدہ، میز صبح
درانجا تناول نمایم - بہرام جنگ بہادر آداب بجا آوردہ، عرض کرد۔
غلام و باغ غلام ازاں حضور است تشریف آوری جناب در باغ
غلام باعث سرفرازی و عزت بخشی غلام است۔ و موجب سرسبزی
و بار آوری نخل مراد غلام۔ ازاں روز بہرام جنگ بہادر متوجہ
اسباب ضیافت و درستگی باغ شدہ، بعد تیاری بتاریخ سوم ماہ
شوال المکرم ۱۲۱۲ھ ہجری بعرض حضور پرداختند۔ اگر حضور فردا
وقت روانہ سواری معہ صاحبزادگان و ہمشیرہ زادگان رونق بخش
باغیچہ غلام شوند، عین غلام نوازیست - نواب صاحب متبسم شدہ
قبول فرمودند۔ و بموجب دعوت بچہارم شہر مذکور معہ تاج الامرا
بہادر و ہمشیرہ زادگان از روانہ سواری زینت بخش بہرام جنگ شدند
و بموجب حکم خاص میر اسداللہ خاں بہادر و تقی علی خاں بہادر و
شجاعت علی خاں و میر ابوطالب خاں و محمد امین الدین خاں و درگاہ
قلیخاں و علی نواز خاں درانجا حاضر بودند۔ حکم حضور عز اصدار یافت
کہ بسرعت تمام یک ترپ سوار در طلب حضرت مولانا عبدالعلی
صاحب و عاشوری للہی و امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر
روزانہ شود و بزودی بیارد۔ حسب الحکم ہمہ ہا در عرصۂ قلیل
حاضر شدند۔ نواب باتمامی مردمان حاضرین بر میز تشریف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

داشته تناول خاصه فرموده ، برخاسته برائے ملاحظه باغ تشریف فرما شده ، بعد ملاحظه کردن غنچۂ عنبر شمیم را از نسیم توصیفش وافر نمودند ۔ بهادر مذکور یکصد وبست و یک روپیه و چند خوان خلعت و بسیار خوانهائے میوه آورده ، نذر گذرانیدند ۔ و خوانهائے میوه حسب الحکم خاص به همه ملازمان همراهی قسمت نمودند بعد دو سه گهڑی نواب صاحب بدولت خانه تشریف فرموده ، همه ها را مرخص کردند ۔

رنگے ۔ روزے نواب صاحب در دربار بشاه محمود صاحب ساوی ارشاد فرمودند ۔ بسیار روزے که طعام این بنده بخانه شما خورده ام ، می خواهم روزے بخورم ۔ شاه صاحب مذکور بعد از دو سه روز تهیه اسباب ضیافت نموده ، عرض کردند ۔ اگر جناب فردا بوقت خاصه سه پهر معه صاحب زادها و اهل کاران که در باغ بهرام جنگ بهادر همراه رکاب سعادت انتساب بودند ، کلیه این فقیر حقیر را از قدوم میمنت لزوم زینت بخشند ، بعید از غربا و فقرا نوازی عالی نخواهد بود ۔ روز دیگر نواب صاحب حسب التماس شاه صاحب بوقت معینه معه مردمان مقرری دعوتی تشریف فرموده ، از فاتحه شاه دستگیر صاحب فراغت یافته ، در دیوان خانه آمده ، بعد از تناول طعام که از اقسام نعمت ها تیار بود ، تناول فرموده ، در توصیف آن رطب اللسان شده ، مراجعت بدولت خانه خاص فرمودند ۔ و همیشه در ماه رجب بموجب دعوت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شاه محمود صاحب که نواب صاحب ایشان را بسیار عزیز می داشتند بصبح فاتحه شاه دستگیر صاحب تشریف فرما شده، بعد فاتحه به همراهیان سواری حکم تناول طعام داده، بعد از تناول مردمان بدولت خانه تشریف می آوردند۔

رنگے ۔ حشمت جنگ بهادر را بحسب عدم رسانیدن اقساط بموجب اقرارنامه کچهری دیوانی کرنل بارڈ بهادر و مستغاثی شدن رعایا بر ظلم ایشان درحضور و خلاف عمل احکام عنایت نامجات خاص بعتاب بسیار از خدمت مستاجری تغییر فرموده طلبیده در باغ ماس کلیث آورده، درغل و زنجیر مسلسل ومقید فرمودند۔ وهمه اسباب اثاثه خانه اوشان که قریب یازده دوازده بندی بود برداشته درخانهٔ همشیره کلان آورده، داشتند۔ بعد از مدت چند بسفارش بهرام جنگ بهادر و از سعی کرنل بارڈ بهادر و بعنایت خداوندانه عفو تقصیرات فرمودند، ازقید حکم رهائی فرمودند۔ و اسبابیکه در علاقه همشیره داشته بودند عنایت فرمودند، که ضمانت دهر باسم مودلی ساهو گرفته، برخدمت تعلق دیگر معین کرده، روانه آنجا بودند۔

رنگے ۔ اعتبار خاں بهادر همیشه خواهش خطاب جنگی و رومال شال ونیم آستین بوساطت نواب سلطان النساء بیگم صاحبه ازسرکاری داشت که ایشان سفارش نموده سرفراز کنانند۔ روزے بیگم صاحبه موصوفه تقریب وقت عرض دیده، سفارش برائے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مقدمه معلومه پیش نواب صاحب کردند - جواب شد- کرنل بارڈ از رویه ایشان بسیار ناخوش است که زر اقساط بموجب قول اقرار نمی رساند- اگر دوازده هزار روپیه نقد نذر این عنایات در سرکار بدهد، البته حسب الخواهش خود سرفراز خواهد شد- و نواب سلطان النساء بیگم صاحبه ازین ارشاد حضور باعتبار خاں مطلع کردند. بهادر مذکور که اولاً پنج هزار روپیه نذر بنواب سلطان النساء بیگم صاحبه قبول کرده بود، برین نذرانه نیز راضی گردید- نواب صاحب روزے اعتبار خاں بهادر را در سبز کرسی یاد فرموده، خود بعد از تناول خاصه سه پهر از محل همشیره کلاں خود بیرون تشریف آورده، اعتبار خاں را در حضور طلبیده، از خطاب جنگی بخطاب سرجنگ و بعنایت نیم آستین و رومال شال سفید از ملبوس خاص سرفراز فرموده، نذر مذکور معرفت کرنل بارڈ بهادر مخفی گرفتند-

دریں گلزار ازانچه مقدمات واقف بودم بقید قلم آوردم.

شگفتگی گلدسته اول در گلزار سیوم

از سنه ۱۲۱۳ تا سنه ۱۲۱۴ هجری

دربیان عنایت شدن خدمت فوجداری تعلقه نیلور با افتخارالدوله بهادر و شادی تاج الامرا بهادر و گرفتن نامه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شاہ غازی بادشاہ دہلی در کلس محل۔ افتخارالدولہ بہادر یک ہزار روپیہ نذرانہ بنواب سلطان النساء بیگم صاحبہ مقرر کردہ بذریعہ ایشاں یک فرد فہرست درخواست خدمت فوجداری تعلقہ نیلور وعنایت شدن نوبت و فیل عماری و حکم داشتن ترب سوار و دادن خطابہاے خانی و بہادری و رائی بچند ملازمان خود معہ یک عرضی در حضور نواب صاحب گذرانیدند۔ نواب صاحب آنرا ملاحظہ فرمودہ تبسم کردہ ارشاد فرمودند۔ برہمہ مقدمات ملکی کرنل بارڈ بہادر مختار است۔ درخواست ایں امر تعلق بہ کرنل مذکور دارد۔ من ہم خواہم گفت۔ البتہ درصورت مناسب قبول خواہد گردد۔ باقی امورات بفضلہ در اختیار من است۔ اگر پنج ہزار روپیہ نقد در نذرانہ مطلوبات قبول دارند البتہ بعد از عنایت خدمت مسطور ازیں عنایات ہم سرفراز خواہند شد۔ افتخارالدولہ بہادر ازیں ارشاد سراسر فیض بنیاد دیگر یک فرد سوال دستخطی فوجدار تعلقہ مذبور تیار ساختہ، از لجاجت و سماجت بسیار بکرنل بہادر دادہ، چندے در کچہری بہادر مذکور آمدورفت براے برآمد کار معلومہ داشتند۔ روزے کرنل بارد بہادر از افتخارالدولہ بہادر اظہار کرد۔ بفضلہ حسب الخواہش آں خانصاحب جہت خدمت مذکور در حضور عرض نمودہ می دہانم۔ اما نذر ایں تیار دارند۔ افتخارالدولہ بہادر فرمودند۔ از توجہ آں صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

توقع آں دارم بعد سرفرازی خدمت مزبور بعنایت از ملبوس خاص و جواہرات ہم مفتخر بشوم کہ تا در اعیان و ہم چشمان معزز باشم ۔ روز دیگر کرنل بارڈ بہادر وقت دربار در فتح چوکی افتخار الدولہ بہادر را طلبیدہ ، موافق قانون سرکار قرار نامہ وغیرہ از دست ایشاں گرفتہ در حضور حاضر آوردہ ، عنایت نامہ فوجداری مذکور وخلعت وغیرہ بموجب درخواست ایشاں از حضور سرفراز کنانید ۔ افتخار الدولہ بہادر آداب شکریہ درحضور بجا آوردہ ، یک ہزار روپیہ نذر گذرانیدند ۔ و حضور نظر سفارش ہمشیرہ و تجویز کرنل بارڈ بہادر فرد درخواست حکم نوبت و فیل و عماری و ترب سوار وغیرہ گذرانیدہ ، بہادر موصوف را از دستخط خاص مزین فرمودہ عنایت فرمودند ۔ و مخفی پنج ہزار روپیہ نذرانہ معرفت چینا مورلی گرفتہ بر عماری سوار کنانیدہ از حکم نوبت و ترب سوار سرفراز فرمودند ۔ وہم حکم حضور شرف صدور یافت، از ہمیں تجمل بر دیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ رفتہ نذر بہ بیگم صاحبہ موصوفہ گذرانیدہ بخانہ خود روند ۔ و افتخار الدولہ بموجب حکم حضور بر دیوڑی نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ قبلہ رفتہ نذر دستی بست و یک روپیہ فرستادہ ، و یک ہزار روپیہ نذر اقراری ذمہ کشناسوامی مورلی ساہوے علاقہ دیوڑی بیگم صاحبہ معزالیہا نمودہ مرخص گردیدہ ، از ہماں جلوس بر دیوڑی نواب ملک النساء بیگم صاحبہ حاضر شدہ ، پنج روپیہ نذر گذرانیدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخانه خود رفته ، انعامات به هر یک عهده داران مردمان جلوس وغیره دهانیده ، همه ها را رخصت نموده بخوشی و خوبی در محل خود رفته، عنایات حضور اظهار نموده ، بیرون محل آمده ، در دیوان خاص خود رفته تهنیت و مبارکباد گرفتند - و روز دویم جهت اداے شکریه عنایات خداوندی و حسن سعی کرنل بارڈ بهادر بباغ کرنل مذکور رفته ، اداے شکریه عنایات نواب بندگان عالی نموده ، در شکریه سعی کرنل مزبور هم پرداختند - کرنل مذکور بعد استماع سخنان شکریه ادائے تهنیت خدمات وغیره نموده گفت - که بشما لازم است همیشه این عنایات حضور را پیش نظر داشته ، در دولت خواهی و خیرخواهی سرکار قصور نه فرمایند ، و در امورات جزوی و کلی بجا کوشند ، و سرمو تفاوت و تجاوز را راه ندهند ، و از فربرادری بیرون نروند ، و شکایات خود در حضور آمدن ندهند ، و بزودی روانه تعلقه خود شوند - و افتخار الدوله بهادر بموجب گفته کرنل مزبور در عرصهٔ یک هفته همه سرانجام سفر مهیا ساخته آنچیکه اسباب ضروری کردنی بود روانه نموده ، و خود در انتظاری رخصت حضور بودند . دریں اثنا به این نیازکیش آغاز چیچک گردید . و کیفیت چیچک در گلدسته چهارم و گلزار دویم مفصلا مرقوم است . و از دیدن آن معلوم خواهد شد و افتخار الدوله بهادر از باعث در پیش بودن معامله ضروری بعد از غسل صحت این عاصی که عرصه یک ماه کشیده ، از حضور مرخص شده ، بر ٹپال روانه منزل مقصود شدند - و درانجا بر ضبط و نسق خدمت خود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

معمور شده رفقائے خود را بموجب فرد دستخطی حضور از خطابات خانی و بہادری و جنگی وغیرہ سرفراز فرمودند۔ ہمیشہ سرگرم کارہائے خود بودند۔

رنگے ۔ جناب بندگان حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر والاجاہ ثانی پیوستہ در فکر ترویج و تجویز شادی فرزند عزیز خود تاج الامرا بہادر می بودند۔ روزے بمشورت ہمشیرہ کلاں خود سرفراز علی خاں بہادر، فرزند حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر مرحوم را بر دیوڑی ہمشیرہ طلبیدہ بہ ہزار نوع متوقع سرفرازی ہائے گوناگوں نمودہ ارشاد فرمودند۔ می خواہم کہ فرزند جگر بند خود را بوساطت شما در فرزندی و غلامی رحمت النساء بیگم ہمشیرہ شما بدہم۔ اگر بند و بست ایں امر از شما بشود عین خوشنودی من است۔ سرفراز علی خاں بہادر بعد از استماع ارشاد حضور از حضور مرخص شدہ، بخانہ ہمشیرہ رفتہ، ہمہ کیفیت ارشاد حضور ساختہ متفکر و متردد در اقبال و انکار ایں امر کہ ہر دو دشوار ترین دشواری اند بودند کہ قباحت اقبال ظاہر، و انکار موجب ناخوشی رئیس۔ و دریں تجویزات کہ نواب صاحب از زبانی بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر باز بہ سرفراز علی خاں بہادر دریں باب پیام دادند۔ سرفراز علی خاں بہادر بہ لاچاری بسیار مرضی ہمشیرہ خود بریں امر آوردہ، یک عرضی متضمن چند سوالات نوشتہ بحضور فرستادند۔ حضور بعد ملاحظہ ہمہ سوالات قبول فرمودند۔ ہموں وقت بمحل ہمشیرہ کلاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تشریف آورده دیگر همشیره ها را نیز طلب داشته، به تجویز این ها تقرر نسبت فرموده به سیزدهم ماه رجب روز آغاز شادی قرار داده، باطلاع همشیره کلاں برائے اخراجات شادی طرف عروس مبلغ کثیر معرفت سالار جنگ بهادر به سرفراز علی خاں بهادر فرستادند۔ و دیوان خانه رئیس الامراء بهادر را حجلۂ نوشه و دیوان خانه کلس محل را دیوان خانه مجلس شب، و محل همشیره کلاں را زنانه نوشه مقرره نموده، حکم آراستگی آں بهریک علاقه درآنجا فرمودند۔ و به همشیره کلاں حکم کردند۔ دریں شادی شما را مختار کرده ام و توقع می دارم که شما خود برسرانجام ایں کار از جز تا کل متوجه شده، حسب مرتبت من آغاز و انصرام شادی نمایند۔ و هر قدر که زر ضرور شود، از خزانه بگیرند۔ بکرنل بارڈ تاکید ایں امر کرده ام۔ و جهت بندوبست روشنائی و درستگی دیوان خانه کلاں، سالار جنگ بهادر را حکم فرمودند۔ و بر اهتمام روشنائی و جلوس وغیره یومیه آمدورفت نوشه از مانجه خانه بدیوان خانه کلاں و از دیوان خانه بمانجه خانه بهرام جنگ بهادر را متعین کردند که بوقت نه گهنٹه با جلوس و روشنائی و آتشبازی نوشه را سوار مهاڈول نموده به دیوان خانه آورده بعد تقسیم برگ تنبول و گل وغیره و ملاحظۂ رقص بهمول جلوس نوشه مانجه خانه رسانند۔ چونکه حسب الحکم خاص بغره رجب دیوان خانه ها و محل وغیره مکانات زنانه از فرش و قنادیل اقسام و مسند و شامیانه وغیره لوازمات آراسته و در و دیوار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہائے مانجہ خانہ از گل و بوٹہ طلائی و رنگ آمیزی رنگا رنگ قلم کاری مانند گلزار تازہ بہار کہ سابق پیراستہ گردیدہ بود نمودند۔ بتاریخ دویم ماہ رجب خود بدولت در فتح چوکی وقت نہ گھنٹہ صبح تشریف آوردہ، یک تختہ کاغذ زرافشاں طلبیدہ براں دعوت شادی نورچشم اقبال مند نواب تاج الامرا بہادر بعبارت مقفع و مسجع بنام حضرت چچی صاحبہ قبلہ خود یعنی جناب لاڈلی بیگم صاحبہ محل خاص جناب نواب شکوہ الملک بہادر مغفور از دستخط خاص خود زینت ترقیم فرمودہ، بدست بہرام جنگ بہادر دادہ حکم فرمودند کہ ایں شقہ دعوت شادی شما در دربار عام فتح چوکی بہ ہمہ حاضرین دربار از مضمونش آگاہ نمایند۔ وچہار نقل ازیں شقہ گرفتہ سہ نقل بہ سہ ہمشیرہ ویک نقل بہ برادرم سیف الملک بہادر بفریسند۔ دریں اصل شما گرفتہ بر دیوڑی چچی صاحبہ قبلہ رفتہ بعد از عرض آداب و بندگی ایں شقہ در محل بفریسند، بہرام جنگ بہادر حسب الحکم حضور کاربند ارشاد فیض بنیاد شدند۔ وقت خواندن شقہ مذکور حضرت مولانا صاحب و شاہ قدرت اللہ صاحب و شاہ محمود صاحب ساوی و دیگر مشایخین و امیرالدولہ بہادر وغیرہ ہمہ ارکان دولت و کارپردازان ریاست حاضر دربار بودند، از استماع عبارت رنگین و پر مضمون خاص حاضرین بایکدیگر در توصیف آں ہم کلام بودند۔ دریں اثنا حضور خود از خلوت خانہ رونق افزائے دربار شدند۔ بعد از مجرائے مجرائیاں بعضے از ارکان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بعرض رسانیدند که عبارت دعوت نامه شقه حضور گلستانیست دلکشا، و رنگینی مضمونش بوستانیست فرحت افزا، و هر فقره اش گوهر زیب کرده گوش اهل فن، و هر حرفش محک امتحان صاحب سخن، امیدواریم بگرفتن نقوش سرفراز شویم - به بهرام جنگ بهادر حکم صادر شد - هرکس که خواهش نقل میدارد بدهند - بهرام جنگ بهادر بموجب حکم عمل نموده، خود اصل حکم نامه گرفته بر دیلوڑی حضرت والده ماجده جناب دلیرجنگ بهادر نواب نصیرالدوله ثانی رفته، بعد از آداب و بندگی از طرف حضور شقه دستخطی خاص در محل فرستادند حکم آمد از جانب من بعد مراتب بلاستانی بگویند - الله تعالے ظهور این امر سراسر مسرور براں نواب صاحب و جمیع دوستاں دهوا خواهاں مبارک و سازوار فرماید -

نقل شقه مرسوله مطابق اصل که از دفتر
جناب دلیرجنگ شکوه الملک نصیرالدوله بهادر ثانی
معرفت شرف الدین انوار الدوله بهادر وقت تحریر
این حسب الخواهش مولف از دست محبت
علی خاں فرزندگان علیخاں همدست شده داخل
این سوانحات گردید -

شقه - " بچی صاحبه مدظلها بفضله و رسوله و آله - اندریں ماه مبارک رجب المرجب روز تولد سید اصفیا، قبله اولیا، سجود ائمه احدی العشر و گل سرسبد خاندان پیغمبر، موصوف و آل من

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

والاہٗ معروف اَعْدَاَ من اعداہٗ اورنگ زیب امانت و تاج منیر بارتق لیلۃ المعراج، نیر برج دوش ارتضے، اعنی علی مرتضی اللھم صل علی محمد و آل محمد و بارک وسلم۔ آغاز شادی غرہ غرہ ریاست و کامگاری و ہلال روز افزوں شوکت و بختیاری، مہر سپہر عزت و علا، بدر منیر آسمان اعتلا، معنائے تعزّ مَن تشاءُ و تولی الملک مَن تشاءُ صاحب السیف والقلم، نواب برخوردار نواب امیر الممالک، امیر الملک ذوالفقار الدولہ محمد علی حسین خاں بہادر ظفر جنگ طول اللہ عمرہ است، نظر بر وفور کرم و اغماض کہ شیوہ خدا داد ایں ضیف است التماس می نماید۔ کہ بہ فرزندانِ خود و قرابتیان آنہا را از طرف ایں مذنب من عباد اللہ ایما فرمایند کہ بفضلہ و رسولہ و آلہ از آغاز شادی تا انتہاے آں کہ روز ولادت قبلہ و کعبہ ایمہ تسمہ است، اللھم صل علی محمد و آل محمد و بارک وسلم شریک محل سرور رسوم مبارک شادی بجمعیت خاطر شوند۔ و ہمینکہ بفضلہ و رسولہ و آلہ شادی بہ خیریت اتمام پذیرد باز بر سرکار خود سرگرم باشند، نوعے کہ حالا ہستند۔ اللہ معنا و معکم۔

غلام حسین عمدۃ الامرا امیر الہند والاجاہ و پیش از آغاز شادی خلعت ہا و تورہ ہا بگورنر و دیگر سرداران عمدہ گورنر کونسل و برادران و خواہران و اہل قرابت و محلات و ارکان و اعیان و تمامی ملازمان از ادنے تا اعلی بقدر مرتبت ہریک تقسیم فرمودند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دشقهائے دعوت بمضمون شریک بودن هریک از آغاز شادی که رسم چتر به چهار دهم ماه رجب مقرر بود، تا انصرامش قسمت کردند. وحسام الملک بهادر از محمدپور وافتخارالدوله بهادر از نیلور حسب الطلب حضور پیش از ابتدائے شادی حاضر حضور گردیدند. و رسم رنگ مانجه عروس بتاریخ سیزدهم ماه رجب ۱۲۱۳ هجری و بچهار دهم در دیوان خانه کلاں کلس محل با جمیع مردباں کثیر حضور روبروے خود اداے رسم چتر فرمودند. وهر روز در مانجه خانه نوشاه مردمان شریک مجلس طعام صبح وشام همراه نوشاه بوده، مشغول استعمال ترانه مطربان خوش نوا از صبح تا نه گهنٹه شب درمانجه خانه می بودند. ووقت ده گهنٹه شب بهرام جنگ بهادر بموجب حکم حضور، حاضر مانجه خانه شده، نوشه را بخلعت تازه وزیور مرصع سراپا آراسته بعد از گل پوشی درمحل همشیره کلاں در مهاڈول سوار کنانیده، با روشنائی و آتشبازی بسیار وجلوس وغیره در دیوان خانه کلس محل آورده، بعد از تقسیم گل وبرگ تنبول و ملاحظه رقص که هرچشمه دیوان از نغمه نغمه سرائیاں روح افزا، و رقص رقاصاں هوس ربا، مامور بوده، بهموں جلوس و روشنائی داخل مانجه خانه می کردند. وجناب بندگان عالی نواب عمدة الامرا بهادر اکثر رونق بخش مجلس شده، برپشت مسند نوشه تشریف داشته، گاهے پیش از برخواست، وگاهے همراه نوشه برخواست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

می فرمودند. و رسم نوشه از باغ کلاں بمیلاپور و رسم عروس از میلاپور بباغ کلاں باتمامی جلوس می آمد۔

روزے درعین شادی نواب صاحب به تجویز دعوت ضیافت صاحبان گورنر کونسل مصلحتًا برائے رفع ملال همشیره کلاں که درشادی رئیس الامرا بهادر دعوت سرداران گورنر کونسل وغیره ها بحیله موقوف نموده بودند. و نواب سلطان النساء بیگم به تفهیم این معنی خیلے مکدر خاطر شده بودند۔ بکرنل بارڈ بهادر ارشاد نمودند که یک خط انگریزی از طرف گورنر کونسل بنام این جانب نوشته، بفارسی ترجمه آں کنانیده، وقت رفتن من در محل بدست من بدهند، بدیں مضمون که باستماع رسید تا شادی صاحبزاده بلند قدر والا منزلت از چند روز آغاز است. می خواهیم که ما هم از شراکت محفل نشاط و اداے تهنیت مسرور و معزز شویم۔ و گورنر بنگاله و بمبئی وغیره چند سرداران دیگر هم متوقع هم بزمی این بزم فرحت و مسرت اند، اگر یک روز مقرر فرموده اطلاع فرمائید حاضر خواهیم شد۔ کرنل بارڈ بهادر حسب الحکم حضور خط انگریزی معه ترجمه آں تیار کرده بدست حضور وقت تشریف فرمائی محل داد۔ نواب صاحب معه آں شقه ها داخل محل شده، از همشیره کلاں اظهار فرمودند که گورنر مدراس و دیگر سرداران گورنر کونسل التجا نموده اند که یک روز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برائے تہنیت شادی نورچشم حاضر مجلس شده اداے تہنیت نمایند - چنانچه دریں گذارش خطے بمن نوشته اند - پس لازم آمده است که ضیافت ایشاں نمایم - اگر کرنل بارڈ بہادر فکر اخراجات نماید بسیار اولے است -

روز دیگر بندوبست ہمه اسباب ضیافت نموده، خطوط دعوت بسرداراں روانه فرمودند - اگرچه دیوان خانه از اول آراسته بود، باز بافزایش قنادیل وغیره تزئین تازه داده کوچ وکرسی ہا بے شمار انداختند - وزیر شامیانه یک تخت مخمل زرین کار با مسند مکلل بنواے نوشه آراسته کردند - دریں اہتمام سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر دبرتیاری نیز کرنل بارڈ بہادر را مقرر ومتعین فرمودند - ونواب صاحب روز دعوت سرداران خود را بلباس فاخرانه و زیور مرصع پیراسته، شمشیر و پیش قبض وغیره آلات بقراین آں مسلح شده، دہوپ نواب والاجاه در دست گرفته زیب بخش محفل شدند - وموافق معمول نوشه را از مابخه خانه آورده، زینت وه تخت فرموده، خود بر کوچ مخملی منتظر سرداراں بودند که قریب نه گھنٹه گورنر بنگاله و مدراس و بمبئے و دیگر سرداراں بالاتفاق قریب پنجاه کس داخل مجلس شدند - و مردمان مہتمم ہریک را حسب مرتبت بر کوچ وکرسی ہا جا دادند - ونواب صاحب باگورنر ہا بریک کوچ تشریف داشته در ملاحظه رقص و ہم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کلامی مشغول و متوجه، و دیگر سرداران نیز به تماشائے رقص سرور، و همه ارکان هریک براهتمام کار خود ها سرگرم. و نواب صاحب دریں گفت و شنود بطورے ذکر ولی عهدی فرزند خود تاج الامرا بهادر نموده، مخاطب به لارڈ ولزلی مارٹنگ بهادر جرنل گورنر بنگاله شده ارشاد فرمودند که من از توجه و مهربانی آں صاحباں صادق الاتحاد واثق الانقیاد یقین قوی دارم که بعد از من ایں ولی عهد من از مسند ریاست ورثی پدر خود بموجب قانون که بعد پدر من بمن رسیده است، معزز و کامیاب شود، خواهد شد. گورنر صاحب در التماس نواب صاحب جواب دادند. که مرضی مبارک جناب هم چنیں بوده باشد. انشاء الله تعالے ایں کار با هیں طور ظهور پذیر خواهد شد. اما گذارشے است درجناب که اگر موافق زر قسط مقررے کمپنی فلاں فلاں تعلقه از ملک کرناٹک در قبضهٔ اختیار کمپنی مراعات فرمایند، بعید از حسن اخلاق و دور از محبت و وفاق نخواهد بود. در قبولیت ایں معروضه بندوبست امورات ریاست موروثی حسب الخواهش آں قدوه دودمان عالی شان، و شمع شبستان والا خاندان صورت خواهد بست. نواب صاحب ازیں جواب ناصواب خیلے بدماغ شده به جوابش فرمودند. بآں صاحباں نیکو ظاهر و هویدا است که پدر من بچه محنت و مشقت تسخیر ایں ملک کرده و تا زیست خود بچه عنوان قابض و متصرف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آں بوده . پس بر من لازم آمده که از اعانت شما دوستاں یک یک دمحبان یا فرهنگ روز بروز بر افزائش ملک خود همت خود رامصروف داشته باشم ، که ناموری آں مودت کیشاں محبت کیش وحسن تردد ایں مخلص اخلاص اندیش خواهد بود ، واقبال سوال آں دولت محض برنادانی و بے لیاقتی دال است . یقیں ایں امر خلاف قانون ناگوار خاطر عاطر آں صاحبان صاحب هوش و دانشمندان فراست نیوش ، و دیگر روسائے ممالک خواهد آمد . گورنر صاحب ازیں جواب باصواب لاجواب شده ، مهر خموشی برلب گویا زد . دراں حال نواب صاحب باز ارشاد فرمودند که از مجلس نشاط و طرب ایں گفت وشنود معاملات فیلے نامناسب . می باید که متوجه رقص باشند . گورنر صاحب در جوابش التماس نمودند که ایں همه رونق و زینت ریاست از ذات فیض آیات حضور است . خدا آنجناب را تا صد و سی سال سلامت و قایم دارد .

بعد از دو سه گهڑی همه سرداراں از مجلس برخواسته در حجرهٔ کلاں سمت قبله که اسباب میز درانجا مهیا بود ، رفته در ده گهنٹه از میز فراغت یافته ، گل و عطر و پاندان گرفته ، برائے تماشاے آتشبازی بر پشت دیوان خانه کلاں صحن سبز بنگاله آمده ، تا یک گهنٹه ملاحظه آتشبازی نموده ، مرخص شدند .

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نواب صاحب نوشه را نیز روانه مانجه خانه فرموده، برائے استراحت بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔ و ازیں سوال و جواب گورنر صاحب نهایت مشوش و متفکر و پریشان خاطر بودند۔ و بروز رسم شربت نوشه خود بدولت در شربت نوشی نوشه از طرف خود یک زنجیر فیل و دو هزار روپیه نقد و از طرف خواهران سه هزار روپیه، این جمله پنج هزار روپیه تحویل والده تاج الامرا بهادر فرمودند۔ و همیشه تا انصرام شادی، خود در محل همشیره از مغرب تا نه گهنٹه شب تشریف می داشتند۔ و بر اهتمام روانه نمودن رسم سانچق که بهرام جنگ بهادر و میر اسد الله خاں را مقرر فرموده، بعد اداے رسم رنگ بازی در دیوان خانه کلاں خود متوجه شده، به بسیاری شوکت و تجمل و باتمامی عمدگان اهل قرابت و ارکان دولت روانه نموده، پیش از رسیدن رسم سانچق تا مانجه خانه عروس خود بسواری مهاڈول رونق افزاے خانه عروس شدند۔

و روز برات وقت یازده گهنٹه شب در نصرت محل مولانا عبدالعلی صاحب و شاه محمود صاحب ساوی و علیم الله شاه صاحب و مبارز جنگ بهادر و چند سادات بزرگ از درود خواناں جمع داشته بودند، نوشه را طلبیده تیمناً از دست آنها سهرا بندانیده، با روشنی نردبان بسیار و آتشبازی بے شمار سوار کنانیده، خود پا پیاده لگام بدست داشته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تا دروازہ کلاں باغ خاص آمدہ ، ازانجا سوار بسکساون شدند۔ و حضرت حسام الملک بہادر پا پیادہ لجام اسپ نوشہ بدست خود داشتہ ہمراہ نوشہ تا بخانہ عروس رسیدند۔

و بصدمۂ پیادہ پائی قدرے پاے بہادر معلے اماس گرفت۔ و نواب صاحب باستماع ایں معنی خیلے خوشحال شدہ، درجوف آں از عنایت عنایت نامہ استقلالی صوبہ داری صوبہ محمدپور سرفراز فرمودند۔ و پیوستہ شکر گذار ایشاں بودند۔ و ہمشیرہ وغیرہ تمامی اہل قرابت معہ والدہ نوشہ وقت رسم جلوہ بخانہ عروس جمع آمدہ ، روبروے خودہا اداے کنانیدند۔ و بسیار جواہرات و نقد در روشنائی دادہ ، عروس و نوشہ را بہموں جلوس شب گشت وقت سہ پہر بہ شادی خانہ نوشہ آوردہ ، بادائے رسومات آنجا پرداختند۔ و بعد دو سہ روز از رسم چوتھی عروس و نوشہ را درخانہ والدۂ تاج الامرا بہادر کہ متصل فتح چوکی بود ، فرود آوردند۔ و حضور ہمیشہ از کیلن خود مسرور و شادماں بودہ نظر شفقت بحال ایشاں می داشتند۔

رنگے ۔ بفضل الہی چونکہ نامۂ شاہی شاہ دہلی از دہلی معہ ملبوس خاص بنام نواب صاحب ممدوح شرف نزول یافت ، حکم حضور بکار پردازاں عزا صدار شد کہ دیوان خانہ کلس محل را از فرش و قنادیل و مسند و شامیانہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تزئین دہند۔ وچناں بندوبست نماید کہ دربار مثل دربار شاہی آراستہ باشد۔ وہمہ امرا و جمیع ملازمین را دعوت و حکم نمایند کہ بتاریخ فلاں روز فلاں وقت یازدہ گھنٹہ بلند شدہ دیوان خانہ کلاں باشند۔ کارپردازاں بموجب حکم عمل نمودند۔

روز دعوت، تمامی ملازمین خاص و عام وقت معینہ دعوت حاضر دیوان خانہ شدہ۔ وحسب الارشاد خاص کہ بہرام جنگ بہادر را نامۂ شاہی برنالکی عنایتی بادشاہی گذاشتہ از شوکت وتجمل معہ جلوس ریاست باہتمام تمام از نصرت محل داخل دیوان خانہ کلاں نمودند۔

دراں وقت حضور خود از ملبوس خاص سلطانی آراستہ، در دربار تشریف داشتہ بودند۔ بمجرد رسیدن فرمان معلے بموجب حکم بیست ویک ضرب توپ زدند۔ و خود تابہ نالکی استقبال کردہ، نامہ را از نالکی برداشتہ زیر شامیانہ آمدہ بدست مبارز جنگ بہادر عنایت فرمودند کہ ایشاں برمسند نامہ را بدست خود نہادہ، ایستادہ باشند۔ خود بہ آداب گاہ رفتہ بہر ہر قدم موافق قانون پادشاہی آداب بجا آوردہ، تابہ مسند رسیدہ نامہ را از مبارز جنگ بہادر گرفتہ مثل قلگے زیب دستار خود نمودہ، بالائے مسند آمدند۔ و بعد ازاں بدست راجہ خوب چند بہادر میر منشی دادہ حکم فرمودند کہ سوار چوکی محفلی سرخ شدہ باآواز بلند بخواند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

منشی مذکور کاربند امر حضور شد۔ بمجرد خواندہ شدن نامہ باز بست و یک ضرب توپ و شلق ہائے بنادیق سرگردید۔ بعد گرفتن نذور، تقسیم گل و برگ تنبول برخواست فرمودند۔ دہماں شب مجلس عشرت ہم بنا داشتند۔

شگفتگی گلدستہ دویم در گلزار سیویم از سنہ ۱۲۱۳ تا سنہ ۱۲۱۴ ہجری

در بیان سیر مینا بازار در باغ خاص و ضیافت خواہراں در دیوان خانہ کلس محل و مبارک چوکی و گرفتن نامۂ آصفجاہ نظام الملک بہادر و شادی ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر۔

روزے نواب صاحب حسب الخواہش ہمشیرہ ہائے خود کوتوالی علاقہ ترملکہڑی را حکم فرمودند۔ می خواہم کہ اطراف وجوانب سبز بنگلہ و مبارک چوکی و دیوان خانہ کلاں دوکانات جوہریاں کہ زیور مرصع از اقسام داشتہ باشند۔ و دوکان بزاز وشال فروشاں و میوہ و غلّہ فروشاں و شیرینی گراں وغیرہ قریب پنجاہ ہزار روپیہ بودہ باشد، برائے خریدی وسیر زنانہ باندازم بناء علیہ تاکید نمودہ می شود۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هریک اہل شوق مفصله صدر تقید کنند که در عرصه سه
چهار روز هریک اسباب فروش خود مهیا ساخته جهت فروختن
آن زنهائے خود را مقرر و متعین کرده ، اطلاع دهند - و از
ذکور تا طفل شش ماه درانجا نباشد. هر وقت که حکم کم
جائے مذکور مثل چوک و بازار ازهمه اسباب آمده باشد. و
بهرام جنگ بهادر را هم بریں کار متعین فرمودند که ایشاں نیز
متوجه بوده ، سرانجام ایں کار دهند -

کوتوال حسب حکم حضور تا بعرصۂ مقرر تیاری هم
اسباب فرمایشی کنانیده معرفت بهرام جنگ بهادر بعرض
پرداخت. نواب صاحب روز دویم آں از محل همشیره کلاں تا
به دیوان خانه کلاں و محلات هر دو خواهراں بندوبست زنانه
کنانیده ، جابجا سرابخه ها کشیده ، اطرافش پهره هائے جواناں
بار متعین کرده ، پیش از طلوع آفتاب هر سه خواهراں و
متعلقان ایشاں و دیگر محلات و اہل قرابتیاں را در مبارک
چوکی طلبیده ، در خریطۂ زر سرخ از حجره مبارک و چوکی طلب
داشته ، بخواهر کلاں دو هزار روپیه و به دیگر دو همشیره هزار هزار
روپیه و به دختران و کیلن آنها فی اسم دو صد روپیه و دیگر
زناں ذی مرتبت علاقه محلات را مراسم یک صد روپیه و بعضے
ها را معه کنیزاں از بست تا پنج روپیه و خواهر زادگاں را
بهریک دو صد روپیه و بطلورنی ها و امثال آں دو دو روپیه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عنایت فرموده حکم فرمودند که هریک خود بدوکان خود رفته چیزے
که مرغوب الطبع باشد، خرید کنند. وغلّه وغیره اسباب طعام صبح
وشام از دوکانها خریده هرجا که خواهند بپزند وبخورند. و
براے خاصه خود سّی هون بعلاقه هر سّه همشیره داده فرمودند
که خاصه این جانب درعلاقه شماها تیار شود. بموجب حکم همها
برسر دوکان رفته اسباب بخت طعام وزیور و جواهرات
وپارچه حسب الخواهش خودها خریده، پخت وپز نمودند. وخرید
وفروخت وپخت وپز از صبح تاعصر رسید. وخریدی اسباب
واجناس قریب چهل هزار روپیه شد. وخود بعد تیاری
خاصه در دیوان خانه کلاں در دالان پشت مسند باخواهراں
تناول خاصه فرموده، قریب مغرب همه محلات را رخصت فرموده،
درباغ حکم مردانه فرمودند. ومعرفت بهرام جنگ بهادر کوتوال
را تاکید فرمودند که چه قدر اسباب خریدی زنانه بخرچ آمده،
وچه قدر در دوکانها از هرقسم باقی مانده است، دریافته
اطلاع دهند.

بهرام جنگ بهادر صبح خود متوجه شده دو سه متصدی
سرکار براے حساب متعین کوتوال نمودند. بدریافت آمد که
چند جواهرات وشال باب قریب هفت هزار روپیه وقدرے
اسباب ازغله ومیوه وشیرینی وغیره باقی مانده است، بعرض
حضور پرداختند. حکم شد. جواهرات وشالها را در سرکار خریده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تحویل محمد معصوم نمایند۔ و قیمت جنس دیگر از سرکار داده حکم کنند که تا سہ پہر دوکانہا از باغ بردارند۔ بہرام جنگ بہادر حسب الحکم عمل نموده دوکانہارا روانہ نمودند۔

رنگے ۔ بتاریخ چہار دہم ماہ نواب صاحب برائے تماشائے روشنائی بدر کہ بشب پانزدہم از دریا بدر می آید، از دیوان خانہ کلس محل و مبارک چوکی تا دیوڑی خواہر خورد و میانہ حکم بندوبست زنانہ فرموده، سواریہا از محل ہمشیره کلاں بوقت چہارگہڑی روز باقی مانده طلبیده، ہمہ ہارا در دیوان خانہ کلاں جمع آورده، خاصہ سہ پہر معہ خواہراں و خواہر زادگان در مبارک چوکی تناول فرموده، بالائے بالاخانہ سبز بنگلہ معہ ہمشیرہا تشریف فرموده بتماشائے برآمد بدر متوجہ شدند۔ و محلات نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ را نیز درانجا طلبیده بعزت و تکریم آنہا ملازمت فرموده، بنواب رئیس النساء بیگم و نواب زیب النساء بیگم والده حسین نواز خان بہادر و سرفراز خان بہادر تواضعاً فی اسم پنج صد روپیہ و بہ ہر سہ ہمشیره نیز ہر اسم پانصد روپیہ و دیگر حواشیان اینہا را حسب مراتب آنہا از انعامات سرفراز فرموده، تقسیم میوه ہا وغیره کنانیده قریب ده گھنٹہ شب ہمہ را مرخص کرده، تقید زنانہ پر داشتند و خود بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔

رنگے ۔ چونکہ خبر ورود عنایت نامۂ نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آصف جاہ نظام الملک بہادر در تہنیت شادی تاج الامرا بہادر معہ
خلعت جواہر بنواب عمدۃ الامرا بہادر از حیدرآباد در مدراس
بصحابت سعید الدولہ بہادر وکیل آصفجاہی در رسید۔ نواب صاحب
بہرام جنگ بہادر را حکم آراستگی دیوان خانہ کلس محل و حاضر
شدن جمیع ملازمین بوقت یازدہ گھنٹہ روز بلند شدہ در دیوان
خانہ مذکور بوقت آمدن وکیل و آوردن عنایت نامہ فرمودند۔
حسب الارشاد وقت معینہ تمامی اہلکاران و ملازمین حاضر دربار
بودہ، وکیل مذکور را بعزت و احترام طلبیدہ، نامہ و خلعت
وغیرہ بتکریم و عزت گرفتہ نامہ از میر منشی بقانون خوانانیدہ
بر مضمون مشحونش بسیار بسیار مسرور و معزز شدہ، یک سر
پیچ مرصع با دوشالہ گلناری عمدہ و بیش قیمت انعام و پاندان
و گلاب پاش و عطردان از دست خاص بوکیل عنایت فرمودہ۔
مرخص فرمودند۔

رنگے ۔ در ماہ ذیحجہ ۱۲۱۳ھ ہجری مقدسہ روزے
نواب صاحب برائے عیادت مسہل خواہر میانہ بہ خانہ اوشاں
معہ دیگر خواہران تشریف فرمودہ بودند۔ درانجا ذکر نسبت
ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاں بہادر فرزند افتخار الدولہ محمد ناصر
خاں بہادر بمیان آمدہ، نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ گفتند۔
اگر نسبت ناصر الدولہ با دختر غلام جیلانی خاں مقرر شود۔
بسیار بجا و مستحسن است۔ عمدۃ النساء بیگم صاحبہ والدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ناصرالدولہ عرض کردند۔ آنچہ مرضی بزرگانست من تابع امرام۔
فی الوقت سلطان النساء بیگم، صاحبہ فاطمہ بیگم دختر نجیب اللہ خاں
را پیام تقرر نسبت بخانہ بچھو بی بی کہ یکے از شرفاے گوپامو
خوشدامن غلام جیلانی خان بودہ روانہ نمودند کہ از بچھو بی
و غلام جیلانی خاں بندوبست ایں نسبت نمایند۔ فاطمہ بیگم
حسب الحکم بہ بچھو بی بی اظہار پیام کردند۔ بچھو بی بی جواب
دادند۔ سوال و جواب ایں امر متعلق از غلام جیلانی خاں است
کہ او پدر اوست۔ از من ہیچ علاقہ نیست۔ فاطمہ بیگم بموجب
ارشاد بیگم صاحبہ غلام جیلانی خاں را درخانہ خوشدامن شاں
طلبیدہ ہموں پیام اظہار ساختند۔ خان مذکور بہ نہایت
برہمی درجواب آمدند۔ بندہ درخانہ خود دخترے کہ قابل ایں
نسبت باشد، نمی دارد کہ ما غربا را از امرا چہ نسبت۔ ایں کار
شدنی نیست۔ فاطمہ بیگم ازیں جواب صاف، سوار شدہ درحضور
نواب صاحب و سلطان النساء بیگم صاحبہ جواب بچھو بی بی و
غلام جیلانی خاں عرض نمودند۔ دراں وقت ناصرالدولہ
بہ تقاضائے سن طفلی گلوگیر نواب صاحب شدہ عرض کردند۔
ماموجان! امروز بہر طور نسبت غلام ہموں جا تقرر فرمایند۔
نواب صاحب بریں معنی بسیار خندہ زدہ از ہمشیرہا مخاطب
شدند کہ چرا غلام جیلانی ازیں نسبت انکار می دارد۔
خواہراں عرض کردند۔ بجز خیرگی مزاج وجہ دیگر معلوم نمی شود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اینها نهایت خیره مزاج اند. خیر بجاے دیگر مقرر خواهیم کرد۔
ارشاد فرمودند. خیرگی از روسا بکار نمی آید. بشما هم معلوم
باشد پدر ایشان وقت تقرر نسبت خواهران ایشان از
برادرانم حسام الملک بهادر و نصیر الملک بهادر از نواب صاحب قبله جنت آرامگاه چه
سوال و جواب بوجه بے معنی درمیان آوردند۔ و بعد رسوائی بسیار و
مسلسل و مقید شدن در تعلقه نیلور بر نسبت هائے مذکور راضی شدند۔
غلام جیلانی که فرزند اوشان است، شاید این هم بهمون طور قبولی
خواهد کرد۔ تجویز فرمودند. بهر عنوانے که باشد امروز این کار
را انتظام داده رسم عقد نموده دریں ماه ذی حجه ادائے
رسومات شادی نمایم۔ فی الحال بهرام جنگ بهادر و میر اسد الله
خاں بهادر را طلبیده، بغلام جیلانی خاں پیام دادند که امروز
روز مبارک است، می خواهم که نسبت خواهر زادهٔ خود ناصر الدوله
محمد حبیب الله خاں از دختر کلاں شما مقرر نموده، از رسم عقد هم
فراغت یابم۔ و از شادی نیز دریں ماه ذیحجه که محرم شریف بریک
هفته رسیده است منفرغ شویم. غلام جیلانی خاں باستماع سوال
خداوندانه حضور خیلے متردد و متفکر شده، در جوابش عرض
نمود. عرض غلام دریں باب کمال گستاخی و بے دبی است۔
حضور خداوند نعمت و رئیس حاکم مستقل، و غلام یکے از غلامان
و گدایان آستانه فیض نشانه۔ پس ازیں نسبت غیر نسبت غلام
را چه نسبت؟ و لهذا جرأت اقبال این نسبت نمی دارد۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai

و هر دو بهادران جواب غلام جیلانی خاں بحضور عرض نمودند. نواب صاحب در بسیاری عتاب شده فرمودند. این هم می خواهد از منصب پدر خود که او در وقت تقرر نسبت همشیرگان ایشان مسلسل و مقید شده بود، سرفراز شود. انشاء الله تعالے بهر طوریکه مرضی او باشد امروز همون طور تقرر نسبت نموده خواهد شد.

دراں حال محمد ابراهیم رسالدار را طلبیده، از جیب خاص پنج هون برآورده تحویل او نموده، حکم فرمودند. بزودی پنج خوان خلعتے که ازاں چهار خوان از مصری و کهجور و برگ تنبول و گل وغیره اسباب رسم نکاح و یک خوان زیور آهنی از ڈی تیار نموده بیارد. رسالدار همون وقت بموجب حکم اسباب مذکور مهیا ساخته، در حضور حاضر آورد. و نواب صاحب آں خوانها براے ملاحظه همشیره ها در محل همشیره میانه فرستاده، باز بحضور طلبیده داشتند. و بهرام جنگ بهادر و میر اسد الله خان بهادر را حکم فرمودند. شما بار ثانی یک مرتبه پیش غلام جیلانی خان رفته از عتاب من آگاه و ترسانیده بگویند که دریں باب تکرار و اصرار شما صرف بیجا و لا حاصل می نماید که پدر شما در زمان نواب صاحب قبله جنت آرامگاه در مقدمه نسبت هائے برادرانم همیں طور تکرارات لایعنی در پیش آورده بودند. آخر الامر بجز اقبال، انکار اوشاں بکار نیامد. پس نظر براں باآں صاحب نیز لازم است که مراطاعت را از جاده امر حضور برنداشته اقبال

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این امر نمایند - و بر فرمودۂ حضور راضی شوند. نتائج این آئنده بظهور خواہد آمد۔

بہادران مذکور باز بخانہ غلام جیلانی خاں رفتہ از ہمہ مراتبات ارشاد حضور آگاہ نمودند. چونکہ خان مذکور بہ تیاری زیور آہنی از اول مطلع شدہ بودند لاچار سر از گریبان زمانبری بیرون کشیدن صلاح وقت ندانستہ، بہ چند..س سوالات قبول امر حضور نمودہ، بعرض پرداختند. و آں اینکہ اولاً حضور از راہ عزت بخشی کلبۂ فقیر را از نور قدوم اشرف اقدس خاص منور ساختہ، درحضور این کار صورت پذیر فرمایند. و ثانیاً روز جلوۂ عمدۃ النساء بیگم صاحبہ والدۂ نوشہ بعزت بخشی غریب خانۂ بندہ را درہم چشماں معزز فرمایند. و ثالثاً غلام را بدرماہہ پنج صد روپیہ قرار باید فرمود. و رابعاً از خطاب بہادری و جنگی سرایں خاکسار را اگر باوج فلک رسانند بعید از عنایات خداوندانہ نخواہد بود۔

بہادرانِ مذکور سوالات و رضامندی غلام جیلانی خان بعرض حضور رسانیدند. بمجرد استماع رضامندی فی الحال رسالدار را حکم فرمودند اسباب آہنی کہ از ڈی آوردہ است داخل ڈی نمایند. و سوالات غلام جیلانی خاں را شرف اقبال بخشیدہ، ہمشیرہ ہا را اطلاع ہموں وقت بخاطر ہمشیر زادہ عزیز خورد و بپاس سفارش رئیس الامرا بہادر سوار شدہ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهرام جنگ بهادر وغیره را همراه گرفته ، بخانه غلام جیلانی خاں شرف ورود فرموده ، به بهرام جنگ بهادر ارشاد فرمودند - غلام جیلانی خاں را بخطاب اختیار جنگ غلام جیلانی خاں بهادر و بدرماهه پنج صد روپیه سرفراز کنند - بهرام جنگ بهادر حسب الحکم موافق قانون کاربند آں شده از خطاب و در ماهه معزز کنانیدند - اختیار جنگ بهادر بست و یک روپیه نذرگذرانیده تقبیل شدند - حضور سر ایشاں برداشته برکشیده ارشاد فرمودند - شما خاطرجمع باشند - والدهٔ نوشه بروز جلوه بخانه شما آمده ، عروس را همراه خواهد برد - وبه رسالدار همراه سواری حکم فرمودند - زودتر چهار خوان مصری وگل وغیره که درخانهٔ همشیره میانه تیار است ، مع نوبت و بجنتر طلبیده حاضر کنید -

درعرصه دو سه گهڑی تمامی اسباب مطلوبه حاضر گردید - به میر اسد اللہ خاں بهادر ارشاد شد که شما هم عالم و شاگرد مولانا عبدالعلی صاحب اند - صیغهٔ صبیهٔ اختیار جنگ بهادر از محمد حبیب اللہ ناصر الدوله بهادر فرزند افتخار الدوله محمد ناصر خاں بهادر بخوانند - بهرام جنگ بهادر وکیل محمد حبیب اللہ اند - بدیں طریق تا دو گهڑی روز باقی مانده از رسم نکاح خوانی فراغت یافته ادائے تهنیت نمودند - و بسیار خاطرجمعی اختیار جنگ بهادر بهمه وجوه کرده ، درخانه اوشاں نیز مبارکباد گفته نمودند - امروز مبلغ سه هزار روپیه اخراجات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شادی معرفت همشیره کلانم بشما خواهد رسید. باید که فردا آغاز رسم شادی نموده، بسرعت انصرام دهند که محرم شریف قریب تر است۔

ازانجا سوار شده بخانه همشیره میانه آمده بهمه ها تهنیت گفته ناصرالدوله را بکنار کشیده نهایت لطف و شفقت فرمودند۔ و مبلغ هشت هزار روپیه از خزانه طلبیده ازانجمله سه هزار روپیه از دست محمد ابراهیم رسالدار بنام همشیره کلان اختیار جنگ بهادر را فرستادند و حکم کردند۔ بسرعت اسباب شادی مهیا ساخته دریں ماه مبارک ذیحجه آغاز و انصرام نمایند و پنج هزار روپیه به همشیرهٔ خورد داده همون تاکید فرمودند که بزودی زود سرانجام نموده خیال کنند که به بست و نهم این ماه اول سه پهر از رسم چوتهی فراغت حاصل شود۔ عروس پیش از رویت هلال بخانه پدر خود روانه گردد۔ بموجب ارشاد، افتخارالدوله بهادر همه اسباب شباشب تیار کرده، به بست و دویم ماه آغاز رسومات نموده، حسب الحکم انصرامش دادند، و خود بدولت در تمامی شادی دوباره برونق بخشی مجلس نشاط و طرب معزز و مفتخر فرمودند۔ و در بازی رنگ بازی روز رسم سانچق در مانجه خانه نوشه تشریف آورده بودند۔ به اثنای بازی یک قطره رنگ برنیم آستین شال سفید خود بدولت افتاد۔ افتخارالدوله بهادر خواستند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که از دامن جامه خود پاک نمایند - نواب صاحب همون وقت نیم آستین از بدن برآورده ، مع اسباب جیب آن که گطربال وکنج و مهر جیبی و نقد زیاده از صد هون بود ، بافتخار الدوله بهادر عنایت فرمودند. بهادر موصوف آداب سرفرازی با نیم آستین پوشیده نذر گذرانیدند . بروز دویم حکم شد مهر جیبی بمن بدهند ، باقی همه اسباب جیب بشما بخشیدم حسب الحکم مهر خاص که براں نقش ..... تحریر بود ، بحضور رسیده . و شب شب گشت بخانه همشیره خورد تشریف آورده ، بدریافت و بملاحظه تیاری اسباب شب گشت که از اهتمام محمد کفایت الله ملازم قدیم سرکار و اجداد و آبائے ایشاں نمک خوار دربار نواب صاحب قبله شهید متعین امیر الدوله بهادر بود . بهادر مذکور برائے سربرای ایں شادی تعین افتخار الدوله بهادر نموده بودند ، به کفایت شعاری و سلیقه آثاری آمده بود نهایت خوشحال شده ، محمد کفایت الله را در مابخه خانه طلب داشته، از زبان بهرام جنگ بهادر بخطاب نجابت علی خاں بهادر سرفراز فرموده نذر گرفتند. و بعد از مهیائے سرانجام شب گشت رو بروی خود از دست امیر الدوله بهادر و سالار جنگ بهادر و بهرام جنگ بهادر سهرا بندانیده ، دست نوشه گرفته، در زنانه برائے رسم شربت نوشی همراه برده از انجا آورده ، سوار کنانیده روانه فرمودند.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نواب عمدة النساء بیگم صاحبه والدهٔ نوشه معا خواهر نادیاں بصبح جلوه سوار مهاڈول شده بخانه اختیار جنگ بهادر رفتند. و نواب صاحب حسب وقت جلوه جلوه افروز خانه عروس شده ، بعد اتمام رسم جلوه بدولت خانه مراجعت فرمودند.

عمدة النساء بیگم صاحبه بعد ادائے رسم رونمائی و سلامی عروس را همراه همشیره زادی یعنی دختر ملک النساء بیگم صاحبه کیلن خود در سواری علحده سوار کنانیده بخانه خود آوردند. و هر دو خواهران که در شادی خانه همشیره خود موجود بودند. در رونمائی عروس نواب سلطان النساء بیگم چاندسس پهول مرصع بیش قیمت، و نواب ملک النساء بیگم صاحبه بازوبند مرصع دادند.

روز دویم به بست و نهم ذیحجه صبح عروس و نوشه را برائے رسم چوتهی بخانه پدر اوشاں روانه نموده، از رسم چوتهی منفرغ شده ، عروس و نوشه را بخانه خود آورده، سه پهر فقط عروس را بخانهٔ پدر اوشاں روانه نمودند. بعد از عشر محرم شریف به پانزدهم محرم عروس را بخانه خود آوردند.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شگفتگی گلدستہ سیویم در گلزار سیوم

از سنہ ۱۲۱۳ تا سنہ ۱۲۱۴ ہجری

در بیان سیر آرند انگور و سیر دریا و فرستادن عریضہ معہ جواہرات و دیگر تحایف بطریق نذر بشاہ ولایت فرنگ در التجا و طلب استقلالی و ولی عہدی و جانشینی فرزند عزیز خود، تاج الامرا بہادر و روانہ نمودن صندوق میت جناب حضرت نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بہ نتہر نگر۔

و نواب عمدۃ الامرا در موسم بہار و بار آوری آرند انگور حسب الخواہش ہمشیرہ کلاں اسباب سیر آرند انگور مہیا ساختہ، روزے صبحے از خانہاے خواہران تا بہ نصرت محل و فتح چوکی و صحن خانہ چرخی آب شیریں کہ متصل آرند انگور بودہ زنانہ نمودہ دو خیمہ قریب آں زدہ ہمہ خواہران و زناں علاقہ محلات ایشاں را درانجا دعوت مشغول سیر و تماشائے آں فرمودند۔ و ہمشیرگاں بمسرت و خوشحالی تمام خوشہ ہاے انگور از دست خودہا برچیدہ یکجا جمع آوردند۔ و بعد تناول طعام خاصہ تقسیم آں معہ دیگر میوہ جات نمودہ تا دوپہر در سیر بودند۔ و خود بدولت ہریک را از پنج اشرفی تا یک روپیہ بقدر حوصلہ ہریک زنان اہل سیر را بطور انعام مرحمت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرمودہ رخصت فرمودند۔ و خود بفتح چوکی تشریف فرما شدند۔

رنگے ۔ بعد از چندے نواب صاحب در ایام تابستان برلب دریا روبروے دروازۂ دریائی متصل محل خواہر خورد برائے تیاری مکان گاہے جہت سیر دریا، یکہزار روپیہ در علاقہ افتخار الدولہ بہادر دادند کہ ایشاں معرفت خود یک مکان گاہے عالی شان با فرش خشتے و کلابہ چونہ و حجرہائے ضروری باختراعات تازہ و نہایت خوشنما باصحن وسیع و حصار الرانش از تٹی ہائے بانس بہ بسیاری صفائی و استواری تیار کنانیدہ، از فراش خانہ فرش و بٹلور خانہ بہ بندوبست اسباب روشنائی نمودہ اطلاع دہند۔

حسب الحکم افتخار الدولہ بہادر بعد تیاریش بعرض رسانیدند۔ خود باخواہراں و علایق ایشاں تابست روز ہر روز بیازدہ گھنٹہ درانجا آمدہ، طعام سہ پہر درانجا باہمہا تناول فرمودہ میوہ و انعام تقسیم عنایت فرمودہ تا ہشت گھنٹہ شب مشغول سیر بودہ می رفتند۔

و دراں سیر ہر روز نواب صاحب بفکر و تردد روانہ نمودن خطوط بشاہ ولایت فرنگ درباب گذارش واطلاع ولی عہدی و جانشینی فرزند خود تاج الامرا بہادر بجائے خود، و فراہم آوردن تحفہ جات فرستادنی بودند۔ و ہمیشہ از کرنل بارد بہادر تجویز ایں مقدمہ می گرفتند کہ بوساطت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شاہزادہ عالی قدر پرنس ایجنٹ بحضور بادشاہ روانہ کنند.
چونکہ از فراہمی اسباب تحفہ جات فراغت حاصل شد ہمہ اشیاء
در فتح چوکی جمع آوردند۔

روزے بعد از تناول خاصہ سہ پہر در بنگلہ گاہ
تشریف داشتہ، کرنل بارڈ بہادر و بہرام جنگ بہادر و دیگر بعضے
از مشیراں را بحضور یاد فرمودہ صندوقہائے سرانجام تحفہ جات
از فتح چوکی و دو راس اسپ بیش قیمت از اصطبل خاص باساز
کار مندیلہ وزین ہائے مخملی زرنگار طلبیدہ و نلکہ طلائی کہ
برائے حفاظت خطوط تیار فرمودہ بودند، ہمہ تحفہ جات کہ دراں
چند اشیائے مرصع و مرواریدی بودہ روبروے وکیل کہ از یکے
سرداران اہل فرنگ بودہ در صندوقچہ ہا واسباب اسپاں در
صندوق کلاں گذاشتہ مقفل و براں موم جامہ ہا پیچانیدہ
مواہیر ثبت کنانیدہ و خود ہمراہ صندوق خطوط تا کشتی
تشریف آوردہ تحویل وکیل فرمودہ۔ باقی صندوقہا و ہر دو راس
اسپ را روبروے خود سوار کشتی کنانیدہ برجہاز ولایت
روانہ ولایت فرمودند۔ و خود وقت سوار شدن بر سکساون
مخاطب با ہلکاراں شدہ ارشاد فرمودند کہ ایں مقدمہ مقدمہ
ایست و دور و دراز۔ معلوم نیست تا حصول جواب ایں کہ
زمان بے وفا وفا کند یا نہ، خدا حافظ و نگہبان ہمہ ہا است، رخصت
شدہ روانہ دولت سرا شدند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے - جناب نواب صاحب ہمہ اسباب روانگی بیت والد امجد خود نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بہ نتھرنگر مہیا ساختہ، بتاریخ سویم ربیع الثانی ۱۲۱۳ھ ہجری روز پنجشنبہ صبحے بمکان شاہ محمود صاحب ساوی باہمہ اہلکاران تشریف فرمودہ، تمامی جلوس ہم تیار داشتہ بسالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر و حاجی حافظ مغربی صاحب حکم فرمودند کہ شما ہا خود متوجہ شدہ صندوق مطہر را از قبر برآوردہ، در صحن مسجد داشتہ بمن اطلاع دہند۔ من از روبروے خود روانہ خواہم کرد۔

بہرام جنگ بہادر وغیرہ حسب الحکم صندوق را از قبر بیرون آوردہ، قبر را از گندم و گل خشک کہ بر قبر جمع بود، پر نمودہ برابر سطح زمین صاف کردند۔ و صندوق را کشادہ از عبیر و عطر و گلاب معطر ساختہ بند کردہ در صحن مسجد آوردہ بعرض پرداختند۔

حضور بمسجد تشریف آوردہ از ملاحظہ صندوق سیلان اشک حسرت از چشم پرمصیبت جاری ساختہ صندوق را از پوشش غلاف زرباف و چادرہائے گل آراستہ و بہ سایہ شامیانہ مکلل ستون نقروی زیب دادہ بہ ہمراہی جمیع عمدگاں و مشایخین و حفاظاں و درود خواناں کہ سوائے علاقہ سرکار از طرف دختراں و محلات جنت آرامگاہ ہم مقرر و متعین شدہ بودند، با جمع کثیر بشوکت بسیار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روانۂ مسجد سید آباد فرموده حکم فرمودند تا دو روز صندوق
را در مسجد سید آباد بدارند که دریں عرصه باقی تهیه اسباب
سفر بواقعی نموده خواهد شد و تقرر منازل هم کرده پس
فردا وقت عصر درانجا آمده رخصت خواهم نمود . و خود
ازانجا در حویلی نو تیار علاقه مبارز جنگ بهادر که روبروے
دریا قریب مکان شاه محمود صاحب ساوی بوده است ،
تشریف فرموده ، قریب نه گهنٹه میز خاصه تیار کنانیده
و چند خوان طعام که از خانه شاه محمود صاحب ساوی و
مبارز جنگ بهادر آمده بود ، بر میز طلبیده با خواهرزادگان
و چند رفقاے معتبرین تناول فرموده ، بفتح چوکی تشریف
فرمودند . و ازانجا یک حکم نامه معه فهرست علحده بنام بهرام
جنگ بهادر درباب روانگی صندوق و تقید منازل و
واگذاشت چهار کانی زمین بطریق انعام و تیاری مسافرخانه
در هر منزل جهت آسودگی خلایق و آرام مسافران قید
قلم فرموده ، روز دویم بهرام جنگ بهادر را طلبیده
فهرست مذکور با چند هزار روپیه برائے اخراجات راه
تحویل شان نموده ارشاد فرمودند . امروز دو سه خیمه
از فراش خانه بر فیل ها بار کرده روانه سید آباد نمایند
تا در منازل بکار آید . و شما صبحے مسجد سید آباد رفته همه
اسباب سفر تیار دارند . من بعد از خاصه سه پهر وقت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عصر درانجا آمده صندوق میت روانه خواهم نمود۔

بهرام جنگ بهادر حسب الحکم بندوبست کرده در سید آباد حاضر بودند که نواب صاحب وقت عصر سید آباد تشریف فرموده صندوق را روانه منزل مقصود فرمودند۔ و به بهرام جنگ بهادر تقید و تاکید نمودند۔

وقتیکه صندوق قریب نتهرنگر برسد، ازانجا فوج انگریز طلبیده از دروازه قلعه با فوج کثیر داخل شوند۔ و منزل بمنزل بموجب فهرست عمل کنند۔ بهادر مذکور رخصت شده گردیدند۔ و دران زمان نصیرالملک بهادر در نتهرنگر بودند۔ چونکه از خبر روانه شدن صندوق میت اطلاع یافتند روز داخل شدن آن در شهر باهمه مشایخین و علما و فضلا خود بیرون قلعه آمده، همراه صندوق تا آستانه نتهرولی صاحب آمده در آستانه شریف پائیں قبر مبارک از دست مشایخین وعلما و فضلا دفن کنانیده، فاتحه زیارت دویم و بیستم وچهلم وغیرات و روشنائی به بسیاری تکلف نموده۔ و بهرام جنگ بهادر بعد فاتحه چهلم همه بندوبست آنجا بموجب حکم نموده، مراجعت کرده حاضر حضور شده همه روداد دفن صندوق مطهر عرض نمودند۔ نواب صاحب بر کارروائی و خیرخواهی ایشان بسیار خوشحال شده یک جامه شال سفید رومال آن از ملبوس خاص عنایت فرمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شگفتگی گلدستہ چہارم در گلزار سیوم
از سنہ ۱۲۱۳ تا سنہ ۱۲۱۴ ہجری

در بیان ملاقات جنرل ہارس بہادر و ملازمت میر عالم بہادر و فرزندشاں از نواب صاحب ممدوح

جنرل ہارس بہادر بعد تسخیر ملک و فتح قلعہ سرنگ پٹن و رحلت ٹیپو سلطان شہید علیہ الرحمہ خلف بہادر مرحوم کہ معروف بہ حیدر نایک بودہ داخل مدراس شد۔ بتاریخ چہاردہم صفر سنہ ۱۲۱۴ ہجری جہت ملاقات نواب صاحب بحکم و اطلاع ایشاں وقت یازدہ گھنٹہ روز در دیوان خانہ کلس محل حاضر آمدہ، از شرف ملازمت مشرف شدہ ہمہ سرگذشت جنگ و فتح قلعہ مذکور و حسن تدبیر و کارپردازی و محنت و مشقت خود و دیگر سرداران اہل فرنگ مفصلاً بہ بشاشت تمام فخریہ اظہار کرد۔ و نیز تقریبی و التجائی جہت شرف یابی امیر عالم بہادر از ملازمت حضور نمود۔

نواب صاحب باستماع اظہار کیفیات از جنرل ہارس بہادر ارشاد فرمودند۔ فتح و نصرت دوستان ما عین فتح و نصرت و خورسندی ما محباں است۔ اللہ تعالےٰ ایں فتح و نصرت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

براں صاحب و جمیع دوستاں مبارک و سازوار فرماید۔ ہموں وقت
دہ ہون کرکی از جیب خاص روبروے جرنل مذکور بہ بہرام جنگ
بہادر دادہ حکم فرمودند۔ بزودی دہ ہون را شکر طلبیدہ، تقسیم
سازند۔ و درخصوص ملاقات میر عالم بہادر گفتند۔ بعد از پنج
شش روز ملاقات خواہم نمود۔ و باستماع رسیدہ کہ میر عالم
مجروم اند۔ می خواہم بعدم تکلیف اوشاں لب زینہ برکرسی ہا
ملاقات نمایم۔ و دو روز درپیش از ملاقات اطلاع خواہم
داد۔ پاندان و عطردان و گلاب پاش عنایت فرمودہ
مرخص نمودند۔ و بہ بہرام جنگ باچشم نمناک مخاطب شدند۔
افسوس صد ہزار افسوس کہ یکے از حاکماں زبردست اسلام کہ
ازاں تقویت و قوت باہل دین محمدی بودہ، ازیں دار فنا
بدار بقا رفت۔ ان للہ وانا الیہ راجعون۔ و مبلغ دہ ہون کہ
براے نمایش ظاہر روبرو جنرل ہارس بتقریب تقسیم شکر دادہ ام
مخفی بہ نیت آں شہید مغفور درباغ خاص بہ فقرا و
مساکین خیرات کنند۔ تا حسناتش راجع بہ شہید مغفور شود۔

تاریخ

چوں اہل فرنگ ملک ٹیپو سلطاں
بگرفت و نمود قتل او از تزویر
در سال شہادتش بحزن و ماتم
مریخ فلک بگفت گم شد شمشیر
۱۲۱۴

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے ۔ بعد از چند روز از ملاقات جنرل ہارس بہادر برائے ملازمت میر عالم اطلاع دادہ دیوان خانہ کلس محل را از فرش و قنادیل و شامیانہ آراستہ کنانیدہ حکم حاضر شدن جمیع ارکان و ملازمان در دیوان خانہ مذکور بلباس سفید و پاکیزہ بتاریخ بست و سیوم صفر المظفر ۱۲۱۴ھ ہجری روز شنبہ و آمادہ بودن تمامی جلوس بر در دارالامارہ فرمودند. و خود بروز معینہ مذکور بہ ہفت گھنٹہ از لباس فاخرہ پیراستہ با تاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر ہمشیرہ زادگان و ہمہ عمدگان تشریف آوردہ متوجہ بمبارز جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر شدہ نمودند۔ دریں ایام از توجہ و الطاف اعظم الامرا مشیر الملک بہادر و بسعی و دستگیری حشمت جنگ بہادر رسڈنٹ حیدرآباد کہ میر عالم در حضور آصف جاہ بمرتبہ اعلیٰ و منصب عظمیٰ رسیدہ سرفراز شدہ بر خدمت فوجداری جہت اعانت و امداد عسکر انگریز بر جنگ سرنگ پٹن مامور گردیدہ رفتہ مظفر شدہ روانہ حیدرآباد می شوند۔ و می خواہند بہ سفارش گورنر ملازمت من نمایند۔ اما آئین دربار آصف جاہی پیش نظر ایشاں است۔ شاید مراتب ایں دربار مد نظر نخواہند داشت۔ بفضلہ تعالےٰ شانہ از عنایات حضرت ظل سبحانی شاہ عالم بہادر بادشاہ غازی ایں ریاست ہم ریاستے است بامراتب و دولتے است باشوکت کہ از پیشگاہ حضور بہ منصب وزارت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صوبداری صوبہ ملک کرناٹک سرفراز و مفتخر ایم۔ لہٰذا درحین نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ حمیدالدولہ و ہادی الدولہ کہ از حیدرآباد وارد مدراس شدہ بودند، موافق منصب خودہا مراتب ایشاں مد نظر داشتہ از ملاقات مشرف شدند۔ معلوم نیست کہ میر عالم ارادہ ملازمت من چہ طور می دارند و ایشاں مجرب ہم ہستند۔ بنا براں می خواہم بایں حیلہ بیماری بلب زینہ بر کرسی ہا ملاقات کنم۔

مبارز جنگ وغیرہ عرض کردند۔ تجویز حضور نہایت اولی و مناسب۔ حکم فرمودند کوچ مخملی سبز برائے نشست من و سہ کرسی برائے نورچشماں وغیرہ محاذی مسند درپیش دالان زش باندازند۔ و بر پشت کوچ دہ کرسی و دیگر یک کرسی برائے کرنل بارد بہادر بہ نہند۔ بموجب حکم کوچ و کرسی ہا انداختہ منتظر میر عالم بہادر بودند۔ قریب نہ گھنٹہ ترب سوار خبر آورد کہ سواری میر عالم داخل باغ خاص گردید۔ دریں اثنا سواری مذکور ہم با حشمت بسیار و جلوداری باندار و چوبدار و جواناں بار و سواراں نجیب ترپ کہ قریب صد نفر خواہند بود، ہمہ را بیرون در دیوان خانہ کلس محل گذاشتہ با چند رفقا از مردامیاں و چند نفراں از شاگرد پیشہ و چوبدار و باندار با دو سکساون در یکے خود و در دیگرے میر دوراں پسر اوشاں روبروے دالان دیوان خانہ کلاں رسیدند۔

نواب صاحب سکساون میر عالم بہادر را تالب زینہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قریب کوچ خود طلبیدند۔ چونکہ میر عالم از سکساون فرود آمدند
نواب صاحب برخاستہ بہادر موصوف گرفتہ بالاے زینہ
آوردند۔ میر عالم بتقدیم ملاقات مراسم ملازمت بمرتبہ ما وجب
بجا آوردند۔ ونواب صاحب ہم از بغلگیری خود معزز فرمودند۔
خواستند کہ بہ بنشینند۔ میر عالم میر دوراں را پیش آوردہ پنج
مہر نذر دہانیدہ از ملاقات مشرف کنانیدند۔ و خود نزد حضور
برکوچ و فرزند خود را بر کرسی دیگر نشانیدند۔ و چند رفقائے
معتبرین را از باریابی حضور مشرف نمودہ، نذر گذرانیدند و از
نام و منصب ہریک مطلع ساختند۔ و دراں اشخاص شخصے
بخطاب بہرام جنگ بہادر مخاطب بود۔ نواب صاحب بعد
استماع خطابات و مناصب رفقائے میر عالم قدرے ساکت
بودہ بحیلہ چیزے حکم کار سرکار جہت ایماے میر عالم از خطاب
قادر نواز خاں کہ بخطاب بہرام جنگ معزز اند طلبیدند۔ بہرام
جنگ، رفیق عالم، بدانستِ یاد فرمائی خود از جا برخاستند
نواب صاحب فرمودند۔ من بہرام جنگ خور را طلبیدم۔ ازیں
معنی میر عالم متبسم شدند۔ ونواب صاحب ہم متبسم شدہ از میر عالم
بہادر مخاطب شدند کہ در سرکار من ہم قادر نواز خاں بہادر مرد
زکی و فہیم و دانائے عصر و حلیم الطبع و صاحب خلق از خطاب
بہرام جنگ بہادر سرفراز است۔ بہرام جنگ آداب بجا آوردند۔
میر عالم بعرض رسانیدند کہ بندہ ہم از اوصاف و اخلاق ایشاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مطلع است که اکثر مردم در توصیف ایشان رطب اللسان اند۔ بعد
ازاں نواب صاحب مستفسر احوالات روداد جنگ و فتح قلعۂ سرنگ
پٹن و بعضے کیفیات حیدرآباد شدہ دو سہ گھڑی دریں گفتگو
مشغول بودہ وقت رخصت، چند خوان، یکے بابت دوشالہ و
خلعت، و ثانی از جواہرات، و ثالث از دیگر تحفہ جات مثل گھڑیال
دگنج مرصع کار و مندیلہ و یک سکساون ولایتی شیردہان کہ
سہ سکساون از ولایت در حین نواب صاحب جنت آرامگاہ
آمدہ بود۔ ازاں یکے در ریاست خود بتاج الامرا و یکے
برئیس الامرا عنایت فرمودہ بودند۔ سکساون تاج الامرا طلبیدہ
بمیر عالم بہادر عنایت فرمودہ بتواضع عطر و پاندان و گلاب
دگل از دست خاص معزز فرمودہ مرخص فرمودند۔ و سہ
پہر بطریق ضیافت یک تورۂ پنجاہ خوانی روانہ فرودگاہ
ایشان نمودند۔ و بعد از یک ہفتہ باطلاع میر عالم بہادر خود
بہ بازدید ایشاں معہ تاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر خواہرزادگاں
و بعضے ارکان دولت تہیہ تشریف فرمائی نمودہ، جامہ شال
سفید در بر پوشیدہ، و رومال آں بر دستار بستہ، و کمربند گجراتی
با پیش قبض دستہ کار مندیلہ زیب کمر و علی بند پشبائی
حمایل گلو و شمشیر قبضہ مندیلہ کار در دست کردہ تیار شدند۔
و تاج الامرا وغیرہ ہمراہیاں بموجب حکم، خود ہا را بلباس
فاخرہ آراستہ حاضر شدند۔ پیش از سوار شدن خود جوانان بار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و شاگرد پیشه و حبشی ها را روانه نمودند که درانجا حاضر باشند۔ خود سوار چارٹ دوازده اسپی با تاج الامرا و رئیس الامرا شدند۔ و دیگر دو چارٹ دیگر همشیره زادگان و چند ارکان را سوار کنانیده با چهار سارٹی و پنجاه ترپ سوار معه تُرتُری نواز و نشان ترپ روانه شدند۔ چونکه بفرودگاه میر عالم رسیدند بمجرد داخل شدن سواری خاص میر عالم از بالاخانه زیر نردبان استقبال آمده دست نواب صاحب گرفته بر بالاخانه که از فرش کرسی ها آراسته بود نشانیدند۔ نواب صاحب تا یک گهنٹه تشریف داشتند۔ وقت برخواست عطر و پان و گلاب از دست خود بنواب صاحب و بتاج الامرا و رئیس الامرا و دیگر خواهرزادگان از دست میر دوران و به دیگر عمدگان از دست بهرام جنگ رفیق خود داده رخصت نموده تا به نردبان آمده مرخص شدند۔ و بعد از چند روز روانه حیدرآباد شدند۔ و وقت روانگی ایشان چند خوان طعام بالوازمات سفر بطریق توشه از طرف حضور همراهش فرستادند۔ دریں گلزار و گلدسته ها آنچنیکه گلهاے رنگا رنگ بنظر آمده بود بر چیدم۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شگفتگی گلدستہ اول در گلزار چہارم از سنہ ۱۲۱۵ تا سنہ ۱۲۱۶ ہجری

دربیان بعضے از احوالات متفرقہ زمان ریاست نواب صاحب ممدوح و سیر تالاب پولی مادورم و محبوب باغ علاقہ افتخار الدولہ بہادر و سیر فرنگی کنڈہ و کوہ آں و آغاز بیماری نواب عمدۃ الامرا بہادر و آمدن نواب حسام الملک بہادر از نتہرنگر برائے عیادت۔

ہر سال نواب صاحب بتاریخ ششم محرم الحرام تبدیل لباس از لباس سبز نمودہ لنگر منت خود در محل نواب سلطان النساء بیگم صاحبہ کشیدہ، ازانجا در مکان حیدری علم کہ روبروے در کلاں باغ کلاں واقع است و دراں علم مذکور از شب ماہ محرم تا روز شہادت کہ عبارت از عشرہ محرم باشد بتکلف تمام نصب می شد۔ با جلوس دگروہ فقرا ہمراہ بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خان بہادر و چند ملازمین دیگر بہ سہ پہر روانہ نمودہ شب بندوبست زنانہ آنجا کہ کردہ نواب سلطان النسا بیگم با بعضے سواری ہاے زناں علاقہ خود تشریف بردہ لنگر و نذوری داشتند۔ و نواب صاحب گاہے وقت زنانہ وگاہے خود معہ چند اہل کاراں تشریف بردہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نذور داشته فاتحه می خواندند -

رنگے - نواب سلطان النسا بیگم صاحبه همیشه حسب الحکم موافق معمول از بیستم محرم الحرام تا به بست و چهارم دیوان خانه رئیس الامرا بهادر را برائے سالگره خاص آراسته توره ها و خلعت مخصوص به عمده گان قرابت و به بعضے از کار پردازان دولت مثل بهرام جنگ بهادر وغیره از علاقه کارکنان خود تقسیم نموده به بست و پنجم ماه وقت یازده گهنٹه روز بلند شده ادائے رسم رنگ و بسه گهنٹه موازنه در زنانه محل خود می نمودند. وشب بناء بزم طرب نیز آماده میداشتند. و همیشه روز سالگره نواب والاجاه جنت آرامگاه توپها برابر عدد سال سن سری شد - نواب عمدة الامرا بهادر در سالگره خود بپاس ممانعت خواهر کلاں که ایشاں به خیال بد یمنی که بموتی عدد سال سن سرشدن معمول است ، آں قانون را برداشته مقرر کردند که صبح سالگره خود بست و ششم ماه بست و یک ضرب توپ و بعد رسم گره بسه پهر هم بست و یک ضرب سری کنانیدند. و روز گره بوقت هشت گهنٹه صبح یک توره صد خوانی طعام از باورچی خانه در نصرت محل طلبیده همشیره زادگان و بعضے از ارکان دولت و عمده گان وغیره را بحضور یاد فرموده ، روبروے خود می خورانیدند . و بعد رسم گره از برادراں و خواهراں در زنانه نذر گرفته و گاهے در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فتح چوکی وگاہے در حجرۂ سبز کرسی از بعضے خود نذر گرفتہ بعضے ہا را دادن نذر بتاج الامرا بہادر و بعضے ہا را دادن نذر بر دیوڑی خواہر کلاں حکم می فرمودند۔

رنگے - بہ ہفتم صفر بہرام جنگ بہادر پیوستہ بموجب قاعدہ مقررے خیمہ ہا و افراش و لوازمات آں و اسباب باورچی خانہ و دیگر لوازمات با مردمان علاقہ ہریک کارخانہ جوانان پہرہ بدرگاہِ پیر پہلوان صاحب روانہ نمودہ، خود بہ ہشتم ماہ رفتہ کنارۂ دریا خیمہ ہا زدہ، آراستہ کنانیدہ، ہمہ اسباب پخت و پز مہیا ساختہ باطلاع حضور می پرداختند۔ نواب صاحب بہ شش گھنٹہ صبح وہم با فرزندان و ہمشیر زادگان و ملازمین معتبرین سوار شدہ روانہ آنجامی شدند۔ وتا ورود سواری، بہرام جنگ بہادر درچشمہ کلاں اسباب میز صبح خاصہ حضور و طعام برائے مردمان مہیا کردہ منتظر حضور می بودند۔ خود بدولت وقت ہفت گھنٹہ داخل آنجا شدہ با تاج الامرا وغیرہ خاصہ بر میز تناول فرمودہ، بعد از فراغت میز دیگر تمامی ملازمین را روبروے خود درچشمہ کلاں طعام می خورانیدند۔ و وقت سہ گھنٹہ بدرگاہ رفتہ بعد فاتحہ خواندن، پنج صد روپیہ نذر داشتہ بہ خیمہ آمدہ تناول خاصہ سہ پہر نمودہ روانہ دولت می شدند۔

رنگے - بہرام جنگ بہادر بہموں قانون بتاریخ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هفتم ماه جمادی الاول یک روز قبل از رفتن خود همه اسباب
مثل خیمه ها و اسباب باورچی خانه وغیره برای عرس بدوشهید
صاحب علیه الرحمه در باغ فرنگی کنڈه روانه نموده خیمه ها آراسته
ونصب کنانیده منتظر سواری خاص می بودند. و از نهم ماه پهره
های کلاه پوش برای احتیاط برخیمه ها از گارڈسن آنجا متعین
می شدند. نواب صاحب با مردمانیکه در درگاه پیر پهلوان
صاحب همراه می بودند خود بسواری چارٹ صبح دهم تشریف
فرما شده، درباغ کمندیر آنجا فرود می آمدند. بمجرد داخل
شدن سواری خاص درسرحد فرنگی کنڈه بست ویک ضرب
توپ درانجا سرشدند. نواب صاحب ازکمندیر آنجا ملاقات
نموده بریمز تشریف داشته قدرے چاء خورده برخواسته
بخیمه خود آمده از تناول میز صبح فراغت می یافتند. و
طفلان را برای سیر کوه فرنگی کنڈه می فرستادند. و گاهے
خود هم تشریف فرما شده، انعام پادری آنجا عنایت می
فرمودند. و وقت دوازده گهنٹه کمنڈیر آنجا بباز دید نواب
صاحب بهره اندوز شده می رفت. بعد رفتن چند خوان
میوه و توره طعام وقت میز او روانه فرمودند. و وقت
سه پهر با نور چشمان و چند ملازمان بدرگاه بدوشهید صاحب
علیه الرحمه برسواری سکساون معه الفوزه ها و باندازه
جوانان بار رفته بعد زیارت و فاتحه خوانی پنج صد روپیه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نذر داشته بر خیمه ها مراجعت فرموده بهمه طفلان و جوانان
پهره انگریز و رفقاے خود و مردمان کارخانجات بقدر عهده
هریک تقسیم بهته و انعام کنانیده بعد تناول خاصه سه
پهر وقت عصر بدولت خانه تشریف می فرمودند. دران
وقت نیز بست ویک ضرب توپ سر میشدند. خرچ این
هر دو آمد شد عرس مذکورات هشت هزار روپیه بوده
باشد۔

رنگے ۔ ماهوار براے فاتحه محبوب سبحانی غوث
الصمانی رضی الله عنه یک صد و بست و پنج روپیه بدادے.
شاه صاحب که ایشان بهر ماه فاتحه یازدهم شریف به تکلف
تمام می نمودند مقرر بود می فرستادند و هر سال براے عرس
اقدس مذکور بیازدهم ماه ربیع الثانی یک صد و بست و
پنج هون به شاه صاحب موصوف عنایت می فرمودند۔ و
بعرس اشرف شاه صاحب که مرقد مطهرش بر راه راسته
چشمه واقع میلاپور که معروف بچشمهٔ کلانست۔ خود بدولت
بطور رون سواری تشریف فرموده، یکصد و بست و پنج
روپیه درانجا نذر داشته، فاتحه خوانده می آمدند که از ایشان
بسیار معتقد بودند۔ و بدستور بعرس فتاح شاه صاحب
که مزار مقدس نزد مسجد جامع متیال پیٹھ است۔ بوقت
روانهٔ سواری تشریف فرموده نذر نذور بقدر نیاز اشرف

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شاہ صاحب درانجا نیز داشتہ فاتحہ می خواندند۔

رنگے ۔ اکثر نواب صاحب در ایام تابستان درخانۂ خواہر کلاں بسیر چاندنی درشب بدر مقرر نمودہ ہمشیرگاں وغیرہ را جمع می فرمودند ۔ روزے بخواہر کلاں تاکید فرمودند کہ فردا بدر است می، خواہم دو سہ روز سیر چاندنی بہ بینم ۔ باید کہ شما صحن و دالان محل را مصفا کنانیدہ از فرش چاندی ہائے بسیار سفید آراستہ کائینہا و دیگر مہماناں را تقید کنند کہ ہمہ ہا بلباس سفید خودہا را آراستہ حاضر باشند۔ وکنیزاں نیز بدستور و دیگر خواہراں و خواہر زادگاں و سیف الملک بہادر و نصیر الملک بہادر را نیز دعوت کنند کہ اینہا ہم بلباس چاندنی شریک سیر چاندنی باشند۔ و خوانہائے گل موگرہ و شبو و امثال آں و قمقمہائے تیار دارند ۔ نواب سلطان النسا بیگم صاحبہ بموجب حکم ہمہ اسباب بازی تیار و آمادہ کردند ۔ نواب صاحب بوقت پنج گھڑی شب تشریف آوردہ تا دوازدہ گھنٹہ شب درصحن نشست نمودہ با برادراں و خواہراں و خواہر زادگاں از قمقمہا و گلدستہ گلہا در بازی مشغول بودہ بہر سمت زر سفیدی باختند ۔

روزے دریں سیر ہا ہمہ خواہراں و دیگر حاضراں را اطراف فرش مدور بطور حلقہ و بقدرے فاصلہ در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یکدگر نشانیده، خود هم شریک بوده چند تکیه طلبیدند۔
و ارشاد فرمودند که این تکیه ها مسلسل دست بدست زود
زود بلا توقف بیاید و دست کسے زیر نیفتد۔ اگر بیفتد
همه تکیه ها برو بار کرده جرمانه ازو بقدر همت او گرفته
خواهد شد۔ و بناے این بازی از من آغاز است۔ دو سه
گهڑی هم چنین بازی ها می نمودند۔ و گاهے درین جلسه ها
سیف الدوله و حسام الدوله و حسین نواز خاں و عبدالحمید
خاں و سرفراز خاں و شهسوار جنگ را هم شریک می داشتند۔
یک روز بعد اتمام بازی یک صندوقچه زر سفید سکه قدیم
از فتح چوکی طلبیده به برادران و خواهران ارشاد فرمودند۔
هریک از دست خود ازین زر یک مشت برداشته پیش من
علحده علحده بدارند۔ به بینم که زیاده در دست کسے می گنجد۔
چونکه همه ها برداشتند و شمار کردند۔ زیاده از چهل روپیه
بدست کسے نیامده، خود هم یک مشت از دست خود
برداشته شمار نمودند۔ پنجاه و یک روپیه بود۔ بخوشحالی تمام
متبسم شده فرمودند۔ الحمدلله پنجهٔ حکومت من پنجهٔ است که
از همه پنجه ها وسیع و دراز و بزرگ تر۔ بعد ادائے شکریه
جناب باری، به خواهر زادگان بریک روپیه دو از طرف خود و
به خواهران بریک سه و به برادران بریک پنج مثل بدست
همشیره زادگان که ده روپیه آمده بود، بست روپیه از

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طرف خاص اضافه نموده سی و به همشیرگان بر ده روپیه سی
روپیه افزوده چهل روپیه را بافزایش پنجاه روپیه شصت
روپیه عنایت فرمودند. وزر دست خاص را یک روپیه
ده روپیه ده روپیه زیاده کرده به همه ها بر خواصان
وکانیها تقسیم کنانیدند. و اکثر درشب ماه حسب الخواهش
خواهران خود معه هر سه خواهران بر چارٹ خاص چهار اسپی و
تاج الامرا و رئیس الامرا وغیره بیک چارٹ و همشیره زادیان و
بعضے مهمانان مقربین را بریک چارٹ سوار کنانیده با
دو پهره جوانان ترپ به نه گهنٹه شب از دیوڑی همشیره
کلان سوار شده چند سوار راچپ و راست و چند سوار
را پیش و پس موافق قانون داشته گاهے طرف تالاب
سید آباد و بعضے وقت سمت تالاب لنکم پاک رفته اطراف
به پهره جوانان ترپ تقید زمانه نموده، از چارٹ پائین آمده
به تماشاے تالاب پنج چهار گهڑی مشغول بوده قریب یازده
گهنٹه سوار شده بخانه همشیره آمده همه را رخصت کرده گاهے
بر دیوڑی همشیره وگاهے بر فتح چوکی تشریف فرما شده
استراحت می فرمودند. و بعضے وقت بسمت دریا و وقتے
بدیگر باغات خیمه ها نصب کنانیده از قنات و سرایچه ها
بندوبست زنانه نموده با خواهران تشریف برده سیف الملک
بهادر و خواهر زادگان و برادر زادگان را نیز طلبیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هریک را یک هون یومیه بطریق بهته عنایت می فرمودند۔ و بعد تناول خاصه سه پهر در صحن خیمه هاکه در عرض و طول بسیار وسیع بود بطور مشی تشریف آورده، بعد مشی بر کرسی ها تشریف داشته فرمودند۔ می خواهم سرعت دوهی هریک امتحان کنم۔ باید که دو کس برابر استاده بدوند، هم چنین سیف الدوله را با مجد الدوله و اعتصام الدوله را با حسام الدوله و عظیم الدوله را با صاحب الدوله و رئیس الامرا را با ناصر الدوله و تاج الامرا را با حسین نواز خان دوانیدند۔ دریں ها بعضے برابر و بعضے پیش و پس شدند۔ و وقتے خود دامن جامه از کمر بسته با سیف الملک بهادر دویدند، بهادر ممدوح پس ماندند۔ و همشیرگاں را فرمودند که شما ها بدوند۔ ایں ها بعذر چند عذر لنگ اقبال ایں امر نه کردند۔

دراں وقت دیگر زناں حاضرین را طلبیده جفت جفت دوانیدند۔ و بسیف الملک بهادر فرمودند۔ من همراه اطفال می دوم۔ وقتیکه ما ها برابر استاده شویم، شما بیک صداے حکم دویدگی بزنند، تا برابر صدا دویده شود۔ بموجب آں همراه اطفالاں دویدند۔ کسے از نواب صاحب پیش قدمی نکرد۔ و بعضے برابر و اکثر پس ماندند۔ بعد اتمام بازی هریک را بعنایت انعام معرفت همشیرهٔ کلاں بقدر مرتبت سرافراز فرمودند۔

رنگے۔ و هر سال مجلس طرف نوروز در خانه کلاں خواهر مقرر بود که ایشاں حسب الحکم همه اسباب نشاط نوروز یعنی تخم مرغ از کار طلائی و نقرئی و دیگر رنگهائے رنگارنگ تیار کنانیده طعام خاصه سه پهر هم در محل خود مهیا می ساختند۔ خود بدولت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وقت تناول خاصه همه خواهران و برادران و طفلان را جمع نموده
بالاتفاق تناول خاصه فرموده از تخم مرغ بازی میکنانیدند. و خود هم
شریک بازی می شدند. و گاهے از طفلان پنجه کشی و کشتی می گرفتند
چونکه طفلان، با طاعت حضور دست خود را زیر دست می داشتند
عرض می کردند که طاقت غلامان بزور قوت جناب نمی رسد. ازین
بسیار خوشحال شده، به هریک را انعام عنایت فرمودند.

رنگے۔ نواب عمدة الامرا بهادر به صلاح و تجویز خواهران
ارادهٔ سیر تالاب پولی ماه دورم نموده در سبز کرسی تشریف داشت
یک حکم نامهٔ تفصیل وار دربارهٔ بندوبست سیر مذکور بنام بهرام جنگ
بهادر از قلم سرائی زینت ترقیم فرموده، بهادر مذکور را طلبیده حکم نامه
بدست او شان داده تاکید فرمودند. شما بموجب احکام دستور
خاص مبلغ پنج هزار روپیه برائے اخراجاتش معرفت کرنل بارد بهادر از خزانه
گرفته در عرصه پنج شش روز بخوبی بندوبست امورات سیر نمایند.
و اسباب فراش خانه و باورچی خانه و بلور خانه درست و آماده
کنانیده همراه خود برده بر تالاب جا بجا جائے مناسب عقب باغ
گورنر متصل تالاب استاده کنانند. و از فرش وغیره آراسته
نمایند. و رضا یار خاں بخشی را حکم کنند که پانصد جوانان بارو پنجاه
جوانان ترپ معه رسالدار و کمندان آنها در آنجا حاضر و بر احکام سرکار
سرگرم دارند. و محمد رضا کوتوال علاقه کوتوال تلملکهری را تقید نمایند
که تا بست دکان از اجناس غله وغیره اسباب ضروری رکاب باز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہمراہ گرفتہ درا نجا برود۔ وتا ماندن من درا نجا بکسے تصدیع اسباب پخت وپز نشود کہ معہ محلات ہفتہ عشرہ درا نجا خواہم ماند۔

بفضلہ بعد تیاری سرانجام واراستگی جائے معلومہ ہرگاہ بمن اطلاع دہند، معہ محلات خواہم رسید۔ وبہمہ ملازمین وعلاقہ داران سرکار ومزدور ہا از ادنیٰ تا اعلیٰ تاکید بلیغ کنند کہ کسے از باغ گورنر و دیگر باغات سرداراں چیزے ضائع نہ نماید۔ درصورت خلاف ایں امر بسزاے معقول خواہند رسید۔

بہرام جنگ بہادر حسب الحکم رضا یار خاں بخشی را معہ فوج وکوتوال را معہ دوکانہا روانہ نمودہ، خود ہم ہمہ اسباب ضروریات ہمراہ گرفتہ روانہ پولی مادورم شدہ بندوبست تمامی امورات حسب الفرمائش خاص خیمہ ہا ودوکانہا ہریک برموقع وبرجا استادہ و آراستہ کنانیدہ برائے احتیاط ہرجا پہرہ گذاشتہ بغرض اطلاع حضور پرداختند۔ باز حکم نامہ تازہ از دست خاص بنام بہرام جنگ بہادر تحریر یافتہ روانہ آنجا گردید بایں مضمون کہ اگر پیش از آمدن من درآنجا فرزندان حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گا وفرزند برادرم مدار الملک امیر الامرا بہادر وافتخار الدولہ بہادر وامیر الدولہ ویا دیگر کسے از برادرے دراں جا آیند، باید کہ بافتخار الدولہ وامیر الدولہ یک خیمہ وفرزندان نواب صاحب قبلہ جنّت آرام گاہ وفرزند امیر الامرا بہادر را یک خیمہ، واگر بعضے سوائے اینہا از برادری بیایند آنہا را یک خیمہ، ایں ہمہ خیمہ ہا بیرون احاطہ خیمہ سرکار متصل خیمہ شما باشد۔ و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اندرون احاطه خاص یک خیمه کلاں محاذی خیمه من براے مجلس طعام
مردماں تیار دارند۔ و دیگر پنج شش خیمه و چند پیچوبه براے تاج الامرا
و رئیس الامرا وغیره خواهرزادگاں بسمت راست خیمهٔ خاص مهیا کنند
و بند و بست طعام چناں نمایند که دو وقته توره ها در محلات رسیده
باشد۔ و اسباب و لوازمات یک توره پنجاه خوانی براے گورنر تیار دارند
که بروز آمدن من بوقت میز دوپهر فرستاده شود۔ بهرام جنگ بهادر
حسب الارشاد حضور متوجه هر هر امر شده بند و بست واقعی بعمل آورده
معروض داشتند۔ حضور سالار جنگ بهادر را حکم فرمودند۔ بفضله من فردا
وقت شش گهنٹه صبح معه محلات روانهٔ پولی ماوورم براے سیر
تالابش می شوم۔ و یک عشره دراں جا سکونت خواهم ورزید۔ شما
راه مهربانی روز و شب در باغ حاضر مانده اخبار آنجا معرفت متصدی
مشرف دیوان خانو یساں خبر خیریت محلات نواب صاحب قبله جنت
آرامگاه و اخبار محلات خواهراں وغیره مفصلاً بوده باشد۔ هر روز سارٹی
روانه می نموده باشد۔ و رضا نواز خاں را تاکید شد که شما متوجه بر پهره
چوکی دروازه هاے باغ خاص محلات شده نزد کرنل بارڈ بهادر حاضر
مانند۔ و اخبار کچهری وغیره من و عن دریافته از لچهمن پرشاد منشی
باطلاع کرنل بارڈ بهادر قید قلم کنانیده، و هم اگر خطے و یا پیامے از
گورنر کونسل مدراس در رسد، از کرنل مذکور ملفوف در اخبار نامه خود
نموده معرفت سالار جنگ بهادر همراه اخبارات محلات وغیره روانه
می نموده باشند۔ و باز به سالار جنگ بهادر حکم شد۔ فرزندان نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ و فرزند مدار الملک بہادر و دیگر چند اطفال برائے رفتن پولی ما دورم حکم گرفتہ اند۔ اگر از شما سواری ہا طلب دارند، باید کہ ہر یک را یک سکھساون معہ بہویاں کرایہ دادہ ہمراہ ہر یک جوان بار متعین کردہ پیش از رفتن من روانہ نمایند۔ بعد از تاکیدات در محل نواب سلطان النساء بیگم بوقت خاصہ ۳ پہر موافق معمول تشریف آوردہ بعد تناولِ خاصہ مخاطب بہ ہمشیر شدہ فرمودند۔ بفضل الٰہی بہرام جنگ بہادر بسرعت تمام ہمہ بندوبست سیر تالاب نمودہ، جا بجا خیمہ ہاے محلات و مردانہ و دیگر کارخانہ ہا زدہ، عرضی باطلاع من نوشتہ است۔ بفضلہ تعالےٰ ارادہ دارم کہ پس فردا پیش از طلوع آفتاب معہ محلات روانہ شدہ یک عشرہ در انجا باشم۔ و پیش ازیں معرفت تقی علی خاں مبلغ دو ہزار روپیہ بآں ہمشیرہ فرستادہ ام۔ باید کہ ازاں بہر دو ہمشیرہ شش صد روپیہ و بہ دختر شما و ہمشیرۂ میانہ فی اسم یکصد و پنجاہ روپیہ و بکیلن ہا سراسم یکصد روپیہ فرستادہ تاکید کنند کہ ہر یک بند و بست سواری ہاے خود دہماں ہائے خود و تیاری توشہ نمودہ، فردا وقت مغرب ہمہ ہا در محل شما جمع آیند۔ و صبح روانہ شوند۔ و تاج الامرا وغیرہ را شما چیزے دادن ضرور نیست، من دادہ ام۔

سلطان النساء بیگم تقسیم مبلغ نمودہ بموجب ہمہ مہمان ہا را بوقت معینہ در محلِ خود جمع آوردند۔ و شب اخیر قریب صبح بیست و چہارم ربیع الثانی ۱۲۱۵ھ ہجری سوار سواری ہا خود شدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روانہ پولی مادورم گشتہ وقت صبح زود داخل مکان مقصود گردیدند
بہرام جنگ بہادر تورہاے خاصہ وغیرہ کہ از شب تیار
نمودہ بودند، در محلات و بہ فرزندان نواب صاحب قبلہ جنّت
آرامگاہ و دیگر عمدگاں فرستادہ برائے تورۂ خاص و طعام مردمان
ہمراہیان سواری حضور بدارو غہ باورچی خانہ تاکید و تقید نمودہ،
خود با چند ترپ سوار و جوانان بار و دیگر جلوس بہفت گھنٹہ سوار
اسپ شدہ، دو سہ گھڑی راہ باستقبال رفتہ منتظر سواری
خاص بودند، کہ قریب نُہ گھنٹہ سواری حضور بہ بسیاری جلوس
جلوہ ظہور پذیرفت۔ بہرام جنگ بہادر از اسپ پائیں آمدہ یازدہ
روپیہ بحضور نذر گزرانیدہ، ہمہ کیفیت ورود سواری ہاے محلات
ورود اد بند و بست کارخانہ جات و کارپردازی خود کما ینبغی بطرز
معروض داشتند۔ نواب صاحب از نہایت خوش حالی بارشاد
تحسین و آفرین و کلمات سرفراز آئیں بعنایت رومال شال سبز
و نیم آستین از ملبوس خاص کہ دراں وقت زیب تشریف شریف
بود، معزز فرمودند۔

بہرام جنگ بہادر بست و یک روپیہ نذر ایں سرفرازیہا
گذرانیدہ، آداب بجا آوردند۔ و ہمراہ سکھسادن تا چند قدم پیادہ
بعرض بعضے معروضات ضروری بودند۔ حکم شد۔ من حسب الدعوت
لارڈ کلو بہادر بباغ او رفتہ ملاقات نمودہ بہ خیمہ فرودگاہ خواہم
رفت۔ شما ہم بسواری اسپ ہمراہ من باشند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نواب صاحب معہ ہمراہیاں واردِ باغِ گورنر شدہ، شریک ناشتہ میز صبح با گورنر گردیدہ حسب الخواہش گورنر جہت ملاحظہ اشجار و میوہ جات باغ بطورِ مشی رفتہ بمعاینۂ آراستگی روشہا و درختہاے تخمی و پیوندی انبہ بہتر و بزرگ ترکہ ہر یک دانہ اش در موازنہ از یک و نیم زیادہ بودہ، و دیگر اشجار میوہ جات اقسام و صندل و قرنفل و جوز بویہ و گلہائے رنگا رنگ انواع ولایتی بسیار شاد شدہ در توصیفش متوجہ گورنر گردیدند و فرمودند۔ کہ ہمچو درختہاے عجیب در عمر خود ندیدہ بودم، حالا از توجہ آں گورنر صاحب ایں چنیں عجائبات بہ نظر در رسید۔ گورنر گذارش کرد کہ فی الحقیقت ہمچو درختہا دریں ملک پیدا شدن و بار آوردن بسبب اختلاف تاثیراتِ آب و گل خیلے دشوار۔ اما بندہ بہ مشقت بسیار و تردد ہائے بے شمار ایں درختہا را طلبیدہ خود متوجہ آں شدہ، بحفاظت تمام جہت سیرگاہ خود تیار ساختہ ام۔ و درختہاے انبہ درہیں سال بار آور شدہ اند۔ در عرصۂ قریب تیار خواہند شد۔ امید از عنایت حضور آں دارم کہ خیمہ ہاے سرکار از باغ بندہ قریب تر اند، بملازمان جناب تاکید شود کہ چیزے ازیں باغ ضائع و پامال نہ کنند۔

نواب صاحب فی الوقت بہ بہرام جنگ بہادر تقید ایں معنی بتاکید تمام فرمودند۔ و حسب ارادہ گورنر با گورنر سوار کشتی تالاب شدہ، دو سہ گھڑی در سیر کشتی بودہ فرود آمدہ پنجاہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روپیه به پیاده ها وغیره معرفت بهرام جنگ بهادر بطور انعام داده
از گورنر مرخص گشته به خیمه های خود تشریف آوردند. و بعد ملاحظه همگی
خیمه های زنانه و مردانه که هریک بر جا و موقعه خود بود، شادان در زنانه تشریف
فرموده دو سه گهڑی از خواهران هم کلام بوده بیرون آمدند. و خیمه هریک
نام بنام دریافته در خیمه خاص خود تشریف آوردند. و بهرام جنگ بهادر
را طلبیده بر کاردانی و سلیقه شعاری ایشان نهایت خوشحال شده، بعد
تحسین و آفرین بسیار ارشاد فرمودند که شما تا بودن من دریں جا حاضر
بوده متوجه همه کارخانه جات باشند. و برائے اخراجات آنچه ضرور افتد
از خزانه رکاب که در خیمه من است، معرفت محمد معصوم کلیدان از پهره
گرفته خود روبرو بوده بگیرند. و یومیه ازاں مبلغ سه صد و پنجاه روپیه
در محل خواهر کلاں برائے اخراجات زنانه می فرستاده باشند. و باقی
اخراجات بیرون مثل خرچ باورچی خانه و بهشتی مردان و انعامات مقرره
را مطابق حکم نامه دستخطی من عمل نمایند. و تورهاے طعام خاصه و خرچ
در محل و بیرون بعمدگان وغیره موافق مراتب هریک صبح و شام به
خیمه هائے آنها می فرستاده باشند. و بدیگر ملازمان علاقه سرکار دو
وقته طعام در خیمه کلاں روبروے خود بخورانند. و خبرگیران هر امر جزو کل
باشند. و اگر خیمه ها کفایت نه کنند باز بکرنل بارڈ نوشته طلبند. و من هم
باو تقید دریں امر نمودم. و محمد معصوم را حکم حضور شرف صدور یافت.
اگر بهرام جنگ برائے اخراجات ضروری سرکار کلید ٹملر خزانه سواری خاص
طلبدارند که از پهره حضوری بادشاں داده زر مطلوبه حسب درخواست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ادا زاں گرفتن دہند، بعدہٗ حسابش در دفتر لالہ لچھمن پرشاد داخل کنند۔

دریں اثنا سکہساون سرنجام جیب خاص و بنڈی ٹملر خزانہ سواری ہمراہ محمد ابراہیم رسالدار و شیخ امام جمعدار با دو پہرہ جواناں باراز باغ خاص داخل خیمۂ حضور گردید۔ و جناب عالی سکہساون مذکور را عقب مسند خود نزد سکہساون سواری خاص و بنڈی ٹملر خزانہ در خیمہ صحن روبروے خود گذاشتہ، براں یک پہرۂ ترپ متعین فرمودند۔

روز دویم حضور وقت ہشت گھنٹہ صبح بانور چشماں خود از تناول میز متفرغ شدہ، بند و بست زنانہ در مکان نہیل پز دمجرۂ کرم ریشمی کہ آں حجرہ آراستہ از آئینہ بندی، وآں کرم مذبور از برگ شہتوت پرورش می شدند، متصل از مکان نہیل و قریب از سیرگاہ خاص بود، با محلات تشریف فرما شدہ دو سہ ساعت بملاحظۂ تماشائے آں مشغول بودہ انعام بمردمان ہر دو جا یکصد روپیہ عنایت فرمودہ، معہ محلات مراجعت کردہ، داخلِ خیمہ گاہ شدند۔ و تمامی روز ہر یک بسیر و شکار خود مشغول می بودند۔ و وقت دہ گھنٹہ شب بعد از فراغت امورات سیر برائے استراحت تاج الامرا، و رئیس الامرا و مجد الدولہ و اعتماد الملک حسین نواز خاں و ناصر الدولہ، و ایں عاجز را در خیمۂ خاص یاد فرمودہ، نزد خود می خوابانیدند۔ و اعتضاد الدولہ بسبب بیماری خود شریک سیر نبودند۔ نواب صاحب ممدوح

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وقت تشریف فرمائی سیرگاه به بسیاری فهمائش مبلغ سه صد روپیه
نقد و یک گھڑیال طلائی به اعتضاد الدوله بهادر عنایت فرموده، همیشه
تا بودن سیر یک سوار ترپ جهت آوردن خبر خیریت بهادر مذکور مقرر
فرموده بودند. و سوار مذکور حسب الحکم حضور از ملک الحکما حکیم احمد الله
خاں دریافته قریب دوازده گھنٹه حاضر حضور شده عرض می نمود. و
حضور صبحے بعد از فراغت وضو و وظائف و عملیات مقرره تا هفت
گھنٹه فارغ گردیده، مع نور چشماں در خیمهٔ خاص خاصه بر میز تناول
فرموده، مشغول در شطرنج بازی از ابو طالب خاں و اچاری برهمن
شده، قریب ده گھنٹه در محل همشیرها رفته انعامات در زنانه تقسیم می
فرمودند. دگاه گاه از کاینها و میرانیاں در استماع نغمه بوده بدوازده
گھنٹه از خیمه محل همشیرها بر آمد شده، در خیمهٔ خاص خود آمده، باشتغال
قلیان و مطالعه کتب تواریخ و دواوین تا دو سه گھڑی فرموده، قدرے
قیلوله می فرمودند. و بعدهٔ دو گھنٹه حضور بیدار شده با نور چشماں و امین الدین
خاں و درگاه قلی خاں در گفت و شنود سخنان خوش طبعی و نیز در تقسیم
میوه به محلات وغیره بوده، بعد از سه گھنٹه روز بمحل همشیرهٔ کلاں برای
تناول خاصه رونق افروز می شدند. و بعد تناول خاصه بیروں تشریف
آورده گاهے حسب العرض نور چشماں تماشائے پهلوانان کنانیده
ملاحظه می فرمودند. و گاهے بسواری سکهاون با نور چشماں و
مصاحبین بسیر دیگر باغات آنجا رفته یک دو ساعت در آنجا نشسته
فرموده میوهٔ آنجا خرید کرده، نصف در آنجا به همه ها تقسیم کنانیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نصف دیگر بمحلات فرستاده، دو سه گھڑی در انجا بوده به مالیان
و نگهبان انعام عنایت فرموده، مراجعت به خیمهٔ خاص می فرمودند۔

و بعضے روز وقت عصر خود بدولت بنالکی خورد سوار شده،
دلوز چشمان را بر سواری سکھسادن ها همراه گرفته بسیر تالاب می رفتند۔

روزے از سیر تالاب مراجعت فرموده قریب باغ گورنر
رسیدند۔ دران وقت یک باغ بآں دو دانهٔ انبه بسیار بزرگ خام
بدست داشته، در اثنائے راه استغاثه کرد که شخصے از علاقه داران
سرکار این دو دانهٔ انبه از باغ گورنر صاحب شکسته می برد۔ چونکه غلام
را دید، انبه از دست زیر درخت انداخته دپائی فرار شد۔ و غلام هم عقبش
گرفته، و استفسار این بے اعتدالی که خلاف امر عالی است ازو نمود۔
داد شان به دشنام هائے بسیار بجواب غلام پرداخت۔ و لهذا غلام برائے
داد خواه حاضر حضور آنجناب بندگان عالی شده، از داد شعاری ملازمان
حضور امیدوار فریاد رسی خود است که بانصاف گستران سرکار
فیض مدار حکم عالی عز اصدار یابد۔ چنانکه باید دریافت این امر نموده،
آں سالک مسالک راه ظلم و جفا بسزا معقول برسانند۔

نواب صاحب باستماع این فریاد سراسر داد بعتاب
خداوندانه جوانے از جوانان همراهی سواری خود متعین او کرده، حکم
فرمودند۔ این باغبان را مع دانهائے انبه حاضر خیمهٔ من نموده اطلاع دهند۔
از انجا قریب شام به خیمهٔ خود رسیده بهرام جنگ بهادر را طلبیده،
بعتاب بسیار پرسیدند که من سابق حسب التماس گورنر بشما مکرر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وسکرر تاکید کردم که تقید نمایند، کسے از باغ گورنر و دیگر سرداران
ضائع و نقصان نه نمایند۔ بایں کس بے حیا از باغ گورنر دو دانه انار
بزرگ شکستہ باغبان را دشنام دادہ رفت۔ باغبان آنجا
اثنائے راہ از من مستغاثی شد۔ پس من بگورنر چہ جواب گویم۔

بہرام جنگ بہادر بکمال ہراس عرض نمودند۔ غلام بمجرد
حضور بہمہ مردماں از ملازمین ما و جورہ داراں و از خورد تا کلاں و
پیر تا جواں بہر یک فریق تاکید شدید و ہر وقت تقید جدید نمود و
از کسے خلاف امر حضور بظہور آید در سزائے ناسزا گرفتار و مبتلا خواہند
باوجودش کسے بیحیا مرتکب ایں فعل ممنوع حضور شدہ است۔ دریں
جوان ہمراہی باغبان را معہ دانہائے انبہ حاضر نمودہ در حضور عرض
کرد۔ حکم حضور بہ بہرام جنگ بہادر شرف صدور یافت کہ شما رو بہ
خود دریافت و تنقیح نمودہ اطلاع دہند۔

بہادر مذکور باغبان را جائے علحدہ طلبیدہ و مستفسر نام و نشان او شدند۔ باغبان
عرض کرد کہ غلام از نام او واقف نیست، اما شکل و شمایلش اینکہ مرد ممیز و لاغر تن
جامہ پوش و نستالیق دستار بود۔ بہرام جنگ بہادر کیفیت و نشان او بموجب اظہار
باغبان من و عن بعرض حضور رسانیدند۔ ارشاد فرمودند، وقت استغاثہ باغبان جناب
برفرزندان نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ رسیدہ بود۔ حالا از علامت اظہار باغبان
طور فرزند مدار الملک معلوم نمی شود مگر در فرزندان جنت آرامگاہ باشند۔ حکم گردید
عظیم الدولہ بہادر را بطلبند۔ چونکہ بہادر معلّی را طلب شد۔ و ایشان
اوّل کہ از عتاب حضور واقف شدہ بودند۔ بہ ترس و ہراس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسیاری می آمدند۔ در اثنائے راہ یک رسنِ خیمہ در پا شدہ سبکدری خوردہ چناں افتادند کہ ضرب بر انگشت پا رسیدہ، قدرے درد و لنگ در پا پیدا شد۔ ہموں لنگیدلی حاضرِ حضور گشتند۔ پرسیدند البتہ بشما معلوم باشد کہ در باغ گورنر کہ رفت و انبہ شکست؟ عرض نمودند، غلام ازیں مقدمہ بالکل وقفیت نمی دارد۔ اگر می داشت عرض می کرد کہ غلام گاہے بآں سمت نرفتہ، اگر از گفتۂ باغبان ویا بگواہی بر غلام اثبات شود، غلام مستوجب سزا است۔ نواب صاحب گفتۂ ایشاں را قرین صدق تصور کردہ، براں اعتماد نمودند۔ ونظر بر ہراسِ ایشاں، ایشاں را پیش طلبیدہ دربر کشیدہ فرمودند۔ تو ہراساں مشو، شنیدہ ام کہ اکثر فرزندان نواب صاحب جنّت آرامگاہ بباغات می روند، و از سُراغ و نشان باغبان کہ..... شائستگی می دہد، یقین فرزندان نواب صاحب بودہ باشند، وحکم فرمودند، بعظیم الدولہ بہادر کہ شما با جمعدار سواری من بخیمہ فرزندان نواب صاحب قبلہ رفتہ ہمہ را زود بیارند۔

حسب الحکم حاضر کردند، نواب صاحب از قوی جنگ بہادر و شیر جنگ بہادر پرسیدند کہ باغبان گورنر در مقدمہ شکستن انبہ سراغ شما می دہد۔ اگر شما ہا شکستہ باشند راست بگویند۔ ایشاں بترس تمام عرض نمودند۔ از غلاماں ایں حرکت بوقوع نیامدہ، و تاحال غلاماں ازاں باغ مطلع ہم نیستیم، و ندیدیم کہ کدام باغ باغِ گورنر است۔ اگر باظہار باغباں بر غلاماں ثابت گردد قابلِ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عتاب و لائق سزاے بیحساب ایم، فرمودند۔ واللہ بمجرد صحبت
امر در غل و زنجیر مقید خواهیم نمود۔ و خاطر احدے نخواهم کرد۔ حکم
فرمودند، باغبان را طلبیده آنها را بنمایند۔ چونکه باغبان حاضر شد
ارشاد نمودند۔ تو پاس احدے ازینها مکن۔ درین هر کس که باشد
بلا اندیشه بنما۔ باغبان یک یک را دیده عرض کرد که غلام او را خوب
می شناسد۔ مرد شریر، و از چهره اش علامت شرارت ظاهر و پیدا
و آن مرد درینها حاضر نیست۔ یقین است از عنایت حضور آن
حاضر خواهد شد۔

به بهرام جنگ بهادر حکم شد۔ یک کمندان با چهار جوانان
پهره بار متعین باغبان کنند که باغبان را در همه خیمه ها و تمامی لشکر
به برند۔ هر کسے را که نشان دهد، بے خوف و تامل پاس حفظ مراتب
او نموده کشان کشان حاضر نمایند۔ چونکه کمندان و جوانان با باغبان
در خیمه ها رفتند، علی مردان نامی مخاطب به نصرت علی خان، مرد نجیب
و ذی مرتبت از ملازمان قدیم سرکار متعین رئیس الامرا بهادر در خیمه
بهادر موصوف مشغول به شطرنج بازی، و رئیس الامرا بهادر در آن
وقت در زنانه نزد بیگم صاحبه بودند۔ باغبان کمندان و جوانان را
نشان داد که همین شخص اسامی من است۔ جوانان بمجرد گفتن باغبان
حسب الحکم نصرت علی خان را کشان کشان در حضور آوردند۔ نواب
صاحب به نهایت غضب بے استفسار چیزے باردلان حکم کردند
از دستار این بے حیا هر دو بازو را به نهایت کشیدگی بسته بتنبیه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بزنند۔ حسب الحکم خوب زدوکوب نمودند۔ اے بے حیا مرا نمی دانی؟ وحکم را نہ فہمیدی؟ واز عتابم نمی ترسی؟ و امرِ مرا گوز شتر دانستی۔ پس

مصرع:۔ سزاے کندہ بازاں کندہ بازلیست

اگر نور چشمانم و یا دیگر کسے از اعیان ہم مرتکب ایں فعل شدند باللہ العظیم تعذیر رسانیدہ مسلسل می کردم، وخود ہم قمچی بدست گرفتہ خوب زدہ آں قمچی بدست بہرام جنگ دادہ فرمودند۔ ازیں بے حیا سبب شگستگی انبہ بہ پرسند۔ اگر راست بگوید خوب، شماہم بزنند۔ نامبرد سوائے لفظ تقصیر ہیچ بزبان نمی آورد۔ ہماں دم از طوق و زنجیر مسلسل کردہ در میکاٹ قید کنانیدہ بہ بہرام بہادر حکم فرمودند کہ ایں بے حیا سخت نالایق است۔ واللہ مرا رحم بریں مردود نمی آید۔ باید کہ ایں را تمام شب در پہرہ داشتہ، فردا صبح در قید خانۂ باغ روانہ نمودہ، بر سالدار ڈے حکم فرمایند بزودی زود دو دیگر غل و زنجیر سنگین مقید کردہ در سواری مجوسال با دو پہرہ جواناں بار دیک حوالدار روانہ قلعۂ چندرگری نمودہ، بنویسند کہ در قید شدید بدارند۔ و باغباں را پنجاہ روپیہ انعام دادہ تاکید کنند کہ ایں ماجرا گورنر را اطلاع ندہند۔

بہرام جنگ بہادر حسب الارشاد باغباں را انعام دادہ بفہمائش بسیار تقید بر عدم اطلاع ایں مقدمہ نمودہ رخصت کردند۔ و نواب صاحب مخاطب بہ حاضریں شدہ فرمودند کہ اگر ایں امر از تاج الامرا و رئیس الامرا کہ ازیں ہا در عزت وحرمت زیادہ کسے نیست بظہور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

می آمد، ہمیں سزا می دادم۔ خاطر احدے نمی کردم۔ ایں ولد الحرام خود را چہ فہمیدہ بود کہ خلاف حکم من نمود۔ بفضلہ آنچیکہ کرد بسزایش رسید۔

دریں عرصہ رئیس الامراء بہادر از پیش گاہ والدہ بخیمۂ خود آمدند۔ وہمہ کیفیت از رفقائے خود شنیدہ نالاں وگریاں نزد نواب سلطان النساء بیگم رفتہ من وعن اظہار احوالِ نصرت علی خاں بہ بسیار می غصّہ ظاہر کردند۔ خواہراں عرض نمودند۔ بسیار بجا ومستحسن شد کہ آں نالائق ازیں زیادہ لائق سزا بود۔ جناب کہ رحیم وکریم اند بسزایش موافق خطایش رسانیدند۔ ازیں گفتگو ہائے مزاح داری عتاب نواب صاحب را قدرے فرو نمودہ، چند زمان خوش طبعی کناں ولطیفہ گویاں را بتقریبے حاضر کردہ در کلمات خندہ زنی مشغول نمودند۔ وکدورت عتاب را از دل دور ساختند۔

وازانجا بعد دو سہ گھڑی بخیمۂ خاص خود برآمد فرمودہ از امین الدین خاں ودرگاہ قلی خاں ہم کلام بودہ موافقِ معمول استراحت فرمودند۔

دروز دویم رئیس الامرا بہادر بعد از تناول میز صبح بموجب تجویز وتعلیم والدہ وخالہائے خود گریاں در حضور آمدہ پائے مبارک نواب صاحب گرفتند، وعفو وتقصیر نصرت علی خاں کنانیدہ از قید نجات بخشیدند۔

نصرت علی خاں از غیرت وحمیت در چندے روز از مدراس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدیگر دیار روانہ شدند۔ نواب صاحب ممدوح تا غرۂ جمادی الاولیٰ ۱۲۱۵ھ ہجری در سیر بودہ بدویم ماہ مذکور با محلات رونق افزائے دولت سرائے خود شدند۔ و دریں سیر ہزارہا روپیہ بصرف آمدہ رنگے۔ افتخار الدولہ بہادر بعد چندے بہ تقریب و تجویز ضیافت نواب صاحب و محلات در محبوب باغ کہ از ملک خاص ادشاں در اثنائے راہ میلاپور متصل باغ جرج سرہندی کلم کہ ثانی الحال در خریدی شرف الامرا انوار الدولہ بہادر آمدہ است، او بمرضی حضور تمامی باغ را نہایت آراستہ جلوہ دادہ و خیمہ ہا از سرکار گرفتہ عقب باغ جابجا زدہ ہمہ اسباب ضیافت مہیا ساختند۔

بعد تیاری تمام و کمال بتاریخ نہم شہر شوال ۱۲۱۵ھ ہجری تمامی باغ را زنانہ کنانیدہ میوہ جات اقسام از بازار طلبیدہ نصف میوہ در خوانہا آراستہ داشتہ و نصف را بدرختاں چناں بصنعتے چسپانیدند کہ در بادی النظر عیب آں بہ نظر نمی آمد کہ گویا از شاخہا برآمدہ است۔ در حضور جہت رونق بخشی و ملاحظۂ باغ و میوہ جات آں عرض کردند۔ نواب صاحب حسب التجائے افتخار الدولہ بہادر معہ خواہراں و دیگر علایق زینت بخش باغ شدہ دو روز در سیر و تماشائے آں بودند۔ و ہر روز دو وقتہ طعام خاصہ قریب سی خوان و سوائے ایں طعام تصرفی در زنانہ و مردانہ با فراط تمام فرستادند۔ و زنار داران علاقۂ سرکار و بہوپان وغیرہ را ہر روز بجہت بقانون معینہ سرکار میدادند۔ نواب صاحب دریں سیر دو روزہ دو ہزار روپیہ بخواہراں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai

برائے اخراجات سیر انعامات عنایت فرمودند۔ و وقت روانہ شدن از باغ کہ بتاریخ یازدہم ماہ شوال ۱۲۱۵ھ بود با فتخار الدولہ بہادر یک ہزار روپیہ مرحمت فرمودند۔ و از حکم نواختن نوبت و داشتن ترب دار ہمراہ سواری در تعلقات خود و در حضور حکم استادن کاٹ در پس تنبور بوقت رخصت روانگی تعلقات و ہم آمدن بحضور از تعلقہ مفتخر ساختہ روانہ دولت سرائے خاص معہ خواہران شدند۔

رنگے۔ در تجویز آمدہ برائے دفع خفقان نواب سلطان النساء بیگم بسیر باغ سرکار در فرنگی گنڈہ و کوہ آں معہ محلات رفتہ پنج شش روز آنجا بماندند۔ حکم شد بہ بہرام جنگ بہادر کہ چند خیمہ از کارخانہ سرکار روانہ فرنگی گنڈہ نمودہ، ازاں سہ چہار خیمہ در باغ سرکار و یک خیمہ کلاں بر کوہ فرنگی گنڈہ خود متوجہ شدہ نصب کنانند۔ و بہ کرنل بارد حکم دہند کہ یک خط تاکید در باب داشتن پہرہ وغیرہ بہ خیمہ ہا بہ کرنل آنجا بنویسند کہ تا یک ہفتہ در آنجا خواہم ماند۔ و برائے اخراجاتش بالفعل مبلغ شش ہزار روپیہ از کرنل بارد بگیرند۔ و بند و بست اخراجات باورچی خانہ و دیگر کارخانہ جات بموجب فرد دستخطی من نمایند۔ اگر زر مذکور کفایت نکند، حسب ضرورت از محمد معصوم بگیرند۔

بہرام جنگ بہادر حسب الحکم ہمہ بند و بست نمودہ بحضور عرض کردند۔ نواب صاحب معرفت خواہر کلاں تہیۂ روانگی دیگر خواہران و تمامی زنانہ کردہ، بصبح غرۂ ذیحجہ ۱۲۱۵ھ ہجری معہ سواری ہائے زنانہ و مردانہ روانہ باغ فرنگی گنڈہ شدند۔ و ہر یک را بہ خیمۂ علیحدہ جا دادند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و صبح و شام موافق حکم توره ہائے خاصہ و تصرفی کہ مقرر بود می آمد۔ و بصیغہ ہر روز از یک روپیہ تا صد روپیہ در زنانہ بمعرفت نواب سلطان النسا بیگم و در مردانہ بوساطت بہرام جنگ بہادر تقسیم می کنانیدند۔ جملہ خرچ یومیہ قریب دو ہزار روپیہ تا ہشت روز، و دریں ہشت روز یک روز پنجم معہ زنانہ بہ نہ گھنٹہ صبح بر کوہ فرنگی گنڈہ رفتہ تا سہ گھنٹہ در سیر کوہ بودہ قریب چہار گھنٹہ بہ خیمہ ہائے خود آمدہ موافق معمول در زنانہ تناول خاصہ نمودند۔

در روز دویم بعد از تناول خاصہ سہ پہر بر نالکی خود سوار شدہ، تاج الامراء بہادر و رئیس الامرا بہادر، و حسین نواز خاں بہادر، وغیرہ، و امیر الدولہ بہادر، و افتخار الدولہ بہادر، و خواہر زادگان، و بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر، و دیگر چند ملازمین معتبرین را ہمراہِ خود پیادہ گرفتہ بالائے کوہ فرنگی گنڈہ رفتہ دو سہ گھڑی در مکان جانشین پادری آنجا تشریف داشتہ، ہمراہیان را قدرے فرصت و آرام دادہ، پنجاہ ہون بہ پادری وسی ہون بآدمان آنجا بطریق انعام عنایت فرمودہ، از انجا بارادۂ پیادہ پائی برخاستہ تا راہِ دہ پانزدہ زبان طے نمودہ، در انجا ایستادہ بتاج الامرا بہادر ارشاد فرمودند۔ بابا جان در مزاج شما بسیار ضعف است بر نالکی من سوار شوند۔ و طرف امیر الدولہ بہادر وغیرہ ملازمین مخاطب شدہ فرمودند۔ اولاً مزاج علی حسین نہایت ضعیف و نحیف۔ علاوہ براں در ماہ گذشتہ یک ہفتہ از عارضۂ تپ بیمار بودہ کہ ہنوز تاب آں بر مزاج باقی است، و از چہرہ اش ضعف و نقاہت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پیدا است۔ دریں حال پیادہ روی باعث افزائش ضعف۔ لہٰذا در نالکی سوار شدن مناسب می دانم۔ شما ہا معاف دارند۔ نالکی خاص را طلبیدہ، دست تاج الامرا گرفتہ بنالکی سوار کردہ خود بعزت افزایش دست بر نالکی داشتہ قدم بقدم آہستہ از کوہ زیر آمدند۔ و بہ بشاشت تمام متوجہ اعیان شدہ فرمودند کہ خالقِ عالم و عالمیاں و پروردگار جہان و جہانیاں بتصدق سرور انس و جاں نورِ چشم اقبال مند مارا ازیں مرتبت سراپا عزت سرفراز و ممتاز فرمود۔ می خواہم کہ بہ ہمیں عزّ و مراتب خدا داد تا بہ خیمۂ خود برسانم۔ باید کہ آں صاحبان نیز تصدیع پیادہ روی چند قدم معاف فرمایند۔ و خیمہ ہا ہم بسیار قریب است۔ ہموں طور خود بر نالکی دست داشتہ و اطراف و جوانبش تمامی عمدگاں و ملازماں تا بہ خیمۂ خاص رسیدند کہ تاج الامرا بہادر از نالکی پائیں آمدہ، اول قدمبوس شدہ، دوازدہ اشرفی نذر گذرانیدند۔ نواب صاحب نذر فرزند عزیز خود را قبول فرمودہ بکمال محبت با چشم نمناک بکنار کشیدہ فرمودند۔ اللہ تعالیٰ ترا ایں منصبِ مبارک سازدار فرماید، و ہمیشہ از زخم چشم بد حاسداں مصئون و مامون و محفوظ داشتہ با حصولِ مرادات صوری و معنوی شاد و آباد دارد۔

ہموں وقت تمامی اہل کاران و اعیان یا فتند کہ ایں ایما ایمائے جانشینی مسند ریاست ولی عہدی است۔ چونکہ خبر ظہور ایں امر بنواب سلطان النساء بیگم رسید، و رئیس الامرا بہادر ہم مفصلاً ظاہر نمودند، بجائے خود متردد و متفکر شدہ از قول و اقرار برادر خود مایوس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گردیده، از ایشاں مکدر خاطر بودند۔ و دیگر خواہراں نیز ازیں ماجرا متعجب شدند، کہ چرا از برادرم ایں فعل ناسزا و شگن بد بظہور آمدہ، خدا نہ کردہ باشد شاید کہ از زندگی خود مایوس گردیدہ اند، اینہا ہم ازیں خیالات و وسوسہ از زندگی نواب صاحب ناامید شدند، و ہر وقت در ہمیں فکر متفکر بودند۔ و نواب صاحب موافق معمول بہفت گھنٹہ شب در زنانہ با خواہراں بگفت و شنید بودند۔

اما نواب سلطان النساء بیگم در ہر کلام ایمائے ناخوشی می کردند۔ نواب صاحب گفتگوئے کنایہ آمیز ایشاں را یافتہ، خود ہم از ایشاں مکدر خاطر شدہ کاربند مروت ظاہری بودند۔

روز دویم نواب ملک النساء بیگم و نواب عمدۃ النساء بیگم باخفائے ہمشیرۂ خود از نواب صاحب مستفسر امر مذکور شدند و گفتند۔ اگر ولی عہدی فرزند عزیز خود ملحوظ و منظور خاطر جناب بود از سلامی جناب برائے وقوع ایں امر بسیار روزہا بودہ خصوص دریں جا ضرور نبود۔ و ہمشیرۂ کلان نیز بظہور ایں کار نہایت مشوش و متفکر اند۔ فرمودند۔ ایں خیالات شماہا محض بیجا و لا حاصل حقیقت نفس الامر اینست کہ علی حسین از چندے بیمار بودہ تا حال ضعف در مزاج باقی است کہ طاقت پیادہ پائی نداشت۔ بنا براں بر سواری نالکی از کوہ بخیمہ آوردم۔ و ولی عہدی و وراثت و جانشینی موافق قانون یقین بہ فرزند می رسد۔ اما نشانیدن او بر نالکی مطلب از ارادۂ مضمون خاطر شماہا نبودہ۔ اللہ تعالیٰ خالق برحق قادر مطلق است ہر کسے را کہ خواہد از مراتب عظمیٰ سرفرازی می فرماید۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہمشیرۂ کلاں ناحق از من رنجیدہ خاطر اند۔

از زنانہ برخاستہ در خیمۂ خاص بیروں آمدہ، از ابو طالب خاں و امین الدین خاں و درگاہ قلی خاں در سخنان خوش طبعی مشغول بودہ استراحت فرمودند۔

وصبح ہفتم ماہ بخارے بطور تپ خفیف و دو سہ آبلہ از قسم خارش یکے زیر گردن و دو بر بازوے راست نمایاں شد۔ و طعام میز صبح نیز طوعاً و کرہاً قدرے تناول فرمودہ، وقت سہ پہر سوار بر سکھسادن شدہ در زنانہ تشریف آوردند۔ و بعد از تناول خاصہ سہ پہر تجویز مراجعت دولت سرائے خاص نمودہ، شب در محل استراحت فرمودند۔

روز دویم ہمہ اسباب و چند سواری ہائے زنانہ روانہ فرمودہ خود محلات سر مغرب بشب نہم ماہ سوار شدہ قریب پنج گھڑی شب داخل باغ خاص گردیدہ، در محل ہمشیرۂ کلاں تشریف فرمودند۔

رنگے۔ صبح نہم ماہ کہ روز عرفہ بود بہرام جنگ بہادر را حکم فرمودند کہ فردا روز عید الضحیٰ است۔ من نمی توانم کہ بمسجد بروم۔ تاج الامرا بہادر را تاکید کردہ ام کہ ایشاں بروند و شما موافق معمول جلوس وغیرہ بر دروازۂ فتح چوکی تیار دارند۔

بموجب حکم صبح عید جلوس و تمامی اعیان و ارکان دولت بقانون سواری خاص بر فتح چوکی حاضر شدند۔ بہ رئیس الامرا بہادر حکم شد کہ شما در فتح چوکی رفتہ با تاج الامرا بہادر باہم یکجا در مہاوڈل نشستہ بہرام جنگ بہادر را روبروے خود نشانیدہ بہ مسجد بروند۔ حسب الحکم تاج الامرا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر و رئیس الامرا بہادر در مہاڈول یکجا سوار شدہ کہ بہرام جنگ بہادر
را در مہاڈول حسب الحکم روبروے خود بہانشا یدہ با جمع کثیر بہ مسجد جامع
رفتہ نماز خواندہ بفتح چوکی آمدند۔ و در انجا نحر و قربانی نمودہ، بہمون
جلوس جہت نذر حضور در محل سلطان النساء بیگم آمدہ نذر گذرانیدند۔
و بعضے عمدگان نذر حضور در زنانہ فرستادند۔ و بعضے مردماں را تاج الامرا
بہادر و بعضے از متصدیاں وغیرہ را حکم شد بہ رئیس الامرا بہادر نذر
دیوان خانہ بدہند۔ ہمہ ہا بموجب حکم خاص عمل نمودند۔ و موافق معمول
توپہا ہم سر شد۔ و وقت سہ پہر نواب سیف الملک بہادر و ہر دو
خواہراں و خواہرزادگاں در محل خواہر کلاں حاضر شدہ نذر دادند۔

و روز دویم عید در مزاج نواب صاحب از سوزش آبلہ و حرارت
تپ نہایت بیقراری پیدا شد۔ نواب سلطان النساء بیگم خود ہم باضطرار
برادر خود بیقرار و مضطر شدہ حکیم احمد اللہ خاں ملک الحکما و حکیم احمد
خاں و حکیم علی نقی خاں و حکیم محمد واصل کہ اینہا صبح و شام حاضر می بودند،
سوائے اینہا حکیم کمال الدین خاں و حکیم عسکری خان و حکیم عبد الرزاق
خاں وغیرہ جمیع حکمائے یونانی و مصری را جمع آوردہ کیفیت سوزش
آبلہ و تپ و بیقراری کہ بمرتبۂ تمام بود ظاہر کنانیدند۔ حکیم احمد اللہ خاں بہ تجویز
خود در علاج رفع تپ و التیام زخم آبلۂ گردن متوجہ و سرگرم بودند، دریں
علاجہا بعرصۂ دو سہ روز آبلۂ دیگر در کمال سوزش و حرارت بر پشت
نمایاں شد۔ ہم خواہراں شب در چوکی می ماندند۔

روزے کرنل بارو بہادر وقت مردانہ حاضر شدہ احوال مزاج

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دریافتہ بڈاکٹر فزال خطے متضمن کیفیت بیماری نواب صاحب و طلب او
نوشتہ فرستاد۔ ڈاکٹر وقت یازدہ گھنٹہ حاضر شدہ در حضور باریاب
گردیدہ از حکما دریافت علاجات نمودہ، از کرنل بارڈ ظاہر نمود۔ اگرچہ از گردن
تا پشت سہ چہار آبلہ آمدہ است اما آبلۂ پشت نہایت خوفناک۔ ہر قدر
کہ در علاجش سرعت شود بہتر، وگرنہ محل اندیشہ است۔ کرنل بارڈ بہادر
در اظہار ڈاکٹر بحضور عرض نمود۔ ارشاد شد کہ ڈاکٹر آبلہ پشت را زیادہ
از آبلہ ہائے دیگر بغور و تامل دید۔ شاید آں آبلہ از قسم سرطان باشد۔
عرض نمود۔ اگرچہ آبلہ بر پشت است۔ اما آں مقام سرطان نیست۔ جناب
ہیچ فکر نہ فرمایند، و مرضیٔ ڈاکٹر بر بودن جناب دریں مکان محیط کہ راہ
آمد و شد ہوائے فرحت فزا مسدود است، نیست۔ بالائے بام تشریف
داشتن خیلے مناسب می داند۔ اگر حضور بر نصرت محل تشریف فرمایند،
اولیٰ و انسب است۔ ارشاد شد مرضی خواہراں نیست کہ یک لحظہ از من جدا
باشند۔ عرض کرد کہ اگر زنانہ را در عقب نصرت محل بدارند، مضایقہ ندارد۔
کہ از حضور قریب تر است۔ نواب صاحب وقت زنانہ از خواہر کلاں
ظاہر ساختند کہ مرضی ڈاکٹر بر بودن ایں جانب دریں مکان نیست۔ برائے
سکونت نصرت محل را مناسب می داند۔ نواب سلطان النسا بیگم و دیگر
خواہراں باتفاق عرض نمودند۔ ہر جا کہ مزاج مبارک خواہش دارد تشریف
دارند۔ ما ہمو جا حاضر خواہیم ماند۔ اما از معالجۂ ڈاکٹر راضی نیستیم کہ علاج
ڈاکٹر بسیار سخت است، و از اں خوفے می آید۔ ارشاد شد۔ کہ معالجۂ
ہم چنیں آبلہ ہا تعلق بہ ڈاکٹر می دارد۔ چرا کہ ایں کارِ جراحی است و در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فن جراحی ڈاکٹراں کمال می دارند۔ از حکمائے یونانی کار جراحی غیر ممکن۔

نواب سلطان النساء بیگم مخفی زبانی مجد الدولہ بہادر۔ ملک الحکما کیفیت رجوع آمدن مزاج نواب صاحب بر علاج ڈاکٹر گفتہ پیام دادند۔ تعجب ہزار تعجب کہ شماہا باوجود کمال فن حکمت در علاج یک آبلہ عاری آمدہ نواب صاحب را در دست ڈاکٹر گرفتار می کند۔ ملک الحکما عرض نمودند۔ اگرچہ ایں آبلہ چنداں مہلک نیست۔ علاج ازیں صعب تر آبلہ ہا از بندہ شدہ است و می شود۔ نواب صاحب را مناسب نیست کہ باوجود بودن ما فدویاں و یافتن ہزارہا برائے پرورش خودہا رجوع بڈاکٹر نمایند کہ در علاج ڈاکٹر بسیار خطرہا است۔ می باید کہ چندے تدبیر علاجش باختیار فدوی بدارند۔ انشاء اللہ تعالیٰ از فضلِ فضال لایزال حکیم مطلق و شافی برحق است۔ مزاج در عرصۂ قلیل روبصحت خواہد آمد۔ خدانخواستہ درصورت خلاف ایں لاچار از ڈاکٹر رجوع فرمایند۔ آیندہ جناب مختار اند۔ مجد الدولہ بہادر در ہمہ اظہار ملک الحکما بحضور نواب سلطان النساء بیگم ظاہر نمودند۔ ایشاں باتفاق ہر دو خواہراں گریاں و نالاں سرانکسار بر قدم نواب صاحب نہادہ عرض نمودند کہ جناب چندے اختیار ایں معالجہ بر ملک الحکما بدارند۔ خدائے تعالیٰ حکیم مطلق است از حکمتِ کاملۂ خود شفائے کامل و صحت کلی عطا خواہد فرمود۔ ارشاد فرمودند۔ مقدرم می خواہد کہ علاج ایں بیماری از ڈاکٹر کنند۔ از یونانیاں غیر ممکن، پس ارادہ دارم فردا صبحے در نصرت محل رفتہ ڈاکٹر را بر علاجم معین سازم، و برائے شماہا مکانے قریب تر عقب نصرت محل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تجویز نموده ام دراں فرود آیند۔

روز دوم صبحے بر نالکی خود سوار شده بنصرت محل تشریف فرمودند، دو وقت یازده گھنٹہ ڈاکٹر فزال حاضر شده گویند راؤ دواساز وجراح که از ملازمان سرکار بود از دست او آغاز علاج نمود، که یازده زلو اطراف آبله چسپانید، وروز دویم نواب سلطان النسا بیگم با دیگر خواہران ازمکان فرودگاه خود در حجرۂ نصرت محل که بسیار قریب از نواب صاحب بود سکونت ورزیدند۔ وحکیم احمد اللہ خان ودیگر حکما شب وروز در فتح چوکی حاضر بوده، دو وقت در حضور رفته، دریافت احوال مزاج می نمودند بدستور مردمانِ اہلِ قرابت واہلکاران دو وقته در فتح چوکی حاضر شده، خبر خیریت می گرفتند۔ وتاج الامراء بہادر ورئیس الامرا بہادر وغیره خواہرزادگان حسب الحکم حضور از صبح تا نصف شب یک یک پاس درچوکی دوکس مقرر شده، اشتغال فسانه گوئی وحملۂ حیدری خوانی میداشتند ولنواب صاحب دو صد روپیه به ذمۂ نور چشماں کرده در ہر چوکی مقرر فرمودند که از محمد معصوم گرفته در اخراجات ضروری سرکار صرف نمایند۔

مولانا عبد العلی صاحب با مشایخین و درود خواناں از فاصلۂ دور حاضر شده، آیات کلام شریف و دعائیات اسناد و احادیث شریف به حضور دم کنانیده، دو سه گھڑی آنجا نشسته، احوال مزاج دریافته می رفتند۔ ولنواب صاحب دریں بیماری ہم درود معمولی عمل صبح وشام خود جاری داشته چیزے نذر اللہ به مشایخین وسادات می فرستادند وتصدقات اقسام مثل گوسپنداں ومیش گاواں وفیل وشتراں بموجب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفتہ منجمین میداوند۔ روزے نواب سلطان النسأ بیگم و چہار کنیز از خانۂ خود بلباس خوب و چند زیور اعلیٰ طلبیدہ بہر یک پنجاہ روپیہ نقد دادہ، بہ نیت آزادی از طرف نواب صاحب آزاد کنانیدہ، یکے را در پٹن و ثانی را در ترمل گہیری و ثالث را در میلاپور و رابع را در پلی مادورم بر سواری ہا روانہ نمودند کہ آنہا ہر جا کہ خواہند بباشند۔ و تا بیماری دو سہ ماہ ہر روز دو قتہ طعام برائے تقسیم فقراء بہ سبیل لنگر از جانب خواہراں تقسیم می شد۔

و ڈاکٹر ہر روز صبح و شام آمدہ معالجات گوناگوں می نمود۔ اما آں آبلہ ہیچ صورت التیام نمی گرفت، دراں حال ڈاکٹر با کرنل بارڈ بہادر تجویز نشتر نمودہ بانواع اقسام خاطر جمعی نواب صاحب کردہ، از دو طرف آبلہ را تراشید۔ دراں وقت چناں اذیتے و دردے بہم رسید کہ بہ چشم نمناک کہ یک لفظ اللہ کریم بر کشیدہ فرمودند، کہ قادر من بس کن، بس کن، مرا زیادہ ازیں تاب و طاقت ضبط و صبر نیست و نمی دارم، ڈاکٹر بعد فراغت کارِ خود بہ تشفی و فہمائش نواب صاحب پرداختہ گوپندراؤ را برائے بستن پٹی مامور کردہ بیروں آمدہ، از کرنل بارڈ بہادر ہمہ کیفیت اظہار نمودہ رفت۔

نواب صاحب بعد رفتن او در زنانہ با خواہراں حالِ مزاجِ خود ظاہر نمودہ در زنانہ چیزے تناول فرمودند۔ و خواہراں بر حالت ایشاں اشک ریزاں شدند۔ نواب صاحب فرمودند۔ خدا کریم است فضل خود شامل حال خواہد فرمود۔ صبح و مسا وقت قبولیت دعا در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تشدد در خود به لبها ابیات تصنیف خود بمضمون التجائے صحت از
مجیب الدعوات و در جناب رسالتمآب و آل و اصحاب اظهارش
بآواز بلند و حزین با چشم گریان خوانده اشک از دست خود اعتقاداً
بر آبله می مالیدند۔ و ڈاکٹر ده دوازده روز هرچند جهت التیام زخم آبله
سعئ بلیغ نمود۔ صورت درستگی آن ندید۔ نهایت مشوش شده، روزے
وقت سہ پہر باطلاع گورنر با دو ڈاکٹران دیگر آمده باز سہ جانشتر
نموده از میل ریم آن پاک کرده مرهم تازه انداخت۔ و نواب صاحب
وقت میل کشی بمرتبه بیقرار شده بآواز بلند آه می کردند۔ و کرنل بارد هر
روز دو وقت پنج گھنٹه پیش مغرب حاضر شده هم کیفیت مقدمات
سرکار بزبان انگریزی عرض کرده بموجب حکم کاربند آن می شد۔

و نواب سیف الملک بهادر برائے عیادت اکثر به سہ پہر
آمده دو سہ گھڑی در حضور بوده، بعد آمدن کرنل بارڈ و ڈاکٹر در
حجرۂ خواهر کلان آمده حسب گفتۂ ایشان گوش بر گفت و شنید نواب
صاحب و کرنل بارد بهادر داشته از جواب و سوال آنها بخواهران اطلاع
میدادند۔ چونکه خود بدولت ازین معنی مطلع می شدند از همشیره قدرے
گران خاطر شده، مشورت از کرنل بارڈ بهادر موقوف نمودند۔ و ڈاکٹر
وقتیکه احوال روز افزونی بیماری بگورنر خبر داد، گورنر حکم کرد به ٹون میجر که در هفته
دو بار رفته خبر خیریت گرفته باشد۔ ٹون میجر موافق حکم گاهے بیازده
گھنٹه صبح و گاهے به پنج گھنٹه در کچهری کرنل بارڈ آمده بعد عرض اطلاع
با کرنل بارد باریاب حضور شده از طرف گورنر استفسار خیریت نموده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دریافت احوال کردہ می رفت۔

نواب صاحب وقت ملاقات میجر رومال شال بر سر پیچیدہ واز چادر ململ پوشش بدن نمودہ بدقت بسیار نشستہ سخنہا بزور و قوت می زدند کہ تا کماینبغی احوال بیماری و ضعف و بے طاقتی باو واضح نشود۔ واو بگورنر ظاہر ننماید۔ بعد رخصت میجر با حاضرین ہمیں مطلب مضمر خاطر خود اظہار فرمودہ می گفتند۔ اگرچہ من ایں فعل را مناسب وقت دانستہ بعمل می آرم اما لا حاصل کہ معالج مَن مِن وعن کیفیت افزائشِ بیماری وکاستگی مزاج مفصلاً گوش گذار گورنر می نماید۔ حکیم مطلق و شافی برحق از دار الشفائے حکمتِ کاملہ خود انشاء اللہ صحت کاملی عطا خواہد فرمود۔

الحاصل بیماری روز بروز در طوالت و لحظہ بلحظہ در تزاید بود۔ دریں معرکۂ محرم الحرام قریب رسید۔ بتاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر حکم شد کہ بمجرد رویت ہلال ماہ محرم علم حیدری موافق معمول نصب کنانند۔ ایشاں حسب الحکم بقانون و قاعدہ مقررے ہر سالہ حیدری علم بشب غرّہ ماہ محرم ۱۲۱۶ھ ہجری نصب کنانیدند۔ وخواہران از صبح تا وقت عصر پیش نواب صاحب بودہ، بعد ازاں جہت امورات عاشور خانہ ہاے خود بخانہ خود ہا می رفتند۔ وبتاریخ ششم ماہ ہمہ اسباب لنگر نواب صاحب تیار نمودہ، وقت سہ پہر نزد نواب صاحب آوردہ، ادائے منّت لنگر کردہ حسب معمول ہمراہ بہرام جنگ بہادر روانہ مکان حیدری علم نمودند۔ وسواریہائے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زنانہ نیز از خانۂ نواب سلطان النساء بیگم بمکان مذکور رفتہ نذر داشتہ فاتحہ خواندہ آمدند۔ وشب دہم تاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر را از حکم نواب صاحب بمکان حیدری علم رفتہ امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر و بہرام جنگ بہادر بر اہتمام روشنائی وغیرہ جلوس متعین ساختند کہ تا بازگشت علم ہمراہ باشند۔ و بیست وششم ماہ محرم نیز رسم سالگرہ خاص کہ بالا مذکور شدہ است، ہموں طور ادا نمودند۔ و خود بدولت در حالت بیماری بیقرار بودند۔

رنگے۔ وقتیکہ خبر بیماری نواب صاحب در نتہر نگر بنواب حسام الملک بہادر رسید، ایشاں معہ فرزند عزیز خود مظہر علی خاں بہادر با دوصد نفر جوانان بار و ترپ و پیادہ و دو توپ معہ بارود گولہ آں جہت احتیاط خود باندیشہ راہ زناں و بالیگراں کہ قطاع الطریقی می نمودند، واز نتہر نگر داخل مدراس شدند۔ و یک روز قبل از داخل شدن ایشاں در مدراس نواب صاحب بسبب خفقان از نصرت محل نقل نمودہ، بمحل خواہر کلان خود آمدند۔

روز دویم نواب حسام الملک بہادر جواناں وغیرہ را در مبارک باغ گذاشتہ خود معہ فرزند آمدہ نذر گذرانیدہ، از ملازمت نواب صاحب و دیگر برادراں و خواہراں مشرف و مستفیض شدند۔ واز حکم نواب صاحب در بنگلۂ قدیم خود فرود آمدند۔ و کرنل بارد از آمدن جواناں ہمراہی نواب حسام الملک بہادر مطلع شدہ، مخفی در حضور عرض کرد کہ فلاں حسب الایمائے نواب سلطان النساء بیگم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخیالات خام و لاحاصل بحیله اندیشه راه فوج با توپ ها همراه آورده در مبارک باغ داشته اند۔

خود بدولت از استماع دریافت این معنی از همشیره نهایت گران خاطر شده، روز دویم گفتند۔ اگرچه مرضی من ازین جا بجائے دیگر رفتن نیست که اکثر در بیماری ها دریں جا شفا یافتم۔ اما ڈاکٹر بسبب ناموافقت هوائے اینجا خود هم می گوید واز کرنل بارد هم عرض می کنانند که بالائے نصرت محل سکونت بهتر می نماید۔ هوائے آنجا نهایت موافق مزاج است۔ می خواهم فردا صبح بنصرت محل بروم۔ شما باید دستور سابق در آنجا بیانند۔

عرض کردند هر جا که جناب مناسب دانند مناسب است ما هم حاضریم۔ بصبح چهارده هم صفر ۱۲۱۶ هجری از محل خواهر کلان بنصرت محل تشریف فرمودند۔ خواهران و حکما و ملازمین بدستور گذشته در آنجا حاضر بوده علاج از ڈاکٹر میکنانیدند۔ دگورنر هم همیشه احوال مزاج از ڈاکٹر دریافت می کرد۔

شگفتگی گلدسته دویم در گلزار چهارم

از ۱۲۱۵ تا ۱۲۱۶ هجری

در بیان شدت بیماری و معالجات ڈاکٹران و تجویز و تحریر وصیت بنام تاج الامرا بهادر و آمدن خفگی منجانبین نواب سلطان النساء بیگم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نواب عمدۃ الامرا بہادر و داخل شدن فوج انگریز در باغ خاص
در حلت نواب صاحب ممدوح و سوال و جواب گورنر مدراس
از تاج الامرا بہادر و مسند نشینی امیر الہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ
بہادر در حلت تاج الامرا بہادر۔

چوں بیماری نواب صاحب روز بروز بطوالت می انجامید
و ڈاکٹراں ہر چند بہ نشتر و کارد حکمتِ خود بنا بر یش سعی بلیغ نمودہ
آمدند۔ اما بیماری انحطاط نمی پذیرفت۔ و دو وقتہ ریم و غلظت
از میل پاک و صاف میکردند۔ وقت میل کشی در حالت بیقراری
و آہ دل سوزی نواب صاحب کہ بعجز و الحاح از ڈاکٹر بزبان انگریزی
می گفتند۔ ہمہ حاضریں کہ پس حجرہ می نشستند، مانند ماہی بیقرار می
شدند۔ و مثل شمع جاں سوختہ اشک می ریختند۔ و ڈاکٹر ہر وقت
کلام طمانیت آمیز می گفت۔

روزے بعد رفتن ڈاکٹر در زنانہ مخاطب بخواہراں شدہ
یاس از زیست و عدمِ صحت از بیماری بصد افسوس بیان نمودند۔
نظر بر احوال ضعف و نقاہت و طوالت بیماری سیلاب اشک از
دریائے چشم جاری ساختہ بہ سخنان دلبری کہ حکیم مطلق از حکمت
کاملۂ خود شفائے کامل و صحت عاجل عطا فرمودہ سایۂ شما را بر
سر مایاں و دیگر ہوا خواہاں تا صد و سی سال دیرگاہ و سلامت
خواہد داشت، تسلی میدادند۔

رنگے۔ روز دویم وقت عصر کرنل بارڈ بہادر و سالار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر در خلوت طلبیدہ کیفیت بیماری خود و نا امیدی از زیست ظاہر ساختہ، بہ تجویز کرنل بارڈ بہادر بصلاح سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر یک قطعۂ وصیت نامہ بمضمون و عبارت استوار با داخلہ سالار جنگ بہادر و تقی علی خاں بنام تاج الامرا بہادر از دست خود زینت ترقیم فرمودہ، مہرِ خاص کہ پیش خواہر کلاں بود، بحیلہ طلبیدہ ثبت نمودہ روبروے حاضرین سپردہ تاج الامرا بہادر نمودہ با چشم نمناک ارشاد فرمودند۔ کہ اے جانِ پدر! و اے لختِ جگر! قادر متعال لایزال از فضل بیہمال خود ترا ازیں منصب و مراتب اقبال سرفراز فرمودہ است۔ باید کہ بدانائی و ہوشیاری بسیار سررشتۂ عقل مندی را از دست نہ دہند، و کاربند ہر کار بآئین مبین شوند، تا عنان اختیار ضبط و نسق دولت بدست آں نور چشم قائم باشد، کہ مقابلہ از شیرانِ فراست و ہوشمندی افتادہ است، و تجویز و مصلحت ہر امر با دوستاں و مشیران خود قبل بہرام جنگ بہادر و سالار جنگ بہادر و کرنل بارو بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر می نمودہ باشند۔ باقی کیفیت در وصیت نامہ مندرج است، از دیدن مفہوم خواہد شد۔ او تعالےٰ شانہ آں نور چشم را پیوستہ در حفظ و حمایت خود داشتہ از چشم زخم حاسداں محفوظ و مامون دارد۔

سالار جنگ و تقی علی خاں و میر اسد اللہ خاں را حکم فرمودند۔ کاغذِ وصیت نامہ از تاج الامرا بہادر گرفتہ بدیوڑی والدۂ ایشاں رفتہ از طرف من پیام دہند کہ خدائے عالم و عالمیاں از لطف رسول خاتم پیغمبراں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فرزند عزیز شما را از منصب ریاست ملک کرناٹک سرفراز فرموده، به شما مبارک و سازوار فرماید۔ واز فرزند خود چنانکه باید خبردار باشند۔ و رضا نواز خاں بخشی را طلبیده حکم فرمودند۔ اللہ تعالیٰ علی حسین را به منصب من قائم مقام نموده است۔ شما همیشه با چند نوجوانان خود شب و روز نزد علی حسین حاضر باشند۔ و بتاج الامرا بهادر حکم شد، از امروز شما نزد من شب و روز باشند۔ صبح و شام دو دفعه آمده احوال من دریافته بروند۔ بهادر موصوف ازاں روز بموجب تاکید کاربند شدند۔ و سالار جنگ بهادر و بهرام جنگ بهادر و تقی علی خاں بهادر و میر اسد اللہ خاں بهادر حسب الوصیت شب و روز در حضور تاج الامرا بهادر حاضر باشی می نمودند۔

در وقتیکه کیفیت وصیت نامه جا بجا اشتهار یافت نواب سلطان النسأ بیگم باستماع ایں امر از نهایت غم و غصه پیش سیف الملک بهادر بانواع و اقسام شکایت نواب صاحب نمودند۔ و گفتند که نواب صاحب از ما چشم گرداں شده، هیچ وعدهٔ خود از من وفا نه کردند۔ انصاف ایں وعده خلافی پیش قاضی حقیقی که صادق الوعد است بظهور خواهد آمد۔ سیف الملک بهادر جواب دادند۔ همشیرهٔ من ایں کلمات ناسزا بآں همشیره بالکل نازیبا است۔ پیش دیگرے ظاهر نکنند۔ که برائے شما قباحتے است نامناسب۔

نواب سلطان النساء بیگم همیشه از نواب صاحب پر دل بودند۔ وقت ملاقات گفتگوے که ازاں ملال خاطر بوده ظاهر نمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و نواب صاحب آں سخناں را دریافتہ بتجاہل عارفانہ می گذرانیدند۔

روزے بیگم صاحبہ گرانی خاطر را بایں طور اظہار ساختند کہ اگر بآں برادر از طرف ایں جانبہ شکے و شبہ در خاطر جا کردہ باشد خاصۂ خود را از دیگر جا تیار کنانیدہ تناول فرمایند۔ جواب فرمودند۔ از شما ہیچ ملالے و اندیشہ بخاطر نیست۔ و نمی دارم۔ شما عبث ایں خیالات بیجا را در دلِ خود راہ دادہ اند۔

ازاں روز برائے خاصہ خود در محل والدۂ تاج الامرا بہادر تقید فرمودند۔ و گاہے در زنانہ و اکثر در مردانہ تناول می فرمودند۔ اگرچہ بظاہر از طرفین گفت و شنید محبت آمیز می شد، اما در باطن فیما بین صورت ناخوشی پیدا بود۔ چونکہ نواب سلطان النسأ بیگم را بدریافت مخفی از حکما از زندگی ایشاں یاس کلی حاصل شد۔ ہمیشہ ہمراہ سرانجام خود اسباب و صندوقہائے سرکار کہ در علاقۂ ایشاں بود، بخانۂ خود روانہ می نمودند۔ ہر وقت بنمائش ظاہر گریہ و زاری می کردند۔

رنگے۔ چونکہ باہل حکومت فرنگ از سابق الایام ضبط و نسق ملک کرناٹک باختیار خود داشتن منظور بود۔ اما نمی آمد ہمیں بیماری را وسیلۂ آں نمودہ از ڈاکٹراں احوال مزاج نواب صاحب دریافتہ روز ٹون میجر موافق معمول بہت خبر خیریت در فتح چوکی آمدہ ہمراہ کرنل بارد باریابی حضور مشرف شدہ، از کرنل بارد چند مقامات مخفی دریافتہ چیزے تجویز ہم نمودہ رفت۔ و ہمہ روز کرنل بارد مصلحتاً وقت مغرب نزد نواب صاحب حاضر شدہ، باخفا عرض کرد کہ شنیدہ ام نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سلطان النساء بیگم صورت بیماری جناب دیده از زیست مایوس شده
در دیوان خانه رئیس الامرا بهادر از دو سه روز به بتقریب عملیات
صحت جناب قریب صد کس مسلح جمع آورده اند۔ وحسام الملک بهادر
نیز حسب الطلب سلطان النساء بیگم فوج کثیر با توپ و بارود و گولہ
و آلات حرب از نتهر نگر ہمراہ خود آورده، در مبارک باغ داشته
اند۔ دریں صورت معلوم نیست که چه فساد برپا خواهند کرد۔ غلام اطلاعاً
عرض نمود۔ نواب صاحب ازیں خبر فتنه اثر خیلے متردد شده ارشاد
فرمودند۔ دوست من فکر ایں چه باید کرد۔ عرض نمود که در عقل ناقص
غلام می آید که از کومپنی قدرے فوج طلبیده جا بجا در باغ تا صحت جناب
پهره و چوکی بدارند که مصلحت وقت ہمین است۔ بفضله بعد صحت
حضور روانه خواهند شد۔ نواب صاحب بتامل بسیار جواب دادند۔ ایں
صلاح قرین مصلحت نمی دانم که فوج انگریز طلبیده در باغ بدارم۔
عرض نمود که جناب دریں تجویز اندیشه نه فرمایند که ایں تجویز خیلے معقول است،
و قباحتے نمی دارد۔ بلکه برائے مفسداں و فتنه انگیزاں بسیار مناسب
وجهت حضور و صاحبزادهٔ بلند اقبال ہم امن و آرام است۔
لاچار فرمودند۔ آنچه شما مناسب دانند، بعمل در آرند۔

روز دویم که شانزدہم صفر ۱۲۱۶ھ ہجری بود صبحے کرنل بارد
حاضر شده احوال مزاج حضور دریافته مجدداً حکم آوردن فوج انگریز
در باغ گرفته بباغ گورنر رفته تقید فرستادن فوج نموده خود
مراجعت کرده، بر دروازهٔ باغ خاص آمده تاکید کرد که فوج از کومپنی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سپہرداران از حکم نواب صاحب داخل می شود، ممانعت نکنند۔ و فوج کہ از سہ چہار روز در باغ گورنر تیار بود عقب کرنل بارد کرنل مکلین با دو فیل بار خیمہ ہا و چند توپ و باروت و گولہ وغیرہ اسباب حربی و طوق و زنجیر و دہ پانزدہ میانہ معہ دیگر سرداران کہ کرنل بارڈ تا فتح چوکی رسیدہ بود، وقت دہ گھنٹہ داخل باغ خاص شدہ بر دروازۂ فتح چوکی حاضر گردیدند۔

نواب صاحب از آمدن فوج بسیار مشوش شدہ، زبانی کرنل مکلین بعد سلام پیام دادند کہ بہرام جنگ بہادر و سید رضا نواز خاں بخشی ہر جا کہ گویند، پہرہ شما ہمراہ پہرہ سرکار من بدارند، و تقید کنند بقضیہ و فساد و ہر کس کہ جوانان پہرہ سرکار ممانعت آمد و رفت نماید، تابع آنہا باشند، و ہر کرا جوانان سرکار ریش کنند اینہا ہم نمایند۔ و بہرام جنگ بہادر و سید رضا نواز خان بخشی حکم شد کہ گورنر صاحب ازاہ مہربانی ہمراہ کرنل مکلین فوج از کوئینی برائے احتیاط چند امور فرستادہ اند۔ من ہم بکرنل مذکور ایمائے بعضے مقدمات نمودہ ام۔ شما ہم نزد او رفتہ خیمہ ہائے ہمراہی فوج را روبروے صحن حویلی قدیم کہ متصل دروازہ کلاں باغ است نصب کنانند۔ و حویلی قدیم را زود تر درست کنانیدہ کرنل مکلین را در انجا فرود آرند، و یک کات کمپنی بر دروازۂ کلاں و بر دیگر دروازہ ہائے باغ دو پہرہ جوانان کمپنی و بر دروازہ نصرت محل کہ سمت دیوڑی ہمشیرہ کلاں است چہار پہرہ جوانان کمپنی و بر دیوڑی فتح چوکی یک کاٹ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جوانان کمپنی با یک پہرہ سرکار باید داشت۔ و توپہا وغیرہ پیش خیمہ ہائے فوج بدارند۔

بعد از اجرائے ایں احکام خیر انجام و بند و بست آں کہ تا بمغرب سرانجام یافت۔ حکم دیگر بکرنل بارد شرف صدور یافت کہ بھتہ فوج کمپنی موافق قانون از معرفت تقی علی خاں یومیہ پیش کرنل مکلین باید فرستاد۔ و شما ہم خبرگیران جمیع امورات آنہا باشند۔ چونکہ خبر آمدن فوج درباغ شہرت یافت، تمامی عالم در ہراس و فکر مشوش اند۔ و ہمشیرگان حضور نیز از داخل شدن فوج باسباب حربی و محبوسی مطلع شدہ، در حضور نالاں و گریاں عرض نمودند۔ اللہ تعالیٰ سایۂ جناب را بر سرما تا صد و سی سال سلامت و قائم دارد کہ بہمہ وجوہ وسیلۂ مایاں اند۔ اما موجب آمدن فوج انگریز درباغ معلوم نگردید۔ نواب صاحب با چشم پُر اشک بہ تسلی ایشاں پرداختہ فرمودند۔ ہراساں نشوند۔ شنیدہ شدہ است کہ درایں ملک پالیگار وغیرہ از راہ سرکشی چیزے خبرگی اختیار نمودہ، جا بجا فتنہ و فساد می نمایند۔ بنابراں گورنر مدراس از راہ مہربانی و خیرخواہی برائے احتیاط ما فوج از کمپنی روانہ نمودہ است، خاطر جمع دارند، ہیچ اندیشہ بخاطر ہا راہ ندہند۔ خواہراں بہ نہایت درد و الم گریہ و غم خود ہا را بر پائے برادر انداختہ دعاہائے صحت بانواع و اقسام کردہ مرخص شدند۔

الحاصل چونکہ بیماری قدم بقیام و تزاید خود قائم کرد،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قوت و طاقت و صحت از بدن روگرداں گردید۔ ہر چند ڈاکٹراں بمعالجات گوناگوں متوجہ حال بودند اما ہیچ علاجے موثر و مفید نمی شد۔ شب و روز از درد سوزش بیقرار و بیتاب بودند۔

روزے تاج الامرا بہادر را طلبیدہ بعد چندیں سخنان نصیحت آمیز ارشاد فرمودند کہ فرزند امیر، در مزاج بسیار عزبت میدارد۔ باید کہ ہمیشہ با خود داشتہ، خبرگیران او باشند، و طعام ہمراہ خود بخورانند، و از خود جدا نسازند، و بر ہمہ کار از دانائی و ہوشیاری کاربند شوند و ہر یک رو بہ دوستی و مروت مرعی دارند۔

تاج الامرا بہادر بموجب وصیت پدر عظیم الدولہ بہادر را با خود داشتہ مراتبات مروت بجامی آوردند۔ و ہمشہ دو وقت برائے خبر خیریت پدر خود با جوانان بار و چوبداراں و سید رضا نواز خان بخشی و گاہے با تقی علی خاں بہادر و سالار جنگ بہادر پیش پدر آمدہ دو سہ گھڑی نشستہ می رفتند۔

رنگے۔ چونکہ بیماری بدرجۂ کمال رسید و تاب و طاقت برداشت و سوزش بسیار درد آبلہ آمدہ، و اکثر صبحے ابیات دعائیہ التجائے صحت و تندرستی خود از شافی مطلق، حکیم برحق در تنہائی بآواز بلند و محزوں بر بالائے بام سکونت خاص خود خواندہ یکصد و بست و یک بار استغفار گفتہ بعدہ لفظ "توبہ" "توبہ" چند مرتبہ بر زبان خود آوردہ "العفو" "العفو" با چشم گریاں ارشاد می فرمودند کہ آواز الحاح و زاری بزیر بام می آمد کہ حاضرین ازاں آواز درد ناک غمگین می شدند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وافسوس می نمودند۔ وہرگاہ مولانا عبد العلی صاحب و سیّد شاہ کریم اللہ صاحب و شاہ محمود صاحب سادی برائے عیادت می آمدند، ازیں ہا بانکسار تمام التماس برائے دعائے صحّت کردہ می فرمودند کہ حالت من بسیار تباہ است، صورت زندگی معلوم نمی شود۔ وآں ہر سہ بزرگاں ہمہ شنیدہ از سخنان تسلی بسیار بحضور تسلّی وطمانیت دادہ می گفتند کہ حضور مشوش نہ شوند۔ اللہ تعالیٰ حکیم مطلق وشافی برحق از دارالشفاء قدرت خود شفا عطا خواہد فرمود۔ او تعالیٰ شانہ جناب عالی را تا یکصد وسی سال باصحت و عافیت وسلامت خواہد داشت۔ اما ایں تصدیع بیماری دو روزہ است۔ نخواہد ماند۔ قولہ تعالیٰ فان مع العسر یسراً انّ مع العسر یسراً گفتہ، و چند آیات شفا از کلام مجید خواندہ بر حضور دم کردہ مرخص گردیدند۔ وجناب نواب صاحب باز ہموں وقت مولانا صاحب را یاد فرمودہ، نزد بالین خاص خود نشاندہ، ہر دو دست مولانا را بر سر و چشم خود داشتہ، می فرمودند۔

"ایں پیر غلام موسوم بغلام حسین است کہ حضرت والدۂ ماجدۂ ایں پیر ضعیف تیمنًا بسبب برآمدن استخارۂ نام مذبور رشتہ وہم جناب نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ موسوم بغلام ولی فرمودند۔ مگر مردمان نافہم بر بودن نام غلام حسین ونیز از باعث استاد گردیدن حیدری علم در عشرۂ محرم در علاقۂ سرکار ما دیدہ مذہب ورویہ مارا خلاف رویۂ آبا و اجداد من دانستند کہ حقیقتش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آنست و علم مذکور برادر عزیزم نصیر الملک لالو میاں در عمارت باغ مسکن ما از مرضی من تا زمان دولت حضرت نواب صاحب قبلہ جنّت آرامگاہ بعشرۂ محرم نصب می نمودہ آمدند۔ و اینجانب نیز خبرگیراں بودہ، با روشنی و تجمل بشب عشرہ حیدری عَلَم را بر ہودج فیل بہ گردش می آورد۔ و دریں حکومت ما کہ علم مبارک مذکور را بپاس ہمشیرۂ کلاں در حویلی قدیم روبروئے دروازۂ باغ کلان خاص جا دادہ با روشنی بسیار در عشرۂ محرم استادکردن حکم دادم۔ و ہمشیرۂ کلاں نیت و منت لنگرہا و اینجاب و محلات وغیرہ در آنجا آمدہ نمودند۔ و اگر دریں امر اینجانب از علمائے دیں از باعث آں چیزے قصور ایمان می دانست، خدا علیم است یک لمحہ بآں طرف متوجہ نمی شدم۔ حالا دریں وقت روبروئے آں حضرت اقرار بدل می کنم۔ خدائے لاشریک گواہ است۔ من بر مذہب پدر خود قائم ام۔ چوں مرا یقین کلی است ازیں بیماری مہلک جاں بر نہ خواہم شد کہ روز بروز بیماری در تزاید و ہمیشہ در ضعف گرفتار و طاقت امروز فردا نمی باشد، و مرضی الٰہی ہم چنیں است۔ ؎ رضینا برضاء اللہ و ازاں قبلہ توقع دارم بوقت اخیر ما آنحضرت تشریف آوردہ، و نام باری تعالےٰ و محبوب او مرا تلقین فرمودہ، از علیم اللہ شاہ صاحب سورۂ یٰسین خواندہ و بعد آسانی روح بدستور رویۂ آبا و اجداد من اسباب سفر آخرت کنانیدہ از عذاب آخرت نجات نمایند۔

و مولانا صاحب با چشم پر نم بیروں آمدہ روبروئے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

امیرالدولہ بہادر و افتخارالدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ بہادر و میر اسداللہ خاں بہادر وغیرہ مِن وعن اظہار نواب صاحب ظاہر ساختند۔ روز دویم ڈاکٹر ہم از علاج خود مایوس شدہ واز زندگی نواب صاحب ناامید گردیدہ پیش کرنل بارو کیفیت از دریافت حال حضور امروز معلوم می شود کہ آں آبلہ بالکل التیام پذیر نیست بلکہ تا جگر سرایت نمودہ مہمان دو سہ روز اند۔ افسوس محنت مفت ضایع و ناچیز گردید کہ بسیار توقع داشتہ بودم۔ کرنل بارو از زبانی ڈاکٹر شنیدہ خیلے مضطر و مشوش شدہ، سالار جنگ بہاد و تقی علی خاں را ہمراہ گرفتہ در فتح چوکی نزد تاج الامرا بہادر رفتہ کیفیت زبانی ڈاکٹر عرض کردہ، در مشورت خود ہا در بندو بست چند امور پرداختند۔

دو سہ روز در ہمیں حالت اضطرار گذشت۔ بشب سیوم ربیع الاول ۱۲۱۶ھ ہجری مقدسہ کہ شب چہارشنبہ بود بیقراری بمرتبہ تمام عاید حال گردیدہ نوبت حالت نزع رسید۔ حکیم احمداللہ خاں و دیگر چند حکما با تمامی اہل کاراں و اہل قرابت از مغرب تا صبح درانجا حاضر بودند۔ ہر آن و ہر لحظہ بدریافت مزاج از نبض و حالت ظاہر متوجہ بودند۔

رنگے۔ چونکہ آفتاب عالمتاب صبح سیوم ماہ مذکور از عالم بیتابی و بیقراری غم واندوہ ایں الم پردہ حجاب از رخ برکشیدہ و سینہ سحر دریں حزن و تالم چاک گردیدہ سالار جنگ بہادر از

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکیم تاج الامرا بہادر مولانا صاحب و شاہ غلام اللہ صاحب، و دیگر مشایخین را طلبیدہ حاضر حضور کردند۔ کہ در اذکار قال اللہ و قال الرسول مشغول باشند۔ تا گوش و زبان نواب صاحب ازیں جواہر آبدار قیل و قال ایمان مزین و بہرہ اندوز دارین شود۔ و افتخار الدولہ بہادر نیز از خیر خواہی و محبت دلی تلاوت سورۂ یٰسین می کردند۔ چونکہ آواز یٰسین خوانی بگوش خواہران نواب صاحب رسید، شور گریہ و زاری از زنانہ بلند گردیدہ، تاج الامرا بہادر را ایں معنی ناگوار خاطر شدہ، در زنانہ پیش عمہ ہا آمدہ بتعدی تقید کردند و گفتند۔ کہ مردانہ بسیار قریب و نواب صاحب در حالت غش اند۔ ایں فغان و گریہ مناسب نیست کہ آواز گریۂ شما ہا بیروں می آید۔ بروند بخانہ ہائے شما۔ نواب سلطان النسأ بیگم وغیرہ بریں کلمات درشت حکومت ناخوش شدہ ہموں وقت سوار گردیدہ، بخانہ ہا روانہ شدند۔ و ہر آن خبر گیری برادر خود می نمودند۔

حکیم احمد اللہ خان و دیگر حکما کہ لحظہ بلحظہ متوجہ نبض بینی بودند، دراں حال از سالار جنگ بہادر وغیرہ اظہار کردند۔ افسوس صد افسوس کہ نوبت نواب صاحب بیک دو ساعت رسیدہ است۔ ڈاکٹر پیش از ہفتہ از علاج خود مایوس گردید۔ یک ماہ قبل ڈاکٹر دست از علاج می کشید۔ ما یاں علاج میکردیم۔ ایں ہم خوبی قسمت ما دولت خواہاں بے نصیب کہ ہمچو رئیس مستقبل از دار فنا بہ سفر دار بقا پا در رکاب است۔ و نواب صاحب از صبح تا سہ چہار گھڑی روز بلند شدہ در حالت نزع بودند۔ بعد ازاں با فاقہ آخری مثل چراغ صبح کہ دم آخر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روشن تر می شود، از خواب نزع بیدار شده بآواز بلند گفتند که این شور و غوغا و کثرت ہجوم مردماں نزد من برائے چیست۔ از من دور شوند و بیرون روند۔ ہمہ ہا یک یک بیروں آمدند۔

بعد دو سہ گھڑی محمد معصوم و محمد روشن حاضران حضور ما باضطراب تمام آمده، مولانا صاحب و سالار جنگ بہادر را خبر دادند که وقت نواب صاحب بسیار قریب است۔ باستماع این معنی بہادر مذکور و مولانا صاحب با حکیم احمد اللہ خان نزد نواب صاحب آمده احوال از نبض دریافته ہمہ ہا را حکم آمدن نزد حضور دادند۔ علیم اللہ شاه صاحب وغیره نیز جمع آمده، بتلاوت آیات و سورۂ قرآن مجید مشغول شده، و امیر الدوله بہادر و افتخار الدوله بہادر و بہرام جنگ بہادر باندیشه عتاب حضور نیامدند۔

دریں عرصه کرنل بارد مع ڈاکٹر حاضر گردیده خواست که نبض به بیند، مولانا صاحب معرفت سالار جنگ مانع شدند که این وقت تناضی ڈاکٹراں غیر مناسب۔ سالار جنگ بہادر نزد کرنل بارد و ڈاکٹر رفته بطورے فہمانیدند۔ ہر دو از نصرت محل فرود آمدند۔ و نواب حسام الملک بہادر به نصرت محل تشریف آورده با امیر الدوله بہادر و افتخار الدوله بہادر و بہرام جنگ داخل تنبیی نواب صاحب شدند حکیم احمد اللہ دست از نبض برداشته، بآواز حزیں و بلند و غمناک انا للہ و انا الیه راجعون گفته برخاستند۔ بمجرد رسیدن این صدائے جاں فرسا بگوش مصیبت زدگان واده ستم شور طوفان درد و الم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از سطح زمین تا بفلک نیلی پوش ایں غم و ماتم بلند گردید۔ و در تمامی محلات و خانہ بخانہ و کوچہ و بازار و شہر بشہر شور محشرے برپا بود۔ و جناب حسام الملک بہادر معہ خواہرزادگان گریاں پیش بالین میت آمدہ در آہ وزاری بودند۔ دریں اثنا تاج الامرا امیر الملک بہادر حاضر آمدہ بر پائے جناب معلّٰی از بسیار غم و الم افتادند۔ و معلّٰے الیہ بہادر ممدوح را از پا برداشتہ بغل گیر نمودہ باتشفی بسیار در فتح چوکی مکان نشستگاہ او نشاں آوردہ ازو مرخص یافتہ، معہ خواہرزادگان با چشم گریاں در محل ہمشیر کلاں تشریف فرما شدہ باہر سہ ہمشیرہ و ہمشیرہ زادیاں وغیرہ گریہ وزاری کردہ ہریک را خاطر تسلی فرمودہ، بر بنگلہ سکونت گاہ خود رفتند۔

و بعد از یک دو ساعت کرنل مکلین کمندیر باغ بموجب حکم گورنمنٹ چند پہرہ جوانان با ہمراہ گرفتہ بر ہر دیوڑی محلات و دروازہ ہائے باغ افزودی جواناں بہریک جا داشتہ بہریک جا داشتہ بند و بست ہمہ جا کردہ در قید و حکومت خود آوردہ روانۂ عمارت خود گردید۔

و تاج الامرا بہادر کہ بہرام جنگ را یاد کردہ حکم نمودند۔ برائے تجہیز و تکفین پدر امجد خود حکم کردند کہ از کرنل بارد بہادر سہ ہزار روپیہ بزودی گرفتہ بشراکت مولانا عبد العلی صاحب قبلہ ہمہ مہیا ساختہ صندوق میت حضور را ہمراہ حافظ احمد خاں با تجمل بسیار روانہ نتہر نگر سازند۔ و حسب الحکم بہرام از کرنل مذکور مبلغ مذکور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہمدست کردہ باتفاق حضرت مولانا صاحب وغیرہ علمائے دین در
غسل وکفن مشغول شدند۔ اما بسبب چند سوال وجواب ردوبدل
فیمابین نواب سلطان النسأ بیگم وتاج الامرا بہادر بمعرفت میر اسداللہ
خاں بہادر حال در مقدمہ روانہ کردن صندوق میت از دروازۂ
کمانی علاقہ نصرت محل سمت دیوڑی بیگم صاحبہ معز الیہا بود،
برائے انفراغ از غسل وغیرہ میت یک دو گھڑی روز باقی ماند۔ واز
عدم رضامندی بیگم صاحبہ معلے الیہا درباب اجازت دروازۂ کمانی
نصرت محل کہ صندوق مذکور را با غلاف و شامیانہ وحفاظاں در دالان
محل مزبور روبروے دروازۂ کمانی مذکور تمام شب درانجا گذاشتہ
بروز دیگر وقت دو گھڑی روز بلند شدہ با جماعت کثیر در صحن
نصرت محل نماز میت ادا کردہ، بموجب حکم تاج الامرا دیوار
عقب محل مزبور شکستہ ازاں طرف صندوق میت با تجمل و
شوکت وجلوس ریاست بہ ہمراہی حافظ احمد خاں روانۂ نتہر نگر
نمودند کہ وقت برداشتن صندوق میت توپہائے منٹ گن موافق
تعداد سنِ شریفش کہ پنجاہ وشش سال بود بر قلعۂ مدراس وجہازات
سرگردید۔ وحکم گورنر مدراس بہ کمندیر آنجا ارقام یافت کہ صندوق
میت حضرت نواب بندگان عالی نواب عمدۃ الامرا والاجاہ ثانی ازینجا
روانہ آنجا گردید۔ باید کہ با فوج تا مدفون گاہ رسانند۔ چنانچہ
بہ نتہر نگر بہ ہمہ قلعجات ملک توپہا سری شدند۔ نظم تاریخ
نواب عمدۃ الملک صاحب کرم۔ چوں جاں بحق سپرد وجہان فنا بہشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دل می نمود فکر سنش گفت ہاتفم تاریخ سال رحلت او شد در بہشت
۱۲۷۶ھ ۱۶

رنگے۔ بمجرد روانہ شدن صندوق میت نواب صاحب غفراں مآب مسٹر ویب و کرنل مکلین در فتح چوکی بکچہری کرنل بارد آمدہ تاج الامرا بہادر جہت حاضر شدن خودہا اطلاع نمودند۔ دراں وقت تاج الامرا بہادر با امیر الدولہ و افتخار الدولہ بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ و بہرام جنگ و میر اسد اللہ خاں و تقی علی خاں وغیرہ در دالان فتح چوکی روبروے نصرت محل با درد والم نشستہ بودند۔ کرنل بارد معہ مسٹر مکلین و مسٹر ویب داخل حضور شدہ اولاً تعزیت از طرف خودہا و گورنر ادا نمودہ گفتند کہ ارادہ لارڈ صاحب بعد از فاتحہ سیوم در خیمہ ہاے کہ روبروئے دروازۂ آہنی باغ واقع است حاضر شدہ، از شرف ملازمت مشرف شوند۔ تاج الامرا بہادر بتفکر تمام جواب دادند۔ من در غم والم پدر خود مبتلا ام۔ الحال جواب شما نمی توانم کہ بدہم۔ ازیں جواب مرخص شدہ بکچہری کرنل بارد آمدہ در تجویز بودند تاج الامرا بہادر از مردان حاضرین خود فرمودند۔ پیام ملاقات گورنر کہ از حیلہ تعزیت بمن آمدہ است دریں بسیار قباحات مستور اند۔

افتخار الدولہ بہادر و سالار جنگ بہادر و چند حاضرین از تاج الامرا بہادر مرخص شدہ در کچہری کرنل بارد آمدند۔ کرنل بارد روبروے آں سرداراں از افتخار الدولہ بہادر اظہار کرد کہ ویب صاحب و مکلین صاحب از مرضی گورنر صاحب ایما کنند کہ اگر نواب صاحب از فاتحہ سیوم فراغت یافتہ بعد از ملاقات گورنر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صاحب ارادہ جلوس نمایند، بہتر دریں امر موجب صلاح دولت است، وسوائے ایں غیر مناسب۔ سالار جنگ بہادر جواب دادند۔ ما یاں غلام سرکاریم۔ آنچہ بسماعت ما در رسد، بعرض حضور خواہم پرداخت۔ آئندہ حضور مختار اند۔ مصرع

صلاحِ مملکتِ خویش خسرواں دانند

نواب عمدۃ الامرا بہادر بعد فاتحہ سیوم نواب صاحب جنت آرامگاہ بے استصواب و اطلاع گورنر بر مسند ریاست جلوہ افروز نشدہ بعد از فاتحۂ زیارت پدر خود بجائے پدر شدہ رونق بخش مسند ریاست شدند۔ شاید ایشاں ہم بہماں قانون مقرر کاربند خواہند شد۔ ما خیر خواہان دولت را دریں امر مجال لب کشائی نیست۔ اگر گورنر صاحب بعد جلوس مسند نشینی سلسلہ جنبان سوال وجواب خود شوند، امکان دارد۔ مسٹر ویب ظاہر کرد کہ چند کواغذات مہری و دستخطی نواب صاحب غفراں مآب خلاف مضمون ترٹی از جائے بگورنر کونسل بنگالہ رسیدہ و از انجا برائے دریافتش در گورنر کونسل مدراس بعین بیماری نواب صاحب آمدہ۔ اگر نواب صاحب ازیں بیماری شفائے یافتند البتہ دریافت و بازپرس ایں کواغذات کردہ، در عوضش ملک کرناٹک در ضبطی کونپنی می آوردند۔ الحال برائے سوال وجواب ایں مقدمہ از فرزندان ایشاں نمودہ برضامندی طرفین ترٹی تازہ بقول و قرارات جدید از ایشاں گرفتہ مسند نشینی خواہند نمود۔ اگر بے مرضی گورنر کونسل عمل خواہند کرد، بسیار قباحات در پیش خواہند آمد۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کرنل بارو و سالار جنگ بہادر ازیں گفتگو در حیرت ماندند۔ افتخار الدولہ بہادر بمسٹر ویب متوجہ شدہ، جواب دادند کہ آں صاحب را در حق نواب صاحب ایں کلمات خیلے نامناسب و ضبطی ملک در کمپنی حین نواب صاحب غفراں مآب از جملۂ غیر ممکنات بود، از شما ہا ہیچ نمی شد کہ نشو و نمائے اہلِ فرنگ دریں ملک باعث عنایات نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ است۔ پس در غیبت اوشاں ایں سخنان ناسزا است۔ و بر مسند نشینی پدر خود فرزند قائم مقام را احتیاج حکم گورنر کونسل نیست۔

مسٹر ویب بہ نہایت تندی مزاج بآواز بلند جواب داد۔ خانصاحب ایں مقدمہ مقدمۂ ملک و ریاست است۔ صاحب کہ دریں گفت و شنید دخل دادن غیر مناسب۔ ما دانیم و کار ما دولت لورثیت نیست۔ مصرع

ہر کہ شمشیر زند سکہ بنامش خوانند

کرنل بارڈ و تقی علی خاں و سالار جنگ بر خاستہ بحضور تاج الامرا بہادر ہمہ کیفیت ردو بدل مذکور عرض نمودند۔ تاج الامرا بہادر ازیں قصّہ و خبر متردد و متفکر شدہ، بہ تجویز رائے خود بتاریخ ششم ماہ ربیع الاوّل ۱۲۱۶ھ ہجری روز شنبہ در فتح چوکی مخفی از دست سالار جنگ بہادر و بہرام جنگ و تقی علی خاں و میر اسد اللہ خاں و امثال آں قریب سی کس نذر گرفتند۔ و عنایت نامہ جات بحالی و استقلالی عاملان ملک کرناٹک نویسانده، از مہر و بیض خود مزین ساختہ، بسپہل واک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روانہ نمودند۔

بوقت اجرا وانصرام احکام عنایت نامجات نویسی جناب جناب نواب عظیم الدولہ بہادر شریک مجلس بودند۔ ازاں جا بدیوانخانۂ رئیس الامرا بہادر آمدہ، ہمہ روداد آنجا باخفا از رئیس لامرا بہادر ظاہر ساختہ رفتند۔ چونکہ نواب سلطان النساء بیگم وغیرہ ازیں اخبار ناخوشگوار مطلع شدند، تاج الامرا بہادر را قابل ریاست ندانستہ، در تجویز نوشتن خطوط بگورنر کونسل دربارۂ نارضامندی خود ہا واہل خاندان از بیعت ایشاں وعدم نسلیت ایشاں مستعد شدند۔

روز دویم تاج الامرا بہادر بعد فاتحہ زیارت پدر خود بوقت نہ گھنٹہ روز بلند شدہ بر سکھساون نواب عمدۃ الامرا بہادر سوار شدہ با چند جوانان بار واردلاں وباندارا والغوزہ معہ سالار جنگ وبہرام جنگ ومیر اسداللہ خاں و دیگر چند ارکان در دیوان خانہ کلس محل آمدہ از چند کس نذر گرفتہ دو سہ ساعت نشستہ بہ بہرام جنگ وسالار جنگ حکم درستگی وآراستگی دیوان خانہ کلاں ونویسانیدن افراد شقہ ہائے دعوت جلوس مسند نشینی بروز جمعہ دہم شہر ربیع الاول سنہ الیہ نمودہ سوار شدہ بفتح چوکی آمدند۔

در حال کرنل مکلین ازیں کیفیت مطلع شدہ بر در دیوان خانہ کلاں آمدہ از بہرام جنگ و سالار جنگ مستفسر شد کہ نواب صاحب دریں جا برائے چہ آمدہ بودند؟ و چہ حکم کردند کہ آنہا جواب دادند۔ از روز انتقال پدر خود کہ یکجا نشست داشتند در مزاج قدرے خفقان پیدا کردہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برائے دفع آں دریں جا آمدہ دو سہ گھڑی تشریف داشتہ رفتند۔ پرسید کہ برائے آراستگی دیوان خانہ و نوشتن رقعات دعوت جلوس مسند نشینی حکم نمودہ اند۔ گفتند۔ دریں باب حکم کردن ضرور نیست وتا حال از غم والم پدر خود متوجہ سرانجام مسند نشینی نشدند۔ بفضلہ یقین است امروز فردا خواہند فرمود۔ پس مارا لازم و ملزوم است۔ کہ پیش از حکم ایشاں ہم اسباب واساس جلوس مہیا دارند۔ ہر وقت کہ مرضی مبارک باشد ما دولت خواہاں تابع امر خداوند نعمت خود خواہم بود۔

کرنل مکلین ازیں معنی ہا مفصل بگورنر کونسل اطلاع نمودہ از حکم گورنر کونسل فی الوقت کاٹ ہا آوردہ بر دیوان خانہ کلس محل جابجا پہرہ گذاشتہ تقید نمود کہ کسے از علاقہ داران سرکار را دریں جا آمدن ندہند۔ و ازانجا بر دروازۂ فتح چوکی و نصرت محل و دیوڑی والدۂ تاج الامرا بہاد آمدہ، درانجا نیز پہرہا قائم کردہ، از زبانی کرنل بارد بتاج الامرا پیام داد کہ فردا لاٹ صاحب برائے ملاقات نواب صاحب بخیمۂ خود کہ در باغ خاص متصل دروازہ آہنی است می آیند، جناب ہم تشریف فرمودہ ملاقات نمایند۔

تاج الامرا بہادر روز دویم بہ تجویز و مشورت کرنل بارد و بہ سالار جنگ وغیرہ خواہش گورنر بوقت ہشت گھنٹہ روز بلند شدہ بہ تشین تمام با اسباب سواری مثل مورچھل و آفتاب گیری و الغوزہ روانہ بخیمۂ گورنر شدہ سالار جنگ وغیرہ در یک خیمہ علیحدہ گذاشتہ خود بخیمۂ گورنر رفتہ، تا یک گھنٹہ ہم کلام بودہ بدولت خانہ خود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تشریف آوردند۔

دریں اثنا خطوط نواب سلطان النساء بیگم بامور ہر اہلِ خاندان درباب نارضامندی خودہا از مسند نشینی و بیعت تاج الامرا بہادر گورنر کونسل رسید۔ و تاج الامرا بہادر دو سہ روز متواتر بطور ملاقات روز اول از گورنر ملاقات نمودند۔ چونکہ روز چہارم فیما بین ایشان و گورنر سوال و جواب خلاف مرضی یکدیگر بمیاں آمد، موافق عزد مرتبت ایشاں مرخص نشدہ، وریش و تنبور ہم از گاٹ ہائے آنجا موقوف کنانید کہ در کونسل تجویز مقرر یافت کہ تاج الامرا لیاقت مسند نشینی نمی دارد۔ فکر دیگر باید کرد۔

بہادر معلی بروز رخصت روز چہارم از بسیار آزردہ خاطری بخانہ خود آمدہ، از کرنل بارڈ و سالار جنگ بہادر اظہار نمودند۔ تا امروز گورنر و دیگر سرداراں عزت و حرمت من حسبِ مراتبِ جد و پدر من می نمودند۔ امروز بسبب اختلاف سوال و جواب یکدیگر در ملاقات و رخصت بسیار تفاوت نمود۔ از زندگی مرگ بہتر می دانم۔ بعد ازیں اظہار در محل والدۂ خود تشریف فرمودند۔

رنگے۔ چونکہ عظیم الدولہ بہادر از انتقال نواب عمدۃ الامرا بہادر شب و روز در حزن و ملال مبتلا بودند، تاج الامرا بہادر حسب وصیت پدر خود سررشتہ محبت و وداد از ایشاں موافق مرتبت ایشاں مرعی داشتند۔ دو وقتہ طعام بالاتفاق تناول می کردند۔ عظیم الدولہ بہادر نیز نظر بر اتحاد مودت قلبی شب و روز پیش ایشاں بود۔ محفل ہم کلامی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و ہم بزمی را از شمع یک جہتی روشن و نور آگیں می داشتند۔

نواب سلطان النساء بیگم از استماع موافقت عظیم الدولہ بہادر از تاج الامرا بہادر آمد و رفت بہادر معلےٰ در محل خود موقوف نمودند۔ بایں اندیشہ کہ شاید ایشاں اخبار تجویزات مایاں بتاج الامرا بہادر می رساند۔ بعد چندیں چونکہ عظیم الدولہ بہادر مقدمۂ ریاست بہ نیرنگی گوناگوں منقلب و تاج الامرا بہادر را دریں امر نہایت مشوش و پراگندہ خاطر دیدند۔ روزے از حیلۂ غسل جمعہ بخانہ خود آمدہ سکونت فرمودند۔ و روز شنبہ وقت صبح رو بروئے دروازۂ محل خود مشی می فرمودند کہ از فضل فضال لایزال و تائید جناب سید عالم صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم و بدستگیری دستگیر جہانی محبوب سبحانی صلوٰۃ اللہ علی جدہ و بحسن نیت روشن طینت و اجابت دعائے التجائے آں قدوۂ دودمان والا منزلت بدرگاہِ رب العزّت دفعتہً کرنل مکلین با چند جوانان اردلی کہ ہر روز بسواری اسپ در باغ میگردید، بر در دولت سرائے ایشاں رسید۔ چونکہ نظر کرنل مکلین بر نواب عظیم الدولہ افتاد، از مردماں دریافتہ معلوم کرد کہ ایشاں فرزند مدار الملک امیر الامرا بہادر اند۔ ہموں وقت بگورنر خبر داد۔ و گورنر از اول در سراغ جستجوئے ہم چنیں وارث مستقل نواب والا جاہ جنّت آرام گاہ بود۔ باستماع ایں خبر بشاشت اثر نہایت خوشحال شدہ، بکرنل مکلین حکم نمود کہ شما بسرعت سریعہ رفتہ بر محل سرائے ایشاں پہرۂ علاقہ خود داشتہ از طرف من سلام رسانند و بگویند۔ گورنر صاحب می خواہند فردا پس فردا آں صاحب را

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در خیمۂ خود طلبیده مشرف بملاقات شوند۔ کرنل مذکور بداں موجب کاربند شد۔

ونواب عظیم الدولہ بہادر ازیں پیام قدرے متردد شدہ مشوش بودند کہ ایں خبر بتاج الامرا بہادر رسید۔ بہادر معلے نصیحت پدر را یاد کردند کہ اکثر جناب پدرم ارشاد می نمودند کہ عظیم الدولہ را از خود جدا نسازند۔ شاید کہ صاحبان حکومت گورنر کونسل تجویز مسند نشینی بر ایشاں مقرر نمایند۔ ازیں خیال ترسیدہ، زبانی شیخ بابن نامی از دلِ خود بنواب عظیم الدولہ بہادر پیام دادند کہ حضرت من دو روز شد کہ از ملازمت خود مشرف نفرمودند۔ مضطرام زود تشریف آوردہ معزز فرمایند کہ ما باہم تناول نمائیم۔ دراں وقت نواب عظیم الدولہ بہادر در بندوبست پہرہ وغیرہ در محل سرائے خود بودند۔ رفتن آں جا مناسب ندانستہ جواب دادند۔ برادر من معاف فرمایند۔ من بالفعل در آنجا آمدن نمی توانم۔

و روز دویم بہفت گھنٹہ صبح کرنل مکلین یک سکھسا ون با چند جوانان پہرہ بار آوردہ، نواب عظیم الدولہ بہادر را سوار کردہ باعزت وحشمت بسیار در خیمۂ گورنر آوردہ و لاٹ کلو صاحب با مسٹر ویب و کرنل کلوس و چند سردارانِ دیگر استقبال کردہ، بمراتب رئیساں ملاقات نمودہ سوال و جواب مقدمہ ملک و مسند نشینی از ایشاں نمودند۔ نواب صاحب ہم ہمہ سوالات ایشاں را قبول فرمودہ جواب دادند۔ آنچہ مرضی لاٹ صاحب است من تابع مرضی ایشاں ہستم۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مصرع صلاحِ من بصلاحیست کاں صلاحِ شماست۔

بعد وسیلۂ خدا و رسول و در ظاہر بہ پناہِ اہل کمپنی آمدہ ام۔ و ہیچ اندیشہ نمی دارم۔ و آں شفیق بہر نوع کہ خواہند بندو بست امورات فرمایند۔ لاٹ صاحب و دیگر سرداراں نہایت مسرور شدہ بجمیع وجوہ خاطر جمع کردہ، بعزت تمام روانہ دولت خانہ ایشاں نمودند۔ و بہر ہر دولت سرائے ایشاں دو کاٹ جوانان بار متعین نمودند۔ لاٹ کلو صاحب در ملاقات دویم ظاہر ساختند کہ صاحبان گورکونسل تجویز نمودہ اند، جناب را چندے در باغ داشتہ بعد از بندو بست جزو کل و آراستگی دارالامارہ دیوان خانہ کلس محل جلوس نمایند۔ و تا تشریف داشتن آنجا یک کمپنی بارو ترپ سوار برائے حفاظت جناب و یک چارٹ چہار اسپی برائے سواری خاص متعین خواہد شد۔

نواب صاحب ازیں اخبار سراسر بشاشت و فرحت آثار مسرور شدہ، مرخص گردیدند۔ گورنر صاحب مبلغ خطیر برائے اخراجات ضروری ایشاں از خزانہ کمپنی فرستاد۔ نواب صاحب ازاں روز اول فاتحۂ نیاز جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلّم بدوازدہم ربیع الاول فرمودہ، بعد ازاں چند اسباب ضروریات درست و تیار کنانیدہ با محلات روانۂ امیر باغ شدند۔ و رفیقان پدر خود را طلبیدہ بسلک ملازمان خود منسلک فرمودند۔ و مہر خود بخطاب امیر الہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر از اطلاع گورنر صاحب خود متوجہ شدہ، در امیر باغ کندہ کنانیدند۔ و لاٹ صاحب از علاقہ کمپنی دیوان خانہ کلس محل را آراستہ کنانیدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شقہ ہائے دعوت جلوس بہ تمامی اہل خاندان و عمدگان از طرف گورنر کونسل نویسانیدہ، روانہ نمودند۔ و تاج الامرا بہادر و دیگر اہل خاندان ازیں اخبارات خیلے مشوش و متردد بودند۔

روزے نواب سیف الملک بہادر پیش از جلوس کہ باغ سکونت ایشاں عقب امیر باغ بہ نہایت قربت واقع است صبحے نزدِ نواب عظیم الدولہ بہادر آمدند۔ چونکہ خبر تشریف آوری ایشاں بنواب عظیم الدولہ بہادر رسید، باستقبال تا سکھساون بہادر معلی آمدہ در حویلی بردند۔ و نہایت عجز و انکساری نمودند۔ سیف الملک بہادر بر عجز و انکسار ایشاں خوشحال شدہ بسیار وعدہ ہائے ترقی عمر و اقبال دادہ فرمودند۔ اللہ تعالیٰ ایں ریاست خداداد بشما مبارک و سازوار فرماید۔ بفضلہ این دولت بطناً بعد بطن بر شما قائم خواہد ماند و دیگراں را دریں کار ریشہ دوانی محض فعل عبث و موجب بدنامی و سوائے انگشت نمائی چیزے دیگر حاصل نخواہد شد۔ و من اول از ہمہا معاش خود بوساطت شما خواہم گرفت۔ زیراکہ در استقلالی ریاست شما ہیچ شبہے و شکے نیست۔ مگر من ہم نظر ظاہراً براطاعت اہلِ قرابت شریک ایشاں خواہم بود، وگرنہ مرا بدنام خواہند کرد۔ و بروز جلوس ہم نخواہم آمد۔ معاف دارند۔ و چیزے راہ یاب خاطر نہ نمایند۔

نواب عظیم الدولہ بہادر بریں سخنان محبت و شفقت آگیں خیلے مسرور شدہ، عرض کردند۔ کہ دو گلاب پاش و پاندان و عطردان و چنگیر نقرہ و دو سہ خوان خلعتے ضرور است اگر از سرکار عنایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شود عین سرفرازی بعد از فراغت کار واپس خواہم فرستاد۔ قبول کردہ مرخص شدہ بباغ خود تشریف فرمودند۔ وہم اسباب مطلع ارسال نمودہ پیام دادند۔ ایں اسباب از آں شماست در کارخانۂ خود بدارند واپس نفرستند۔ نواب عظیم الدولہ بہادر ازیں عنایات بسیار شاداں و فرحاں شدہ متوجہ بندو بست امورات خود گردیدند۔

رنگے۔ الحمدُ لخالقِ البرایا
والشکر لواہبِ العطایا

چونکہ عروس صبح نوزدہم ماہ ربیع الاوّل ۱۲۱۶ھ یہ نقاب حجاب سیاہی شب از رخ پرنور خود برکشید، وعالمے را از پرتو جلائے خود جلا بخشید، آں آفتاب برج شرافت ونجابت، وگل سرسبد بوستان سخاوت، وشجاعت، نیّر فلک دولت وحشمت، گوہر دریائے ریاست وسلطنت منبع علم وحیا، مجمع جود وعطا، شرف خاندان والاجاہ، پشت وپناہ خلق اللہ، جناب امیرالہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر با زیور مرصّع ولباس فاخرہ از امیر باغ بوقت نہ گھنٹہ روز بلند شدہ، باتمامی سرداران گورنر کونسل وفوج انگریز وجلوس ریاست واجماع کثیر خلایق شوار شدہ، داخل باغ والامارۂ والاجاہی شدہ، بر مسندِ ریاست جلوہ افروز شدند۔

نظم:

چوں ایں مدار ملک وحشمت — صاحبِ کرم وعظیم دولت
دریذل وعطا چو ابرِ نیساں — والاحسب و بلند ہمّت
از حکمِ خدائے ہر دو عالم — بنشست بمسندِ امارت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تاریخ جلوس گفت ہاتف　　شد مالک مسندِ ریاست

بمجرد داخل شدن باغ در رونق بخشی مسند ۱۶ توپہائے ۱۲ تہنیت در باغ و قلعۂ مدراس و جہازات سر شدند۔ و ہمہ سرداران گورنر کونسل ادائے تہنیت نمودند۔ بعد ازاں از تمامی ملازمین حاضرین کہ ہزارہا جمع بودند، نذر گرفتہ از گورنر و دیگر سرداران متوجہ شدہ اول شکریہ توجہات آنہا از ایشاں فرمودہ، بسفارش اجرائے جاگیرات خاندان پردا ختند۔ جواب داد۔ تا حال کسے از اہلِ خاندان برائے نذر نیامدہ اند۔ باز چند ساعت انتظاری ایشاں می کنم۔ ببینم کہ کدام می آیند۔ و کدام نمی آیند۔ حسب الحکم بگورنر صاحب و دیگر سرداران و تمامی اہل مجلس عطر و گلاب و پاندان تقسیم نمودند۔ گورنر صاحب تا وقت انتظاری اہل خاندان نمودہ برخاست کردند۔ نواب صاحب ہمراہ گورنر صاحب و دیگر سرداراں جہت رخصت تا بدروازۂ دیوان خانہ برفتند۔

دریں اثنا امیر الدولہ بہادر و افتخار الدولہ بہادر با آفتاب گیری ہا متصل دروازۂ دیوان خانہ ملاقی شدہ بگورنر سلام کردند۔ مسٹر ویب قریب آنہا آمدہ گفت کہ شماہا بروقت جلوس مسند نشینی نواب کرناٹک چرا نیامدند۔ و حالا برائے چہ تصدیع کشیدند۔ افتخار الدولہ بہادر جواب دادند۔ نواب کرناٹک نواب عمدۃ الامرا بہادر بود۔ بعد ایشاں تاج الامرا بہادر فرزند ایشاں رئیس کرناٹک است۔ از طرف اوشاں دعوت بما نرسیدہ۔ مگر حسب طلب لاٹ صاحب حاضر شدہ ایم۔ مسٹر ویب بایمائے گورنر جواب گفت۔ بسبب نبودن فرزند از محل خاص بنواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

واظهار دارقام اہل خاندان کہ ولدیت ایشاں ہم باثبات نمی رسد،
صاحبان حکومت مصلحت وقت دانستہ، ازراہ الطاف و مہربانی
جناب نواب عظیم الدولہ راکہ نبیرۂ خاص نواب والاجاہ جنت آرامگاہ
است، برمسند جدامجد او قائم فرمودند۔ پس ہر کسے راکہ دوستی کمپنی
منظور باشد در دولت خواہی و اطاعت نواب کرناٹک خواہد نمود،
بجز استصواب نواب صاحب بمدعائے خود رسیدن غیر ممکن۔

افتخارالدولہ بہادر بترش روئی تمام چند سخنان درشت بمسٹر
ویب گفتہ روانہ شدند۔ وگورنر صاحب معہ سرداران اہل کونسل
رخص گردیدند۔ و بہ تجویز درگورنر کونسل قرار دادند کہ تابودن قیام
بنی با فتخارالدولہ بہادر۔ معاش مقرر نباید کرد کہ معاش اہلیۂ ایشاں
ایشاں بس است وحکم واحد دارد۔

رنگے۔ بعد چندے از جلوس مسند نشینی جناب نواب بیگم صاحبہ
مکانات و محلات کلس محل را بصرف ہزارہا روپیہ مرمت و تعمیر نمودہ، از
تشریف آوری خود زینت بخشیدند۔ و فوج کمپنی بعد از استقلالی کلی
نواب صاحب از باغ روانۂ قلعہ شد۔

رنگے۔ تاج الامرا بہادر تا نیامدن نصرت محل و فتح چوکی در
قبضۂ علاقۂ نواب صاحب سکونت خود در نصرت محل می داشتند۔ بعد
ازاں چندے در محل سلطان النسأ بیگم رفتہ ازانجا از عارضۂ اسہال
زنی بیمار شدہ، بخانۂ والدہ رفتند۔ درانجا سہ روز بودہ بغرہ ماہ ذی الحجہ
۱۲۱۶ھ ہجری بوقت اخیر ایں شعر آں طبع زاد خود خواندہ، جاں بحق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شدند۔ شعر ایں است

من حسینِ صابرم زخمی است سر تا پائے من
در میانِ کربلائے عشق باشد جائے من

نواب صاحب از استماع خبر رحلت تاج الامرا بہادر برجوار ایشاں خیلے تاسف نمودہ بوالدۂ واہلیہ ایشاں زبانی قربان علی خان تعزیت گفتند۔ وہر وقت برحال ایشاں تاسف فرمودند۔

گلدستہ سیوم از گلزار چہارم از سنہ ۱۲۱۵ ہجری تا سنہ ۱۲۱۶ ہجری

در بیان تعریف وتوصیف حسن اخلاق امیر الہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر در جوع آوردن اہل خاندان از نواب صاحب معلّٰی وسلوک ومراعاتِ ایشاں ورحلت نواب صاحب ممدوح ومسند نشینی نواب عظیم جاہ بہادر ووصفِ زینت بخشی ریاست نشان ورحلت ایشاں واحوال رسیدن وراثت مسند والاجاہی بنواب غلام محمد غوث خان بہادر زاد اللہ عمرہٗ ودولتہٗ وبہار پذیرائی دربار فیض مدار از رائے مہرا نجلائے امیر عظیم ابن الامیر مشیر صاحبِ تدبیر اعظم جناب بندگان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ

ہمشیرۂ نواب صاحب باشفاق وعنایات خداوندانہ خود جہت اجرائے جاگیرات وتقرر معاش اہل خاندان از گورنر کونسل با وجود حسن اخلاق واطوار اینہاکہ با نواب صاحب معلے میداشتند اظہر من الشمس است، ساعی بودند وپیوستہ تمنائی ملاقات اہل خاندان و آرزوے آمدورفت ایشاں پیش خود می داشتند۔

رنگے۔ بہرام جنگ بہادر از حین تاج الامرا بہادر درحضور نواب صاحب آمدہ، از کاردانی وکارپردازی خود دخیل امورات سرکار گردیدہ، در بعضے مقدمات گورنر کونسل بنواب صاحب تجویز می دادند۔ اہل کونسل ازیں معنی مطلع شدہ درحضور ظاہر ساختند۔ بہرام جنگ بہادر قابل صحبت جناب نیست کہ سابق در زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از تجویز ورائے خود خطوط فتنہ انگیزی باغیار نویسانیدہ بود۔ پس جناب از صحبت ایشاں باز ماندن بہتر و اولیٰ است۔ نواب صاحب کہ با اہل گورنر کونسل محبت ویکجہتی بمرتبۂ کمال میداشتند وتا حیات خود ہیچ کارے خلاف مرضی ارباب کمپنی بعمل نیاوردند، وایشاں ہم مداح نواب صاحب بودند، ہموں وقت بہرام جنگ بہادر را ممانعت آمدورفت باغ خود کردند۔ وجہت انتظام امورات دولت، مولوی محمد غوث اوستاد قدیم خود را بخدمت دیوانی واز خطاب شرف الملک مولوی محمد غوث خان بہادر و بعنایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جواہرات و لوبت سرفراز و معزز فرمودند۔ و صاحبزادگان نیز ا
خطاب امرائی و جاہی مفتخر، و برادران نواب بیگم صاحبہ را ا
خطاب شرف الامرا بہادر و ممتاز الامرا بہادر و حسین نواز خان
اعتماد الملک را بخطاب اعظم الامرا و حافظ احمد خان را علاؤ الدولہ
و جاوید خاں بہادر را تاج الدولہ بہادر و لطف بیگ خاں را قائد
بہادر۔ بدیں دستور ہریک را بقدر حوصلۂ او از خطابات و خد
و بعنایات انعامات و خلعت و دو شالہ ہا بہرہ یاب و معزز و کا
فرمودند۔ و قرض سیم و زر کم تر از قرض کل می دانستند کہ گا
زر آمدنی قسط ماہواری ملاحظہ نیاوردند۔ و چندے از اہل خاند
کہ آنہا بخیالات لاحاصل مدتہا از نواب صاحب رجوع نیاورد
بودند بعد فاقہ کشی ہائے سالہا برکردہ خود نام و پشیماں شدہ،
اطاعت را بر جادۂ فرمانبرداری نہادند۔ نواب صاحب از راہ اشف
کریمانہ بر افعال و اطوار ایشاں نظر نداشتہ، حسب مراتب ہریک
از ملاقات خود مشرف فرمودہ، معاش از کمپنی بوساطت خود ا
کنانیدہ، بقائے آنہم دہانیدند۔ و سلوک ہزارہا از ہریک در تقر
شادی وغیرہ می فرمودند، و مردمان گوپاموا از سرکار خود معاش مق
کردہ می رسانیدند۔ و ہمیشہ ہمت والا بذات خود مصروف بکار
خیر داشتند۔ چنانچہ اکثر نذورات در مکۂ معظمہ و مدینۂ منورہ و
عتبات روانہ می فرمودند۔ و از ابتدائے ریاست دو سید را نذر
جناب سید مظلوم علیہ السلام چہل روپیہ ماہوار از غرۂ محرم الحرا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در ہر سال مقرر و جاری فرمودہ، پرورش می فرمودند۔ چنانچہ آں عمل مقرر تا حال است۔

و نواب سلطان النسا بیگم ورئیس الامرا بہادر را حسب خواہش ایشاں رخصت روانگی بیت اللہ وزیارت عتبات عالیات از کمپنی دہانیدہ، بسلوک ہزارہا از سرکار خود، وخود متوجہ شدہ بعزو تکریم بسیار سوار جہاز کنانیدہ روانہ نمودند۔ ومعاش نیز تاحین حیات ایشاں از کمپنی جاری داشتند۔ القصہ عجب سردارے بود کہ قلم وزبان در تحریر اوصاف حمیدۂ شاں قاصر و سینہ چاک۔ او تعالیٰ شانہ ایں آستان فیض نشانہ را تا صد وسی سال بایں فیض بخشی ہا قائم ودائم دارد کہ ہزار عالم چہ از ساکنان بلدۂ مدراس وچہ صادر و وارد ایں دیار ازیں دولت خانہ بحصول مقاصد خود ہا کامیاب وسرفراز اند۔

رنگے۔ بقضائے الٰہی کہ ہر ذی روح را بہ فحوائے "کُلّ من علیہا فانٍ" ازیں دار فنا نقل بدار بقا لازم وواجب افتاد، بتاریخ نہم شہر شوال ۱۲۳۴ھ ہجری مقدمۂ آں آفتاب جہاں متاع از شرق دنیا در گوشۂ مغرب عقبیٰ غروب نمودہ، جہاں را تیرہ وتار گردانید۔ وکوہ درد و الم بر دل دولت خواہ محزون و پر غم انداخت۔ وگوش ایمان خود را از ریور بانگ وصلواۃ در مسجد جامع کلاں مزین گردانیدہ۔ "اِنا للہ وانا الیہ راجعون"۔ نظم

چوں رخت بہ بست ازیں سوے ناقایم کاں بود زدل غلام آل ہاشم
گفتم سن رحلتِ عظیم الدولہ پیوستہ برحمت الٰہی دایم ۱۲۳۴ھ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رنگے۔ در ماہ ہفتم از انتقال نواب صاحب رحمت مآب از فضل فضال لایزال و از عنایت بے نہایت جناب سرور عالم اشرف آدم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ آفتاب عالم تاب صبحدم ہفدہم ماہ ربیع الثانی ۱۲۳۵ھ ہجری مقدسہ از مشرق فرحت و کامرانی بشرف طالع جہاں را از لمعہ نور جود روشن و منور ساخت۔ ایں بر اعظم ملک و دولت اعنی نواب اعظم جاہ بہادر خلف ارشد و جانشین جناب امیر الہند والاجاہ نواب عظیم الدولہ بہادر جلوہ افراز مسند ریاست گردیدہ، عالم را از عنایت خداوندانہ سرفراز و کامیاب فرمودند۔ نظم تاریخ:

چوں زفیضِ قدومِ اعظم جاہ — زیب آور شدہ ریاست و تخت
ہاتفِ دل بسالِ تاریخش — مسند جلوہ گاہ اعظم، گفت

۱۲۳۵ھ

بفضلہ مقدمات دولت از سابق زیادہ تر بخوبی انتظام گرفت۔ و ہر یک بقدر مراتب خود از منصب و خدمت سرفراز و مفتخر۔ و برادر عزیز از جان خود نواب عظیم جاہ بہادر مدظلہ العالی را صاحب فراست و مشیر با تدبیر و رونق خدمت دیوانی چنانکہ جد امجد ایشاں نواب امیر الامرا بہادر پیش نواب والاجاہ جنت آرامگاہ بودند، دانستہ زیب بخش مسند دیوانی فرمودند۔ و ہمہ امورات دولت از جز تا کل بر رائے مہر انجلائے برادر عزیز خود سپردند۔ بہادر معلّی در بند و بست ہر امر چناں بدانائی و ہوشیاری کاربند شدند، جناب نواب صاحب بر کاردانیٔ ایشاں نازاں و شاداں، و عالمے از حسن اخلاق و عدل و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انصاف و سرفرازیہا راضی و خوشحال، و بدعائے ترقی عمر و اقبال شب و روز مشغول، و ممتاز الامرا بہادر خال خود را کہ صاحب مرتبت و عالی ہمت و ذی عزت اند، نواب صاحب بوقت روانگی ناگور شریف کہ با حشمت بسیار و تمامی جلوس ریاست با چند سرداران اہل قلم و اہل شمشیر انگریز و فوج کمپنی و ہمہ اہل قرابت و ملازمین و محلات بصرف لکھنؤ روانہ شدہ بودند، بہ نیابت خود دریں جا گذاشتند۔ و اہل گورنر کونسل در ہر گارسن و قلعجات برائے سرشدن توپ موافق قانون کمپنی تقید و حکم نمودند۔

بفضلہ بعد مشرفی از طواف و زیارت ناگور شریف و ادائے نیازات بہماں تجمل و تکلف از راہ چنجاور عبور فرمودہ تہر نگر تشریف فرما شدند۔ از فاتحہ بزرگان آنجا سعادت حاصل نمودہ، از راستہ ویلور و محمد پور در ماہ چہارم رونق بخش شہر مدراس شدند۔ و در ہر شہر از فاتحۂ قبور بزرگاں و نذورات آنجا بہرہ اندوز شدند۔

الحمد للہ دریں روسائے کرناٹک از اواخر ریاست نواب والاجاہ تا ریاست نواب رحمت مآب کسے ہم چنیں سعادت ابدی حاصل نہ نمودہ کہ نواب صاحب ممدوح بذریعہ زیارت عالمے را شہر بشہر از فیض رسانی خود سرفراز فرمودند۔ چونکہ ممتاز الامرا بہادر سربراہ نیابت خاص خاطر خواہ نواب صاحب معلّے پرداختند و سرمو دراں فروگذاشت نکردند، نواب صاحب معز الیہ نظر بر کاروائی ایشاں از خدمت بخشی گری کامیاب فرمودند۔ و اولیا صاحب رفیق قدیم خود را از راہ عنایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خداوندی بخطاب حفظ اللہ خاں بہادر حافظ یار جنگ و بعنایت نیم آستین و رومال شال از ملبوس خاص مفتخر فرمودند۔ و دیگر ملازمان را نیز بقدر مرتبت ہر یک از خطا بہا و عنایت خسروانہ معزز فرمودند۔ و بعضے چند امورات دینی کہ از نواب صاحب بجلوۂ ظہور آمدہ از دیگر رئیسان اینجا بعمل نیامدہ یکے ازاں مرمت مسجد جامع کلاں بصرف مبلغ خطیر فرمودہ، چناں مینارہا باکلس طلا مزین فرمودند کہ اظہر من الشمس است۔

و نواب والا جاہ جنت آرام گاہ در ریاست خود چند قنادیل ازاں چندے در مکۂ معظمہ و چندے در مدینہ منورہ و یک نردبان چوب صندل در مکہ معظمہ برائے کعبہ شریف روانہ نمودہ بودند۔ ایشاں درحین خود یک نردبان ملمعۂ طلائی ملتونی باختراع کار ولایت در دیوان خانۂ شادی محل خود متوجہ شدہ، معرفت سید صبغۃ اللہ کہ دریں کارہا مہارتے و امتیاز کلی داشت، خواطر خواہِ خود تیار کنانیدہ، ہمراہ سید امام الدین نامی مرد فہیم و کارداں بہ ہمراہی دیگر مردمان سرکار بسلخ ماہ ذی حجہ بر جہاز روانہ فرمودند۔ شکر للہ از حسن نیت در ایام قلیل آں نردباں بہ منزل مقصود رسید۔ چونکہ بفضلہ خیر سعادت اثر رسیدنش بکعبۂ شریف و بکار آمدن آں بحجاج بیت اللہ شریف بنواب صاحب صادق الاعتقاد رسید، سجدۂ شکر بدرگاہ الٰہی بجا آوردند۔ و جہت حق رسانی حق داراں بے حق شدہ از دست حق تلفاں مولوی بخاری صاحب را چندے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و بعد ایشاں مفتی بدرالدولہ بہادر را حاکم شرع مقرر کردہ، حکم داورسی ہریک حسب الحکم شرع شریف محمدی فرمودند کہ کسے از حق خود محروم، و از دست زبردستاں حق تلفاں عاجز نبودہ بحق خودہا برسد۔

غرض عزم جزم ایشاں در کارہائے دینی چناں مصروف بود کہ بلبل خامہ در نغمۂ توصیفش بکم و شکستہ بال، و حیات مستعار ناپایدار بے وفا در بیوفائی خود ہیچ نہ نمودہ، بغرہ ربیع الثانی ۱۲۴۱ ہجری مقدسہ آں شمع شبستان خاندان والامنزلت و تازہ نہال بوستان دودمان عالی مرتبت از بادِ صرصرِ قضا خاموش و پژمردہ گردیدہ، چشم جہاں را بے نور گردانید" انا للہ وانا الیہ راجعون" نظم تاریخ

چو رفتہ بدار بقا از فنا ولی عہد نواب رحمت مآب
بسالش جناب رسالت دلم بگفتا۔ لقب دار رضواں مآب
۱۲۴۱ھ

رنگے۔ چونکہ از غروب آں مہر منور عالم بظلمت غم و اندوہ حیران و مبتلا بودند، بفضلہ تعالےٰ نیر اعظم کہ عبارت از فرزند جگر پیوند ایشاں نواب صاحب رضواں مآب اعنی جناب غلام محمد غوث خاں بہادر طال اللہ عمرہٗ و دولتہٗ کہ چشم و چراغ دولت و ریاست پدر خود باشد، بتائید و حمایتِ عم بزرگوار خود یعنے برادر عزیز القدر نواب صاحب رضواں مآب کہ یکتائے زماں و حاتم دوراں و یکہ تاز مضمار قدر دانی و شہسوار عرصۂ کامرانی، گل سیراب گلشن نجابت، رنگ و بوے چمن شرافت، ہژبر بیشۂ شجاعت، گوہر دریاے سخاوت، عالم علم دین رسالت، خورشید فلک عدالت، دانائے امورات دولت، رونق مسندِ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ریاست، منبعِ جود و سخا، مجمع بذل و عطا، نواب عظیم جاہ بہادر مدظلہٗ العالی بر فلک مسند دولت وراثت پدرِ خود بتاریخ دوازدہم شہر جمادی الاولی ۱۲۴۱ھ ہجری مقدسہ سربلند و تابندہ گردیدہ، جہاں را بنور انور خود ضیائے کل بخشید۔ نظم تاریخ:

خلفِ ارجمندِ اعظم جاہ — از ریاست چو بہرور گردید
خِردم گفت از سر الحمد — رونق مسندِ پدر گردید
۱۲ ۴۱

دیگر تاریخ

جب ہوا رخشندۂ مسند وہ ماہ خوبرو
جلوہ افروزی ہوئی ہر سمت تب اس ماہ کی
از سر الحمد ہاتف نے کہا سالِ جلوس
ہے منور مسند دولت منور جاہ کی

اللہ تعالیٰ از فضل لایزال خود این ہلال صاحب جمال را بترقی دولت و اقبال زیر سایۂ ہما پایہ بہادر معلےٰ مدظلہٗ العالی و جدۂ امجدہ و والدۂ ماجدہ از چشم زخم بد مصئون و مامون و سال بسال تا صد و سی سال در تزاید و بے زوال داشتہ، بعمر طبعی رساند۔ بمحمد و آلہ الامجد، اما بسبب صغر سنی برادر زادۂ خود نواب عظیم جاہ بہادر از حکم و اطلاع صاحبان گورنر کونسل بنگالہ و مدراس و شاہ ولایت فرنگ بہ نیابت ایشان عنان جمیع امورات دولت بدست اختیار و حکومت خود داشتہ، چناں زینت انتظام بخشیدند، و سررشتہ محبت و یک جہتی و آئین رسل و رسائل و نامہ و پیغام از اہل کمپنی شاہ فرنگ مرعی داشتند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که عالم از سررشته و حسن و اخلاق و خلق و مروت و رویه دانشمندی ایشان رضامند و فرمانبردار۔ تاریخ نظم:

آنکه نواب عظیمی و عظیم است بجاه
کز نسیم خردش غنچهٔ دولت بشگفت
شد چو او نائب مختار سروش غیبی
لفظ مختار بسال سن مختاری گفت
۱۲۴۱

و جناب نواب بیگم صاحبه قبله مدظلها العالیه والدهٔ ایشان از رفتار سعادت اطوار و اطاعت و فرمانبرداری فرزند اقبال مند بدل خورسند و جمیع اهل خاندان از خورد تا کلان و همه ملازمین از ادنیٰ تا اعلیٰ بر عنایات بے نهایات نواب صاحب معلے ممنون و مشکور بودند، پیوسته مطیع و فرمانبردار اند۔ و همیشه با عتقاد صادق خود از شب ماهِ ربیع الاوّل مجلس فاتحه جناب رسالتمآب صلی الله علیه وآله وسلم، و از سیوم تا به پانزدهم بعد از نماز مغرب تا نصف شب دیوان خانهٔ کلس محل را با قنادیل و فراش مزین ساخته از نقشه مدینه معزز می سازند۔ و تمامی امرا و ارکان و علما و مشایخین و ملازمین حسب دعوت جمع شده، از تناول طعام فاتحهٔ متبرکه و باستماع حدیث شریف و مناقب نبوی صلی الله علیه وآله وسلم شرف و سعادت دارین حاصل می نمایند۔ و صبح دوازدهم نیز تمامی اهل دعوت بالباس فاخره و پاکیزه حاضر شده از زیارت و پیرامونی دایره و سایر نقشه مبارک و استماع ختم حدیث و مناقب بهره اندوز شده، شریک محفلِ سرور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

می باشند۔ وبعد از ختم، نواب صاحب ہر یک را بعنایت خلعت و دوشالہ و شال وزر نقد حسب مرتبت، سرفراز و معزز می فرمایند۔ بست و یک ضرب توپ تہنیت در باغ و بر قلعۂ مدراس سر میکنانند۔ و حکم شلقہائے بنادیق ہم در فوج خاص می فرمایند۔ و تا فراغت ازیں کارہا دسترخوان طعام فاتحۂ مبارکہ مہیا می شود، از تناول آں مشرف می شوند۔

رنگے۔ ہم بریں منوال دعوت می شود بہمہ علما و فضلا و مشایخین وغیرہ کہ ہر روز از شب ماہ اول ربیع الثانی بعد نماز مغرب حاضرِ دیوان خانۂ ہمایوں محل شدہ، از تناول طعام فاتحۂ شریف محبوب کبریا، بادشاہ اولیا، سالک مسالک دین متین، مقبول سید ابرار، اعنی جناب غوث الصمدانی پیر دستگیر عبد القادر رضی اللہ عنہ و باستماع ملفوظ شریف و مناقبات باکرامات معلے معزز می شوند۔ حسب الحکم اہل دعوت باعتقاد تمام حاضر شدہ، باستماع ملفوظات و مناقبات از سعادت ابدی بہرہ یاب می شوند۔ و صبح یازدہم نیز بہ باریابی مجلس طعام فاتحۂ متبرکہ سرافتخار باوج فلک می رسانند۔ و دیگر فواتح بزرگان دین حسب قانون ماہ بماہ تاریخ وار مقرر و جاریست۔ و ہر سال بہ بیستم ماہ ربیع الثانی جشن سالگرہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر امیر الہند والاجاہ طول اللہ عمرہٗ و دولتہٗ، و بدوازدہم ماہ جمادی الاولی جلوس مسند نشینی نواب صاحب معلّٰی و بست و یکم جمادی الاولی مجلس سالگرہ مبارک جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہ چناں بشوکت بسیار جلوہ ظہور می باید کہ عالمے از عنایات

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جواہرات بحسب مرتبت ہریک و خطابات و خلعت، و دو شالہ سرفراز وکامیاب شدہ اند و می شوند۔

رنگے۔ جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ ممتاز الامرا امیر الملک بہادر راکہ دانائے عصر و قدر شناس ہر صاحب قدر وکاردانی امورات دولت و خلق و مردت بے مثل ممتاز جہاں اند۔ و سابق از کاردانی و فراست و فہم بر خدمت بخشی گیری فوجداری سرکار معین و مامور بودند، حال نظر بر لیاقت و دولت خواہی ایشاں انتظام امورات دیوانی بدست اختیار ایشاں دادہ اند۔ وایشاں از راہِ خیرخواہی و دانشمندی چنانکہ درحین نواب والاجاہ جنت آرام گاہ نواب امیر الامرا بہادر مغفرت مآب از خدمت دیوانی پدر خود سرفراز شدہ، سرگرم بندو بست امورات ریاست بودند، وایشاں نیز بہموں قانون مطابق سررشتۂ قانونات معینہ قدیم چناں زینت و مقدمات دیوانی شدند کہ نواب صاحب ازیں کار پردازی ہا شاد و خرم واہل کاران دربار و متوسلان سرکار ممنون و مشکور۔ وہم چناں جہت حق رسانی و فریاد رسی و آسودگی خلایق و عزت داری اہل خاندان، بدر آسمان عدالت فرازندہ، لوائے شریعت عمدۃ العلماء مفتی بدر الدولہ بہادر کہ برادر عزیز القدر شرف الملک بہادر حال بخشی دولت را بر مسند شریعت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم قائم فرمودند۔ تا گلزار شریعت از آبیاری معدلت و داد رسی سرسبز و شاداب باشد۔ وہر یک گلچین داد حق خود جیب و دامان استحقاق را از گل مراد حق رسی مملو دارد۔ و بر کار منفذ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

احکام عدالت که سابق مولوی جمال الدین حسین خاں معمور بود۔

ودریں ایام از باعث نا فہمی بسبب بودن قیام بر رویہ مولوی رام پوری از خدمت معزول نمودہ مولوی احمد کلیم خاں شخصے لایق و ذی فہم را قائم مقام او فرمودہ مقرر ساختند۔ وچوں بعضے قضایا و مقدمات مردم کہ در حضور می آید حسب الحکم حضور کہ ممتاز الامراء بہادر اکثر در کچہری دیوانی وجہ احسن دریافتہ بخوبی فیصلہ اش می دہند۔ ومولوی شہاب الدین خاں در مدرسہ علاقہ سرکار جہت مدرس مردمان طالب العلم مامور، تا عالم از علم دین بہرہ اندوز باشند۔ وبر دریافت آں مفتی بدر الدولہ بہادر متوجہ، واعظم نواز خان فرزند حاجی مغربی صاحب کہ از قدمائے نواب صاحب جنت آرامگاہ بودند، اوشاں را بر خدمت قدیم او متولی مساجد مامور، وقدرت اللہ خاں بر خدمت متولی مقبرۂ شریف جناب نواب صاحب رحمت مآب ونواب رضواں مآب در مسجد کلاں جامع سرگرم وبروز شنبہ کہ روز تعطیل علمائے دیں است، ہمہ بوقت دربار چنانچہ قاضی سید عبداللہ خاں ومولوی جمال صاحب وغیرہ علما حاضر حضور گردیدہ، کلمۂ کلام دین آئیں ومباحثہ مسائلات دینی تا دو سہ گھڑی نمودہ حاضر حضور می باشند۔ وخود بدولت از علما بجز قال اللہ وقال الرسول چیزے دیگر نہ فرمودہ۔ واز درباریاں عرض ومعروض شنیدہ، بوقت عصر از دربار برخاست شدہ، نماز عصر با جماعت کثیر خواندہ بدستور معمول برون سواری تشریف فرما میشوند۔ وبروز جمعہ کہ روز عبادت معبود حقیقی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

است ہمہ کچہریہائے دولت و دربار موقوف فرمودہ، متوجہ بر عبادت حق می باشند۔

رنگے۔ بفضل الٰہی در ۱۲۴۳ھ ہجری کہ در اوایل زمان دولت و اقتدار خود بدولت بنابر شادی بسم اللہ خوانی نواب برخوردار برادر زادۂ عزیز خود نواب غلام محمد غوث خاں بہادر امیر الہند والاجاہ طول اللہ عمرہٗ و دولتہٗ، کہ مکان دار الامارہ والاجاہی دیوان خانۂ کلاں کلس محل را درست و مصفا کنانیدہ، از فرش مخملی و باناتی با درخت قنادیل ہائے رنگ برنگ و دیگر قنادیل آویزاں کونلی و دو شاخی ہریک بجائے موقعہ داشتہ، روبروئے دیوان خانۂ سائبان کلان باناتی سرخ و واندرون دیوان خانہ از تخت زرّین با شامیانہ مکلل زینت بخش مکان کنانیدہ، تقسیم خلعت ہائے کارچوبی و مہرات وجورہا در دامن اقسام رنگ برنگ بعمدگان اہل قرابت و ارکان و اعیان و جمیع ملازمین، و سوائے این بہ ہمہ علاقہ داران رسید ہائے کمینی از زن تا مرد و از طفل تا پیر و جواں حسب المراتب ہریک سرفراز فرمودہ، تقسیم لوزہا و شیرینی از دو خوانی تا ہفت خوانی و تقسیم سیدہ بمنشیاں وغیرہ عنایت فرمودہ، در شادی محل آغاز شادی مکتب کردہ، ہمہ بی بیان اہل قرابت وغیرہ را جمع آوردہ، و در دیوان خانۂ باغ تا سہ چہار روز مجلس ضیافت و نغمۂ طرب مقرر فرمودہ بہ زینت تمام حسن انصرام دادند۔

و جناب بندگان از راہ عنایات پدری نواب برخوردار را از لباس مکلل و زرین با جواہر آراستہ فرمودہ بوقت پنج گھڑی شب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اول برائے رونق بخشی مجلس با جلوس دولت از روشنی و آتش بازی بسیار بمثل برات از شادی محل تا بدیوان خانۂ کلان کلس محل در باغ والا جاہی آوردہ، بر تخت زریں نشاندہ، بعمدگان و ملازماں از خطابات وجواہرات و دوشالہ ہائے رنگ برنگ معزز و کامیاب فرمودہ، تقسیم عطر و پاندان می کنانیدند۔ وبدیں منوال روز بروز مجلس جشن مذکور روز افزونی می شد۔ وبروز رسم مکتب شاں تجمل زیادہ تر ہزارہا عالم جمع آمدہ شریک مجلس شدہ بہرہ ور شدند۔

مگر ایں مولف بسبب قصور طالع از باعث چند در چند حاضر مجلس مذکور نہ بود کہ میر خورشید حسن موسوی رفیق ایں عاجز چند ابیات ہندی بطور غزل دعائیہ دریں جشن سراسر حسن گفتہ بود دریں سوانحات بہ تحریرش آورد۔

غزل

جبکہ نواب زماں منہ سے کہا بسم اللہ
تب ہوئی چنگ و دف و نے سے صدا بسم اللہ

بلبلانِ چمنِ فرح لگے ہونے نثار
غنچہ لب اس کا جو پڑھنے کو کھلا بسم اللہ

عندلیبانِ گلستانِ مسرت بولے
واہ کیا صاف پڑھا نامِ خدا بسم اللہ

کہتے ہیں پیر و جواں خورد و کلاں از سرِ ناز
چشم بد دور کہاں ایسا ہوا بسم اللہ

ہوئی مقبول یہ خورشید حسن سے یارب
جو دعا کہتا ہے کہہ کہہ کے صدا بسم اللہ

سایہ میں جدہ و مادر و چچا کے اس کے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اس کی اولاد کا تو اس کو دکھا بسم اللہ
ہے صلہ اس کا دوشالہ و گہر خلعت و زر
پر جو تو چہتا ہے فی الوقت دلا بسم اللہ

رنگے۔ جناب نواب صاحب قبلہ مدظلہٗ العالی از رائے مہر انجلاے خود گلستان تازہ بہار ریاست را بآب فراست چناں بہار آرا فرمودند کہ بلبل خامۂ دو زباں در تحریر توصیفش و زبان نکتہ بیان در تقریر تعریفش عاجز و قاصر۔ و عمارات قدیم و جدید دارالامارۂ خاص و مکانات و محلات شادی محل را بہ نہجے زینت تعمیر فرمودند کہ از احاطہ تحریر و تقریر بیروں و افزوں۔ بیت

زہے صفائے عمارت کہ در تماشایش
بدیدہ باز نگردد نگاہ از دیوار

و در ۱۲۴۷ھ ہجری عمارتے برائے نشستگاہ خود در شادی محل بر شارع عام تعمیر فرمودہ اند۔ عجب عمارتیست مسرت افزا، و زہے بارگاہیست دلکشا، کہ رفعتش رفیع تر از رفعتِ ایوانِ آسماں، و وسعتش وسیع تر از وسعت جہاں، کہ میر خورشید حسن موسوی در تاریخش چند ابیات قطعہ بند تیار ساختہ بوساطت ایں نیاز کیش گذرانید۔

چوں رئیس زمان و صاحب جاہ
زینت تخت و رونق دیہیم
کردہ تعمیر یک عمارتِ نو
کو دریں دہر ہست رشک نعیم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قصر بار فعتے نہ دید چنیں
چشم پیر فلک بہ ہفت اقلیم
شد چوں آراستہ بہ فضل خدا
وز طفیل رسولؐ رب کریم
سالِ تاریخ گفت ہاتف غیب
چشم بد دور بارگاہ عظیم
بانیش باد ۴۷ باحصولِ ۱۲ مرام
اندریں قصر دیرگاہ مقیم
دار دا مید ذرۂ خورشید
سرفرازم کنی ز فیض عمیم

و دو تاریخ دیگر ہم ۱۲۴۸ھ ہجری گذرانیدہ بود۔ نظم

تیار چو شد عمارت خاص — زاں روز مراست ورد دائم
یارب بحق نبی و آل پاکش — ایواں بعظیم باد قائم
یارب بحق نبی بداری — ایوان ۴۸ عظیم ۱۲ جاہ قائم
۱۲۴۸

رنگے۔ کیفیت شان و توزک دربار و مجمل دولت عظیم۔

الحمد للہ جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام عنایتہٗ تا رسیدن سن شعور نواب برخوردار، برادر زادۂ عزیز القدر بجاں برابر امور دولت و ریاستِ خود حاکم و مختار بودہ، دولت ورثی خود را بوجہ احسن روشن و منور ساختہ ہر یک امر را با دانائی و عقل و فراست شاہی رونق بخشیدہ، و مکانات ریاست را آراستہ و مزین ساختہ چند کچہریہائے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دولت بمکان علٰحدہ علٰحدہ در باغ کلان خاص دار الامارہ والا جاہی، دراں یکے دار العدالت عالیہ، و دیگرے کارِ صدارت در علاقۂ مفتی عمدۃ العلماء بدر الدولہ بہادر، و ثانیاً کچہری منفذ احکام بعلاقۂ مولوی احمد کلیم خاں، و ثالثاً کچہری بخشی گری در علاقہ شرف الملک بہادر بخشی دولت، و رابعاً کچہری خانسامانی بعلاقۂ امیر نواز جنگ بہادر میر ساماں، و سوائے ایں جلو خانہ وغیرہ، کارخانہ جات ریاست در تحویل ہر یک داروغہ بہر یک جا معین و مقرر، کہ بر تعین اوقات نوکری ہر یک در کچہریہائے خود حاضر آمدہ، از خیر خواہی و کفایت شعاری در امورات سرکار سرگرم می مانند۔ و باقی کچہریہاے دولت دار الامارۂ شادی محل از دوازدہ و یک گھنہ روز گذشتہ کہ کچہری خزانہ و کچہری دیوانی و کچہری تنقیح، بعلاقہ ممتاز الامرا امیر الملک بہادر، مدار المہام و دیگر کچہری دار الانشاے انگریزی در علاقہ منشی محمود علی خان بہادر و کچہری دار الانشاء خاص فارسی بقلم دان برادر عمر نواز خاں در علاقۂ راجہ بھگونت راے دیا بہادر میر منشی حضور آمادہ شدہ کہ ہر یک بر امورات دولت سرگرم ماندہ، ہمہ کو اغذات حساب و عنایت نامجات وغیرہ تیار می سازند۔

چونکہ حضور اعلیٰ بوقت سہ گھنٹہ روز از محل سرائے خاص رونق بخش ایوان دولت شدہ، بعد از فراغ نماز ظہر مسند دربار را از قدومِ میمنت لزومِ خود روشن می فرمایند۔ آں وقت عرض حاضری مجرائیاں بحضور می شود۔ بعدہٗ ہمہ مجرائیاں ہر یک حاضرِ حضور گردیدہ، بہ پائے آداب گاہ استادہ مجرا بجا آوردہ بعضے می رفتند۔ و بعضے حاضرِ حضور،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چنانچه شرف الملک بهادر و مفتی بدرالدوله بهادر و عزیز نواز خان بهادر
و اعظم نواز خاں بهادر، و قدرت الله خاں، و محمد فخر الدین خاں و حکیم تقی نواز
خاں بهادر و حکیم حاذق یار خاں و منعم نواز خاں و دیگر پنج شش اشخاص
از اهل خاندان که حاجی محمد صلابت خاں نصیر الملک حال هر روز
و گاه گاه غلام محمد مظهر علی خاں و حسام الملک بهادر حال وغیره
حاضر حضور گردیده، معروضات خودها بعرض می پرداختند، و ملتمس خاں
عرض بیگی چند عرایض حاجت مندان بر پشت آں خلاصهٔ مضمونش
به تحریر آورده، به نظر مبارک حضور می گذراند. و هم این عاجز بسبب
کامیاب بودن از خدمت ناظری دارالانشائے خاص فارسی اکثر حاضر
دربار، و منشیانِ دارالانشائے خاص فارسی کو اغذات علاقه کچهری خودها
گرفته نیز حاضر حضور، آں وقت که ممتاز الامرا بهادر مدار المهام بایک دو منشی
و متصدی خزانه و دیوانی حاضرِ دربار گردیده، آنچیکه عرض کردنی است
بعرض رسانیده، کو اغذت هر مقدمات و فیصلهٔ معامله عرائض گذرانیده،
دیروزه بحضور گذرانیده جوابات حاصل کرده، بر کو اغذات علاقه خزانه
وغیره دستخط خاص مزین می کنانیدند. و عرائض حال حاجتمنداں که بحضور
می باشند، بعد از ملاحظه نظر مبارک، حکم حضور از دست منشیاں براں
ارقام یافته سپرد علاقه کچهری دیوانی می شود. و سررشته دار خاندان
بر طبق معمول رسید هائے ماهواری علاقهٔ خاندان وغیره بنظر مبارک
حضور گزرانیده، بعض از دستخط خاص برانها مزین کنانیده بعده
برائے ثبت نمودن مهر خاص بحضور عرض می دارند. و بعده ممتاز الامرا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر حسب الحکم حضور صندوق مہر خاص بحضور آوردہ، از دست خود مہر حضور بر رساید وغیرہ ثبت می شود۔ واگر آں وقت عنایت نامجات نیز تیار باشد براں ہم دستخط و مہر حضور ثبت می کنانند۔ و منشی محمود علی خاں بہادر کواغذات انگریزی با ترجمہ اش بحضور آوردہ، کیفیت آنہا مفصلاً عرض نمودہ، جوابات از حضور حاصل کردہ، بکچہری خود رفتہ اجرائے حکم حضور می نمایند۔ و نواب صاحب، برخوردار نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والاجاہ طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ گاہ گاہ بوقت دربار بحضور عم بزرگوار والاتبار باہم نشینان خود حاضر گردیدہ، آداب بجا آوردہ، از حکم عم بزرگ خود بالائے مسند ہمراہ، خود بدولت تا یک دو ساعت تشریف می دارند۔ و حضور از راہ عنایات و توجہات مہر پدری بنواب برخوردار برادرزادۂ عزیز خود ز خندہ روئی کلمہ کلام نصیحت بزرگانہ و فہمائش بعضے کواغذات مقدمات دولت بطور تعلیمانہ آگاہ فرمودہ، مفتخر می فرمایند۔ و بعدہ نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والاجاہ طوّل اللہ عمرہٗ و دولتہٗ از حضور عم بزرگوار والاتبار مرخص گردیدہ، بدولت خانۂ خود تشریف فرما می شوند۔ او تعالیٰ شانہ ایں گل گلزار دولت دریاست را در زیر سایۂ بلند پایۂ جدۂ امجدہ و والدۂ ماجدہ و عم بزرگوار شاں تا صد و سی سال سلامت داشتہ بامراد فرماید۔ بمنہ و کرمہ و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام افضالہٗ و عنایتہٗ از راہ الطاف و عنایات پدری برائے تعلیم و تدریس و تادیب برادر زادۂ عزیز القدر بجاں برابر نواب برخوردارِ نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

غلام محمد غوث خان بهادر امیر الهند والاجاه طول الله عمره و دولته یعنی اشخاص عمده از ارکان و اعیان دولت لایق و شائسته مزاج و عالم و ذی فهم را متعین نواب ممدوح طول الله عمره و دولته فرموده، متوجه بر دریافت حالات یومیه آنجا می باشند. و مردمان متعینه مرقوم الصدر حسب القرار و او جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام افضاله و عنایته، بر اوقات خود ها هریک حاضر حضور نواب برخوردار طول الله عمره و دولته گردیده، متوجه بر تعلیم و تدریس شان بوده، هر روز حاضر دربار جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاه دام عنایته شده کیفیت آنجا بعرض می رسانند. و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام عنایته از امور دربار فراغت یافته، برخاست از دربار شده، بعد از ادائے نماز عصر برون سواری تشریف فرما می شوند.

بیان توجه و الطاف و عنایات و سرفرازی بر حال رفقا و جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام عنایته

و در اهل خاندان دو سه شخص از رفاقت حضور سرفراز و مفتخر، چون از عنایات حضور این نیازکیش و اعتضاد الملک عبد الحمید خان بهادر از زمان دولت جناب نواب صاحب رضوان مآب اشفاق و عنایات آن قدر که بود روز بروز زاید در تحریر نمی آید. او تعالی شانه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سایۂ ہماں پایہ حضور تا صد و سی سال با جاہ و حشمت سلامت دارد
کہ جناب عالی از راہ رفقا نوازی سال بسال بہ تقریب چیزے از رسم،
و گاہ گاہ بے تقریب از راہ عزت بخشی در کلبہ ہائے بے نور را
از قدوم فیض لزوم خود روشن و منور فرمودہ، و نیز در رسوم وغیرہ
از اعانت زر نقد بحسب ضرورت کار سرفراز و معزز می فرمایند۔
و عزیز اللہ خان بہادر اشرف جنگ بر منصب رفاقت بودہ، روز و شب
حاضر حضور ماندہ، از جمیع مامور سرفراز و ممتاز، و مصباح اللہ خاں بہادر
از قدیم الایام در رفاقت حضور بر داروغگی توشک خانۂ سرکار مفتخر بودند۔
و حضور نظر بپاس قدامت و رفاقت شاں از راہ خداوندی بخطاب
ملتزم جنگ با دو شالہ و جواہر سرفراز فرمودہ، بعنایت خدمت
میر سامانی کارخانۂ جاگیر حیدرآباد معزز فرمودہ روانۂ آں صوب
فرمودند۔ و حفیظ اللہ خاں بہادر حافظ یار جنگ کہ حافظ قرآن،
و عالی رتبت، بلند مرتبت، و رفیق قدیم خاص جناب نواب صاحب
رضواں مآب و ہم رفیق حضور از زمان صاحب زادگی تا زمان
دولت با منصب و مراتب و بعنایات جواہر معزز و مفتخر بودہ،
بہ پائے رفاقت ہمیشہ حاضر و سرگرم، و حضور ہر سال بپاس رفاقت
و عزت بخشی شاں حسب العرض اوشاں روزے در ایام اقدس
ماہ ربیع الاول برائے زیارت مبارک آثار شریف بخانہ اش
و بروز دیگر بتقریب مجلس جشن تولد اقدس حضرت سرور دو عالم
محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم، بموجب معمول نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رضوان مآب بعد از مغرب که حفیظ باغ روبروئے دروازۂ عظیم باغ است با عمدگان اہل دربار وغیرہ رونق آنجا شدہ، بعد از فاتحۂ شریف از تناول طعام خاصہ سرفراز می فرمایند۔ و دیگرے حکیم حاذق دست شفا بر شفا خانۂ حضور و در رفاقت خاص کہ حکیم جمال الدین خان بہادر حکیم یار جنگ با منصب و مراتب و جواہر سرفراز و مفتخر شدہ، ہمیشہ حاضر حضور و وجیہ اللہ خان بہادر کہ رفیق قدیم حضرت نواب صاحب رحمت مآب اند، و ایشان بحسب مرتبت خود از خدمت وغیرہ سرفراز گردیدہ، در رفاقت حضور ہر روز سرگرم۔

رنگے۔ کہ خود بدولت از راہ عنایات و الطاف خداوندی بہر یک علاقہ دار رسید کمپنی چہ از اہل خاندان و چہ از اہل مردمان غیر، خواہ در ماہہ دار و خواہ پنشین باشد بعد از رحلت مالک رسید وغیرہ از سعی و دستگیری خود در کمپنی بنام اولادش اجرائے معاش در عرصۂ قلیل بنام اولادش کنانیدہ از سرکار دولت مدار سرفراز و سربلند می فرمایند۔ و در اہل خاندان و یا در عمدگان در بابہ اہل کاران وغیرہ اگر کسے را لایق و ذی فہم بینند، بجائے پدرش از خدمت و خطاب و منصب پدراں را سرفراز و کامیاب می فرمایند۔ الحمد للہ ازیں دربار فیض مدار کسے از مدعائے خود محروم نگردیدہ، بحسب حوصلہ و مراتب خود ہا سرفراز و کامیاب می شوند۔

او تعالیٰ شانہ ایں درِ امید را تا یکصد و سی سال، با جاہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وحشمت دیرگاه سلامت دارد۔ بمنه وکرمه وسوائے دیگر اعیان وارکان دولت از راه سرفرازی بعنایات خداوندی بروز جشن جلوس وسالگره مبارک، ودیگر جشن بحسب حوصله هریک از عنایت خلعت وجواهر وخطابات سرفراز ومفتخر می شوند۔

رنگے۔ هرسال جناب بندگان حضرت نواب صاحب دام افضاله، درایام عرس شریف حضرت بدو شهید صاحب علیه الرحمة وحضرت پیر پهلوان صاحب قدس سره بموجب قرار داد نوابین مرحومین خیمه هائے خاص وخرچی بدرگاه آنها فرستاده نصب کنانیده، اسباب همه کارخانجات روانه فرموده خود بدولت معه محلات وجمیع ملازمین وکارپردازان باتجمل بسیار تشریف فرموده، از فاتحه خوانی سعادت ابدی حاصل کرده، از انعامات وتقسیم بهته وغیره بحسب مراتب هریک را سرفراز فرموده، یک دو روز درانجا بطریق سیر بوده، مراجعت بدولت خانهٔ خود می فرمایند۔

رنگے۔ اکثر درایام تابستان بطور سیر درباغات سرکار دولتمدار که هرباغ از تراکم اشجار ونهرهاے آب رواں وچشمه هائے رشک گلستان چنانست معه محلات تشریف فرموده، دو سه روز درانجا بسیر مشغول بوده بدولت خانه می آیند۔

چنانچه بعد عرس شریف جناب نواب صاحب قبله رحمت مآب بچهاردهم شوال المکرم ۱۲۴۵ هجری براے سیر روشن باغ که برلب رود سید آباد واقع است درآنجا یک بنگله گاهے به نهایت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خوش اسلوب مانند عمارت تیار داز فرش وفروش قالین رنگارنگ وقنادیل اقسام گوناگوں آراستہ، جابجا اطراف وجوانب آں خیمہ ہائے متعدد استادہ کنانیدہ، با محلات وارکان دولت وتمامی اہل قرابت تشریف فرمودہ، تا ہفتم ماہ ذی حجہ بصرف ہزارہا روپیہ سکونت داشتہ شب وروز در انواع سیر وشکار مسرور بودند۔ وکارپردازاں وجمیع رفقائے حضور وایں عاجز نیز شریک سیر بودہ، سرفراز وممتاز بود۔ وعنایات واشفاق جناب حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ وجناب خداوند نعمتم دام افضالہٗ بحسب مراتب ہریک برحال ہریک، وہریک بتقرر دوقتہ طعام از انواع نعمت ہا، واقسام فواکہ سرفراز وکامیاب۔

دراں وقت ایں اضعف العباد شب وروز بسبب انتقال کنیز زہرا محل اول ایں عاجز نبسی خاص حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ والدۂ نورچشم افتخار الملک نصیب الدولہ محمدی میاں طول العمرہٗ از غم والم حالتے داشت کہ خدائے تعالےٰ نصیب کسے نہ نماید وبسبب پراگندگی خانہ خواب وخور تلخ وناگوار شدہ بود۔ حق تعالیٰ ذات مبارک جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق مارا با دولت وحشمت بر سر ما دولت خواہاں آباد وقائم داراد کہ ہر مصیبت زدۂ دردو غم آفت رسیدۂ رنج والم را از راہ عنایات خداوندی، بجمیع وجوہ تشفی وتسلی می فرمایند۔ وایں عاصی را نیز برائے رفع حزن وملال در سیر یاد فرمودہ شریک سیر وتماشا فرمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بخاطرم آمده که بسا محلات برادران از قضائے الٰہی برحمت حق پیوستہ، آنہا نظر بر بے آرامی و پریشانی امورات خانگی از عنایات و سرفرازی جناب بیگم صاحبہ قبلہ و حضرت نواب صاحب دام افضالہٗ خانہ داری تازہ نمودند و می نمایند. من ہم اگر بخواہم از اعانت و دستگیری حضورین خانہ بربادی خود مبذول بہ خانہ آبادی خواہم کرد.

روزے دریں مقدمہ بحضور جناب نواب بیگم صاحبہ قبلہ بنوعے عرض نمودہ بحاصل مدعائے خود منتظر و جویائے وقت خوشحالی نواب صاحب بودم. وقتے دیدم کہ مزاج نواب صاحب معلّٰے مایل بہ تفریح بشاشت کمال است، عرض کردم کہ بسبب رحلت والدۂ نور چشم افتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بانواع تکلیفات امورات خانہ گرفتار و مبتلا می باشم. اگرچہ مزاج عاجز بالکل بخانہ داری تازہ راغب و مائل نبود، اما لاچار نظر بر نہایت تصدیع خود می خواہم از اعانت و عنایات و دستگیری آنجناب خداوند نعمت و حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ خانہ داری بکنم.

چونکہ شادی سابق ایں عاجز در ۱۲۰۶ھ ہجری در زمان جدم جناب نواب والاجاہ جنت آرامگاہ با خرچ مبلغ خطیر بتکلف بسیار از صبیۂ خالائے عاجز نواب ملک النسا بیگم قبلہ شدہ بود، دریں زمان کسے دختر دیگر بہمہ وجوہ در عز و مرتبت ہمسر بیگم مرحومہ در برادری خود ندیدہ. می خواہم از افضال الٰہی، ایں شادی دویمی خود در غیر کفو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که نجیب الطرفین و از آل رسول الثقلین صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم باشد نمایم۔ چنانچہ جدم نواب والاجاہ جنت آرامگاہ و جد خوردم نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر و جناب بندگان حضرت نواب اعظم جاہ بہادر رضوان مآب شادی اولین خود ہا در زمرۂ سادات بنی فاطمہ نمودند۔ سوائے اینہا آں خداوند نعمت، و شفیق و کرم فرمائے مارا حق سبحانہ تعالیٰ یک صد و سی سال با حشمت و اقبال سلامت دارد۔ شادی اول از سادات بنی فاطمہ با خواہر خورد حقیقی محل خاص حضرت نواب صاحب رضواں مآب فرمودہ بودند۔ و شادی اول و دوم جناب عمویم امیر الدولہ عبد القادر خان بہادر و برادرم رئیس الامرا بہادر سراج الملک نیز در غیر کُفو شدہ بود۔ علیٰ ہذا القیاس شادی اولین و دویمی خود ہا بعضے بعضے مردم اہل خاندان والاجاہی در غیر کُفو نمودہ اند۔ و می نمایند۔ لہذا نظر بران نیاز مند ہم امیدوار است، اگر حکم حضور آں خداوند نعمت ما شرف صدور یابد بعنایات عالی و حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ، شادی دویمی خود در غیر کُفو می نمایم۔

الحمد للہ والمنہ بمجرد استماع عرض نیاز مند ارشاد گردید۔ بسیار مبارک است کہ خانہ آبادی شما موجب خوشنودی من است۔ ایں نیاز کیش بعد از قبولیت عرض خود آداب شکریہ بجا آوردہ، ازاں زماں در تجویز خانہ آبادی بودم۔ بعد چندے، حسب خواہش من بدریافت آمد کہ نبیری کلاں جناب سید محمد صاحب بیجاپور مغفور کہ یکے از مشائخین قدیم و سید عالی خاندان صحیح النسب و نجیب الطرفین ساکن محمد پور مسماۃ بہ عابدہ بیگم عرف عمدہ بیگم کہ سلسلۂ قرابتش بمیر اسد اللہ خاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر کلاں مرحوم کہ والا خاندان و عالی دودمان و مشیر امور دولت والا جاہی، عمدۂ امرائے ذی مرتبت، دولت خواہ سرکار بندگان حضرت منصب دار دربار آصفیہ، و دیوان رئیس کرناٹک نائب صوبہ دار الانور محمد پور عرف آرکاٹ بودند، می رسد بازدواج خود مناسب دانستہ، بہ ہزار جد و کد از معرفت میر منور حسین و میر عباس حسین فرزندان میر علی یار خاں مرحوم مقرر نمودہ، میر خورشید حسن موسوی نبسۂ میر اسد اللہ خاں بہادر حال خلف میر اسد اللہ خاں بہادر کلاں مغفور رفیق قدیم خود را برائے آوردن عروس و اقربائے ایشاں از محمد پور بتاریخ بیست و نہم شہر ذی قعدہ ۱۲۶۵ھ ہجری روانہ نمودم۔ میر مسطور اندرون بست روز معہ عروس وغیرہ داخل مدراس شدند۔ این نیاز مند بعد از فراغت فاتحۂ سالیانہ اول بیگم مرحومۂ خود، از اطلاع جناب نواب بیگم صاحبہ قبلہ و جناب نواب صاحب شفیق مادام عنایتہ، بسبب عدم ہمدست اخراجات شادی حسب مرتبت خود بچہاردہم ماہ مبارک ذیحجہ مذکور زیر لوائے حضرت رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در کرم پاک و عمارت جعفرجی پہنوار کہ ثانی الحال در خریدی خان عالم خاں بہادر سلمہ اللہ تعالےٰ آمدہ است، رفتہ بفضلہ آغاز شادی از آئین رسومات دکہن بابری و برات و جلوہ وغیرہ لوازمات طرب نمودہ، در پنج شش روز بانصرام رسانیدہ، نوزدہم ماہ ذی حجہ سنہ الیہ از کرم پاک بطوریکہ عروساں را می آرند، داخل باغ سکونت خود موسوم باحمدی باغ المعروف بباغ کمٹن کہ خریدیش برضامندی طرفین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در مهر بیگم مرحومۂ مغفورۂ خود داده سبکدوش شده بودم، بیگم حال را دراں حویلی باغ مذکور فرود آورده، رسومات دیگر عروسی از دست کیلن خود ادا کنانیدم۔ وروز دوم که مجلس سالگره ایں عاجز بود، جناب حضرت نواب صاحب معلّٰے بموجب معمول از راه عزت بخشی که سال رونق افزا می شدند، تشریف شریف ارزانی فرموده، در زنانه هم عزت بخش شده، بیگم حال را از دست مبارک خود بعنایت مهر خطاب نجم النساء بیگم معزز و مفتخر، و بخلعت کارچوبی و دوشاله گلناری کامیاب فرمودند۔ وحضرت نواب بیگم صاحبه قبله از اشفاق و عنایات بزرگانۂ خود که مبذول حال ما کمتر یانست یک جفت مروارید نتھ دلچھۂ بیش قیمت از سرکار دولتمدار خود معرفت بڑی بی بی، منکوحۂ نواب صاحب جنّت آرامگاه بمحل ایں عاجز عنایت فرمودند۔ ونواب صاحب بعنایت خداوندی از اعانت ودستگیری خرچ شادی از سرکار فیض آثار سرفراز فرمودند۔

وبعد چندے حضرت نواب بیگم صاحبه قبله بتوجهات بے نهایات در ۱۲۴۶ھ ہجری درجشن سالگره مبارک جناب نواب صاحب معلّٰے از راه عزت بخشی، محل عاصی را درحضور بمجلس نشاط یاد وباریاب فرموده، یک کشتی زر در روشنائی معه پاندان وعطردان وگلاب پاش وچنگیر گل عروسی باشفاق بسیار عنایت فرموده، در همسران و هم چشماں سرفراز وسربلند فرمودند۔ واز زبان گوهر فشاں چند سخنانِ عزت بخشی درحق بیگم مذکوره ارشاد فرموده، مخاطب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بحاضرین مجلس شده فرمودند۔ چونکه شادی ایشاں از رسومات دکھن بظہور آمده ادائے رسم تہال که قانون رسم گوپامو است نکردم، وقاعدۂ رسم گوپامو دادن تہال آنست که اگر عروس بخانه کسے از اہل قرابت سہره بسته آید، صاحب خانه ادائے رسم تہال نماید۔ و بسبب نشدن شادی ایشاں از رسم گوپامو رسم تہال نموده، فقط کشتی زر در روشنائی وگل وغیره داده شد۔ وقبل از چند سال بیگم مذکور نیازمند جہت ملکیت خود، خانۂ متصل احمدی باغ خریده، مسمّٰی به خورشید محل نموده، از حکم واطلاع جناب حضرت نواب بیگم صاحبه قبله وجناب نواب صاحب فرود آمدند۔ چنانچه میر خورشید حسن موسوی در تاریخ آں چند ابیات قطعه بند که تصنیف نموده گذرانیده بود، اینست۔ نظم:

چونکه نجم النساء بعہد عظیم — خانه در وقت مشتری بخرید
راقم وصف آں عطارد شد — زحل و مریخ پاسباں گردید
با قمر زہره گفت تاریخش — از سر جاه، منزل خورشید

پیوسته عنایات نواب صاحب شفیق ما برحال ما دولت خواہاں چناں مبذول است که زبانِ قلم وزباں در تحریر و توصیف شاں عاجز و سرگرداں۔

نظم

الٰہی تو ایں خانه آباد دار — عظیم زماں را تو دل شاد دار
که ایں ذات والاست عالم پناه — زہے حاکمِ صاحب عزّ وجاه
زہے فیض بخش و امیرِ زماں — بعدل و عدالت چو نوشیرواں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کسے گر کند بر درش التجا　　شود شاد از حاصلِ مدعا
الٰہی بحق نبیِّ الوریٰ　　بہر دو جہاں حاجتش کن روا

گلدستہ چہارم از گلزار چہارم از سنہ ۱۲۰۰ ہجری تا سنہ ۱۲۰۰ ہجری

در بیان تشریف آوری شاہزادگان دہلی از اولاد و اطفال شاہ تیمور در مدراس از زمان نواب والاجاہ جنّت آرامگاہ تا زمان بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہٗ و بیانِ فہرستِ خاندانِ الوری والاجاہی و خیرالدین خاں و اولاد و خاتمہ در عرضِ حالِ مولّف۔

میرزا ہمایوں بخت بہادر شہزادہ عالی مرتبت در سنہ ۱۲۰۰ ہجری معہ محلات در حین نواب والاجاہ جنت آرام گاہ باتشین بسیار داخلِ مدراس شدند۔ روزے جناب نواب صاحب ممدوح دربار خود را در کلس محل مثل دربار شاہی آراستہ، آں شہزادۂ عالی قدر را موافق منصب و مراتب شاں طلبیدہ ملاقات حاصل کردہ، با نواب عمدۃ الامرا بہادر و افتخار الدولہ بہادر و مبارز جنگ بہادر و سالار جنگ بہادر وغیرہ دیگر ملازماں روانۂ مکان فرودگاہ ایشاں واقع میلاپور در حویلی محمد کمال فرزند حضرت نواب صاحب قبلہ شہید کہ بخریدی سرکار آمدہ بود۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وسابق برائے ایشاں از فرش وشامیانہ ومسند وقنادیل آراستہ کنانیدہ بودندہ، نمودند۔ روز دویم خود بدولت بباز دید شاں رفتہ از ملازمت مسرور شدہ، وبمبارز جنگ بہادر ودیگر حاضرین مخاطب شدہ بفرحت تمام ارشاد فرمودند۔

مصراع شکرِ نعمت ہائے تو چندانکہ نعمتہائے تو

ہزارہا شکر می کنم بدرگاہ خالق بے نیاز خود کہ کلبۂ ایں فقیر حقیر غلامِ پیر دستگیر حضرت محبوب سبحانی، ودولت خواہ ازلی محمد علی فدوی حضرت ظل ربّانی، محمد معزالدین علی گوہر شاہ عالم بہادر بادشاہ غازی خلّداللہ ملکہٗ ودولتہٗ، از قدم مبارک ایں شہزادۂ بلند تبار اولاد تیموریہ منور وروشن نمودہ، معز ومفتخر فرمود، وباعث زینت دولت وریاست ایں ذرۂ بے مقدار گردانید۔ وہمیشہ تا زندگی خود بجمیع وجوہ خبرگیران ایشاں بودند۔ وجناب نواب سلطان النسأ بیگم صاحبہ رابطۂ سوال وجواب وطریقۂ محبت ووداد از فیض النسأ بیگم صاحبہ محل عالیہ شہزادۂ موصوف درزمان جنّت آرامگاہ مخفی داشتہ بودند۔ ودر ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از ملازمت فیض النسأ بیگم صاحبہ درمحل خود باعزّ ومراتب شاں معزز گردیدند۔ وسلوک ومراعات درروابط یک جہتی وعنایات از سابق زیادہ تر مرعی داشتند۔

ودر سنہ ۱۲۱۱ ہجری بسجین ریاست عمدۃ الامرا بہادر امیرالہند والاجاہ ثانی، شہزادۂ عالی وقار وبلند مرتبت میرزا علی بخت بہادر کہ درجمیع علوم یکتائے زماں بودند، باشوکت وحشمت واردِ مدراس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شدند۔ نواب صاحب بعد دو سہ روز از ورود ایشاں، دیوانخانۂ کلس محل را آراستہ کنانیدہ، بعزت و توقیر بسیار طلبیدہ از ملاقات مشرف شدہ، و عنایت باغ کہ مشہور بہ بنگلہ برج داس مودلی است، تیار کنانیدہ بودند، با تاج الامرا بہادر و رئیس الامرا بہادر و امیر الدولہ بہادر و افتخار الدولہ بہادر و بہرام جنگ بہادر و میر اسد اللہ خاں بہادر روانہ فرمودند۔ و روز ثانی خود با ہمشیرہ زادگاں و ارکان دولت جہت باز دید ایشاں تشریف فرمودہ، از ملاقات مشرف شدہ بعد بند و بست اخراجات شاں مراجعت نمودند۔

روزے در ملاقات از میرزا علی بخت بہادر استفسار کردند، کہ متعلقان خود را تا کے در انجا خواہند داشت۔ و چرا دریں جا طلب نمی فرمایند۔ جواب فرمودند۔ در فکر زاد راہ ہستم۔ نواب صاحب دریافت تعداد زاد راہ کردہ ہنڈوی آں روانۂ لکھنؤ نمودند۔

و بعد چندے در سنہ ۱۲۱۱ ہجری میرزا محمد امین الدین صاحب عرف میرزا امانی صاحب برادر خورد شہزادۂ موصوف با محلات برادر کلان خود داخل مدراس شدہ، در خانۂ برادر خود فرود آمدند۔ و روز دویم بہادر معلّے از اطلاع نواب صاحب میرزا امانی صاحب را ہمراہ آوردہ از نواب صاحب ملاقات کنانیدند۔ و بعد ملاقات، بند و بست اخراجات ایشاں و محل میرزا علی بخت بہادر نمودہ تا حیات خود خبر گیراں بودند۔ و ایشاں و محل ایشاں ہمیشہ سوال و جواب مقدمات خود در سرکار نواب صاحب بوساطت نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سلطان النساء بیگم می نمودند۔ و بیگم صاحبہ موصوفہ حسب الخواہش محل شہزادۂ معلے معہ ہر دو دختران در محل خود طلبیدہ، با عزو احترام آنہا از ملاقات شرف یاب شدہ ہر دو خواہران خود را نیز از ایشان ملاقات کنانیدند۔ و سلوک و ملاقات و طریقۂ محبت و یکجہتی و شفقت قلبی از ایشان مرعی داشتند۔

و در سنہ ۱۲ ہجری میرزا تاج الدین بہادر شاہزادہ با محلات و فرزندان و را و اخر دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر در بیماری مرض الموت شان داخل مدراس شدہ۔ در باغ دادے شاہ صاحب مرحوم فرود آمدند۔ و بسبب شدت بیماری نواب صاحب ممدوح اتفاق ملاقات نشد۔ بعد مسند نشینی جناب بندگان عالی حضرت عظیم الدولہ بہادر امیر الہند والاجاہ ثالث در دیوان خانۂ کلان کلس محل با عز و تکریم ملاقات حاصل کردند۔

و بعد چندے در سنہ ۱۲ ہجری در حکومت و ریاستِ نواب عظیم الدولہ بہادر میرزا علی بخت بہادر قبایل خود را در مدراس گذاشتہ، خود برائے ملاقات برادر حقیقی خود میرزا جلال الدین بہادر کہ در لکھنؤ بودند، بتوسل نواب عظیم الدولہ بہادر از گورنر مدراس رخصت دو سالہ گرفتہ، از راہ دریا بہ کلکتہ رسیدند۔ در آنجا خبر یافتند کہ میرزا جلال الدین بہادر معہ فرزند خورد خود میرزا ایزد بخش بہادر داخلِ مرشد آباد شدہ اند۔ میرزا علی بخت بہادر از گورنر کلکتہ مرخص شدہ، در مرشد آباد از برادر خود ملاقات حاصل کردند۔ و در ایام قلیل مرزا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جلال الدین بہادر از شکایت آبلہ سرطان ہماں جا بفضل الٰہی رحلت کردند۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

میرزا علی بخت بہادر برادر زادۂ خورد میرزا ایزد بخش بہادر را از توجہات و مہر پدری نزد خود داشتہ تا فاتحۂ چہلم در انجا بودہ، بعد فاتحہ معہ برادر زادہ سوار جہاز شدہ مراجعت بمدراس نمودہ مع الخیر رسیدند۔ و روز دویم در حضور بندگان عالی نواب عظیم الدولہ بہادر امیر الہند والاجاہ التماس در باب ملاقات خود و برادر زادۂ خود کنانیدند۔ بندگان عالی حکم فرمودند۔ من ہم بہ تمنائے ملاقات ام۔ روزے علاء الدولہ حافظ احمد خاں بہادر را بخدمت ایشاں فرستادہ طلبیدہ از ملاقات مسرور شدند۔ و از عنایات بے نہایاتِ خود مبلغ بچہار صد روپیہ ماہوار بطریق مدد خرچ بنام میرزا ایزد بخش بہادر از کمپنی مقرر و جاری کنانیدند۔ و ہمیشہ اشفاق و عنایات خود بر حال اینہا مبذول می داشتند۔ بدستور جناب تقدس مآب حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ محلات میرزا ہمایوں بخت بہادر و میرزا علی بخت بہادر را در محلات خاص خود بہ تکریم تمام طلب فرمودہ، از ملاقات ممنون فرمودند و از ہر یک سلوک مراعات بسیار نمودند۔

و در سنہ ۱۲ ہجری در حین ریاست نواب اعظم جاہ فخر الامرا بہادر میرزا ایزد بخش بہادر برحمت حق پیوستند۔ دراں وقت برادر کلاں بہادر مغفور مذکور میرزا الٰہی بخش بہادر شاہزادۂ عالی مرتبت و والا منزلت کہ در خلق و مردت ممتاز زماں و در اخلاق و محبت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

افتخار جہاں اند، در لکھنؤ تشریف می داشتند۔ از خبر انتقال برادر خود مطلع شدہ، خود را در مدراس رسانیدہ، از ملاقات جناب نواب اعظم جاہ بہادر کامیاب شدند۔ نواب صاحب معزالیہ در گورنر کونسل سعیٔ بلیغ فرمودہ، ہموں معاش برادر شاں بنام ایشاں مقرر و جاری کنانیدند۔ و شہزادہ معلّٰی بجمیع وجوہ بے فکر شدہ، ممنون و مشکور بودند۔

بعد چند سال در زمان توامان دولت و حکومت نواب صاحب والا مناقب عالی مرتبت جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ بجہت حاصل نمودن شرف اقدام بوسی والدۂ ماجدۂ خود کہ در لکھنؤ بودند، از وساطت و سفارش نواب صاحب ممدوح، از گورنر مدراس رخصت پنج سال گرفتہ، بسواری جہاز کامیاب مقصود گردیدہ، از اقدام بوسی والدہ، سعادت ابدی حاصل کردہ، بملاقات اقارب و دوستاں مسرور شدند۔ و باز از کشش محبّت دلی و شفقت قلبی بندگان حضرت نواب صاحب معلّٰی حسب الاقرار خود در سنہ ۱۲ ہجری باز داخلِ مدراس گردیدہ، در مکانِ میلاپور فرود آمدہ بحضور اطلاع نمودند۔ روز دویم نواب صاحب شرف الملک بہادر بخشی سرکار را بفرودگاہ شاں روانہ فرمودہ در شادی محل طلبیدہ، بعز و تکریم و توجہات قدیم ملاقات نمودند۔ ہم روز دویم از راہ عنایات بباز دید ایشاں تشریف فرمودہ ممنون منت بے شمار فرمودند۔ و در قلیل الایام اجرائے معاش مقرر سابق کنانیدہ بقایا ہم دہانیدند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وچند روز بعد، نواب صاحب یک حویلی مشین از ملک سرکار متصل باغ کلاں کنارۂ دریا آراستہ کنانیدہ، میرزا الہی بخش بہادر را دراں حویلی فرود آوردند۔ وبہادر موصوف بآرام تمام سکونت میدارند۔

الحمد للہ عالمے در توصیف حسن اخلاق آں شہزادۂ عالی قدر کہ فی الحقیقت جسم شاں مجسم از خلق ومروت است، رطب اللسان اند۔ علی الخصوص عنایات وشفقت برادری آں شہزادۂ بلند وقار برحال ایں ذرۂ بے مقدار کہ مبذول است خارج التحریر والتقریر رنگے۔ دربیان جدین والدین مرحومین با تفصیل پیشین مؤلف ایں سوانحات ممتاز ازروے تذکرۃ الانساب، ونسب نامۂ الوزری، وتزک والاجاہی وغیرہ مفصلاً آنچہ کہ دریں کتب ہا بہ نظر درآمدہ، قید قلم نمودہ شد۔ الحمد للہ ایں نخلہائے زیب دولت وریاست واشجار شرف شرافت ونجابت کہ یکے الوزریہ، ودیگرے والیہ، بدرجۂ ششم وہفتم بایکدیگر ملحق شدہ، بصورت یک درخت تنہ دار تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ رسیدہ است، جہت انکشاف آں بر ہر یک خورد وبزرگ زماں نوک ریز خامہ گردانید۔

تعداد پشتین والاجاہی ونصیر الدولئی وخیر الدین خانی

انسابِ والاجاہی

از جناب نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر بن نواب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ، لوعہ ۲۹ پشت۔ ونواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر مختار دولت برادر زادۂ خود نواب غلام محمد غوث خاں بہادر والاجاہ خامس طول عمرہٗ، فرزند ارجمند نواب اعظم جاہ بہادر والاجاہ رابع، رضواں مآب بن نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب والاجاہ ثالث بن نواب امیر الامرا بہادر غفراں مآب بن نواب محمد علی خاں امیر الہند والاجاہ جنّت آرامگاہ بن حضرت نواب صاحب قبلہ شہید محمد جان جہاں سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ رحمۃ اللہ علیہ بن خادمِ حرمین الشریفین حاجی مقدس محمد انور مغفور

انصابِ نصیر الدولئی

از انوار الدولہ اشرف الامرائے حال بن شرف الامرا محمد نعم اللہ خاں بہادر مغفور تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ، لعہ ۲۹ پشت وشرف الامرا انوار الدولہ بہادر بن محمد نعم اللہ خاں شرف الامرا بہادر مغفور بن شکوہ الملک نصیر الدولہ دلیر جنگ بہادر مرحوم بن حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر نصرت جنگ برادر حقیقی نواب امیر الہند والاجاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ محمد علی خاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر ظفر جنگ جنّت آرامگاہ بن حضرت نواب صاحب قبلہ شہید محمد جان جہاں سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ رحمۃ اللہ علیہ بن خادم حرمین الشریفین، حاجی مقدس محمد انور مغفور۔

انساب خیر الدین خانی

از افتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بن غلام آل محمد خورشید الملک افتخار الدولہ بہادر حال تا بحضرت فاروق اعظم رضی اللہ عنہ، ۳۰ پشت۔ و افتخار الملک نصیب الدولہ بہادر بن غلام آل محمد خورشید الملک محمد ناصر خاں افتخار الدولہ بہادر حال سلمہ اللہ تعالیٰ بن جناب حافظ محمد ناصر خاں افتخار الدولہ صمصام جنگ بہادر مغفور بن نواب ناظم جنگ محمد خیر الدین خاں بہادر کلان ثانی فردوس مکاں کہ شوہر ہمشیرۂ خورد حقیقی نواب والاجاہ جنت آرامگاہ و پسر جناب حضرت نواب صاحب قبلہ شہید عبد الحکیم خاں بہادر مغفور بن حضرت شیخ محمد خیر اللہ علیہ الرحمۃ والرضوان بن شیخ عبد الوالی عالی مرتبت مرحوم۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و حاجی محمد انور مغفور و شیخ عبدالوالی مرحوم هر دو برادران حقیقی
پسران حضرت اعلیٰ جناب شیخ محمد منور رحمة الله علیه بن حضرت
شیخ نعم الله بن جناب شیخ مخدوم عبدالحی معروف به شیخ
المشایخ عالم زمانی بن شیخ مخدوم عبدالقادر قنوجی بن شیخ عبدالله
المعروف به قاضی لاڑ بن قاضی شیخ ابراهیم بن شیخ علاءالدین
بن شیخ علی بن قاضی فخرالدین بن قاضی شیخ شعیب بن شیخ محمد
احمد بن شیخ یوسف بن سلطان شهاب الدین احمد المعروف
به فرخ شاه عادل که در سنین اربع مأة بادشاه کابل بودند، بن شیخ
فخرالدین محمود المعروف به سلطان سلیمان شاه بن محمد سبحان بن شیخ
مسعود بن عبدالله واعظ صغیر بن شیخ ابوالفتح واعظ کبیر بن شیخ
اسحٰق بن شیخ ابراهیم بن شیخ ناصرالدین بن شیخ عبدالله بن جناب
فاروق اعظم رضی الله عنه، که در رساله تاتارخانی مصنف آن نوشته
است که شیخ عبدالله بن جناب فاروق اعظم را دو منکوحه، یکے
بخت بانو که صبیهٔ یزدجرد بن نوشیروان واز بطنش یک پسر، موسوم
به سالم بود که از فقهائے سبعهٔ مدینه بودند۔ و ایشان جد اعلیٰ سلطان
ابراهیم بن ادهم و دیگرے فاطمه نام صبیهٔ جناب امام از بطنش
شیخ ناصرالدین متولد شد۔ این را از فقهائے آن وقت می نویسند۔
اگر کسے باولاد حضرت سیدة النساء العالمین سلام الله علیها و آلها
وصیت مالی کند ناصریه که از نواسه هائے آنحضرت اند در وصیت
داخل۔ زیراکه لفظ ولد شامل است اولاد پسری و دختری را۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وقتیکه محمد ابراهیم پسران عبدالله بن حسن مثنی بن امام حسن علیه السلام بر هارون خلیفه عباسیه خروج کردند و شیخ ابراهیم بن عمر نیز همراه شان بود میگویند که امام شافعی هم درین معرکه شریک آنها بودند. چون هر دو بزرگوار در دست ظالم گرفتار شده بقتل رسیدند، شیخ ابراهیم بن شیخ ناصرالدین از جنگ رهائی یافته با عیال و اطفال خود در بخارا رسیده توطن گرفت. و چهار پشت همان جا بکمال عزّ و اعتبار در درس و تدریس علوم شرعیه و احادیث نبویه و هدایت خلق اشتغال می داشتند.

بعده شیخ سلیمان بن مسعود بن عبدالله واعظ اصغر بن ابوالفتح واعظ اکبر بن اسحاق بن ابراهیم بن ناصرالدین افواج کثیره جمع کرده، به نیت جهاد با کفار در حدود کابل رسیده، بنائے کفر را از الممالک از بیخ برکنده رواج دین نبوی باحسن قرار داده، در سنین اربع مأة در کابل لوائے سلطنت افراخت. و ملقب به سلطان سلیمان گردید و بعد ازان پسرش سلطان شهاب الدین احمد فرخ شاه عادل و پسرش فخرالدین احمد نیسان شاه بادشاه آن جا بود. این کیفیات از تذکرة السیر من تصنیف شیخ ابوالبرکات بغدادی معلوم گردید.

چون در ملک کابل بعد از حوادثات روزگار فتور رو داد، و آن مملکت بدست سلاطین غزنین افتاد، و فرزندان فرخ شاه در کابل بطور غریبانه بسر می بردند. وقتیکه چنگیز خان خروج کرد، و همه ممالک اسلام را تاراج ساخت، و لشکر بجانب غزنین و کابل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کشید و آں دیار را ویران ساختہ اکثر از ابنائے ملوک را تہ تیغ آورد۔ وچنانچہ درہماں حادثہ محمد احمد بن یوسف بن فرخ شاہ شربت شہادت چشید۔ پس قاضی شعیب بن محمد احمد با جمیع عیال واطفال خود بہ لاہور رسیدہ، از انجا بہ قصبۂ قصور آمد۔ قاضی آنجا کیفیت آمدن ایشاں شنیدہ ملاقات کردہ، بسیار مراعات از ایشاں نمود۔ احوال تباہی شاں بشاہ دہلی نوشت۔ بعد چندے نامۂ شاہی برائے قضائے قصبۂ کہوال کہ قریب ملتان است، بنام قاضی شعیب ورود یافت۔ قاضی شعیب برخدمت قضائے آنجا مامور شدہ، بقصبۂ مذکور رفتہ توطن گرفت۔ بعد وے قاضی سلیمان فرزند کلان او کہ پدر قطب عالم حضرت فریدالدین شکر گنج بودند، قاضی آنجا شدند۔ کذا فی معارج الولایت وسیر الاقطاب من ترجمۂ حضرت شکر گنج قدس سرہٗ۔

وحضرت قطب عالم نصیرالدین چراغ دہلوی، وشیخ احمد مجدد الف ثانی از اولاد فرخ شاہ عادل اند، از نسب نامۂ شاہی ظاہر۔ من بعد قاضی فخرالدین برادر حقیقی قاضی سلیمان برخدمت قضاءت مامور شدند۔ وتا چہار پشت درانجا بودند۔ بعد ازاں درسلطنت افاغنہ لودھی در قنوج آمدہ سکونت ورزیدند، وبرخدمت صدرالصدور مامور گردیدند۔ بعد ازاں پسرش قاضی ابراہیم درسلطنت ہمایوں بادشاہ قاضی آنجا شد۔ بعدہٗ قاضی عبداللہ المعروف بہ قاضی لاڑ قاضی قصبۂ بدھاوان شدہ چندے در آنجا ماندند۔ بعد ازاں شیخ مخدوم عبدالقادر بارادۂ طلب علم در قصبۂ گوپامو کہ دو منزل از قنوج است، رسیدہ،

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بعد انفراغ تحصیل علم با شرفائے محلہ آنجا خانہ داری نمودہ، در زمان اکبر بادشاہ سکونت خود درانجا اختیار نمودند۔ و بدست یاری توفیق الٰہی با پسر خود شیخ مخدوم عبدالحی در خدمت با برکت بندگی نظام الدین امیٹھوی کہ از مشاہیر اولیائے سرمایۂ اکبری بودند، ارادت آورد۔ و متوکلانہ عمر عزیز را بآخر رسانید۔ و بر در مخلوقے نہ رفتند۔ بعد ازاں مخدوم عبدالحی در خدمت پیر و مرشد ریاضات شاقہ و مجاہدات مافوق الطاقہ بجا آوردہ، بمرتبۂ کمال رسیدہ، خلعت خلافت خاندان چشتیہ پوشیدہ، تاج خلافت بر سر داشتہ، بخطاب شیخ المشائخ عالم زمانی سرفرازی یافت۔ و بعد وے شیخ نعم اللہ پسر کلانش جانشیں شدہ، طریقۂ فقرائی بحال و برقرار داشت۔ بعدہٗ حضرت اعلیٰ شیخ محمد منور، راہ مشیخت و فقر گذاشتہ در عبادتِ الٰہی بودہ، گذران خود بر توکل کرد۔ و بعد وے حاجی محمد انور و شیخ عبد الوالی ہر دو فرزندان شاں بحضور بادشاہ عالمگیر رسیدہ، حاجی محمد انور بخطاب حاجی مقدس سرفراز شدہ، بر خدمت تسبیح خانہ مامور شد۔ و شیخ عبد الوالی بخطاب عالی رتبت معزز شدہ روز بروز طریق امارت پیش می گرفت۔ و از زمان حضرت نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ فرزند محمد حاجی انور دولت و اقبال روز بروز در تزاید شد۔ و ایشاں بعمر ہفتاد و ہفت سالگی بتاریخ شانزدہم ماہ شعبان ۱۱۶۲ھ ہجری شربت شہادت چشیدند۔ بعدہٗ جناب بندگان حضرت امیر الہند والاجاہ عمدۃ الملک سراج الدولہ نواب محمد علی خاں بہادر ظفر جنگ صوبہ دار ملک کرناٹک در زمان ریاست خود بپاس بزرگاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

لحاظ برادری و قرابت مد نظر داشته، هر یک را از اقربائے خود در گوپامو پرورش می فرمودند. و بعضے حسب الحکم بندگان حضرت خودها را از گوپامو در مدراس رسانیدند. و بعضے بمقتضائے آب و خور خود حاضر حضور می شدند. بندگان حضرت بهر کس که مناسب می دانستند در اولاد و احفاد خود منسوب فرموده، پرورش می فرمودند. و جانشینان جنت آرامگاه نیز بدستور.

کیفیت حضرت اعلیٰ شیخ محمد منور رحمۃ اللہ علیہ

چونکه حضرت اعلیٰ در سادات کرمانی خیرآبادی با دختر قاضی محمد سعید موسوم به دلاری بی بی صاحبه کتخدا شدند. از بطن شان دو پسر، یکے حاجی مقدس موسوم به محمد انور جد امجد والاجاه، و دیگر عالی رتبت موسوم به عبدالوالی جد امجد خیرالدین خاں. وسوائے اینها یک دختر نا کتخدا فوت شد.

کیفیت اولاد حاجی مقدس محمد انور فرزند شیخ محمد منور

حاجی محمد انور با دختر قاضی لیکی بن قاضی محمد سعید کتخدا شدند. واز بطنش یک پسر، موسوم بنواب انورالدین خاں شهید، و دو دختر یکے بی بی مریم صاحبه که با محمد آصف نبیرهٔ شیخ نعم اللہ منسوب گردیده، و دیگرے بی بی فاطمه صاحبه که با شیخ محمد حیات نبیرهٔ شیخ عبدالقادر منسوب بود. و نواب انورالدین خاں شهید را

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۳ بی بی، یکے از شرفائے گوپامو در قرابت قریبۂ خود موسوم بہ بی بی صاحبہ کہ دختر شیخ عبدالوالی و نبسی شیخ عبدالقادر بود۔ و ثانی از شرفائے حیدرآباد، موسوم بہ بی بی فخرالنساء بیگم صاحبہ کہ مادرش سیدہ بود۔ و کیفیت بی بی ثالث بسبب طوالت تحریر مطلب نمود۔

تفصیل اولاد بی بی صاحبہ و بی بی فخرالنساء بیگم صاحبہ جستہ جستہ از روئے تذکرۃ الانساب نوشتہ می شود

بنواب صاحب قبلہ شہید از بی بی صاحبہ دو پسر، یکے بدرالاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ، و دیگرے نواب محمد محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ، و چہار دختر، یکے اہلیۂ محسن الدین خاں نبیرۂ شیخ مدن۔ و دویم اہلیۂ عبدالواجد خان بن محمد مراد۔ و سیوم اہلیۂ شیخ عبدالحی پدر غلام اشرف خاں، و چہارم اہلیۂ اول محمد خیرالدین خاں بہادر کلاں بن شیخ عبدالحکیم خاں شہید۔ و تفصیل اولاد اینہا از تذکرۃ الانساب وغیرہ مبرہن خواہد شد۔ و حضرت نواب صاحب قبلہ شہید بعد از رحلت پدر امجد خود بر خدمت عمدہ در حضور نواب آصف جاہ و نواب ناصر جنگ بودند۔ و آں کیفیت از ملاحظۂ نورنامہ ظاہر خواہد شد۔

و تفصیل اولاد و ازواج بدرالاسلام خاں بہادر و نواب محمد محفوظ خاں بہادر در خلاصۃ الانساب تفصیل وار مرقوم است۔ بسبب طوالتش دریں سوانحات بہ تحریر در نیاوردہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

واز بطن فخر النساء بیگم صاحبه دو پسر، یکے موسوم به غلام اولیا معروف به محمد علی، مخاطب به نواب سراج الدوله عمدة الملک، بعد رحلت پدر خود نواب صاحب قبله شهید بر صوبه داری ملک کرناٹک مستقل گردیده، از پیشگاه شاه دهلی بخطاب امیر الهند والاجاه سرفراز شده، بر دولت وریاست مامور بودند. وپسر دویم نواب عبد الوهاب خاں شکوه الملک نصیر الدوله نصرت جنگ بهادر۔ دو دختر، یکے موسوم به امیره بیگم اهلیهٔ عبد الرحیم خاں بن شیخ عبد الواسع، ودختر دویم جدهٔ حقیقی مولف این سوانحات موسوم به کوبیگم معروف به حضرت بیگم صاحبه مخاطب کریم النسا بیگم مشهور به چهوٹی بیگم صاحبه۔ بعد رحلت اهلیهٔ اوّل خیر الدین خاں بهادر کلاں بیگم صاحبه موصوفه از یشاں منسوب شده بودند۔ تفصیل اولاد شاں آئنده به تحریر خواهد آمد۔

تفصیل ازواج واولاد نواب والاجاه جنت آرامگاه

جنت آرامگاه را از بطن خدیجه بیگم مخاطب بنواب بیگم صاحبه معروف به بیگم جان محل خاص، دختر محمد احسن الدین خان صاحب شهید ونبسی سیده بیگم رضوی المشهدی، وهمشیره زادی حقیقی سید علی خاں صاحب کلاں رحمة الله علیه، پنج پسر وپنج دختر متولد شدند۔ تا سن سی ونه سال با دولت وحشمت گذرانید۔ آخر در بیماری تپ محرقه واسهال از زندگی خود مایوس شده آغاز شادی دختر خورد خود کنانیده، قریب اتمام رسم جلوه پیش از نه گهنٹه روز بلند شده بروز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سه شنبه پانزدهم جمادی الاولی ۱۱۸۱ھ ہجری رحلت نمودند۔

تفصیل اولاد ایشاں

پسر اولیں ولی عہد و جانشین پدر موسوم بہ عبدالولی معروف بہ غلام حسین، مخاطب بنواب عمدۃ الامرا معین الملک اسد الدولہ غلام حسین خاں بہادر ذوالفقار جنگ کہ کتخدائیش از دلاری بیگم صاحبہ معروف بہ خاص محل صبیۂ حضرت نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر کہ از بطن سیدۂ عالی خاندان بدلاری بیگم صاحبہ قبلہ، دختر میر عادل خاں صاحب شدہ بود، صاحب اولاد شدہ، بسن پنجاہ و چہار سالگی رسیدہ رحلت کرد۔ و پسر دوم حافظ محمد منور معروف بہ منو میاں، مخاطب بہ نواب امیر الامرا مدار الملک روشن الدولہ محمد منور خاں بہادر، بہادر جنگ کہ رستم زماں و دیوان مختار رئیس کرناٹک نواب صاحب جنت آرامگاہ بودند۔ کتخدائی شاں از عظیم النسا بیگم صاحبہ خواہر خورد حقیقی جناب دلاری بیگم صاحبہ شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، در حین ریاست پدر خود در سن چہل سال بہ بست و چہارم محرم الحرام ۱۲۰۳ھ ہجری وقت نہ گھنٹہ روز برحمت حق پیوستند۔ و پسر سیوم محمد انور، معروف بہ حاجی میاں، مخاطب بنواب سیف الملک انور الدولہ محمد انور خاں بہادر حسام جنگ کہ در زمان اوایل ریاست پدر خود چند روز از خدمت میر کچہری مفتخر بودند۔ کتخدائی ایشاں از بدر النساء بیگم، صبیۂ نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر کہ از بطن اللہ رکھی بیگم بود، بظہور آمدہ صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اولاد شدند۔ بعد از ریاست پدر و برادر بزرگ خود در زمان ریاست نواب رحمت مآب جناب نواب عظیم الدوله بهادر در سن پنجاه و چهار سال به پانزدهم ماه ذیحجه ۱۲۱۸ھ ہجری بوقت سہ پہر روز رحلت کردند۔ و پسر چهارمی غلام حسن نام، معروف به ٹیپو بادشاه، مخاطب بنواب حسام الملک اعتماد الدوله محمد عبد الله خاں بهادر شیر جنگ در زمان پدر خود از حکومت نتهر نگر سرفراز، و در زمان نواب عمدة الامراء بهادر از خدمت صوبه داری محمد پور معزز بودند۔ کتخدائی شاں از حبیب النساء بیگم، دختر حامد علی خان که از نجبائے گوپامو بودند، شده صاحب اولاد گردیدند۔ و در حکومت دولت نواب عظیم جاه بهادر سراج الامرا دام افضاله، در سن هفتاد و چهار سالگی به هشتم شعبان ۱۲۴۴ھ وقت دوپهر روز رحلت فرمودند۔ و پسر پنجم، عبد القدوس، معروف به لعل بادشاه، مخاطب به نواب نصیر الملک انتظام الدوله محمد صلابت خاں بهادر غضنفر جنگ که در زمان ریاست پدر و برادر خود از خدمت تعلقه مدرا سرفراز بودند۔ کتخدائیش از خیر النساء بیگم، همشیرهٔ خورد حقیقی حبیب النسأ بیگم بجلوه ظهور یافته، در زمان ریاست نواب عظیم الدوله بهادر در سن چهل و پنج سال به هجدهم شهر شعبان ۱۲۱۹ھ ہجری بعد نماز عصر رحلت نمودند۔

کیفیت دختران جنت آرامگاه

دختر اولین همشیرهٔ خورد نواب عمدة الامرا بهادر موسوم به

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

موتی بیگم بسن تمیز رسیده باغلام محی الدین، مخاطب بعبدالحی خاں بہادر
ہمشیرہ زادۂ بدرالاسلام خاں بہادر کلاں منسوب شدہ ناکتخدا از
بیماری چیچک رحلت کرد۔ و دختر دوم ہمشیرۂ خورد نواب امیرالامرا
بہادر موسوم بہ پوتی بیگم صاحبہ بسن تمیز رسیدہ، ہنوز یکسے منسوب
نشدہ بود کہ در یک ہفتہ از ہموں بیماری مسطور جاں بحق تسلیم شد۔
و دختر سوم ہمشیرۂ خورد نواب سیف الملک بہادر، موسوم بہ بڈھی
بیگم صاحبہ، مخاطب بنواب سلطان النساء بیگم، معروف بہ صاحبزادی
کلاں، باعبدالہادی خیرالدین خاں صمصام الدولہ بہادر ہمشیرہ زادۂ
حقیقی نواب صاحب جنّت آرامگاہ منسوب شدہ، صاحب اولاد شدند۔
و در زمان ریاست نواب صاحب رحمت مآب با فرزند خود بہ بیت اللہ
شریف و دیگر اماکن متبرکہ رفتہ، در زمان ریاست نواب اعظم جاہ
بہادر رضواں مآب بہ بست و سیوم ماہِ ذیحجہ ۱۲۳۶ھ ہجری در سن شصت
و ہشت سال در کربلائے معلّٰی انتقال فرمودند۔ و دختر چہارم ہمشیرۂ
خورد نواب حسام الملک بہادر، موسوم بہ دریا بیگم، مخاطب بہ نواب
ملک النساء بیگم معروف بہ صاحبزادی میانہ، با مولوی عبدالوالی خاں
اعتصام الدولہ بہادر، برادر حقیقی صمصام الدولہ خیرالدین خاں بہادر
منسوب شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، در زمان ریاست نواب صاحب
رضواں مآب بسن شصت و چہار سالگی بہ بست و نہم ماہ صفر المظفر
۱۲۳۶ھ ہجری رحلت کردند۔ و دختر پنجم ہمشیرۂ خورد نواب نصیرالملک
بہادر بروز فتح قلعۂ ویلور تولد یافتہ موسوم بہ فتح بیگم صاحبہ و مخاطب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به نواب عمدة النسأ بیگم شدند، و معروف به صاحبزادی خورد والدهٔ این مولف سوانحات با حافظ محمد ناصر خاں افتخار الدوله بهادر، برادر حقیقی صمصام الدوله خیر الدین خاں بهادر منسوب شده، صاحب اولاد گردیده، در ریاست نواب صاحب رحمت مآب بسن پنجاه و دو سالگی به یازدهم ماه ربیع الثانی ۱۲۲۷ھ هجری رحلت کردند

کیفیت اولاد خاص نواب عمدة الامرا غفران مآب فرزند نواب والاجاه جنّت آرامگاه

نواب عمدة الامرا بهادر را از بطن خاص محل، موسوم به دلاری بیگم دختران که تولد شده بودند، بعضے در سن طفولیت، و بعضے قریب سن شعور رسیده، رحلت نمودند. و از بطن کلثوم بی منکوحه یک فرزند، موسوم به عبد الکریم خاں، مخاطب به خاں بهادر معین الدوله شهسوار جنگ با دختر محمد حیات قادر علی خاں بهادر، فرزند عصمت بی بی صاحبه گویا موی منسوب گردیده، صاحب اولاد شده، دختر مذکور رحلت نمود. و از بطن گھسیٹی بیگم، مخاطب به مبارک النساء بیگم، منکوحه یک فرزند، موسوم به علی حسین، مخاطب به تاج الامرا بهادر، المتخلص به ماجد که در فن شاعری کمال می داشت، از خواهر خورد اکرام النساء بیگم محل شرف الامرا بهادر محمد نعم الله خاں کتخدا شده، لاولد بعد ده ماه از رحلت پدر خود در اوایل دولت نواب صاحب رحمت مآب بغرهٔ ماه ذیحجه ۱۲۱۶ھ هجری انتقال کردند. و فرزند سیومی از

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بطن چتر بیگم منکوحه موسوم بغلام باقر حسین خاں در ریاست پدر خود تولد شده بود. در زمان حکومت نواب صاحب رحمت مآب با دختر نواب نصیر الملک بهادر که از بطن شادی بیگم منکوحه بود، کتخدا شد. و دختر مذبور باسقاط حمل انتقال نمود. و از بطن زن متعیه علاقه مهتاب بیگم، موسوم به رضیه بیگم در ریاست پدر خود با تاج الدین خاں، فرزند خورد نظام الدین احمد خاں کلاں کتخدا شده، لاولد انتقال کرد، و چند خدام در علاقهٔ نواب سلطان النساء بیگم و گھیسٹی بیگم لاولد رحلت کردند. و بعضے از انها با خدامان نواب صاحب جنت آرامگاه در باغ کلاں از سرکار پرورش می یابند. و حضرت نواب امیر الامرا بهادر مدار الملک را از بطن محل خاص عظیم النساء بیگم یک پسر که شمع شبستان خاندان انوری والاجاهی و وارث مسند دولت جد امجد خود نواب والاجاه جنت آرامگاه بود، موسوم به عبد العلی خاں نواب عظیم الدوله بهادر بود، بعد رحلت عم کلان خود از افضال حاکم لایزال و به تصدق حضرت سرور عالم صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم بر مسند جد خود قائم شده، تمامی خاندان را پرورش می کردند. و محل ثانی و دیگر منکوحات و خدام لاولد. و جناب نواب عظیم الدوله بهادر در ریاست جد امجد خود با صبیهٔ کلان نواب شکوه الملک دلیر جنگ نصیر الدوله بهادر ثانی از بطن حمید النساء بیگم صاحبه که موسوم به سعید النساء بیگم و در ریاست نواب صاحب معلی مخاطب بنواب بیگم اند، کتخدا شده، صاحب اولاد گردیدند. و از بطن نواب بیگم صاحبه موصوفه دو پسر، و یک دختر. پسر اولین محمد منور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نام، مخاطب نواب اعظم جاہ فخر الامرا بہادر رضوان مآب کہ در زمان ریاست پدر خود در ۱۲۳۳ھ ہجری با نواب عنایت النساء بیگم، معروف بہ بہو بیگم، مشہور بہ محل عالیہ، دختر کلان ضیاء الدولہ بہادر کہ یکے از امرائے حیدرآباد بودند۔ کتخدا شدند۔ و در ریاست خود از بطن بہو بیگم یک گل گلزار ریاست، موسوم بہ نواب غلام محمد غوث خاں اطال اللہ عمرہٗ و دولتہ متولد شد۔ و از بطن مختار النساء بیگم سہ دختر یکے در ۱۲۳۹ھ ہجری در سفر نتہر نگر، و دو دختر در مداس تولد یافتند باقی خدام و غیرہ لاولد۔ خلف دوم محمد علی نام، مخاطب نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ کہ در ۱۲۳۳ھ ہجری از نواب نور النسا بیگم خواہر خورد حقیقی محل عالیہ کتخدا شدند۔ بعد چند سال بیگم موصوفہ از صدمہ تولد رحلت نمود۔ و در ۱۲۳۹ھ ہجری در ریاست نواب صاحب رضوان مآب، دیگر کتخدائی از شفیع النساء بیگم دختر بی بی اول ممتاز الامرا بہادر بجلوہ ظہور آوردند۔ از بطن ایشاں یک دختر، موسوم بہ امۃ الولی النسا بیگم طول عمرہا متولد شد۔ و در ۱۲۴۱ھ ہجری نیز پسرے تولد شدہ، در شش ماہ بیگم مذکورہ و پسر ہر دو رحلت نمودند۔ و بعد چند سال حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ خانہ داری دیگر از منعم النساء بیگم مخاطب بہ دلہن بیگم دختر خاں عالم خاں بہادر کہ از بطن صالح بیگم نبسی کلان نواب سلطان النساء بیگم است، در ۱۲ھ ہجری نمودند۔ و از افضال خدائے کریم و بہ تصدق رسول رحیم صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم، از ایشاں دخترے تولد شد۔ او تعالیٰ شانہٗ، زیر سایۂ والدین، و جناب نواب بیگم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صاحبہ قبلہ تا صد وسی سال سلامت دارد۔ و از سعادت النساء بیگم شش پسر و دو دختر۔ و دو پسر، و یک دختر در طفولیت بسیر گلزار جنت شتافتند و باقی یکے موسوم بہ احمد اللہ خاں بہادر منتقم الدولہ نبی یار جنگ طول عمرہٗ و دویم محمد نور اللہ مخاطب بہ عمدۃ الدولہ طول عمرہٗ و ثالث غلام محی الدین طول عمرہٗ مخاطب بہ معز الدولہ و پسر چہارم موسوم بہ محمد عباد اللہ متولد شدہ، بعد چندے در گلشن جناں رفت۔ و دختر خواہر حقیقی آنہا موسوم بہ رحیم النساء بیگم طول عمرہا است۔ و از بطن زنے دو پسر، یکے از ہمہ فرزنداں بزرگ تر بدیع اللہ خاں بہادر ظہیر الدولہ فطرت جنگ طول عمرہٗ از طاہر النسأ بیگم خواہر علاتی حاجی منصور الدولہ پسر ممتاز الامرا بہادر کتخدا شد۔ و کتخدائی دیگر از دختر سے کہ ممتاز النسأ بیگم محل ثانی نواب صاحب ممدوح پرورش کردہ بودند، بظہور آوردند۔ و پسر دویم محمد علیم اللہ خاں بہادر مفید الدولہ پیروز جنگ۔ و از یک بطن دو دختر۔ دختر خورد حبیب النساء بیگم طول عمرہا و دختر کلاں سعادت النسأ بیگم رحلت کرد۔ و دختر نواب صاحب رحمت مآب عظیم النساء معروف بہ صاحبزادی بیگم اطال اللہ عمرہا بانجم الملک عبد الصمد خاں بہادر منسوب شد۔ بایشاں یک دختر موسوم بہ احمد النسأ بیگم معروف بہ صاحبزادی نور البصر کہ از طفولیت در آغوش جدۂ مادری خود پرورش یافتہ است بعد رحلت پدر خود در سنہ ۱۲۵۱ ہجری از برادر زادۂ پدر عبد القادر مخاطب بہ عزیز الملک موتمن الدولہ عبد القادر خاں بہادر سلح جنگ کتخدا شدہ۔ خدا اینہارا آباد دارد۔ و نواب صاحب رحمت مآب از حکم جد بزرگوار خود بہ عظم النسأ بیگم دختر بدر الاسلام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خاں مرحوم بارسوم خانہ داری دیگر نمودہ بودند از ایشاں دو پسر، و یک دختر، پسر کلاں اشرف علی بسن شعور رسیدہ رحلت کرد۔ و پسر خورد غلام محمد حسین در زمان رضوان مآب بخطاب رشید الدولہ محمد حسین خاں بہادر ایالت جنگ سرفراز و در زمان جناب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ باد دختر امیر الدولہ تقی حسین خاں بہادر کہ از بطن رقیہ بیگم دختر خورد اعضاد الدولہ مرحوم و نبسی خاص نواب سیف الملک بہادر است کتخدا شدہ۔ دختر کہ خواہر حقیقی رشید الدولہ، موسوم بہ فاطمہ بیگم اند از غلام دستگیر، مخاطب باستوار جنگ غلام دستگیر خاں بہادر، پسر زوجۂ اوّل ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ خاص و نبسۂ خورد اختیار جنگ مرحوم در زمان نواب صاحب دام افضالہ کتخدا شدہ، صاحب اولاد است۔ و بستن بیگم، مخاطب بہ مبارک النساء بیگم کہ در اوایل دولت، بعقد نواب صاحب رحمت مآب آمدہ، بعزت تمام بودہ لاولد انتقال کرد۔ و از لالی بیگم، مخاطب بہ دولت النساء بیگم منکوحہ، دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں غلام محمد، مخاطب بہ منیر الدولہ، غلام محمد خاں بہادر، جسارت جنگ۔ پسر خورد غلام رسول در حکومت نواب صاحب دام افضالہ، بخطاب اعتبار الدولہ غلام رسول خاں بہادر اکبر جنگ سرفراز شد۔ دختر کلاں احمدی بیگم از اشرف النجبا عبد العلی کہ سابق داماد پرسن بی مرحومہ بود منسوب شدہ، صاحب اولاد گردید۔ بعد چندے عبد العلی از آفتِ اسپ رحلت کرد۔ دختر خورد کلثوم بیگم از غلام محی الدین احمد خاں بہادر، رستگار جنگ، فرزند عبد الباسط خاں مرحوم کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و از بادشاہ بیگم کہ از

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عمدگان قوم لوایط و ساکنان کلوا بود، با عز و توقیر طلبیده در زنانه بشوکت
دز آورده، بعقد خود آوردند۔ و از بطن شاں یک پسر غلام عبدالقادر
نام که در ریاست نواب صاحب رضواں مآب رسم مکتبش بظهور
آمده بود۔ و در زمان دولت نواب صاحب دام افضالہٗ بخطاب
شمشیر الدوله، غلام عبدالقادر خاں بہادر، اعتضاد جنگ مفتخر شده۔
و از بطن منکوحۂ زینت محل یک دختر که در اوایل ریاست رحمت مآب
از پسر خاں جہاں خاں مرحوم منسوب گردیده صاحب اولاد شده،
رحلت کرد۔ نواب سیف الملک انوار الدوله بہادر فردوس مکاں را از
بطن بدر النساء بیگم سہ پسر، و دو دختر۔ پسرے موسوم به غلام نبی در
طفولیت رحلت کرد۔ و پسر کلاں غلام علی، مخاطب به سیف الدوله
غلام علی خاں بہادر، سیف جنگ، نبیرۂ خاص اوّل نواب صاحب
جنت آرامگاه در زمان جد امجد خود از سکینه بیگم مخاطب به اکلیل النساء
بیگم، دختر انور علی خاں مرحوم کتخدا شدند۔ و بعد چند سال بیگم مذکور
لاولد از عارضۂ چیچک رحلت کرد۔ و بعد ایشاں در زمان حضرت
نواب صاحب رحمت مآب با ممتاز بیگم خواہر کلاں حقیقی تائید الدین
اکبر پسر امیر الدوله بہادر مرحوم کتخدا شده بود۔ از ایشاں نیز اولاد
نشد۔ و از جمعیت بی منکوحه دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں قیام الدوله
بہادر با طاہر النساء بیگم دختر مجد الدوله بہادر منسوب شده،
صاحب اولاد است۔ پسر خورد قمر الدوله از منیر النساء بیگم خواہر خورد
طاہر النساء بیگم کتخدا و صاحب اولاد شده، منیر النساء بیگم رحلت کرد۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دختر کلاں بعد از کتخدائی از صدمۂ ولادت رحلت نمود۔ دو دختر خورد کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و نورس بیگم، و مہر النساء و سراج النساء منکوحہ و حرمہائے سیف الدولہ ہمہ لاولد۔ پسر خورد غلام ولی اللہ مخاطب بہ حسام الدولہ غلام رضا خاں بہادر حسام جنگ از برکت النساء بیگم دختر بی بی نواب حسام الملک بہادر منسوب شدہ۔ از ایشاں یک پسر، و دو دختر۔ پسر، مخاطب بغلام محمد خاں بہادر، از دختر میانہ بی بی اوّل اعتضاد الدولہ بہادر مرحوم منسوب شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، با عیال در دولت نواب صاحب دام افضالہ روانۂ کربلائے معلّٰی شدہ، در انجا بعد رحلت رئیس الامرا بہادر کربلائی حسب المرضی مجتہدین آں جا بر املاک وغیرہ بہادر مرحوم مختار و متوجہ اند۔ و زن و فرزندان ایشاں در آفت طاعون در انجا رحلت کردند۔ و دختر کلاں خواہر غلام محمد خاں سید النساء بیگم معروف بہ نواسی بیگم کلاں از پسر بی بی اول اعتضاد الدولہ بہادر مرحوم منسوب شدہ، صاحب اولاد اند۔ و دختر خورد خدیجہ بیگم، معروف بہ نواسی بیگم، خورد از پسر میانہ اعتضاد الدولہ بہادر کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردیدہ انتقال کرد۔ و خواہر علاتی غلام محمد خاں زینت النساء ہمراہِ برادر خود ناکتخدا بکربلائے معلّٰی رفتہ در انجا با سید سجاد حسین نامی کہ از ینجا برفاقت خان مذکور رفتہ بود، کتخدا شدہ در آفت طاعون سال دویم در کربلائے معلّٰی رحلت کرد۔ از و یک پسر غلام حسین نام در انجا است۔ و دختر اوّل نواب سیف الملک بہادر موسوم بامۃ الخدیجہ بیگم، مخاطب بافسر النساء بیگم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از اعتضاد الدوله حافظ محمد نصیر خاں بہادر مرحوم کتخدا شده، صاحب اولاد گردیده، از بیماری چیچک رحلت کرد۔ و دختر دویم امۃ الزہرا بیگم، مخاطب به خورشید کلاه بیگم از مجد الدوله بہادر غلام اسد اللہ خاں کتخدا شده، صاحب اولاد گردیده، در اواخرِ دولت نواب صاحب رحمت مآب رحلت نمود۔ اولاد از منکوحه و حرمات یک دختر، موسوم به اکرام النساء بیگم که خورشید کلاه بیگم پرورش کرده بودند، بعد پدر از حکم خوشدامنِ خود با غلام رسول خاں پسر محمد جواد خاں منسوب کردند، صاحب اولاد شده بیوه گردید، یک پسر غلام محمد که افسر النساء بیگم پرورش می کردند، قریب سن تمیز، روبروے بیگم مذکوره رحلت کرد۔ پسر دویم غلام عسکری از فضیلت بی منکوحه در سن تمیز ناکتخدا رحلت نمود۔ پسر سویم از جہاں بیگم منکوحه، مخاطب به غلام موسی خاں از جہاندار بیگم دختر منکوحۂ پدرم حضرت افتخار الدوله بہادر مرحوم منسوب شده، صاحب اولاد است۔ و پسر چہارم محمد تقی از طیب النساء منکوحه با ساجده بیگم و دختر مجد الدوله بہادر کتخدا شده، لاولد انتقال کرد۔ و صالحه بیگم و بی خانم منکوحه و گل شبو، و دیگر دو سه حرم لاولد اند۔

اولاد حسام الملک بہادر

و نواب حسام الملک بہادر مغفور را از حبیب النساء بیگم محل اول یک دختر، موسوم به برکت النساء بیگم با حسام الدوله بہادر در زمان ریاست نواب صاحب جنت آرامگاه، منسوب شده، صاحب اولاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گردیده۔ واز دیگر زناں دو دختر، ویک پسر۔ دختر کلاں فرحت النساء بیگم
کہ نواب عمدۃ النساء بیگم از باعث تمنائے دختر از طفولیت خود
پرورش کردہ بودند، در زمان نواب عمدۃ الامرا بہادر با قطب الدین
علی خاں نبیرۂ منیر الدین خاں منسوب کردند۔ در زمان جناب نواب
صاحب رحمت مآب بخانۂ پدر خود آمدہ، صاحب اولاد شد۔ واولاد
ہم کتخدا شدند۔ ودختر خورد اشرف النساء بیگم از غلام حسین کہ یکے از
شرفائے گوپامو بود، منسوب شدہ، بعد چند سال لاولد بیوہ گردیدہ،
بعد رحلت پدر خود، برحمت حق پیوست۔ و پسر غلام محمد مطہر علی خاں
زاہد و عابد و خبردار از علوم، باقمر النساء بیگم کہ از شرفائے قوم نوائط
اند منسوب شدہ، صاحب اولاد اند۔ و بعد رحلت پدر خود از حضور
نواب صاحب دام افضالہ بخطاب حسام الملک بہادر حال سرفراز
وجانشین پدر خود شدند۔ واز سعادتمندی وبرخورداری خود میت
والدۂ خود را بعد چند سال از رحلت، روانۂ کربلائے معلّٰی نمودہ صحن
مقدس گنبد مبارک ضریح حضرت امام حسین علیہ السلام مدفون
گنانیدند۔ الحمد للہ زہے طالع مرحومہ کہ از باعث اولاد خلف
بمنزل مقصود رسید۔

اولادِ نصیر الملک بہادر

ونواب نصیر الملک بہادر را از خیر النساء بیگم محل اول اولاد
نہ شد۔ از دیگر زناں دو دختر، ویک پسر۔ دختر کلاں از حرم موسوم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به حسنیٰ بیگم که بدر النساء بیگم والدهٔ سیف الدوله از طفولیت پرورش کرده بودند، با ناصر علی نبیرهٔ عصمت بی منسوب نمودند۔ بعد چندے درحین پدر خود از صدمهٔ ولادت رحلت کرد۔ دختر خورد موسوم به امة السکینه بیگم از شادی بیگم دختر کلان میر هاشم علی مچھلی بندری در زمان دولت نواب صاحب رحمت مآب از باقر حسین خاں بہادر پسر نواب عمدة الامرا بہادر در علاقه محل چتر بیگم منسوب گردیده، از آفت اسقاط حمل رحلت نمود۔ و پسر موسوم به محمد صلابت خاں که بعد رحلت پدر در زمان نواب صاحب رحمت مآب نواب حسام الملک بہادر بکمال اشفاق پدری پرورش و تربیت فرموده، با جہانیه بیگم خواہر حقیقی خورد جہاندار بیگم، دختر جناب افتخار الدوله بہادر منسوب کردند، صاحب اولاد است۔ و در زمان نواب صاحب رضوان مآب از خطاب نصیر الملک بہادر محمد صلابت خاں سرفراز در دولت جناب نواب صاحب دام افضاله با عیال از حج بیت الله الحرام مشرف، و حاضر حضور گردیده، باز بارادهٔ حج ثانی و زیارت عتبات عالیات رخصت سه ۳ سال حاصل کرده اند، خدا نصیب فرماید۔ و ایشان بسیار مرد عاقل و قابل و عابد و در تمامی علوم و فنون کامل اند۔

کیفیت اولاد و دختران خاص نواب سلطان النساء بیگم صاحبه

نواب سلطان النساء بیگم دو دختر، و یک پسر۔ دختر کلان موسوم به رضیه بیگم، در اوایل دولت نواب والا جاه جنت آرامگاه ناکتخدا انتقال کرد۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و دختر ثانی احمدی بیگم، معروف به شاه بیگم در ریاست نواب صاحب جنت آرامگاه از اعزاز الدین خاں مستقیم جنگ نامی، پسر حامد علی خاں که از بی بی گوپاموبود، کتخدا شد۔ بایشاں سہ پسر و سہ دختر۔ دختر اول صالح بیگم اہلیۂ خان عالم خاں بہادر صاحب اولاد ست۔ و دختر دوم رحمت النساء زوجۂ دوم اعتضاد الدولہ حافظ محمد نصیر خاں بہادر مرحوم، نیز صاحب اولاد۔ دختر سویم ناکتخدا در ماہ رجب سنہ ۱۲ ہجری از حادثۂ چراغ رحلت کرد۔ پسر کلاں حیدر حسین خاں بہادر امتیاز الدولہ کتخدائی اول از دختر شرف الامرا محمد نعیم اللہ خاں بہادر شدہ بود، صاحب اولاد گردید۔ بعد رحلت زوجۂ مذکور از عالیہ بیگم دختر بی بی شادی دویم امیر الدولہ بہادر مرحوم کتخدا شدہ۔ و پسر دویم احمد حسین خاں بہادر محی الدولہ کتخدائی اول از دختر بی بی شادی اول ممتاز الامرا بہادر شدہ بود۔ بعد وے از دختر عبد الحیٔ خاں نتھر میاں منسوب شدہ، صاحب اولاد گردیدہ، انتقال کرد۔ و پسر سیوم غلام مصطفےٰ خاں بہادر اکرام الدولہ از دختر برہانی بیگم منسوب شدہ، صاحب اولاد است۔ و پسر برادر خورد شاہ بیگم حافظ محمد عبد الحسین خاں، مخاطب بہ رئیس الامرا بہادر کہ در زمان ریاست نواب عمدۃ الامرا بہادر از دختر رکن الدولہ غلام اشرف خاں بہادر یکے از امرائے آصفیہ کتخدا شدند۔ و از عدم اولاد بایشاں در زمان حضرت نواب صاحب رحمت مآب از مرتضیٰ بیگم دختر نبیری میر مہدی صاحب خوش نویس بارسوم دکھن خانہ داری دیگر نمودند۔ از ایشاں و دیگر حرمہا صاحب اولاد شدند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در زمان نواب صاحب رحمت مآب همراه والدهٔ خود معه متعلقان به ارادهٔ حج بیت اللہ الحرام و زیارت عتبات عالیات علیہم السلام روانہ شده، به منزل مقصود رسیده در انجا سکونت ورزیدند۔ و رئیس الامرا بهادر را سوائے یک دختر کلاں اہلیۂ حسین الدین خاں شہریار الملک بهادر و یک پسر غلام سجاد حسین خاں که از حضور فتح علی شاه بادشاه عجم بخطاب اعظم الامرا سجاد حسین خاں بهادر سرفراز بود۔ بعد رحلت مادر خود از بی بی شریفه هند یک پسر موسوم به مرزا غلام حسین که به سبب چند در چند وارد مدراس شده است۔ بعد رحلت رئیس الامرا بهادر از حضور نواب صاحب دام افضاله بخطاب مرزا غلام حسین خاں بهادر سردار جنگ مفتخر۔ و بنواب ملک النسأ بیگم یک پسر موسوم به غلام خیر اللہ، معروف به غلام اسد اللہ، مخاطب به مجد الدوله غلام اسد اللہ خاں بهادر مظفر جنگ با خواهر خورد حقیقی سیف الدوله بهادر در وقت پدر خود کتخدا شد۔ از ایشاں دو پسر، و چهار دختر۔ پسر کلاں غلام یداللہ در طفلی رحلت کرد۔ و پسر دویم غلام عباس علی نام۔ و از حضور جناب نواب صاحب رحمت مآب بخطاب سیف الملک الوزار الدوله معزز و هنوز ناکتخدا۔ اما از منکوحه و حرمها صاحب اولاد است۔ دختر اول مقبول النسأ بیگم، معروف به بیگم بهو از غلام محمد علی نصیب الدوله، معروف به محمدی میاں منسوب گردید۔ دختر دویم لطف النسأ بیگم اہلیۂ دویم غلام کاظم اعتقاد الدوله بهادر حال صاحب اولاد شده رحلت کرد۔ و دختر سیوم عباسی بیگم از رضا حسین پسر بی بی اوّل غلام کاظم کتخدا شده صاحب اولاد است۔ دختر چهارم حیدری بیگم با پسر کلاں غلام عبد السلام عابدین خاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرحوم برادر کلان غلام کاظم کتخدا شد۔ و اولاد منکوحہ جات وغیرہ مجد الدولہ بہادر آیندہ بیان خواہد شد۔

و بنواب عمدۃ النساء بیگم صاحبہ قبلہ والدۂ ماجدۂ ایں احقر پنج پسر، و ہفت دختر و دو پسر و ہفت دختر۔ بعضے در طفولیت و بعضے قریب شعور رحلت کردند۔ باقی سہ پسر و پسر کلاں غلام پیر، معروف بہ محمد نصیر۔ و از حضور نواب عمدۃ الامرا بہادر بخطاب اعتقاد الدولہ حافظ محمد نصیر خاں بہادر نصیر جنگ سرفراز شدند۔ و در زمان نواب صاحب جنت آرامگاہ از خواہر کلان حقیقی سیف الدولہ بہادر کتخدا شدہ بود۔ از ایشاں چہار پسر و سہ دختر۔ پسر اوّل عبد السلام، معروف بہ غلام عابدین خاں بہادر کتخدا و صاحب اولاد شدہ رحلت کرد۔ پسر دویم موسوم بہ غلام کاظم خاں مخاطب باعتقاد الدولہ حال خانہ داری اول با دختر خورد حسام الدولہ مرحوم نمودہ، صاحب اولاد شد۔ بعد رحلت وے از دختر بی بی مجد الدولہ مرحوم کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردید۔ او ہم رحلت کرد۔ و پسر سیوم غلام باقر در طفولیت انتقال نمود۔ پسر چہارم محمد مجتبیٰ با دختر قمر الدین خاں پروردۂ عنایت النسأ بیگم محل تاج الامرا بہادر منسوب گردیدہ، صاحب اولاد است۔ و دختر کلاں ناکتخدا رحلت کرد۔ دختر دویم امۃ البتولہ بیگم، مخاطب بہ عمدۃ النساء بیگم بعد رحلت پدر خود، با غلام محمد خاں پسر حسام الدولہ در ریاست نواب صاحب رضواں مآب کتخدا و صاحب اولاد شدہ، ہمراہ شوہر خود بکربلائے معلّے رفتہ، بعد چندے معہ دختر رحلت کرد۔ دختر سیوم امۃ الرقیہ بیگم در

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وقت جد خود با تقی حسین خاں بہادر پسر امیر الدولہ بہادر کتخدا و صاحب اولاد است۔ پسر دویم ایں اضعف العباد موسوم بہ غلام آل محمد صاحب الدولہ معروف بہ غلام ضامن محمد کریم، مخاطب بہ خورشید الملک، و ثانی الحال بعد رحلت پدر امجد خود مخاطب بافتخار الدولہ محمد ناصر خاں بہادر صمصام جنگ در زمان دولت نواب صاحب جنّت آرامگاہ با کنیز زہرہ، محمدۃ النساء بیگم خواہر خورد حقیقی مجد الدولہ کتخدا، و صاحب اولاد شدہ، بعد رحلت محل اول در دولت جناب نواب صاحب دام افضالہٗ کتخدائی دیگر در سادات بنی فاطمہ نمود۔ و پسر سیوم محمد حبیب اللہ مخاطب بہ ناصر الدولہ اعتصام جنگ در زمان نواب عمدۃ الامرا بہادر غفراں مآب با دختر کلان غلام جیلانی خاں بہادر اختیار جنگ کتخدا شدہ، صاحب اولاد گردید۔ و بعد رحلت وے از دختر خورد رکن الدین خاں ظفر الدولہ مرحوم در حین دولت نواب صاحب دام افضالہ خانہ داری دیگر نمودہ صاحب اولاد اند۔ و سوائے ایں اولاد و ازواج مرقومۃ الصدر اولاد و ازواج دیگر آیندہ بہ تحریر خواہد آمد۔

کیفیت ازواج و اولاد ثانی حضرت نواب امیر الہند والاجاہ جنّت آرام گاہ

خاتونہ بیگم، و بادشاہ بیگم و خدیجہ بیگم کہ از عالی خاندان قوم نوایت بودند، نواب صاحب آنہا را بکمال خواہش و حکومت باعزّ و توقیر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

درمناکحت خود آوردند۔ وخاتونہ بیگم وبادشاہ بیگم لاولد، واز خدیجہ بیگم خواہر کلان اکبر علی خاں حیدری یک دختر کہ از نجف علی خاں پسر عبدالغنی خاں منسوب گردیدہ صاحب اولاد ست۔ ودختر دیگر اہلیۂ صادق علی خاں مرحوم، موسومہ بحافظہ بیگم، از بطن ایشاں یک دختر فاطمہ بیگم اہلیۂ اعزالدین خاں پسر نظام الدین خاں مرحوم، ودودختر سیوم رابعہ بیگم زوجۂ نظام الدین احمد خاں مذکور صاحب اولاد، واز دیگر زناں پسر اول از ہمہ اولاد بزرگ موسوم بہ عبدالمعبود خاں جمشید جنگ کتخدا و صاحب اولاد۔ پسر دویم محمد اسحاق خاں بہادر فیروز جنگ باپرسن بی منسوب شدہ، لاولد رحلت یافت۔ وپسر سویم عبدالعزیز در طفولیت رحلت کرد۔ وپسر چہارم محمد جواد خاں بہادر کتخدا و صاحب اولاد۔ وپسر پنجم حافظ حسن علی خاں، مخاطب بہ رستم جنگ بہادر کتخدا وصاحب اولاد کثیر۔ وپسر ششم، عبدالغفار خاں بہادر ثابت جنگ کہ خاتونہ بیگم در فرزندی خود پرورش کردہ، از خواہر خورد حقیقی، خدیجہ بیگم منسوب کردند۔ از ایشاں در زمان نواب صاحب رحمت مآب در سنہ ۱۲ ہجری یک دختر، ویک پسر۔ دختر با عبدالباسط خاں کتخدا شدہ صاحب اولاد گردیدہ، در دولت نواب صاحب رضواں مآب در سنہ ۱۲۳۸ ہجری در ناگور شریف رحلت کرد۔ وشوہرش نیز بعد چند سال انتقال نمود۔ وپسر غلام مرتضیٰ کہ زیر سایۂ حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ پرورش یافتہ از حضور نواب صاحب رضواں مآب بہ خطاب ممتاز الملک رفیع الدولہ غلام مرتضیٰ خاں بہادر ثابت جنگ مفتخر گردیدہ، با دختر نجف علی خاں بہادر منسوب شدہ، صاحب اولاد ست، وپسر ہفتم نصر اللہ خاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بہادر قوی جنگ۔ و ہشتم غلام محمد خاں قسور جنگ۔ و نہم محمد اسمٰعیل خاں شیر جنگ بہادر۔ ایں ہر سہ فرزندان در فرزندی بادشاہ بیگم پرورش شدہ، کتخدا شدند۔ و قسور جنگ لاولد رحلت کرد۔ و شیر جنگ صاحب اولاد شدہ، رحلت نمود۔ و قوی جنگ صاحب اولاد اند۔ و از حمیدہ بی منکوحۂ نوابصاحب جنت آرام گاہ، یک دختر مریم النساء بیگم کہ بادشاہ بیگم پرورش کردہ، با محفوظ خاں حال کہ نواب صاحب شادی اول فرمودہ بودند، بعد چند سے لاولد رحلت نمود۔ و از بطن لعل محل دو پسر، و دو دختر۔ پسر دہم غلام حسن خاں دلاور جنگ بہادر کتخدا و صاحب اولاد است۔ و دیگر پسر یازدہم ابوتراب خاں شجاعت جنگ بہادر کتخدا، و صاحب اولاد است۔ و دختر ششم رحیم النساء بیگم با غلام نبی خاں افراسیاب جنگ، پسر بدر الاسلام خاں منسوب گردید۔ بایشاں یک دختر، احمد النساء اہلیۂ خیر الدین حسین خاں مرحوم، و دختر ہفتم فضیلت النساء بیگم اہلیۂ محمد باقر نبیرۂ کلان عصمت بی لاولد بیوہ شد۔ و از آمنہ بی ترکن یک دختر ہشتم لطف النسا بیگم با محفوظ خاں حال کتخدائی دوم گردید، لاولد دریں زماں بیوہ گردید۔ و دیگر از دو محلات زنان ترک کہ افتخار یافتہ والاجاہی بودند، ازاں یکے نواب رئیس النساء بیگم۔ از ایشاں یک پسر، و سہ دختر۔ پسر دوازدہم حسین نواز خاں عظیم الامرا اعتماد الملک بہادر در اوایل دولت نواب صاحب رحمت مآب با دختر عباد علی خاں کہ از شرفائے قوام نوایت بودند، کتخدا شدہ لاولد۔ و دو منکوحۂ ایشاں نیز لاولد۔ و ایشاں در اوایل ریاست نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رضواں آب جاں بحق شدند۔ و دختران، دختر نہم شرف النساء بیگم کہ سابق نواب صاحب جنت آرامگاہ بحکومت خود با عبد القادر خاں بہادر ہمشیرۂ زادہ خاص خود نامزد نمودہ بودند۔ و باستماع عدم رضامندی والدۂ بہادر مذکور ہمشیرۂ خاص خود و عجز و التجائے ایشاں برنا رضامندی از زبانی دختران خود شنیدہ ازاں دست برداشت شدہ، تجویز ایں نسبت ہا از شرفائے گوپامو نمودہ، شرف النساء را با عبد الحفیظ خاں سطوت جنگ بہادر پسر بی بی حامد علی خاں مرحوم و دختر دہم عزیز النسا بیگم را با بدر الدین حسین خاں بہادر، پسر بی بی عبد الحی خاں۔ و دختر یازدہم سراج النساء بیگم را با غوث محمد خاں، پسر خورد بی بی صادق علی خاں منسوب کردند۔ ازینہا بعضے صاحب اولاد و بعضے لاولد۔ و دیگر نواب زیب النساء بیگم دو پسر، و چہار دختر۔ پسر یازدہم سرفراز خاں بہادر اشرف الملک۔ پسر دوازدہم، عبد الحمید خاں اعتضاد الملک در زمان دولت نواب صاحب رحمت آب کتخدائی اینہا شدہ، صاحب اولاد گردیدند۔ و اعتضاد الملک را سوائے اولاد بی بی شادی از منکوحہ و حرمہا ہم اولاد است۔ و دختران یکے فخر النسا بیگم، عرف قادر بی۔ دختر دوازدہم با فیض محمد خاں بہادر پسر خورد بی بی احسان اللہ خاں۔ و دختر سیزدہم زینت النساء بیگم با جلال الدین خاں مرحوم، پسر کلان صادق علی خاں مرحوم۔ و دختر چہاردہم، دولت النساء بیگم با فضل حسین خاں، برادر خورد نجف علی خاں۔ و دختر پانزدہم افضل النساء بیگم پرورش کردۂ نواب سلطان النساء بیگم با عبد اللطیف خان بہادر پسر خورد بی بی حامد علی خاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرحوم منسوب شدند۔ وزینت النساء بیگم درہماں زماں رحلت کرد۔ و
باقی اولاد نواب صاحب جنت آرامگاہ تا بایں زمان دولت نواب
صاحب دام افضالہ کہ باخیر رمضان المبارک ۱۲۵۲ھ ہجری در قید حیات
اند۔ اینکہ در پسران سہ قوی جنگ محمد نصر اللہ خاں بہادر صاحب اولاد،
و دلاور جنگ غلام حسین خاں بہادر و شجاعت جنگ ابو تراب خاں بہادر
صاحب اولاد۔ و دختران ہشت، حافظہ بیگم صاحب اولاد۔ رضیہ بیگم اہلیۂ
نجف علی خاں صاحب اولاد۔ اشرف النساء بیگم زوجۂ مطوت جنگ بہادر
صاحب اولاد۔ عزیز النساء بیگم صاحبِ اولاد و بیوہ۔ فخر النسأ بیگم صاحب
اولاد و بیوہ۔ دولت النسا بیگم، عرف اوجیالی بی اہلیۂ فضل حسن خاں،
فضیلت النساء بیگم لاولد و بیوہ۔ ولطف النساء بیگم لاولد و بیوہ۔ سوائے
ایں اولاد و ازواج دیگرے نیست۔ بڑی بی صاحبہ ترکن بسیار مصاحب
جنت آرامگاہ بود۔ و در زمان ایشاں مشرف بحج شدہ آمدہ، معروف بہ
حجانی بی صاحبہ گردیدہ، لاولد، دریں زماں رحلت کرد۔ و در آخر دولت
نواب صاحب جنت آرامگاہ، از عرب چہار ترکن، یکے نفیسہ بی و ثانی
زبیدہ بی و ثالث عائشہ بی، و رابع کلثوم بی از معرفت پرسن بی آمدہ در
علاقہ خاص بودند۔ بعد رحلت نواب صاحب جنت آرام گاہ آنہا نیز انتقال کردند۔
باقی تفصیل چند اولاد بہ سبب طوالت و عدم گنجائش دریں مختصر بہ تحریر
نیاورد۔ و سوائے اینہا حرمات کہ از قسم حبشن وغیرہ بودند، بعضے انتقال
کردند۔ و بعضے در باغ خاص از سرکار دولت مدار نواب صاحب دام افضالہ
بآرام تمام پرورش می یابند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کیفیت اولاد و ازواجِ حضرت نواب شکوه الملک نصیر الدوله عبد الوهاب خاں بہادر نصرت جنگ برادر خورد خاص نواب بندگاں حضرت امیر الہند والاجاہ جنّت آرامگاہ

جناب حضرت نواب شکوه الملک نصیر الدوله بہادر جنّت مکاں را از سیدۂ شریفۂ عالی خاندان جناب دلاری بیگم دختر میر عادل خاں صاحب مغفور دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں عبد الصمد خاں دلیر جنگ نصیر الدوله بہادر ثانی با حمید النسأ بیگم، دختر عبد الحی خاں بہادر کتخدا گردیده، صاحب اولاد شدند۔ پسر خورد خاں جہاں بہادر تہور جنگ با مصری بیگم کتخدا شده، لاولد ماندند۔ دختر کلاں دلاری بیگم معروف به خاص محل، محل نواب عمدة الامرا بہادر۔ و دختر خورد مداری بیگم مخاطب به عظیم النسأ بیگم محل نواب امیر الامرا بہادر، و از محل دیگر اللہ رکھی بیگم۔ سہ پسر، و چہار دختر، یکے با اقتدار خاں بہادر کتخدا شده، صاحب اولاد گردیده، و در زمان دولت نواب عمدة الامرا بہادر در جنگ پالیگار چتور شہید شدند۔ پسر دوم سرفراز علی خاں بہادر کتخدا و صاحب اولاد گردیده، در زمان رحمت مآب رحلت نمودند۔ و پسر سیوم سرفراز حسن خاں محتشم جنگ، عرف ندیم اللہ صاحب سلمہ اللہ تعالے کتخدا و صاحب اولاد شدند۔ و در زمان نواب صاحب دام افضاله با نبیرۂ کلاں

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خود مشرف به حج و زیارت مدینه منوره شده بمدراس رسیدند۔ و پسر شان محمد عزیز اللہ خان اشرف جنگ بہادر سعادتمند و لایق و ذی تمیز صاحب اولاد است۔ و دختر کلان بدر النساء بیگم محل نواب سیف الملک بہادر که در زمان دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر از غم ہجرت حسام الدولہ پسر خود رحلت نمودند۔ و دختر دویم کرامت النسا بیگم با ناصر الدین احمد خان کتخدا و صاحب اولاد شدند۔ و دختر سیوم احمدی بیگم محل جبار میاں رحلت نمودند۔ و دختر چہارم رحمت النسا بیگم از نجم الدین حسین خان عرف خادو میاں کتخدا و صاحب اولاد شدند۔ و از زمان دیگر دو پسر، یکے عبد الرزاق خان بہادر، ظہیر جنگ کتخدا و صاحب اولاد شده، رحلت نمود۔ پسر دویم کریم الدین احمد خان بہادر صولت جنگ کتخدا شده صاحب اولاد گردیدند۔ تفصیل دیگر حرمات که لاولد اند، بسبب طول کلام تحریر نه نموده۔ و جناب نصیر الدولہ ثانی دلیر جنگ بہادر را از حمید النساء بیگم معروف بحضرت والده بیگم صاحبه سه پسر، و چہار دختر۔ پسر موسوم به عبد الحی خان در سن شعور رحلت کرد۔ و پسر کلان عالی ہمت و بلند مرتبت و فقیر دوست محمد نعیم اللہ خان مخاطب به شرف الامرا شکوه الملک نصیر الدولہ فتح یاب جنگ بہادر که بعد از رحلت پدر خود در زمان نواب صاحب رحمت مآب از منصب و خطاب پدر مفتخر شده قائم مقام جد و پدر خود شدند، با کرام النسا بیگم دختر ناصر الدین محمد خان منسوب شدند۔ از ایشان چہار دختر و یک پسر۔ دختر اول اہلیه شادی اول امتیاز الدولہ نبیسه نواب سلطان النساء بیگم صاحب اولاد شده رحلت کرد۔ و دختر دویم اہلیه غلام جیلانی خان حال صاحب اولاد شده، انتقال نمود۔ و دختر سیوم اہلیه سہراب جنگ غلام جیلانی خان پسر حیدر جنگ کلان که از سوکالی بیگم خواہر شرف الامرا بہادر مرحوم بود

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

منسوب شده بیوه گردیده، بعد چند در ناگور شریف رحلت نمود۔ و دختر چهارم دریں زماں با محمد علی پسر قمرالدین خاں مرحوم منسوب گردید۔ و پسر غلام رسول خاں بہادر مخاطب بانوارالدولہ کہ بعد پدر از حضور نواب صاحب دام افضالہ بخطاب شرف الامرا شکوہ الملک نصیرالدولہ فتح یاب جنگ مفتخر است، با دختر بی بی خاص ممتاز الامرا بہادر منسوب شدہ، صاحب اولاد گردید۔ و اہلیہ اش بعد چند سال رحلت نمود۔ و باقی اولاد و ازواج شرف الامرا بہادر مرحوم از باعث طوالت بہ تحریر نیاورد۔ و پسر خورد شکوہ الملک ممتاز الامرا امیرالملک اعتمادالدولہ بہاد سلمہ اللہ تعالے از دختر بی شادی نجم الدین حسین خاں پسر کلان احسان اللہ خاں مرحوم کتخدائی اول گردید۔ از ایشاں چہار دختر۔ یکے اہلیۂ عزیز الدولہ بہادر پسر جان عالم خاں مرحوم، و دختر دویم اہلیۂ اول محی الدولہ پسر میانۂ مستقیم جنگ بہادر نامی رحلت کرد۔ و دختر سیوم محل نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہ صاحب اولاد شدہ، رحلت نمود۔ دختر چہارم اہلیۂ غلام رسول خاں بہادر شرف الامرا حال صاحب اولاد گردیدہ رحلت نمود۔ و ممتاز الامرا بہادر دریں زماں دولت نواب صاحب دام افضالہ، از مرضی والدۂ ماجدہ و ہمشیرۂ مکرمۂ خود خانہ داری۔ دیگر از یکے شرفائے اہل نوایت کہ بار سوم بجلوۂ ظہور آوردہ بودند، از صدمۂ تولد جاں بحق شدند۔ و بعد چندے پسر ہم رحلت کرد۔ و از زنان دیگر دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں منصورالدولہ بہادر حافظ قرآں، و پسر خورد برادر علاتی ایشاں در زمان دولت نواب صاحب دام افضالہ ہر دو برادران مشرف بحج بیت اللہ الحرام و زیارت مدینہ منورہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شده، بخدمت پدر خود رسیده پسر کلاں بر کار خانۂ پدر خود مامور و سرگرم است، و با دختر قدرت کریم خاں کتخدا شد۔ و دختر اول با ظہیر الدولہ پسر کلان نواب صاحب دام افضالہٗ منسوب شد۔ و دختر دویم ناکتخدا است، دختراں کہ از بطن حمید النسأ بیگم معروف بوالدہ بیگم صاحبہ اند، یکے سعید النساء بیگم صاحبہ کہ مخاطب بنواب بیگم صاحبہ، محل خاص جناب بندگان عالی نواب عظیم الدولہ بہادر رحمت مآب اند، صاحب اولاد اند و دختر دویم برہانی بیگم صاحبہ اہلیۂ غلام حسین خاں بہادر سکندر جنگ، معروف بہ شاہ اشرف اللہ، صاحب اولاد۔ و دختر سیوم منور النسأ بیگم معروف بہ منو بیگم اہلیۂ جاں عالم خان، پسر کلان محمد جان جہاں خاں مرحوم و از بطنش یک پسر عزیز الدولہ طول عمرہٗ صاحب اولاد۔ و دختر چہارم سوکالی بیگم مرحومہ اہلیۂ وارث علی خان بہادر حیدر جنگ۔ ایشاں را سہ پسر و یک دختر۔ پسر کلاں موسوم بہ غلام جیلانی خاں سہراب جنگ کتخدا گردیدہ، رحلت یافت۔ و پسر دویم محمد سعی الدین نام حیدر جنگ بہادر حال، و پسر سیوم محمد علاء الدین نام عبرت جنگ بہادر، و دختر اہلیۂ تائید الدین اکبر پسر امیر الدولہ بہادر مرحوم صاحب اولاد است، و کیفیت اولاد۔ اینہا و اولاد قسم ثانی نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ دلیر جنگ بہادر و اولاد جان جہاں تہور جنگ، برادر خورد حقیقی شکوہ الملک دلیر جنگ بہادر کہ بی بی شادی ایشاں لاولد، و اولاد دیگر است، بسبب چند در چند قید قلم نہ نمود۔ و حاجی محمد ندیم اللہ مخاطب بہ سرفراز حسن خاں محتشم جنگ بہادر سلمہ، کہ پسر نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر از اللہ رکھی بیگم اند، از بی بی شادی شاں یک پسر عزیز اللہ خاں اشرف جنگ بہادر با دختر سرفراز علی خاں بہادر عم خود کتخدا شدہ، صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اولاد اند۔ باقی اولاد و احفاد نواب شکوہ الملک نصیر الدولہ بہادر جنت مکان از خلاصۃ الانساب کہ قدرت احمد بن حافظ عنایت احمد تالیف کردہ، اند معلوم خواہد شد۔

کیفیت اولاد شیخ عبد الوالی عالی رتبت برادر حقیقی حاجی مقدس شیخ محمد انور کہ فرزندان حضرت شیخ محمد منور رحمۃ اللہ علیہ و نیز بیان اولاد خیر الدین خاں کلان ثانی و اولاد کریم النسا بیگم معروف بہ چھوٹی بیگم مخاطب بہ حضرت بیگم صاحبہ قبلہ خواہر خورد حقیقی نواب امیر الہند والاجاہ محمد علی خاں بہادر جنت آرامگاہ کہ جدۂ ماجدۂ پدری ایں احقر اند مطابق تذکرۃ الانساب جستہ جستہ بہ تحریر آوردہ

شیخ عبد الوالی را از دختر شیخ عبد القادر بن شیخ نعم اللہ یک پسر شیخ خیر اللہ، برادر حقیقی اہلیۂ نواب صاحب قبلہ شہید و ثانی از دختر مولوی الہدیٰ، و یک پسر محمد امان و یک دختر بی بی اجیالی، و ثالث از دختر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قاضی محمد رضا، عرف قاضی جیون والدهٔ پسر خیرالدین خاں بہادر و شیخ خیراللہ را از دختر مولوی الہدیٰ بی بی رابعہ را سہ پسر، و دو دختر، پسر کلان خیرالدین خاں حال۔ و پسر دویم عبدالحکیم خاں، پسر سویم غلام محمد خاں و دختر اول بی بی فاطمہ اہلیۂ بدرالاسلام خاں و دختر دویم بی بی لرایتی، اہلیۂ علی محمد خاں بن شاہ عبدالنبی و خیرالدین خاں اول را از دختر شیخ محمد حیات ارزانی بی، دو پسر، عبدالسبحان خاں شہید و عبدالرحمن۔ و بعد رحلت بی بی مذکور با دختر شیخ محمد صالح بن قاضی عبدالواجد کتخدا شدند۔ از ایشاں سہ پسر و یک دختر۔ پسر کلاں شیخ غلام احمد و پسر میانہ افضل الدین محمد خاں و پسر خورد مولوی مصطفےٰ علی خاں، و دختر رحمت بی بی اہلیۂ ولی اللہ خاں۔ و شیخ غلام احمد با دختر شیخ احمد خیرآبادی کتخدا شدند از ایشاں دو پسر، و یک دختر یکے غلام محمد، و دویم قطب الدین احمد خاں۔ و دختر اہلیۂ برہان اللہ خاں بن احسان اللہ خاں۔ و غلام محمد تحصیل علم کردہ بسلک شام رفتہ، سکونت ورزیدند۔ و قطب الدین احمد خاں را از بی بی عاصمہ دختر فضل اللہ خاں چہار پسر و یک دختر، پسر اول قدرت محمد، پسر دویم قدرت رحیم خاں، مخاطب بہ فضل اللہ خاں، و سیوم قدرت کریم خاں، و چہارم قدرت حکیم۔ و قدرت محمد را از دختر مولوی عبدالحی مخاطب بہ ضیاء اللہ خاں ثانی یک پسر، مولوی قدرت معین الدین۔ و بعد رحلت بی بی مذکور با دختر شیخ احسن بن محمد حیات کتخدا شد۔ از ایشاں یک پسر حکیم قدرت نبی و قدرت معین الدین با دختر مصباح اللہ خاں، ملتزم جنگ بہادر کتخدائی اول گردید۔ آں بی بی لاولد انتقال کرد۔ بعد وے با دختر حافظ عنایت احمد بن حافظ محمد شرف الحق کتخدا شدہ۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از یشاں یک دختر۔ و حکیم قدرت نبی با دختر قاضی القضاۃ افضل العلماء ارتضیٰ علی خاں بہادر کتخدا شدہ، صاحب اولاد ست۔ و فضل اللہ خاں، معروف بہ قدرت رحیم با دختر قاضی القضاۃ مولوی مصطفےٰ علی خاں بہادر مرحوم کتخدا شد۔ از یشاں سہ پسر۔ یکے محمد قدرت علیم خاں، و دویم مولوی قدرت حفیظ، و سیوم قدرت صفی۔ و قدرت علیم با دختر مولوی قطب الدین ابن مولوی عماد الدین کتخدا شدہ، صاحب اولاد است۔ و قدرت حفیظ با دختر قاضی القضاۃ ارتضیٰ علی خاں بہادر کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و قدرت کریم خاں با دختر ظفر الدولہ رکن الدین خاں مرحوم کتخدا شدہ صاحب اولاد است۔ و قدرت حکیم خاں را از دختر حاجی حزب الحق بن حاجی ضیاء اللہ خاں دو پسر و یک دختر، پسر کلاں قدرت حسن، داماد حاجی کرم علی خاں مرحوم، و دوم قدرت حیدر، داماد حکیم قدرت نبی، و باقی احوال دختر مذکور و دختر قطب الدین احمد و افضل الدین محمد خاں وغیرہ وغیرہ مفصل در خلاصۃ الانساب تحریر است، از ملاحظہ اش ظاہر خواہد شد۔

و احوال مولوی مصطفےٰ علی خاں جد قاضی القضاۃ افضل العلما مولوی ارتضیٰ علی خاں جستہ جستہ در تحریر می آید۔ مولوی مصطفےٰ علی خاں مرحوم بن خیر الدین خاں مرحوم را از دختر دویمی قاضی حکیم علی خاں بن قاضی محمد مبارک بن قاضی محمد دایم بن قاضی عبد الحی بن عبد الحلیم بن قاضی مبارک ثانی بن قاضی شہاب الدین بن قاضی علاؤ الدین بن قاضی حاتم بن قاضی بن کبیر بن خواجہ مبارک اولیا مرید و خلیفہ حضرت نظام الدین اولیا نبیرہ قاضی عبد الغنی بن قاضی محمد دائم دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں غلام مجتبیٰ مخاطب بہ مصطفےٰ علی خاں بہادر حال کہ در مدراس قاضی القضاۃ بودند۔ و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

پسر دویم غلام سعید و دختر کلاں کیلن حاجی ضیاء اللہ خاں مرحوم۔ و دختر دویم کیلن زکی الدین محمد خاں مرحوم و مصطفےٰ علی خاں بہادر حال را از دختر روشن محمد خاں بن حاجی ضیاء اللہ خاں سہ پسر، یکے مولوی ارتضیٰ علی خاں بہادر افضل العلما کہ بعد پدر در مدراس بر خدمت قاضی القضاۃ مامور اند۔ و دویم غلام جیلانی مخاطب با صطفےٰ علی خاں و سیوم مظفر علی مخاطب بخیر الدین احمد خاں و دختر اہلیۂ قدرت رحیم خاں، و تفصیل اولاد و احفاد شیخ المشائخ مخدوم شاہ نصیر الدین بلگرامی و اولاد ریاض اللہ خاں حال تا زکی الدین خاں مرحوم پدر معظم الحق زکی الدین خاں ثانی کہ بر خدمت قضاءت کھم از کمپنی مامور اند، از خلاصۃ الانساب کہ قدرت احمد بن حافظ عنایت احمد گوپاموی تحریر نمودہ اند ظاہر خواہد شد۔ و عبد الحکیم خان شہید رحمۃ اللہ علیہ را از دختر غلام محمد قاضی زادہ گوپامو یک پسر، غلام پیر مخاطب بہ خیر الدین خاں بہادر ناظم جنگ۔ کہ جد امجد ایں عاصی اند، اولاً با ہمشیرۂ حقیقی نواب محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ کتخدا شدہ۔ بعد رحلت وے از جناب کریم النساء بیگم معروف بحضرت بیگم ہمشیرۂ خورد حقیقی نواب والاجاہ جنت آرامگاہ کتخدائی دیگر شدند۔ از ایشاں یک دختر، و شش پسر۔ و دختر جنگلی بیگم قریب سن شعور بہ نوزدہم ماہ شعبان سنہ ۱۲ ہجری رحلت کرد۔ و پسر کلاں عبد الہادی مخاطب بہ صمصام الدولہ محمد خیر الدین خاں بہادر صمصام جنگ با دختر کلان خاص حضرت نواب صاحب جنت آرام گاہ منسوب، و صاحب اولاد شدہ بہ ہجدہم ماہ صفر سنہ ۱۲ ہجری رحلت کردند۔ و پسر دویم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عبدالحکیم خاں بہادر جلال الدولہ سردار جنگ ناکتخدا در حیدرآباد بچہاردہم شعبان سنہ ۱۲ ہجری رحلت یافت۔ و پسر سیوم عبدالقادر خاں مخاطب بہ امیرالدولہ امیر جنگ بہادر در زمان دولت حضرت نواب صاحب جنت آرامگاہ از یکے شرفائے قوم نوایت راحت النساء کتخدا شدند۔ و از ایشاں سہ پسر، و یک دختر۔ پسر اول رضا حسین خاں در طفولیت از امرا بیگم معروف بہ امرو بی، دختر ناصرالدین احمد خاں مرحوم کتخدا شدہ، رحلت کرد۔ پسر دویم تقی حسین خاں بہادر مخاطب بہ امیرالدولہ حال در حین پدر از رقیہ بیگم دختر خورد بی بی اول اعتضادالدولہ حافظ محمد نصیر خاں مرحوم کتخدا شدہ، صاحب اولاد است۔ پسر سیوم موسوم بہ محمد انصاراللہ کہ بعد تولد ایشاں والدہ اش رحلت کرد۔ و حرمت النساء بیگم والدۂ خان عالم خاں بہادر ایں را پرورش کردند۔ و بعد رحلت پدر در زمان دولت نواب صاحب دام افضالہ با دختر عبدالحی خاں نتھو میاں مرحوم کتخدا یافتہ، صاحب اولاد شدہ، در مریدی کسے آمدہ بلباس و رویہ فقرا، گذران می کند۔ و دختر ممتاز بیگم در وقت پدر خود در زمان نواب صاحب رحمت مآب از سیف الدولہ بہادر منسوب شدہ، لاولد بیوہ است۔ و سوائے اینہا امیرالدولہ بہادر مرحوم را از عابدہ بیگم دختر میرزا علی بخت بہادر کہ در زمان نواب صاحب رحمت مآب کتخدائی دوم شدہ بودند، یک دختر و یک پسر۔ دختر عالیہ بیگم اہلیۂ دویم امتیاز الدولہ حیدر حسین خاں پسر تائیدالدین اکبر و از حرمہا دو پسر، و یک دختر۔ پسر کلاں قمرالدین خاں کہ قبل از شادی ہائے بہادر موصوف متولد شدہ بود، در زمان نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قبلہ جنت آرامگاہ کتخدا و صاحب اولاد شدہ روبروے پدر خود رحلت کرد۔
و پسر دویم حیدر علی و دختر خواہر علاتی ایشاں ناکتخدا، در علاقہ تائید الدین
اکبر است۔ و مہر النساء منکوحۂ خواہر خیر النساء منکوحۂ پدرم لا ولد ہوا است۔ و
امیر الدولہ مرحوم بہ بیست و نہم ماہ ذی حجہ ۱۲۱۱ھ ہجری رحلت نمودند۔
پسر چہارم عبد الوالی خاں مخاطب باعتصام الدولہ ہیبت جنگ از دختر
میانۂ خاص حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ کتخدا و صاحب اولاد
شدہ، بہ ہجدہم ماہ ربیع الاول ۱۲۱۱ھ ہجری رحلت کردند۔ و پسر دختر
میانۂ خاص غلام اسد اللہ مجد الدولہ بہادر را از زنان منکوحہ و متعیہ و حرم
اولادیکہ شد اینکہ در زمان حضرت نواب صاحب عمدۃ الامرا بہادر
والدۂ مجد الدولہ بہادر دخترے از شرفا کہ غریب الدیار موسوم بہ ناز
بانو بود، پروریدہ از نام زبیدہ خانم معزز کردہ، در عقد پسر خود دادند۔ ازو
چہار پسر، و چہار دختر۔ دو دختر و دو پسر در طفلی رحلت کردند۔ و باقی پسر
کلاں محمد حسین الدین از حضور نواب صاحب رحمت مآب بخطاب
شہریار الملک محمد حسین الدین خاں بہادر مفتخر، و با دختر رئیس الامرا بہادر
حسینی بیگم نام کہ از میجہ (میمنہ) خانم بود منسوب، و صاحب اولاد شدند۔
و پسر دویم سراج الدین از حضور نواب صاحب معلے بخطاب ممتاز الدولہ
محمد سراج الدین خاں معزز و باگوری، موسوم بکیلن بیگم دختر خورد ناصر الدولہ
محمد حبیب اللہ خاں کہ از صفیہ خانم بود، منسوب، و صاحب اولاد گردیدہ
ہر دو برادراں با عیال در کربلائے معلی نزد رئیس الامرا بہادر بودند۔ درین
والد از آفت طاعون در ۱۲۱۱ھ ہجری سوائے یک طفل خورد سال ممتاز الدولہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کہ نزد غلام محمد خاں است، جاں بحق شدند۔ دو دختران طاہر النسأ بیگم و منیر النساء بیگم ایں ہر دو کہ یک وقت باہم تولد شدہ بودند، در زمان حضرت نواب صاحب رحمت مآب وقت جدۂ امجدۂ خود طاہر النسأ با قیام الدولہ و منیر النساء با قمر الدولہ پسران سیف الدولہ بہادر مرحوم منسوب، و صاحب اولاد شدند۔ و اہلیۂ قمر الدولہ رحلت کرد۔ و منکوحۂ دیگر جانی بیگم دختر جکو میاں از طفولیت پرورش یافتہ، والدۂ مجد الدولہ در زندگی بی بی شاں مخفی، اولئے رسوم نمودہ، در علاقہ پسر دادند۔ و از بیماری اقسام در یک سال لاولد رحلت کرد۔ و بعد چندے بی بی شادی ہم جاں بحق گردید۔ بعد رحلت ایشاں بمرضی والدۂ شریف خود نبیری وجہ الدین احمد خاں مرحوم حسینی بیگم را در عقد خود آوردند۔ از ایشاں دو پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں محمد ولی اللہ احمد و پسر خورد نبی اللہ احمد۔ و دختر کلاں عظیمہ بیگم و دختر خورد غنی النسأ بیگم کہ اینہا زیر سایۂ حضرت نواب بیگم صاحبہ قبلہ بہمہ وجوہ نزد والدۂ خود بودہ، پرورش می یابند۔ و فیض النساء نامی را در عہد والدۂ خود بعقد آوردہ، از ہمہ منکوحات زیادہ محبت می داشتند۔ از ایشاں ہشت پسر، و دو دختر۔ پسر کلاں محمد نعمت اللہ کہ بعد رحلت مجد الدولہ حسام الملک حال در دامادی خود گرفتہ، با دختر منکوحۂ خود منسوب نمودہ، از حضور جناب نواب صاحب دام افضالہ بخطاب غلام اسد اللہ خاں بہادر سرفراز کنانیدند۔ و از صحبت و تربیت خسر خود بسیار لایق و صاحب اولاد است۔ و پسر دوم احمد اللہ کہ حال با دختر قوی جنگ کتخدا شدہ است۔ و سیوم غلام محمد باقر و چہارم غلام حسن موسیٰ رضا و پنجم غلام علی عبد العظیم و ششم غلام محمد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مظهر و هفتم غلام علی حسین رضا و هشتم غلام محمد مهدی و دختر اول غالب النساء بیگم که حال با پسر قوی جنگ بهادر کتخدا شده است - و دویم غفور النساء بیگم ناکتخدا است - و از حلیم النساء متعیه یک دختر و دو پسر - دختر رابعه بیگم، عرف امیر النساء بیگم را از طفولیت و وقت جده و پدر او محمدی بیگم مرحومه محل عاجز عمهٔ او در فرزندی خود گرفته پرورش نموده، با غلام احمد خاں بهادر برادر علاتی این نیازمند منسوب کردند - صاحب اولاد است.

و پسر کلاں غلام حیدر و دویم غلام صفدر ناکتخدا اند - و از گل بانو حرم یک پسر رحیم الدین که بعد تولد مادرش رحلت کرد - و حضرت نواب حسام الملک بهادر بعد از انتقال والدهٔ مجد الدوله آں پسر را با خود داشته، پرورش می فرمودند - بعد چندے آں هم رحلت کرد - و از خورشید بانو حرم دو دختر یکے ساجده بیگم که با پسر قسم دویم حضرت نواب سیف الملک بهادر مرحوم منسوب شده، لاولد و بیوه شد - دختر دویم بخشی بیگم با محمد عنایت الله که پسر عبد اللطیف خاں برادر خورد مستقیم جنگ نامی منسوب شده، صاحب اولاد گردید - و دیگر پسر والاحسین از یک حرم و غلام ولی حسن از یک حرم و غلام سعید محمد که چندے نزد سید مرتضیٰ حسینی پسر میر جلال الدین خاں مرحوم پرورش یافته، بعد رحلت مجد الدوله نزد مادر خود آمد - از یک حرم و امین الله که نزد حسینی بیگم منکوحه پرورش شده بود، بعد سن شعور بخانهٔ برادر کلاں آمده است، از یک حرم - و ساراں بیگم که ساجده بیگم خواهرش در فرزندی خود پرورش می نماید، از یک حرم و محمد جعفر پسر که بعد رحلت پدر رحلت کرد از یک حرم - باقی حرمها لاولد در علاقه ..... منجمله معاش مجد الدوله

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مرحوم پرورش می یابند۔ و مقبول النسأ بیگم دختر بی بی شادی مجد الدولہ مرحوم اہلیۂ نصیب الدولہ محمدی میاں راجدۂ امجدہ ایشاں دختری طفل کہ از نجابو د گرفتہ، موسوم بہ زینت النساء نمودہ دادہ بودند۔ ایشاں بآرزوے بسیار در فرزندی خود پروریدہ و تربیت کردۂ حال در ۱۲۵۲ھ ہجری از صفیع الدین بن محمد کمال الدین متبنی حکیم احمد خاں بہادر مرحوم وکیل صوبہ محمدپور منسوب کردند۔ و پسر پنجم محمد جان جہاں خاں بہادر سردار الدولہ را از حرمت النسأ بیگم و دختر احسان اللہ خاں در وقت والدۂ خود دو پسر، یکے جان عالم خاں بہادر و دیگر خاں عالم خاں بہادر سلمہ۔ و جان عالم خاں مرحوم را از منور بیگم دختر شکوہ الملک دلیر جنگ بہادر یک پسر عزیز الدولہ بعد چندے جان عالم خاں رحلت کردند۔ و پسر دویم خان عالم خاں بہادر راکہ در زمان نواب صاحب قبلہ رحمت مآب از صالح کتخدا شدند یک دختر و دو پسر۔ دختر موسوم بہ دلہن بیگم محل نواب صاحب عظیم جاہ بہادر دام افضالہ۔ و پسر کلان خیر الدین خاں شوہر کریم النسأ بیگم مرحومہ دختر رحمت النسأ بیگم۔ و پسر دویم جان جہاں خان ناکتخدا است۔ و سوائے اینہا اولاد یکہ بخان عالم خاں است در تحریر نیاوردم۔ و خان عالم خاں در جمیع علوم کامل، و در درس و تدریس قابل، و بہ خرقۂ مشائخی شب و روز در عبادت الٰہی مشغول۔ و پدر شاں بہ بست و چہارم محرم الحرام ۱۲۱۲ھ ہجری رحلت نمودند۔ و پسر ششم افتخار الدولہ حافظ محمد ناصر خاں بہادر صمصام جنگ با دختر خورد حضرت نواب صاحب قبلہ جنت آرامگاہ کہ منسوب شدہ صاحب اولاد شدند۔ و بیانش بالا مذکور است۔ اما در اظہار اولاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

منکوحات وحرمہا می پردازد۔ منکوحۂ اول سکینہ بی دختر ولی محمد خاں مرحوم۔ منکوحۂ دویم خورشید النساء دختر آقا عبد العلی مچھلی بندری، و منکوحۂ سیوم فاطمہ خانم، و دختر دلیل خاں افغان۔ بعد ایں منکوحۂ چہارم عزت النساء دختر متبنی شیخ احمد ساکن چنیاپٹن۔ و در زمان نواب صاحب رحمت مآب خیر النساء را ہم در عقد خود آوردند۔ و سوائے اینہا سہ حرم سکینہ بی منکوحہ لاولد۔ و از خورشید النساء یک دختر، و یک پسر۔ دختر اہلیۂ غلام نبی خاں پسر ظہور اللہ خاں مرحوم بعد پدر از صدمۂ تولد رحلت کرد۔ و پسر محمد خیر الدین در چہل روز معہ مادر انتقال نمود۔ و فاطمہ خانم منکوحہ لاولد در وقت شوہر خود جاں بحق شد۔ و عزت النساء منکوحہ را پنج دختر۔ دختر کلاں جہاندار بیگم اہلیۂ غلام محمد موسیٰ خاں، برادر علاتی سیف الدولہ مرحوم صاحب اولاد است۔ دختر دویم افتخار النساء اہلیۂ قادر علی خاں خادو میاں برادر علاتی مراد علی خاں مرحوم، صاحب اولاد شدہ، رحلت کرد۔ و دختر سیوم زمانیہ بیگم اہلیۂ میر محمد فخر الدین خسر زادۂ اشرف الملک صاحب اولاد شدہ بیوہ گردید۔ دختر چہارم اشرف النساء و پنجم جہانیہ بیگم۔ اینہا بعد پدر اشرف النسأ با غلام نبی خواہر زادۂ قادر علی خاں و جہانیہ بیگم با صلابت خاں نصیر الملک بہادر حال منسوب و صاحب اولاد اند۔ خیر النساء منکوحہ لاولد و بیوہ است و منکوحۂ سرفراز خانم را یک پسر، و یک دختر۔ پسر غلام محمد خاں بہادر شوہر امیر بیگم خواہر علاتی غلام عباس علی سیف الملک حال صاحب اولاد و دختر امۃ الرسول، المعروف بہ وزیرہ بیگم ناکتخدا است۔ و دیگر حرم گلاب کیور لاولد۔ و حرم سیوم روشن محفل لاولد، ایں سر دو نزد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دختران عزت النساء بیگم منکوحه می باشند۔ جناب افتخار الدوله حافظ محمد ناصر خان بهادر بغرهٔ جمادی الاول ۱۲۳۶ھ ہجری برحمت الٰہی پیوستند۔

کیفیت اولاد قسم ثانی بی بی خاص افتخار الدوله بهادر مرحوم جسته جسته به تحریر می آرد

اعتضاد الدوله بهادر مرحوم را اشرف بی منکوحه لاولد۔ و به زن دیگر یک پسر عباس حسین نام، بمجرد تولدش بهادر مذکور در کنار اشرف بی منکوحه داده پرورش کنانیدند، و بعد رحلت اعتضاد الدوله این عاجز بر قول و اقرار ایشان تیقن ولایت نموده، حسب الوصیت او شان عباس حسین را پیش نظر داشته، خبر گیران او بود، اما از نارسائی طالعش معاشے از معاش بهادر مرحوم بنام او مقرر و جاری نشد۔ و قبل از چند سال اشرف بی از حضور نواب صاحب دام افضاله رضائے روانگی محمد پور حاصل کرده، دراں جا به یکے از دختر شرفائے آنجا کتخدا نموده آمد، صاحب اولاد شده است۔ و دیگر پنج حرم سه حرم لاولد رحلت کردند۔ و دو حرم یکے را دخترے بود رحلت کرد۔ و مادرش و دیگر حرم در قید حیات اند۔ و بایں نیاز کیش پنج حرم، دراں یکے در زمانِ نواب صاحب غفران مآب، و دیگرے در ریاست نواب صاحب رحمت مآب انتقال کردند۔ و حرم سیوم در علاقه کنیزان محل بیگم مرحومه پرورش می یابد۔ و حرم چهارم روشن معروف به خورشید لقا از بدو ضعی او با خود نداشته، داخل کنیزان محل مذکور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نمودم۔ و پنجم متعین محل حال است۔ و ناصر الدولہ محمد حبیب اللہ سلمہٗ را سوائے اولاد بی بی شادی از نصیب النساء منکوحہ یک پسر خیرات علی نام و سہ دختر، دراں دور رحلت کردند یک ناکتخدا است۔ و از صفیہ خانم دو دختر و یک پسر۔ دختر شکور النساء بیگم اہلیۂ باقر حسین خاں پسر خاں جہان خاں بہادر در زمان نواب صاحب غفراں مآب از آفت تولد رحلت کرد۔ و دختر دویم معروف بکیلن بیگم اہلیۂ ممتاز الدولہ سراج الدین خاں، پسر مجد الدولہ مرحوم صاحب اولاد شدہ، در کربلائے معلّٰے از صدمۂ طاعون زن و مرد و فرزندان، جاں بحق شدند۔ و پسر اصغر حسین نام آں ہم بعد چندے رحلت کرد۔ و از حرم دیگر، دو پسر یکے اکبر حسین و دیگر فیروز علی در قید حیات اند۔

آنچیکہ احوال ازواج و اولاد نوابان مغفور وغیرہ بسمع و فہم ایں مولف آمدہ بود، بہ تحریرش پرداخت۔ آئندہ واللہ اعلم۔

خاتمہ در عرض حال مولف

الحمد للہ و المنہ ہزاراں ہزار شکر بدرگاہ قادر بے نیاز کہ ایں نیاز کیش فرمان جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق و نوازش فرمائی مادام افضالہٗ و عنایتہٗ کہ حکم تحریر احوال ریاست جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر فرمودہ بودند، بفضلہ از اواخر دولت نواب والاجاہ جنّت آرام گاہ تا آخر دولت نواب عمدۃ الامرا بہادر، مفصل، و از ریاست جناب نواب صاحب رحمت مآب تا حکومت نواب صاحب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دام افضالہٗ مجمل، و نسب نامۂ انوری وغیرہ چیزے از حافظۂ خود بعضے از انور نامہ، و تزک والاجاہی، و تذکرۃ الانساب وغیرہ داخل نمودہ، قید قلم نمود۔ شکراً للہ کہ ایں امر عظیم دریں حیات مستعار ازیں بندہ ضعیف بے مقدار حسن انصرام گرفت۔ عالم نواز سابق در زمان دولت نواب صاحب قبلہ جنت آرام گاہ حسب الحکم جناب نواب عمدۃ الامرا بہادر میر اسمٰعیل خاں ابجدی، استاد صاحب زادگان خاص کتابے در نظم متضمن احوال ریاست نواب انورالدین خاں شہید و نواب والاجاہ محمد علی خاں تیار ساختہ مسمٰی بانور نامہ نمودہ، بخدمت نواب عمدۃ الامرا بہادر گذرانیدند۔ بہادر معلّٰی بعد مطالعش تحسین و آفرین ارشاد فرمودند۔ بالفعل ایں کتاب را با خود نگاہ بدارند۔ بچہاردہم شوال المکرم موازنہ نواب صاحب قبلہ مقرر است۔ باید کہ شما وقت سہ پہر معہ ایں کتاب در دیوان خانۂ کلاں حاضر باشند۔ من بحضور نواب صاحب عرض کردہ، یاد فرمائی خواہم کنانید۔ و شما بعد از موازنہ ایں کتاب نذگزرانند۔ حسب الامر اسمٰعیل خاں در کلس محل حاضر حضور شدہ، بعد ادائے رسم موازنہ کتاب را بحضور نذر گذرانیدند۔ نواب والاجاہ بخوشحالی تمام و تبسم کناں نذر میر ابجدی را بدرجۂ اجابت رسانیدہ، اوراق اول و آخر ملاحظہ فرمودہ، بدست حشمت جنگ انورالدین محمد خاں بہادر دادہ حکم فرمودند کہ شما اکثر اشعار دواوین وغیرہ بوزن و ترکیب آں بخوبی خوانند۔ ازیں ہم در ہر مقدمہ چند بیت بخوانند۔ بعد خواندن، نواب صاحب مخاطب بنواب عمدۃ الامرا بہادر و مبارز جنگ و سالار جنگ شدہ فرمودند۔ میر اسمٰعیل خاں در تالیف انور نامہ محنت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسیار نموده اند۔ می خواهم که در صلهٔ این یک خلعت محمودی از ملبوس خاص با یک دوشاله پوشانیده، دریں میزان با کتاب از زر سفید وزن کرده سرفراز کنم۔ به علی دل خاں که داروغهٔ ملبوس خانهٔ خاص بودند، حکم فرمودند۔ یک خلعت محمودی تیار با یک دوشاله طلبیده، بمیرا بجد علی پوشانیده، بایں کتاب در میزان از زر سفید وزن کنانیدند۔ علی دل خاں حسب الحکم بجا آوردند۔ و میرا بجدی از خطاب بهادری هم سرفراز شدند۔ چونکه بسبب پیری و ضعیفی که لاغری کمال بود کفهٔ میزان خواهش میرا بجدی سر بزمین مقصد نه نهاد۔ روز دویم صبحے بباغ کهنه که ثانی الحال محمد باغ مشهور است رفته، از نواب عمدة الامرا بهادر عرض نمودند که اگر بایں پیر ضعیف کیفیت برآت صله برموازنه معلوم می شد، وقت باریابی حضور چنیں سنگ سنگین در زیر جامه بسته حاضر می شد۔ تقاضهٔ وقت هم چنیں بود۔ اللہ تعالیٰ جناب نواب صاحب ذات عالی را دیرگاه قائم دارد۔ آئنده بسیار امیدها است۔ و نواب عمدة الامرا بهادر بسیار خنده زده فرمودند۔ خاطر جمع دارند، بفضله فردا بسه پهر بحضور نواب صاحب قبله این کیفیت عرض کرده یادفرمائی می کنانم۔ شما بتقریر لطیف و ظریف کیفیت حوالهٔ صله برمیزان عرض کنند۔ آئنده قسمت شما۔

و روز دویم میرا بجدی حسب یاد فرمائی حضور حاضر حضور شده، همه کیفیت به لطافت بسیار عرض نمودند۔ نواب صاحب از عنایات خود با زر سفید بمقدار یک وزن ایشاں و یک پالکی سبز معه اسباب آں عنایت و برشصت روپیه چهل و پنج روپیه اضافه فرموده، معزز فرمودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در زمان حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر جناب حسام الملک بہادر برائے یادگار زمانۂ احوال دولت و ریاست والاجاہی بہ تفصیل محلات و ازواج و اولاد وغیرہ اول و دویم قلم بند کردہ از منشی محمد برہان خاں ہانڈی ترتیب و تشیب و فراز عبارت بانشا آرائی درست کنانیدہ مسمّٰی بتزک والاجاہی نمودند۔ آں کتاب بعد رحلت نواب عمدۃ الامرا بہادر باتمام رسید۔ اگر در حین نواب صاحب معلّٰی تیار می شد، البتہ بصلۂ معقول سرفراز می گردند۔ اما جناب حضرت حسام الملک بہادر امید صلۂ ایں برایام فراغت خود داشتہ تا حیات او را پرورش فرمودند۔

بفضل الٰہی دریں زماں دولت نواب صاحب ولی نعمت شفیقم جناب بندگان حضرت نواب صاحب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام عنایتہٗ، ازیں نیازکیش حسب الحکم حضور پرنور کہ سوانحات ممتاز بحسن انصرام یافتہ، توقع صلۂ آں از ذات فائض البرکات عالی آنست از قرضداری سبکدوش گردیدہ، نجات دارین حاصل کردہ، و منصب و مراتب بمثل بزرگان خود ازیں در دولت عظیم معزز گشتہ، از آرام تمام در زیر سایۂ ہما پایۂ جناب بندگان حضرت نواب صاحب شفیق مادام عنایتہٗ، بخوشی و راحت با عز و مراتب پرورش یافتہ، باقی عمر خود را خواہم گذرانید۔ و ہم التماس مولف بخدمت فہمیدگاں و عقل رسائیاں آنست چوں دل انساں پُر از نسیاں مبتلا چنانچہ تفصیل طعام خوردۂ شب بصبح فراموش آوردہ وقت اظہار از بسیار کم و بیش ظاہر می سازد، نظر براں کہ دیگر کیفیات زمان دور و دراز مفصلاً بیاد آمدن دشوار۔ بریں ہم اگر مزاج خود را از تفکرات خاطر جمع بیند، بفضلہ یقین است دراں وقت سرگذشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سالهائے دراز بغور تمام باظهار می پردازد۔ ونیز دراں هم کم وبیش می آید۔
ودریں زماں ایں مولف از نامساعدت طالع وافکارات بے شمار
از قرضداری وغیره پریشاں خاطر وهم از باعث ضعف وپیری وناتوانی
مزاج که سرگذشت زمان سالهائے دراز مفصلاً بیاد آمدن دشوار ترین
دشوار بود، فاما ایں نیازکیش دریں زماں از پاس فرماں برداری جناب
نواب صاحب عالی منزلت ولی نعمتم دام عنایته، آنچیکه حالات زمان
اواخر دولت حضرت جدم نواب صاحب قبله جنّت آرام گاه وبیان بعضے
بعضے حالات زمان صاحب زادگی حضرت خال کلانم نواب صاحب غفراں
مآب جسته جسته، واحوال زمانِ دولت شاں هر قدر که بچشم خود دیدم،
وبعضے حالات از زبانی بزرگان خود شنیده بودم، که دریں اوقات بیاد
آمد، در تحریرش درآورد۔ سوائے آنها چند حالات شوکت وشانِ دولت
حضرت نواب قبله رحمت مآب وجناب نواب صاحب رضواں مآب
تا رحلت آنها ونیز کیفیت رسیدن وراثت ریاست ورثی بنواب
غلام محمد غوث خاں بهادر امیر الهند والاجاه خامس طوّل الله عمره ودولته،
ازرائے مهرانجلائے عظیم ابن العظیم که امیر ابن الامیر جناب بندگان حضرت
نواب عظیم جاه سراج الامرا بهادر دام عنایته، وبعضے کیفیات دولت و
بندوبست دربار شاں برائے عزت افزائی ایں مولف وزینت ایں کتاب
سوانحاتِ ممتاز بحیطۂ تحریر آورده۔ وهم دریں کتاب که فهرست ازواج
واولاد واحفاد حضرت حاجی محمد انور مغفور وجناب شیخ عبد الوالی مرحوم و
احوالات آں که ایں هر دو بزرگوار نور دیده گان حضرت اعلی شیخ محمد منور

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رحمۃ اللہ علیہ جد مادری و پدری ایں مولف اند، بموجب دریافت از کتب انساب مندرج کردہ، برائے روشن حضور نواب صاحب ولی نعمت شفیقم و ہم بنابر آگاہی اولاد ہر دو بزرگان معلّٰے الیہ۔ و در خاتمہ کتاب چند معروضات خود بہ تحریر آوردہ از عبارت کج مج بالنصرام رسانید۔

توقع دارم کہ از راہ لطف و مہر کسانیکہ ایں سوانحات را ملاحظہ نمایند، بپاس ایں حدیث نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم الانسان مرکّب من الخطاءِ والنسیان خطا نہ گیرند۔ و نیز عرض نیازکیش بحضور جناب بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام عنایتہٗ آنست کہ جناب عالی پرورش و عزت بخشی و توجہات و مہر خداوندی را مبذول حال مردم محل مولف بیگم سیدہ مخاطب بہ نجم النسأ بیگم، معروف بہ عمدہ بیگم داشتہ، بعد من در ظل عاطفت عالی از معاش تقرری خود پرورش گردیدہ، از جمیع امور بدست احدے گرفتار نشود، موجب سرفرازی و عنایات خداوندی است، و میر خورشید حسن موسوی نیز حسب الحکم عالی در ترتیب عبارت ایں سوانحات بجاں کوشیدہ، در تحریرش متوجہ بود۔ تاریخ انصرام سوانحات ممتاز آنکہ:

نظم:۔

شکر خدا از کرم خالق جہاں
وز لطفہائے بیحد پیغمبر زمن
از طالع رسا و رسائی طالعم
امر عظیم شد بسہل ترادائے من
پرسیدم از خرد چوں سن انصرام آں
گفتا ہزار و دو صد و پنجاہ بود سن
۱۲۵۰ ہجری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چوں ایں سوانحات از فضل واهب العطایا که در سن مرقوم الصدر تالیف گردید، اما بسبب چند در چند افکارات زمن مبیضه اش در تعویق آمده، بفضل الٰهی و به تصدق حضرت سرور عالم محمد مصطفٰے صلّی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم، بتاریخ بست وهفتم ذی حجہ ۱۲۵۲ھ ہجری تیار شده انصرام یافت و میر خورشید حسن موسوی هم ایک نسخه دیگر علیحده از عبارت سنجیده آراسته خلاصۂ ایں کتاب با معروضات خود مسمّٰی بخلاصۂ سوانحات از امید سرفرازی برائے نذر جناب بندگان عالی نواب عظیم جاه بهادر مدظلہ العالی تالیف نموده است، به نظر اشرف خواهد گذشت۔ مصرعه:

گر قبول افتد زهے عز و شرف

که مولف خلاصۂ مذکور ازیں در دولت از معروضات خود سرفراز یابد، و موجب سبکدوشی و عزت بخشی او شان است مصرعه:

شاهاں چه عجب گر بنوازند گدارا

تمت تمام شد

هر که خواند دعا طمع دارم
زانکه من بندۂ گنهگارم

نوشته بماند بخط غریب
که نصر من اللہ فتح قریب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ضمیمہ (۱)

(نوٹ) نقل عرضداشت مصنف بخدمت نواب عظیم جاہ بہادر
کہ بوقت اہدائے کتاب ہذا ارسال داشت۔

بفضلہ و رسولہ و آلہ والوصی المبرور بولد مبارک جناب حضرت امام علیہ الصّلوٰۃ والسّلام بتاریخ ماہ صفر المظفر در ۱۲۵۴ ہجری بوقت نہ گھنٹہ صبح کتاب سوانحات ممتاز با کاغذ زرفشاں خلاصۂ معروضات ایں نیاز کیش بنظر مبارک جناب بندگان نواب عظیم جاہ سراج الامرا بہادر دام افضالہٗ گذشت۔ مضمون کاغذ زرفشاں اینکہ:۔

بفضل کریم کارساز و طفیل حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بحضور فیض گنجور بندگان حضرت نواب عظیم جاہ بہادر دام ظلّہٗ و عنایتہٗ عرض نیاز کیش محمد ناصر خورشید الملک آنکہ الحمد للہ و المنہ ہزاراں ہزار شکر الٰہی بجا می آرد کہ ایں ذرۂ بیمقدار در عہد دولت و ریاست حاکم رحیم صفت، سکندر طالع، و عالی ہمت، بحسب فرمان ولی نعمتم دریں ایام پیرانہ سری و ضعف و افکارات گوناگوں، خدا نصیب احدے نکند، از مساعدت طالع، سوانحات ممتاز بحسن انصرام رسیدہ، از نظر کیمیا اثر جہاں پروری نعمتم گذشت۔ امید از کریم کارساز و بندہ نواز آن است جناب خداوند شفیقم را بر حال ایں ضعیف و نحیف مہربان داشتہ، چناں باید فرمود کہ عرض نیاز کیش در خاتمۂ سوانحات ممتاز مندرج است، بدرجۂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اجابت مقرون گردیده ۔ مبذول بعسرت و افکارات خواہند فرمود۔ گویا در حق ایں ضعیف و نحیف دولتخواہ سرکار عظیم ایں عنایات ولی نعمت بہ از اکسیر اعظم و مفرح تقویت دل و دماغ متصور است ، ازیں عطیۂ عظمیٰ ایام مستعار خود در ظل عنایت و حمایت جناب نواب صاحب شفیق ولی نعمتم بخوشی و خرمی و بتازگی جسم بسر بردہ، بدعائے از دیاد عمر و دولت و جاہ حشمت مشغول و موظف خواہم ماند۔ ازیں در دولت مردم از عسرت و افکار اقسام مبدل بعشرت شدند و می شوند۔ و ایں ذرۂ بیمقدار یکے از پرگاہ سرکار و عزت و مرتبت یافتۂ حضور است، یقین بمراد دل خواہم رسید و در ہم چشمان معزز و مفتخر خواہم شد ۔ او تعالیٰ ظل عالی بہ از ظل ہما و نظر عنایت حضور بہ از اکسیر و ہم جلیسی جناب را حکم پارس دارد ۔

ابیات :۔ ہمیں کہ بپارس آشنا شد — فی الحال بصورت طلا شد

عمرت دراز باد کہ تا دورِ مشتری — ما از تو برخوریم تو از عمر برخوری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ضمیمہ (۲)

ٹریٹی یعنے عہد نامۂ مرقوم سی و یکم ماہِ جولائی ۱۸۰۱ء

عہد نامہ بر تقرر جانشینی صوبہ دار ملک آرکاٹ و تفویض امر تنظیم و تنسیق مہماتِ ممالک کرناٹک چہ ملکی و مالی و چہ لشکری بذمۂ کمپنی انگریز بہادر آنکہ از انجا کہ قرار نامجات متعددہ کہ مابین کمپنی انگریز بہادر و روسائے پیشین ممالکِ کرناٹک صورتِ انضباط یافتہ، مقصود براں داشت کہ مطالب جانبین موکد و متحدد گردد۔ و از انجا کہ موافق مطالب معنویہ ایں رفاقت مضبوط کمپنی انگریز بہادر حسب عہد نامۂ مورخہ دوازدہم شہر جولائی ۱۷۹۳ء کہ با نواب والا جاہ مغفور اتمام پذیرفت۔ مبالغ خطیر کہ وصول آں از روئے قرار نامۂ محررۂ ۱۷۸۷ء عیسوی تقرر یافتہ بود، ترک نمودند۔ و بہ لحاظ و شرائط اینکہ تزید ضمانت منافع و مطالبِ حکومتِ انگریز در ممالک کرناٹک استقامت پذیرد۔ و از انجا کہ از تجارب متواتر باثبات پیوست کہ بذریعۂ عہود، ہیچ یکے از قرار نامجات صدر مدعائے متعہدین حاصل نشد۔ و از انجاکہ دریں زمان منصب صوبہ داری ملک آرکاٹ خالی گردیدہ است، نواب والا جاہ، امیر الامرا، مدار الملک، امیر الہند، عظیم الدولہ انور الدین خاں بہادر شوکت جنگ، سپہ سالار بذریعۂ سرکار کمپنی انگریز بہادر در تصرف مدارج و اموال، و اماکن آبا و اجدادِ خود کہ پیش ازیں روسائے ممالک کرناٹک بودہ اند، متمکن گشتند۔ و از انجا کہ کمپنی معزّ و نواب عظیم الدولہ ممدوح صلاح دانستہ اند کہ دریں حین قرار دادہائے دیگر بنا بر تدارک نقص و قصور کل عہد نامجات سابقہ و تاسیس لوازم ارتباط بر سبیل دوام مابین متعہدین بر بنائے خیانت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و امانت در زمان آینده بعمل آورده شود - لہذا عہد نامۂ مرقومۃ الذیل مابین جناب نواب معلےٰ القاب نواب آدورد کلیو صاحب بہادر باختیار کُلی از طرف اشرف الاشراف مارکوس ولسلی، گورنر جنرل بہادر بجائے کمپنی انگریز بہادر از یکطرف، و نواب والاجاہ امیرالامرا، مدارالملک، امیرالہند، عظیم الدولۃ، انورالدین خاں بہادر شوکت جنگ، سپہ سالار صوبہ دار ملک کرناٹک، بنامِ خود از طرف دیگر، بنا بر تقرر مقدمۂ جانشینی صوبہ داری ملکِ آرکاٹ و تفویض امر تنظیم و تنسیق مہمات ملک کرناٹک چہ مالی و ملکی و چہ لشکری بذمۂ کمپنیٔ انگریز بہادر ہذالایام متوثق و متہم گردید -

دفعۂ اول

نواب عظیم الدولہ بہادر بتصرف مناصب و مدارج و مراتب متعلقہ آنکہ باجداد خود اعنی روسائے پیشین ملک کرناٹک نسبت داشت، بتوسطِ ایں عہد نامہ متمکن گردیدند - و در باب تصرف نواب صاحب ممدوح دراں کفالت سرکار کمپنی بہادر بعمل آمدہ، چنانچہ نواب عظیم الدولہ موصوف بجا نشینی صوبہ داری ملک آرکاٹ تمکن ورزیدند :-

دفعۂ دوم - مراتب دفعات عہد نامہ جات کہ سابق مابین کمپنی انگریز بہادر و روسائے پیشین ملک کرناٹک موثق گردیدہ کہ فحاوی آں از استحکام بنیانِ رفاقت و توثق مخالصت و توحد مقاصد متعہدین علاقہ میدالو، بوساطت ایں عہد نامہ مجدد و مؤکد گردانیدہ شد - چنانچہ دوستاں و مخالفاں یکطرف دوستاں و مخالفاں طرفین متصور خواہد شد -

دفعۂ سوم - کمپنی انگریز بہادر نگاہ داشت، و اخراجات افواج

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بنا بر حراست ممالکِ کرناٹک، و تحفظ ذات و حقوق و حقوق و املاک نواب والاجاہ امیرالامرا، مدارالملک، امیرالہند، عظیم الدولہ، انورالدین خان بہادر، شوکت جنگ، سپہ سالار صوبہ دار ملک کرناٹک از روئے دفعۂ ہذا بذمۂ خود میکردند۔ و بہ لحاظ تجدید و تحیۂ بنائے اصلیۂ رفاقتِ خاندانِ خود باقوامِ انگریز بہادر، نواب عظیم الدولہ موصوف شرط و عہد می نمایند کہ بے اطلاع و استرضائے کمپنی انگریز بہادر در رفاقت یا مراسلات با ہیچ یکے از اہالیٔ ریاست چہ سمت ولایت وچہ سمت ہند آغاز نخواہند کرد۔

دفعۂ چہارم ۔ مشروط و معہود شدہ کہ امر کُل تنظیم و تنسیق مہماتِ ملک کرناٹک پائین گھاٹ و تمامی توابع و جمیع محصولات و مداخل آں مگر حصۂ محصولات مذکور کہ بنا بر مصارف و استظہار مدارج نواب عظیم الدولہ ممدوح مقرر خواہد گردید، دائماً و ابداً بقبضۂ اقتدار کمپنی انگریز بہادر بلا دخل غیرے مفوض گردد۔ چنانچہ کمپنی ممدوح بغیر از ہیچ دخلے از طرفِ نواب موصوف مختاریت کلی بنا بر نصب و تعین عملہ و فعلہ بجہتِ تحصیل محصولات و تقرر محکمات برائے مقدمات عدالت خواہ از علایق دیوانی خواہ فوجداری خواہند داشت۔

دفعۂ پنجم مشروط و معہود است کہ حصۂ پنجم منجملہ عین وصول ملک کرناٹک سالیانہ بنا بر اخراجات و تقویت احوال نواب ممدوح و اخراجات محل نواب امیرالامرا مرحوم مقرر کردہ شود۔ و ادائے آں از طرف کمپنی معزبہ قسط بندے دوازدہ ہزار ہون پہولی ماہوار بعمل آید۔ چنانچہ عین وصول مذکور بہر قدر کہ باشد و ہر حادثہ کہ رو دہد، قسط ماہواری

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کم از دوازده هزار هون نخواهد بود. و وجه ما بقی حصّهٔ پنجم هرچه باشد، در آخر هر سال بانفصال محاسبات ایصال خواهد گردید۔ و نواب ممدوح حصّهٔ پنجم صدر حسب بنائے رفاقت طرفین صرف خواهد نمود۔

دفعهٔ ششم ۔ حصهٔ پنجم محصولات مذکوره دفعه صدر بر وتیرهٔ مرقوم الذیل محسوب و مشخص خواهد شد، یعنے تمامے اخراجات تحصیل محصولات و وجه جاگیرات مرقومهٔ دفعهٔ نهم عهد نامه مؤرخه ۱۷۸۷ء عیسوی که کل آں دو لک و سیزده هزار چهار صد بیست و یک هون پهولی باشد۔ و نیز مبلغ شش لک و بست و یکهزار هون پهولی که بنا بر ادائے اقراض نواب محمد علی خاں مرحوم مقرر گردیده۔ اولاً از جمیع محصولات کرناٹک وضع خواهد شد۔ و بعد وضع ۳ بابت مذکور حصّهٔ پنجم عین وصول مابقی که پیشکشات پالیگاراں بتعداد مبلغ دو لک وشصت و چهار هزار هفت صد و چهار هون پهولی بیست فلم و بیست وشش کاس حسبِ مندرجهٔ عهد نامه ۱۷۹۳ء عیسوی دراں داخل بود، بنا بر سرانجام مصارف و رعایت مدارج نواب ممدوح تقرر خواهد یافت۔

دفعهٔ هفتم ۔ آنجا که چند اقراض دفتری از طرف نواب والا جاه مرحوم به قرضخواهاں متفرقه واجب الادا بود، و ازانجا که بوساطت دفعهٔ چهارم عهد نامه مورخهٔ ۱۷۹۳ء عیسوی مشروط گردید، که حسبِ عهود موثقه مابین کمپنی معز و نواب موصوف با کفالت پارلیمنٹ انگلستان مبلغ شش لک بیست و یکهزار و یکصد و پنج هون پهولی تا بے باقیٔ اقراض مذکوره بنا بر سبیل وجه آں مقرر نموده شد۔ لهذا کمپنی ممدوح ایصال شش لک بیست و یکهزار و یکصد و پنج هون پهولی مذکور را منجمله محصولاتِ کرناٹک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سال بسال تا بے باقی اقراض صدر بذمۂ خود میگیرند۔

دفعۂ ہشتم - آنجا کہ اقراض چند از طرف خاندان نواب ممدوح کمپنی معز واجب الادا است، و نظر بر ینکہ ایں عہدنامہ بہ انتظام مہماتِ مابین کمپنی معز و خاندانِ نواب معز مشتمل گردد، بین المتعہدین چناں لازم انگاشتہ شد کہ اقراض مرقومہ الصدر انفصال پذیرد۔ لہذا نواب ممدوح بر واجب الادائے قرض موسومۂ کیوای لون کہ وجہ آں مع سود مبلغ سیزدہ لک بیست و چہار ہزار و سی صد چہل و دو ہون شش فلم چہل و ہفت کاس باشد، اعتراف می نمایند۔ و نواب ممدوح نیز صریحًا باعتراف واجب الادائے مقدار قرض دفترے کہ سابق بریں از طرف کمپنی بقرض خواہاں نواب والاجاہ مرحوم ادا شدہ بود، و تعداد آں در فرد ملحقہ مرقوم گشتہ می پردازند، و ازانجا کہ سوائے اقراض صدر اقراض دیگر ہست کہ بسببِ عدم فیصلہ بنا بر حکم و انفصال آں بہ نواب گورنر جنرل بنگالہ رجوع شدہ بود، و تا حال اقراض قسم آخر حسبِ مدعائے مذکور منفصل نگردیدہ، نواب ممدوح قرار می نمایند کہ ہرگاہ انفصالِ صدر بعمل آید۔ آنچہ باقیات از اقراضِ قسم آخر بمقتضائے فیصلۂ صدر بکمپنی معز واجب الادا گردد۔ اعتراف بر واجبیت آں خواہد نمود، لیکن مدعائے ایں دفعہ ہشتم نیست کہ در حصۂ پنجم کہ بنا بر نواب مقرر شدہ، چیزی تخفیف او دہد۔ بلکہ بالعکس ایں معنی بین المتعہدین معہود گشتہ، کہ ہیچ دقیقہ از محصولات بغیر از سہ بابت مذکورہ دفعۂ ششم بہ ہیچ علتے پیش از تشخیص حصۂ پنجم وضع نخواہد شد۔

دفعۂ نہم - کمپنی انگریز بہادر قرار می نمایند کہ احوالات حالیہ محل و قبایل نواب والاجاہ مرحوم و عیال و قبایل نواب عمدۃ الامرا مرحوم و ہم احوالِ کارپردازانِ خاص متعلقہ ریاست نواب عمدۃ الامرا مرحوم دریافت نمودہ، اخراجات کہ وجہ آں منجملہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

محصولات کرناٹک منہا خواہد شد، بنا بر معیشت معقولہ بر ہر فرقہ صدر بذمۂ خود میگیرند۔ و مراتبِ اخراجات مذکور از طرف کمپنی انگریز بہادر باطلاع نواب ممدوح نحویکہ واجب و مناسب بود، تقسیم خواہد یافت۔

دفعۂ دہم ۔ نواب عظیم الدولہ ممدوح بہر جا و ہر زماں موافق جاہ و مدارج خود بطوریکہ مستوجب رفیق قوم انگریز بہادر باشد، معزز و مکرم خواہد شد، و بنا بر حفاظت ذات و مسکن شریف نواب ممدوح مردم تعینات از افواج کمپنی انگریز بہادر مقرر خواہد گردید۔

دفعۂ یازدہم ۔ آنجا کہ امر حراست کل ممالک کرناٹک بخلاف دشمنان سمت غیر و بندوبست درونی بذمۂ حکومت انگریز بہادر مفوض گشتہ، نواب ممدوح قرار می نمایند، کہ بے استرضائے حکومت انگریز ہیچ مردم مسلح نگاہداشت و مامور نخواہد گردد۔ و لیکن ارباب حکومت ممدوح تعداد مردم سپاہ کہ بنواب بنا بر پاس مراتب و جاہ لازم نمایند، باتفاق نواب معز مقرر خواہند ساخت۔ و نواب موصوف ہر قدر مردم سپاہ کہ حسبِ ایں دفعہ نوکر خواہند داشت، خرج آنہا تعلق بنواب موصوف خواہند گرفت۔

دفعۂ دوازدہم ۔ بر طبق مضامین ایں قرار نامۂ کمپنی انگریز بہادر بتاریخ سی و یکم جولائی ۱۸۰۱ء بتقدیم امر تنظیم و تنسیق مہمات ممالک کرناٹک چہ مالی و ملکی و چہ لشکری آغاز خواہد کرد۔ چنانچہ نواب موصوف بنا بر تحویل تعلقات ملک مذکور باشخاص کہ جہت معاملت آں از طرف کمپنی معز متعین شوند، بعملہ و فعلہ ملک مذکور تاکید خود صادر خواہد نمود۔ و باید کہ بمجرد وصول تاکید عملہ و فعلہ مذکور بتفویض تمامی دفاتر و محاسبات و کواغذ متعلقہ کچہری و محالات خودہا باشخاص کمپنی معز پردازند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ضمیمہ (۳) شجرۂ انساب والاجاہی

فاروق اعظم رض
شیخ عبداللہ
شیخ ناصر الدین
شیخ ابراہیم
شیخ اسحٰق
شیخ ابو الفتح الواعظ الاکبر
شیخ عبداللہ الواعظ الاصغر
شیخ مسعود
محمد سبحان
شیخ فخر الدین محمود
سلطان شہاب الدین احمد
شیخ یوسف
شیخ محمد احمد
قاضی شیخ شعیب
قاضی فخر الدین
شیخ علی
شیخ علاء الدین
قاضی شیخ ابراہیم
شیخ عبداللہ
شیخ مخدوم عبدالقادر قنوجی
شیخ مخدوم عبدالحی
شیخ نعم اللہ
↓

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شیخ محمد منور

شیخ عبد الوالی
شیخ محمد خیر اللہ
عبد الحکیم خاں بہادر
محمد خیر الدین خاں بہادر
ناظم جنگ اکبر
حافظ محمد ناصر خاں
افتخار الدولہ صمصام جنگ بہادر
غلام علی محمد خورشید الملک محمد ناصر خاں
افتخار الدولہ بہادر
نصیب الدولہ بہادر افتخار الملک

نواب شکوہ الملک ناصر الدولہ
بہادر نصرت جنگ
شکوہ الملک ناصر الدولہ
دلیر جنگ بہادر
محمد نعم اللہ خاں
شرف الامرا بہادر
شرف الامرا انور الدولہ بہادر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حاجی محمد انور

محمد جان جہاں سراج الدولہ

انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ

۱۷۴۹ - ۱۷۴۴ء

محمد علی خاں بہادر امیر الہند

نواب والا جاہ اول (۱۷۹۵-۱۷۴۹ء)

امیر الامرا بہادر

عظیم الدولہ بہادر

نواب والا جاہ سوم

(۱۸۱۹-۱۸۰۹ء)

عظیم جاہ سراج الامرا

بہادر نائب نواب

(۱۸۴۳-۱۸۲۵ء)

امیر آرکاٹ

(۱۸۷۴-۱۸۷۰ء)

اعظم جاہ بہادر

نواب والا جاہ چہارم

(۱۸۲۵-۱۸۱۹ء)

غلام محمد غوث خاں بہادر

نواب والا جاہ پنجم

عمدۃ الامرا بہادر نواب والا جاہ دوم

(۱۸۰۱-۱۷۹۵ء)

تاج الامرا بہادر

(وفات ۱۸۰۱ء)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CORRIGENDA

Read:—

(1)	صاحب الدولہ	after	بخطاب	(P. 4)
(2)	میانہ	for	میایہ	(P. 4)
(3)	زبان	for	ربان	(P. 5)
(4)	بفحوائے	for	بفهوائے	(P. 6)
(5)	من الخطاء	for	مع الخطاء	(P. 6)
(6)	مغربی	for	معزّلی	(P. 15)
(7)	النسو (اُن سو)	for	آنسو	(P. 25)
(8)	گیدخر	for	کیدبےخر	(P. 26)
(9)	ابتر	for	ان پر	(P. 26)
(10)	دل after چل in... چلن اے دیکھہ			(P. 34)
(11)	گلزار	for	گلذار	(P. 110)
(12)	انساب	for	انصاب	(P. 257)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Khilath.

—a robe of dignity which was presented by the Kings and the Nawwabs to their Officers for meritori ous service.

Lachchah.

—an ornament worn in the neck.

Mahadowl.

—a kind of large Palki.

Maikat.

—fettered in chains.

Mandilah.

—a towel.

Manja.

—a ceremoney of turmeric.

Manjahkhanah.

—bridegroom's apartment.

Mirathiyan.

—professional female singers.

Muhammadpur.

—also called Dar-alnur (the place of light) a name for Arcot.

Nalki.

—a palanquin-its frame was five feet long by four, its sides were richly carved, inside was a chair with pillows—was carried by eight men.

Nath.

—an ornament worn in the nose.

Natharnagar.

—Trichinopoly.

Palayagar.

—fundal chiefs of the South.

Polimadawaram.

—Polimadawaram.

Sanchaq.

—the Hina ceremony when wedding garments and ornaments are interchanged the day before the marriage.

Sar Paich

—an ornament worn in front of the turban.

Sukhsawan.

—a palanquin of the better sort—was highly ornamented with cushions and curtains. It is a combination of two Hindi words—"Sukh" and "Sawan"

Tourah.

—a tray of dishes.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Important places and things

Alghoza.

—a kind of flute.

Ardbegi.

—One who presents petitions.

Ataliq.

—a private tutor.

Bagh-i-Khanah.

—also known as Amir Bagh-within its premises is now situated the Spencer's Hotel, Mount Road, Madras.

Baha - Kunt.

—a kind of game which was popular in those days.

Bahal.

—she camel.

Bandar.

—archer.

Bandi.

—a kind of ornament.

Bara-dari.

—a summer house.

Bechoba.

—lit. - without wood (pole), a tent without a pole.

Bhuh'i.

—a palki-bearer.

Chand-Sisphul.

—an ornament worn by women on head.

Charat.

—Chariot.

Chattakar.

—an Anglo - Indian.

Chowkata.

—Carriage drawn by four horses.

Chowkidar.

—a watchman.

Dhup.

—a long sword.

Dushalah.

—a pair of shawls.

Farangi Gunta.

—St. Thomas Mount.

Hajjulal.

—an affectionate expression.

Hashth Banglah.

—same as the Marine Villa at the South end of the cooum river.

Hun.

—a gold coin, also called pagoda-worth about six shillings.

Kalas Mahal.

—In A.D. 1767, Nawwab Muhammad 'Ali acquired houses in the Chepauk and added to them a Vacant spot of sandy ground. On this spot the Chepauk palace was created, probably in A.D. 1768. It consisted of two blocks. The Southern block was known as Kalas Mahal, and the Northern as Humayun Mahal. A wall was built round the whole area which extended from the cooum to pycrofts' Road. The Chepauk buildings were occupied by the Government of Madras in A.D. 1855.

Kalghi.

—a gem-studded crest fixed in the turban.

Kailan.

—daughter-in-law.

Kaman darwazah.

—here is referred to the Kaman street which is in the Triplicane High Road.

Kaninaha.

—dowry.

Karampak.

—kodambakam.

Khansaman.

—steward.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Moulana Ala-aldin.

—son of Moulvi Anwar-alhaqq and son-in-law of Moulana Bhr-alulum—was the Principal of Madrasa-i-Kalan—after his father-in-law's death—died A.H. 1242 = A. D. 1826—lies buried by the side of his father-in-law.

Muhammad Mahfuz Khan Bahaddur.

—was the Subaidar of Trichinopoly, appointed by Nawwab Anwar-aldin Bahaddur.

Najib Khan.

—he had been a friend and companion of the Walajahi family since the time of Anwar-aldin Khan—was consulted generally in all matters of interest, by the Nawwab.

Nami.

—his full name was Nawwab Ghulam Iz-aldin Khan Mustaqium Jang Bahaddur—he has left behind several books, such as, Maikhan-i-Kaifiat, Baharistan-i'ishq cte.

Qadi Badr-aldowlah.

—full name Qadi-almulk, Qadi-al-Islam Moulvi Muhammad Sibghat-Allah—was a great lover of Urdu. His Urdu book Fawaid-i-Badriyya was very popular in the Carnatic—was born A. H. 1211 = A. D. 1735—died A. H. 1280 = A. D. 1862.

Qadi Irtida Ali Khan Safawi.

—was his Takhallus was Khushnud born A. H. 1198-A. D. 1783-was the son of the great Qadi, Ahmad Mujtaba Khushdil-died A.H. 1270 = A.D. 1853-Khushmid has left many books in Arabic and persian.

Qadir Nawaz Khan.

—superintended the general and internal departments of Nawwab walajah II-was honoured with the title of Bahram jang Bahaddur.

Rai Reddi Rao.

—served as the Sarishtadar of Nawwab walajah II-was charged in a forgery case.

Rais-alumara.

—son of Nawwab Sultan-alnisa Begam-his marriage took place in A.H. 1210.

Shaikh Muhammad Sawi.

—was a great learned man of his time-Came to Madras from Bijapur-died A.H. 1165 = A.D. 1751-his bomb is still in Mylapore. He was highly respected both by Hindus and Muslims.

Smith Captain.

—was an adviser to Nawwab Walajah I.

Taqi Ali Khan Bahaddur.

—was entrusted with the military affairs of umdat-alumara Bahaddur-was the jagirdar of wandwasi.

Tuzuk-i-Walajahi.

—a notable book of history, written by Munshi Burban Khan Handi-died A.H. 1240 = A. D. 1824, but according to Tazkirah-i-'Azam, the date of his death is A. H. 1236. The book can serve as an important source of the history of South India in general and that of the Carnatic in particular.

Webb-Josiah.

—was at first a writer at Fort St. George, Madras, but gradually rose to high position. He was one of the members of the Commission appointed to settle the question of succession to the Munad of the Carnatic. The other member was Mr. Close.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

EXPLANATORY NOTES.

Important Persons.

Abd-alhadi Khair-aldin Khan.

—husband of Sultan-alnisa' Begam, the eldest daughter of Nawwab Muhammad Ali Khan; she was also known as Buddi Begum.

Abd-al wahhab Khan Bahaddur.

—was the Ta'alluq'dar of Nellore.

Barret Thomas.

—was a trusted friend of Walajah II. (For full notes see Preface)

Buddu Shahid.

—a Venerated Shaikh who lies buried in George Town, Madras. Even to-day, his 'urs. is celebrated with great pomp.

Fizal Doctor.

—may be identified with Dr. Fitzgerald who was one of the trusted friends of Walajah II and that of Nawwab Taj-alumara Bahaddur.

General Harris.

—the Provisional Governor of Madras; held that office till August, 1798; was the Commander-in-Chief of Madras.

Hakim Ahmad Allah Khan.

—came from Delhi to Madras during the reign of Nawwab Walajah I—died in A. H. 1217 and lies buried in the veranda of an old Mosque, built by Aurangzaib 'Alamgir, which is situated at Mylapore, Madras. There was a tablet on his grave according to which the date of his death is A. H. 1216. This date seems to be correct, as he was near the death-bed of Nawwab umdat-alumara Walajah II when he died A. H. 1216.

Lord Clive—Edward.

—born A. D. 1754. On Lord Hobarts' Call, he was appointed as the Governor of Madras, A. D. 1798—played a notable part in the history of the carnatic.

MacNeil.

—was incharge of the army which gaurded the Chepauk Palace soon after the death of Walajah II.

Mir'Alam

—represented the Nizam's Government at Calcutta in A. D. 1786—died A. D. 1808.

Mir Ismail Khan Abjadi.

—a reputed scholar of his time; the author of a number of Persian books. His Anwar-Namah,a versified history of Anwar-aldin Khan, has been published by the University of Madras. He died A. H. 1203 = A. D. 1788—is buried in Mylapore, Madras.

Mir Khurshid Hasan Musawi.

—the grandson of Mir Asad-Allah Khan Bahaddur—was a great Persian Scholar—assisted the author of Swanihat-i-Mumtaz in compiling this book.

Mirza Ali Bakht Azfari.

—was a member of the royal family of Delhi—came to Madras A. H. 1212 = A. D. 1797—was a great scholar of Persian, Urdu and Turkish—his works Waqi-at-e-Azfari and Diwan-i-Azfari have been published—died A. H. 1234 = A. D. 1818.

Moulana Abd-alAli-Bahr-alulum.

—was a great scholar of high repute—a man of profound knowledge and vast Learning—was honoured with the Title of Malik-alulama. was the Principal of Madrasa-i-Kalan, a post which he held till his death A. H. 1225 = A. D. 1810—lies buried in the compound of Walajah Mosque, Madras,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

at the time of betrothel, wedding, presents to the bride and bridegroom, receptions to the princes and high dignitaries, feasts, the daily engagements and hobbies of the Nawwabs. A vivid description of numerous excursions, trips, picnics to gardens and hills and visits to shrines and tombs, is spread over in serveral pages of the book. The passages containing description of Mina bazar and the visit of the royal family to the Governor-bagh and Farangi-Guntah are very interesting accounts to read. Thus the whole book is important not only as a valuable source of political history of the Nawwabs of the Carnatic, but also because it describes in detail the social life of the period to which it relates.

Besides the topics mentioned above, the following descritions may be of some interest to the readers :—The illness and the death of Nawwab Muhammad 'Ali Walajah I; the coronation of Nawwab 'Undat-al'umra Bahadur Walajah II; the author's suffering from the attack of small pox, the receipts of letters from the English King and Nawwab Asif jah Bahadur; the meeting of the Nawwab with General Harris; the illness of Nawwab umdat-alumara, the entry of the English army into the Nawwab's garden; the demise of Nawwab 'Undat-alumara; the Coronation of 'Azim-aldowlah Bahadur; his administration; the succession of Azim Jah Bahaddur and Nawwab Ghouth Khan Bahaddur. and the arrival of the princes of Timur family in Madras;

From a purely literary point of view, it can be said, that the style of the present book is not very good. Sometimes, the combination of Hindi and Persian words and the construction of sentences are very peculiar. At times the author uses colloquial language. But generally speaking, the language is charming and the book is very interesting to read. The mode of writing is generally good. Sometimes, the scribe seems to have written the text in a careless hand-writing, thus committing numerous spelling and other mistakes, which have been, as far as possible,[1] corrected in the present text. The manuscript is slightly injured, a few words could not, therefore, be deciphered.

HABEEB KHAN SAROOSH OMARI.

Foot Note:—(1) Inspite of careful reading of the proof, a few mistakes have crept in the text. A corrigenda has, therefore, been added which may be seen at the end of the book.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

darwazah (PP. 194—196). Once she even expressed her regret and surprize that her brother had forgotten his promise. (*P.*181). From the text of the book, it is not clear as to what had transpired between the Nawwab and this sister regarding the question of succession to the throne of the Carnatic. But whatever the real fact, these passages are very interesting to read.

Equally interesting is the part played by one Mr. Barret of Portuguese extraction, who was a very wise and clever fortune-seeker of his time. In one of their reports dated 15th July, 1801, Messrs. Webb and Close, who were appointed by the Company as Commissioners to negotiate with the Late Nawwab 'Umdat–alumara's heir and his advisers, to ascertain the terms according to which the accession of Taj-alumara, the heir, should be allowed, describe this man in the following words:—"But the most important department of his Highness's Government, the administration of the revenues of the Carnatic, had been entrusted to the charge of Mr. Barret. As that branch of the Nabob's Government affected more particulary than any other the rights and interests of the Company, we judge it to be proper to explain to your Lordship, that Mr. Barret is of the lowest tribe native Portuguese, equally destitude of education, manners, and knowledge." But from this book, Mr. Barret appears to be a fine gentleman of good manners, a sincere sympathiser of the Nawwab and a loyal and faithful servant of the royal family. Nawwab Umdat-al umara was all praise for him and had full confidence in his efficiency as a good and faithful administrator of the carnatic. He had even honoured him with the titles of Colonel and Bahadur. Mr. Barret along with Najib Khan, Taqi Ali Khan, Qadir Nawaz Khan, Salarjang Bahaddur, Bahramjang Bahaddur, Mubarizjang Bahaddur are some of the most important personages of the Carnatic who exercised profound influence over the administrative as well as the social affairs of the Carnatic Nawwabs. But among them. Mr. Barret was undoubtedly the dominant figure. This might have been one of the real causes for the development of strained relations between Nawwab 'undat-alumara and the East India Company.

The present work is important again in that it contains accounts in detail regarding a number of social functions, such as marriages, processions, birthday celebrations, parties, ceremonies

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

a sum of about 12 Lakhs of Rupees annually for the purpose. A deed to this effect was signed between the Company and the creditors of the Nawwab.

'Umdat-alumara Bahaddur was strictly a religious man. He observed five times prayers punctually. Whatever quantity of gold he prepared in his alchemy house, he distributed it among the poor and the needy through his servant Muhammad Masum. When we read this book, the first impression we get, is, that the Nawwab was a Shia. He strictly observed the sanctity of the month of Muharram, but this has been a common practice even among the sunni Muslims. On his death bed, he openly confessed, in the presence of Moulana Muhammad 'Ali, that he never deviated from sunnism, the faith of his forefathers (PP. 200).

Besides, the book also describes in a vivid manner the cordial relations which existed between the Nawwabs and the members of the royal family. It is interesting to note that how Nawwab Umdat-alumara's relationship with his sister, Nawwab Sultan-alnisa was at first very cordial but in his last days, it became unpleasant.

Sultan-alnisa,' Known as Budhi Begam, was the third senior daughter of Nawwab Muhammad 'Ali Walajah 1 by Nawwab Khadijah Begam. (The first two daughters of the Walajah 1 died while young). She was married to 'Abd-al hadi, a nephew of the Walajah 1. Her brother, Nawwab, 'Umdat-al' Umara Walajah II had great respect for her and consulted her in all important matters relating to his administration and family affairs. From a close study of some of the incidents mentioned in the book, we come to the conclusion that she was the power behind the curtain. She believed that the Nawwab had promised her that he would nominate Ra' is-alumara Bahaddur her son, as his successor to the throne of the Carnatic. But when she knew that her brother had written a will in his own handwriting, nominating his own son, Taj-alumara Bahaddur, as his successor to the masnad of the Carnatic, she got angry to such an extent that, on the death of the Nawwab, she even refused to allow his Coffin to be taken through the Kaman

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

father got for him the title of 'Umdat-alumara from the Emperor of Delhi. 'Umdat-alumara was a good scholar of Persian and a good poet of Urdu too. A collection of his Urdu poems is available in the small library maintained by the Late Dr. 'Abd-alhaqq of Madras. His Takhallus was Mumtaz, A specimen of his Persian writings appear on PP. 117-118 in the form of an invitation Card (Shuqqah) which was written by him on the occasion of the marriage of his son, Taj-alumara Bahaddur. From a close study of the book, it is clear, that the Nawwab, was not, as some people think, a weak and timid ruler. He was on the other hand, a bold, shrewd and amiable person, gentle and considerate towards his relatives and associates. He was never prepared to concede even an inch of territory, acquired by his fore-fathers, to the East India Company in return for the amount of the Qist he had to pay to it. He insisted that this unreasonable demand was against the spirit of the agreement made with Lord Cornwallis in A. D. 1792. Even Sir John Shore, the Governor-General, was compelled to condemn the demand as repugnant to the treaty of A.D. 1792. He was not bound to intimate to Lord Hobart, the Governor of Madras, the news of the death of his father and that of the celebrations of his own Coronation. He was very sympathetic towards Tippu Sultan of Mysore. He felt very sad at the news of Tippu's death, though he never expressed his grief in the presence of General Harris.

Despite his good qualities, the Nawwab was, however extravagant like his father.(1) He and his father had incurred an enormous amount of debts, both to the Company and private creditors. When 'Umdat-al' umara died in A. D. 1801, his successor was compelled to give over his entire Kingdom to the Company; and in return, the English Government undertook to arrange for the liquidation of the Carnatic debts and to set aside

Foot Note :—(1) According to Macartneys' estimate, Muhammad 'Ali's Public debt was 30 lakhs of pagodas and his private liabilities 70 lakhs of pagodas. On the annexation of the Carnatic (A. D. 1801) private claims were preferred to the amount of nearly thirty and a half million of pounds sterling for debts incurred by the Nawwabs since Macartney reported. Out of these, 28 millions were found out to be false and fradulent, as a result of the investigation made by the Commission which was appointed for the purpose (See P. 213, History of the City of Madras.)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Carnatic affairs. He wrote on May 28, A.D. 1801, to Lord Clive, the Governor of Madras, to proceed with it. 'Umdat-alumara was then on his death-bed, and expired on July 15. It was found that he had appointed his son, 'Ali-Husain Taj-alumara, Bahaddur, as his successor. He was told that in view of the discovery of the traitorous correspondence with Tippu-Sultan of Mysore, which, according to them, endangered the security of the Company, the only terms on which his succession could be recognised, would be his relinquishment of the administration, and acceptance of an allowance from the revenues of the country. Taqi 'AliKhan Bahaddur. Najib Khan Bahaddur and Qadir Nawaz Khan Bahaddur, whom Nawwab 'Umdat-alumara Bahadur had appointed to look after the interest of his son, refuted the charges levelled against the Nawwabs and insisted that according to the authentic will of the Nawwab, his son was the rightful heir to the throne (see P. 208) Messrs. Webb and Close, the negotiators, rejected their claim. In a separate interview, Taj-al Umara was persuaded to accept the terms as dictated by them. Even his request for the modification of the terms was rejected. Application was made to 'Azim-aldowlah, son of the late Nawwab's brother, Amir-al'umara Bahaddur, who accepted the terms offered without hesitation. A fifth of the net revenues of the Carnatic was assigned for his support, and the entire administration of the province was assumed by the Government of Madras. On 31st July, A.D. 1801, a treaty (1) was executed between Lord Clive, the Governor of Madras and Nawwab Azim-aldowlah, copies of which were sent to the Governor-General-in Council and the Court of Directors for confirmation.

By far the most important figure of this book is Nawwab 'Undat-alumra Bahaddur Walajah 11. The period of his reign though comparatively short, is important for the events that took place in the political and social life of the royal family of the Carnatic. He was the eldest son Muhammad 'Ali Nawwab Walajah 1, by his first wife Khadijah Begam, born in A. H. 1161=A. D. 1747. Nawwab Anwar-aldin Khan, his grand-

Foot Note :—(1) A rare true Persian copy of this treaty was recently acquired by the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, which appears at the end of this book as (Zamimah No. 2.)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

wife, he married Abidah Begam, the grand-daughter of Sayyid Muhammad Sahib Bijapuri. The Nawwab honoured her with the title of Najm-alnisa', Begam (a seal of this wife dated A.H. 1245, appears on folio 183 of the manuscript) In A.H. 1212 the author had a severe astack of small pox which caused much anxiety to the Nawwab and his relatives, but later he recovered from the disease (PP. 98-103). He was still alive in A.H. 1254, but the exact date of his death is not known.

In his preface, the author states that in A.H. 1249, beginning of Rajjab=November, A.D. 1833, while living in Madras, he paid homage to Nawwab 'Azimjah Bahaddur, who requested him to write the history of his grand-father, Nawwab 'Umdat-alumara Bahaddur. as the poet Abjadi had composed the history of Anwar-aldin Khan in his famous Anwar Namah. He set to work in Rajjab, A.H. 1249=November, A.D. 1833'. finished it in A.H. 1252=A.D. 1837 (See his concluding chapter). and presented it along with his petition to Nawwab 'Azimjah in the month of suffar, A.H. 1254. (Appendix, Damimah No. 1).

With the fall of Sringapatam and the destruction of Tippu Sultan's power in A.D. 1799. both the Carnatic and the Tanjore Kingdoms were annexed in A.D. 1801 by the East India Company, an event which entirely changed the fate of the South in general and that of the Carnatic in particular. In A.D. 1855 the Nawwabship of the Carnatic was abolished. This was the the most remarkable political event of the period which had an immediate bearing on the fortunes of Madras.

The political problem of succession to the Masnad of the the Carnatic, as well as the strained relations developed between the British administrators and the Nawwabs of the Carnatic, as a result of the alleged discovery of hostile correspondence, which the Nawwab Muhammad 'Ali and his, son 'Umdat-alumara had with Tippu Sultan of Mysore, with a view to endanger the security and the interests of the Company, are some of the subjects which can be read in this book with interest. The British adminstrators of the Company, suspected that Nawwab 'Umdat-alumara, as well as his father, were not at heart well disposed towards the English. Lord Wellesley did not hesitate to make the alleged correspondence the basis of a final settlement of the

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Walajah III (A.D. 1801-1819), Azamjah Bahaddur Nawwab Walajah IV (A.D. 1819-1825), son of Azim-aldowlah Bahaddur, the succession of Ghulam Ghouth Khan Bahaddur Nawwab Walahjah V (A.D. 1825-1855), Azimjah Siraj-alumara Bahaddur who acted as Nawwab-Regent for his minor nephew, Ghulam Ghouth Khan Bahaddur from A. D. 1825-1843 and as Amir-i-Arcot from A.D. 1870-1874. A considerable portion of the book contains also full geneologies of Walajahi, Nasir-aldowlai, and Khair-aldin Khanis', dynasties.

The book is divided into four Gulzars, each of which contains four Guldastahs, and each Guldastah is sub-divided into a number of Rangs. The first Gulzar comprises the years A. H. 1209 and 1210, that is, the last year of Muhammad 'Ali Khans' reign, his illness and death, the 29th of Rabi'-alawwal, A.H. 1210=A. D. 1795, October 13, and Umdat-alumaras' accession to the throne; the second, A.H. 1211-1212, the receipt of a letter from the King of England, the construction of Fatah Chowki; the third A.H. 1213 and 1214, the excursions to Mina Bazar, Vineyard, the interview with General Harris, and the receipt of a letter from Nawwab Asifjah Nizam-aldowlah Bahaddur.; and the fourth, A.H. 1215 and 1216 an account of the reign of 'Umdat-alumara Bhadur his illness, his will, his relations with Nawwab Sultan-alnisa' Begam, the entry of the English army in his garden, the meeting of the Governor of Madras with Taj-alumara, son of 'Umdat-alumara and the accession of 'Azim-aldowlah, the regency of Nawwab Ghouth Khan and the arrival in Madras of the royal members of the Timuriah dynasty and a detailed geneology of the descenents of Nawwab Anwar-aldin Khan.

The author of this book is Muhammad Khair-aldin Hasan Ghulam damin, son of Iftikhar-aldowlah Hafiz Muhammad Nasir Khan Bahaddur Samsamjang and a grandson of Nawwab Muhammaud Ali Walajah I. He was born in A.H. 1194=A.D. 1780, received the title of Sahib-aldowlah Jaladatjang in A.H. 1210=A.D. 1795, that of Khurshid- almulk in A.H. 1231=A.D. 1816, and soon after the death of his father in A.H. 1236=A.D. 1820. that of Iftikhar-aldowlah Muhammad Nasir Khan Bahaddur Samsamjang. After the death of Kaniz Zahra, his first

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

PREFACE.

The present edition of Swanihat-i-Mumtaz is based on an important old Persian manuscript available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It bears on its first folio an inscription which reads thus :—

"غلام آل محمد خیرالدین حسن صاحب الدوله
غلام ضامن خورشید الملک افتخار الدوله بهادر
محمد کریم خاں محمد ناصر خاں صمصام جنگ
فدوی
محمد اکبر شاه بهادر بادشاه غازی"

A similar manuscript, copied in A. H. 1266=A. D. 1850, is noticed by Ethe, in his Catalogue of Persian Manuscripts Vol. I, P. 197, wherein he observes :—

" No other copy of this rare work is known "

Though the date of the transcription of the present manuscript is not known, yet from the mode of writing and the condition of the paper, it can be inferred that it might have been written during the life time of the author.

The historical importance of Swanihat-i-Mumtaz lies in the fact that it contains a descriptive account of a turbulent period in the history of South India when the most important controversial personages in the Walajahi family ruled over the Carnatic. Though the work does not deal exclusively with the political events of the period, yet it contains numerous political incidents which are very interesting to read and at the same time useful to the research students.

The book gives a detailed history of the reign of Ghulam Husain 'Umdat-al' Umara Bahaddur Nawwab Walajah, who ruled over the Carnatic from the beginning of Rabi-althani A.H. 1210=A.D. 1795, October, to the month of Rabi'-alawwal, A.H. 1216=A.D. 1801, July, with a description of the last days of his father, Muhammad 'Ali-Nawwab Walajah' (A.D. 1749–1795), the son of Anwar-aldin Khan (A. D. 1744–1749), a summary of events that took place under the reigns of 'Umdat-alumaras' successors his nephew, Azim-aldoulah Bahaddur Nawwab

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

number of manuscripts published by this Library in this series is as follows.

Tamil	...	21
Sanskrit	...	18
Telugu	...	7
Malayalam	...	9
Kannada	...	7
Marathi	...	2
Persian	...	3

All the manuscripts in this series are edited by the Curator of this library with the help of the staff in different languages except the Stotrarnavam that was edited by the Curator himself.

This work is based on a single paper manuscript described under D. No. 535 available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 441 pages with 12 lines on a page and is written in Persian script.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by collating them with other copies. The editors have, however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in the foot-notes except in the case of a few books in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself in square brackets.

The Government of India and the Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee and the Editorial Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

It is hoped that the Government of India will be continuing their financial grant to this library year after year for undertaking the printing of other manuscripts.

MADRAS,
21st February 1961.

T. CHANDRASEKHARAN.
Curator.
Govt. Oriental Manuscripts Library.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

The Government of India will be contributing 50% of the cost for the printing of the above works, which has to be completed by the end of March, 1961. With the exception of Brahmasiddhi in Sanskrit and the Catalogue of the Marathi manuscripts, the other works may be printed before the end ofthe financial year. Except the catalogues and Stotrarnava in Sanskrit, all the other works have been edited by outside scholars and hence they have been issued under the Madras Governmsnt Oriental Series as numbers 166 to 177. Stotrarnavam in Sanskrit is edited by the Curator himself under the Madras Government Oriental Manuscripts Series as number 70.

The Government of Madras have constituted an Expert Committee for each South Indian language in which there are manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, for the purpose of selectiug rare and important manuscripts for publication in the Madras Government Oriental Series. Till now the following number of manuscripts have been published in different languages.

Tamil	...	34
Sanskrit	...	23
Telugu	...	20
Malayalam	...	20
Kannada	...	14
Persian	...	8
Arabic	...	1

Under the same series the number of works published from the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore is as follows.

Tamil	...	12
Sanskrit	...	10
Telugu	...	5
Marathi	...	6

The Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, has published under this series three Tamil works.

An Editorial Committee has been formed under the orders of the Director of Public Instruction, Madras, for selecting manuscripts in different South Indian Languages for publication in the Madras Govt. Oriental Manuscripts Series. The

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

of Madras in G.O. No. 81859 E6/59-15 Education dated 5th January, 1960 sanctioned the publication of the following seven manuscripts.

1. Tanippadarrirattu.
2. Keraladesa Varalaru.
3. Kattabomman Varalaru.
4. Kalambakakkottu.
5. Uttara Ramayana Natakam.
6. Yapparumkalam.
7. Palamolittirattu.

Of these, the last one was dropped as it was found to contain a large number of colloquial terms. The printing of the other six manuscripts has been completed in the Madras Government Oriental Manuscripts Series as numbers 55,56,67, 68.69 and 66.

During the year 1960-61 the Government of Madras have sanctioned in Memorandum No. 47522-E6/60-9 Education dated 30-12-60 the publication of the following manuscripts.

TAMIL

1. Sivapuranatottiramanjari.
2. Tiruvoymoli-Ittupravesa Sangraham.
3. Vetalakkathai.
4. Homer's Iliad.
5. Saptarishi Nadi—Kanya Lagnam.
6. Kunrakkudi Kumaran Peril Kirtanaikal.
7. Divyaprabanda Akaradi.

PERSIAN

8. Tarikh-e-Hafeezullakhan.
9. Bahar-e-Azamjahi.
10. Sawanihat-i-Mumtaz.

SANSKRIT.

11. Nyayaratna Dipavali.
12. Nyayasara.
13. Stotrarnavam.
14. Brahmasiddhi.

CATALOGUES.

15. Triennial Catalogue of Tamil Mss Vol. 12.
16. do. do. do. 13.
17. Descriptive Catalogue of Marathi Mss. Vol. 3.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

INTRODUCTION.

The public are perhaps aware of the fact that the Government of Madras have launched upon a scheme of publication of rare manuscripts treasured in two premier institutions of this State, namely, the Madras Government Oriental Manuscripts Library, Madras, and the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore. Financial help has also been extended to Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, Madras, for similar purpose. Though the publication of rare manuscripts was started as early as 1909 by this library, only 12 works were taken up for publication till 1942. Of these, the printing of three works has not yet been completed.

Only in the year 1949-50 a regular scheme for the publication of manuscripts was prepared and accepted by the Government of Madras under the MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES. This scheme included the manuscripts in all the South Indian Languages in which there are manuscripts in the library. Till now 158 manuscripts in different languages have been printed. Of these, 35 manuscripts are from Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, and three from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar. In addition, from 4 manuscripts, 3 from this library and one from Dr. U. V. Swaminatha Iyer Library, Adyar, are in the press.

All the manuscripts under the Madras Government Oriental Series were edited by various scholars drawn from different learned institutions. The publication of manuscripts under the Madras Government Oriental Manuscripts Series was resumed in the year 1950-51. All the manuscripts published under this series before 1942 were in Sanskrit. But since 1950-51 the manuscripts in other languages also were included. These are edited by the Curator with the assistance of the Pandits in respective languages. Till now 60 works have been printed including 51 works since 1951.

The Government of India also have decided upon a programme of printing rare and useful manuscripts in the different languages of India. For this purpose the Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs have come forward with grants-in-aid for some of the manuscripts libraries maintained by the State Governments and also for certain reputed private libraries. In the year 1959-60 the Government

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Printed by the Madina Electric Litho Press
Madras-5.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

SAWANIHAT-E-MUMTAZ

EDITED
BY
MOULVI HABEEB KHAN SOROASH-OMARI, M.A., B.T.,
Lecturer in Arabic and Persian,
Government Arts College, Madras.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY,
MADRAS.
1961

Price Rs. 13-50

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

C

GOVERNMENT OF MADRAS

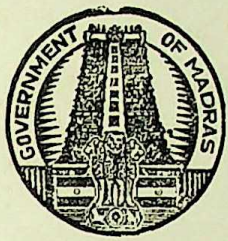

MADRAS

GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority
of
The Government of Madras

GENERAL EDITOR:
Sri T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library,
MADRAS-5.

No. CLXXVII

سوانحاتِ ممتاز

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Entered in Database

Signature with Date

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

SAMANYATA
C.K.U. MUMBAI